

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 07
Sayı/Issue 02
Aralık/December 2023
e-ISSN 2587-1269

Çatışma Çarkı Çözümlemesi Ekseninde Filistin-İsrail Sorunu

The Palestinian-Israeli Problem on the Axis of Conflict Wheel Resolution

Zuhal ÇALIK TOPUZ

IV No'lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması

Protection of Civilians under the Geneva Convention No. IV

Fatma Betül SEHRAWALA

Çatışma Haritalandırması Bağlamında Libya Devlet-İçi Çatışmasındaki İkincil Aktörlerin Karşılaştırmalı Analizi: Pozisyonlar, Çıkarlar ve İhtiyaçlar

A Comparative Analysis of Secondary Actors in the Libyan Intra-State Conflict in the Context of Conflict Mapping: Positions, Interests and Needs

İsmail AKŞAM

Ermeni Milliyetçiliğinin Karabağ Sorununa Etkisi

The Effect of Armenian Nationalism on The Karabakh Problem

Tolga OTABATMAZ

Historical Background of Meskhetian Turks' Deportation and Their Repatriation Process to Georgia

Ahıska Türklerinin Sürgün Edilmesinin ve Gürcistan'a Geri Dönüş Süreçlerinin Tarihsel Arka Planı

Elderışhan ELÇİBEY

Rusya'nın Taliban Politikası

Russia's Taliban Policy

Ahmad Khan DAWLATYAR

Nükleer Silahların Yayılması ve Silahsızlanma Sürecinin Gelişmesi

Proliferation of Nuclear Weapons and the Development of the Disarmament Process

Güngör ŞAHİN-Serhat UYSAL

Hindistan-Pakistan Rekabetinin Nükleer Boyutu ve Terör Dengesi

Nuclear Dimension of India-Pakistan Competition and the Balance of Terror

Şeyma KIZILAY

Democracy and Foreign Direct Investment (FDI) Relationship: Empirical Evidence from Bangladesh (1975-2015)

Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) İlişkisi: Bangladeş'ten Ampirik Kanıtlar (1975-2015)

Zobayer AHMED-Md. Omor HOSEN-Dr. Md. Mostafa FAISAL-Tasnima JAHAN SURAIYA

KİTAP İNCELEMESİ/BOOK REVIEW

David Shambaugh, Çin Küreselleşme Yolunda: Kısmi Güç, Yarın Yayınları, İstanbul 2016, 419 S.

David Shambaugh, China Goes Global: The Partial Power, Yarın Publishing, İstanbul 2016, 419 pgs.

Zeki Talustan GÜLTEN

CİLT: 7 • SAYI: 2 • ARALIK 2023

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDITÖR

Doç. Dr. Emre OZAN

EDITÖR YARDIMCISI

Dr. Cenk TAMER

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

DİL EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Selma YEL • Türkçe Dil Editörü
Prof. Dr. Cem KARADELİ • İngilizce Dil Editörü
Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA • Rusça Dil Editörü

YAZIM EDITÖRÜ

Zeynep Çağla ERİN

YAYIN ASİSTANLARI

Sena BİRİNCİ
Ayşe Azra GILAVCI
Yasemin Hilal SAYINER

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Muthana AL MAHDAMI • Bağdat Üniversitesi
Prof. Dr. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer GÜL • Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal KARABULUT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR • Kapadokya Üniversitesi
Prof. Dr. Asylbek IZBAİROV • Jeopolitik Araştırma Enstitüsü
Prof. Dr. Iram KHALİD • Pencap Üniversitesi
Prof. Dr. Zayniddin KURMANOV • Boris Yeltsin Kırgız-Rus-Slav Üniversitesi
Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN • Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Şamil ÖÇAL • Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. A. Fahimi AYDIN • İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Masa KOLANOVIC • Zagreb Üniversitesi
Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Şafak OĞUZ • Kapadokya Üniversitesi
Doç. Dr. Katarzyna STOKLOSA • Güney Danimarka Üniversitesi
Dr. Khalid Taimur AKRAM • Küresel Strateji Çalışmaları Merkezi
Dr. Hassan Daud BUTT • Bahria Üniversitesi
Dr. Sayed M. Abdullah Al Mamun CHOWDHURY • Bangladeş Rajshahi Üniversitesi
Dr. Ankhbayar DANUU • Moğolistan Milli Üniversitesi
Dr. Cenk PALA • Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
Dr. Shristi PUKHREM • Hindistan Vakfı

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi
Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya - Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 474 00 46 • Faks: +90 312 474 00 45
E-Posta: uksad@ankasam.org • Web: dergipark.gov.tr/uksad

MİZANPAJ

Abdul Rahim FATAH

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

e-ISSN | 2587-1269

YAYIN TARİHİ

27 Aralık 2023

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR • Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Edward FOSTER • Stevens Teknoloji Enstitüsü
Prof. Dr. Zafar Nawaz JASPAL • Quaid-i Azam Üniversitesi
Prof. Dr. Izbairov Asylbek KARIMOVICH • Jeopolitik Araştırmalar Enstitüsü
Prof. Dr. Iram KHALİD • Pencap Üniversitesi
Prof. Dr. Faaiz Salih MAHMOOD • Musul Üniversitesi
Prof. Dr. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İtir İMER • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sezgin KAYA • Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Enkhbat AVIRMED • Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. Abdugani MAMADAZIMOV • Tacikistan Ulusal Siyaset Bilimciler Birliği
Doç. Dr. Farhat TOLİPOV • Özbekistan Bilim Kervanı Enstitüsü
Doç. Dr. Fatma Anıl ÖZTOP • Kocaeli Üniversitesi
Dr. Alok BANSAL • Hindistan Vakfı
Dr. Huma Naz Siddiqui BAQAI • Karaçi İşletme Enstitüsü
Dr. Ceren GÜRSELER • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Muwafaq Adil OMAR • Selahaddin Üniversitesi
Dr. Hadza Min Fadhli ROBBY • Endonezya İslam Üniversitesi
Dr. Harinda VIDANAGE • General Sir John Kotelawala Savunma Üniversitesi

YURTDIŐI TEMSİLCİLİKLERİ

- ABD** | *Prof. Dr. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Emekli*
Azerbaycan | *Dr. Nazim CAFERSOY • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
Etiyopya | *Dr. Abdu Muhammed ALİ • Dilla Üniversitesi*
Irak | *Doç. Dr. Ahmed Fakak AHMED • Musul Üniversitesi*
Kazakistan | *Doç. Dr. Kanat YDYRYS • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi*
Özbekistan | *Doç. Dr. Shahina İBRAHİMOVA • Tařkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü*
Sudan | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

VOLUME: 7 • ISSUE: 2 • DECEMBER 2023

Journal of International Crisis and Policy Research is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR IN CHIEF

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR

Assoc. Prof. Emre OZAN

VICE EDITOR

Dr. Cenk TAMER

PUBLICATION MANAGER

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

LANGUAGE EDITORS

*Prof. Selma YEL • Turkish Language Editor
Prof. Cem KARADELİ • English Language Editor
Prof. Asem NAUŞABAYEVA • Russian Language Editor*

REDACTION EDITOR

Zeynep Çağla ERİN

PUBLICATION ASISTANTS

*Sena BİRİNCİ
Ayşe Azra GILAVCI
Yasemin Hilal SAYINER*

EDITORIAL BOARD

*Prof. Muthana AL MAHDAMI • Baghdad University
Prof. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazakh National University
Prof. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Muammer GÜL • Adıyaman University
Prof. Bilal KARABULUT • Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Hasan Ali KARASAR • Cappadocia University
Prof. Izbairov Asylbek KARIMOVICH • Institute of Geopolitical Studies
Prof. Zayniddin KURMANOV • Kyrgyz-Russian Slavic University
Prof. Yelda Hatice ONGUN • Başkent University
Prof. Şamil ÖÇAL • Social Sciences University of Ankara
Prof. A. Fahimi AYDIN • İnönü University
Assoc. Prof. Masa KOLANOVIC • University of Zagreb
Assoc. Prof. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt University
Assoc. Prof. Şafak OĞUZ • Cappadocia University
Assoc. Prof. Katarzyna STOKLOSA • University of Southern Denmark
Dr. Khalid Taimur AKRAM • Center for Global & Strategy Studies
Dr. Hassan Daud BUTT • Bahria University
Dr. Sayed M. Abdullah Al Mamun CHOWDHURY • University Of Rajshahi
Dr. Ankhbayar DANUU • National University of Mongolia
Dr. Cenk PALA • Ankara Center for Crisis and Policy Studies
Dr. Shristi PUKHREM • India Foundation*

CORRESPONDENCE – COMMUNICATION

*Journal of International Crises and Policy Research
Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye*

Tel: +90 312 474 00 46 • Fax: +90 312 474 00 45

E-Mail: uksad@ankasam.org • Web: dergipark.gov.tr/uksad

COVER DESIGN & TYPESETTING

Abdul Rahim FATAH

TYPE OF PERIODICAL

International Refereed Local Periodical Journal

e-ISSN | 2587-1269

PUBLICATION DATE

27 December 2023

ADVISORY BOARD

- Prof. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli University*
Prof. İbrahim Ethem ATNUR • National Defence University
Prof. Temuçin Faik ERTAN • Ankara University
Prof. Edward FOSTER • Stevens Institute of Technology
Prof. Zafar Nawaz JASPAL • Quaid-i Azam University
Prof. Izbairov Asylbek KARIMOVICH • Institute of Geopolitical Studies
Prof. Iram KHALİD • Punjab University
Prof. Faaiz Salih MAHMOOD • University of Mosul
Prof. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazakh National University
Prof. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. İtir İMER • Hacettepe University
Prof. Sezgin KAYA • Uludağ University
Assoc. Prof. Enkhbat AVIRMED • Mongolian University of Science and Technology
Assoc. Prof. Abdugani MAMADAZIMOV • National Association of Political Scientists of Tajikistan
Assoc. Prof. Fatma Anıl ÖZTOP • Kocaeli University
Assoc. Prof. Farhat TOLIPOV • Institute of Science Caravan of Uzbekistan
Dr. Alok BANSAL • India Foundation
Dr. Huma Naz Siddiqui BAQAI • Institute of Business Administration of Karachi
Dr. Ceren GÜRSELER • Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Dr. Muwafaq Adil OMAR • Salahaddin University
Dr. Hadza Min Fadhli ROBBY • Islamic University of Indonesia
Dr. Harinda VIDANAGE • General Sir John Kotelawala Defence University

FOREIGN REPRESENTATIVES

- USA** | *Prof. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Retired*
- Azerbaijan** | *Dr. Nazim CAFERSOY • Azerbaijan State University of Economics*
- Ethiopia** | *Dr. Abdu Muhammed ALI • University of Dilla*
- Iraq** | *Assoc. Prof. Ahmed Fakak AHMED • Mosul University*
- Kazakhstan** | *Assoc. Prof. Kanat YDYRYS • Cooperation Council of Turkic Speaking Countries*
- Uzbekistan** | *Assoc. Prof. Shahina IBRAHIMOVA • Tashkent State Oriental Studies Institute*
- Sudan** | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

BU SAYININ HAKEMLERİ - REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Sibel KAVUNCU • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Sertif DEMİR • Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay BİNGÖL • İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Osman ŞEN • Emniyet Genel Müdürlüğü
Doç. Dr. Emre OZAN • Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Şafak OĞUZ • Kapadokya Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Ersin ORALLI • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Taner ZORBAY • Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Dr. Erdal BAYAR • Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Md Nazmul ISLAM • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Ömer Faruk KOCATEPE • Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Onur LİMON • Genelkurmay Başkanlığı
Dr. Özlem Pınar ORAN • Hacettepe Üniversitesi
Dr. Uğur ÇINAR • Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri
Dr. Serdar ÇAKMAK • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Doğan BAŞARAN
Dr. Cenk TAMER
Dr. Nihat DURLUPINAR

© **Tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.**

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without written permission. Citations are allowed.

**Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.**

*The articles and media sent cannot be repatriated.
The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.*

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

The Journal of International Crisis and Policy Research is open access and completely free.

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI

INDEXES & DATABASES

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi; ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, İdeal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Research Bible, Sindex ve TÜBİTAK DERGİPARK tarafından taranmaktadır.

Journal of International Crisis and Policy Research indexed by ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, İdeal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Research Bible, Sindex and TUBITAK DERGIPARK.

DergiPark
AKADEMİK

asos
akademi sosyal bilimler indeksi

EE
Central and Eastern European Online Library

CiteFactor
Academic Scientific Journals

DRJI

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

idealonline

INFOBASE INDEX

JIFACTOR

**JOURNAL
FACTOR**

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

SIA

EDİTÖRDEN

Değerli “Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi (UKSAD)” okuyucuları,

Türkiye’de kriz-çatışma çözümü araştırmalarının sosyal bilimler literatüründe oldukça eksik bir alt-disiplin olduğu ortadadır. Bu ihtiyaca binaen 2017 yılında yayın hayatına başlayan dergimizde, temel araştırma konusu olarak dünyadaki kriz-çatışma çözümlerine odaklanmaya karar verdik.

Dünyadaki krizler sürekli dönüşüm göstermekte, yeni jeopolitik havzalara doğru kaymakta ve küresel bir nitelik kazanmaktadır. Gelineen noktada, dünyanın herhangi bir noktasındaki kriz, bir domino veya kelebek etkisiyle bulunduğumuz coğrafyayı etkileyebilmektedir. Bu yüzden biz, akademisyenlerin gelecekteki muhtemel krizlere dair öngörülerde bulunabilmemiz için bu alanda daha fazla nitelikli akademik eser üretmeye ihtiyacımız vardır. UKSAD, bu alandaki boşluğu doldurmak için akademisyenlere önemli bir fırsat sunmaktadır.

Dergimizin okunma-görünürlük oranları da bizleri memnun etmektedir. Bu yılın Mayıs ayında 215 bin olan okunma-görünürlük oranımız, son 6 aylık periyotta yaklaşık 35 bin yükselerek 250 bini bulmuştur.

Açık erişimli ve tamamen ücretsiz olarak sizlere ulaşan dergimiz, uluslararası hakemli statüde olup 11 indeks tarafından taranmaktadır. Söz konusu uluslararası alan indeksleri: ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Ideal Online, Infobase, JIFACTOR, Research Bible, Sindex ve TÜBİTAK DERGİPARK olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO ve Journal Factor dizinleri tarafından da kabul almamız beklenmektedir. Dergimiz, gelecek sayısından itibaren Türkçe ve İngilizce çalışmalar kabul edecektir.

7. Cilt 2. Sayımızda; 2’si İngilizce olmak kaydıyla toplamda 9 makale ve 1 kitap incelemesi yer almaktadır. Makaleler bölümünde ilk olarak Dr. Zuhâl Çalık TOPUZ’un eseri olan “Çatışma Çarkı Çözümlemesi Ekseninde Filistin-İsrail Sorunu” adlı makaleyi sizlerle buluşturduk. Ardından Fatma Betül SEHRAWALA’nın eseri olan “IV No’lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması” adlı makaleye yer verdik.

Üçüncü sırada ise İsmail AKŞAM’ın kaleme aldığı “Çatışma Haritalandırması Bağlamında Libya Devlet-İçi Çatışmasındaki İkincil Aktörlerin Karşılaştırmalı Analizi: Pozisyonlar, Çıkarlar ve İhtiyaçlar” adlı makale yer almaktadır. Dördüncü olarak Dr. Tolga OTABATMAZ’ın yazmış olduğu “Ermeni Milliyetçiliğinin Karabağ Sorununa Etkisi” adlı makaleyi sizlerle buluşturduk. Hemen ardından Elterişhan ELÇİBEY’in İngilizce kaleme aldığı “Historical Background Of Meskhetian Turks’ Deportation And Their Repatriation Process To Georgia” başlıklı makale yer almaktadır.

Altıncı sırada Ahmad Khan DAWLATYAR’ın “Rusya’nın Taliban Politikası” başlıklı eseri bulunmaktadır. Yedinci sırada ise Doç. Dr. Güngör ŞAHİN ve Serhat UYSAL’ın kolektif kaleme aldıkları “Nükleer Silahların Yayılması ve Silahsızlanma Sürecinin Gelişmesi” adlı çalışmaya yer verdik. Sekizinci makale olarak Şeyma KIZILAY’ın kaleme aldığı “Hindistan-Pakistan Rekabetinin Nükleer Boyutu ve Terör Dengesi” adlı çalışmayı sizlerle paylaşmayı uygun gördük. Son olarak Dr. Zobayer AHMED, Md. Omor HOSEN, Dr. Md. Mostafa FAISAL ve Tasnima JAHAN SURAIYA’nın ortaklaşa İngilizce kaleme aldıkları “Democracy And Foreign Direct Investment (FFDI) Relationship: Empirical Evidence From Bangladesh (1975-2015)” adlı çalışma yer almaktadır.

Kitap incelemesi bölümünde ise Zeki Talustan GÜLTEN; David SHAMBAUGH'un "Çin Küreselleşme Yolunda: Kısmi Güç" adlı eseriyle ilgili görüşlerini paylaşmıştır.

Dergimizin Türkiye'de ve dünyada elde etmiş olduğu başarılar bizleri gururlandırmaktadır. Bugün yalnızca Türkiye'den değil, dünyanın birçok ülkesinden akademisyen ve uzmanlar dergimize ilgi göstermektedir. Bu, bizlerin doğru yolda olduğunu göstermekte ve geleceğe dair bizleri ümitlendirmektedir.

Dergimizin bu özverili çalışmalarından ötürü yayın ekibine teşekkür ediyorum. Yeni sayımızda, siz değerli okuyucularımızın katkılarını bekliyorum. Yeni yılımızda öncelikle sağlık ve daha sonra başarı ve esenlikler diliyorum.

UKSAD Baş Editörü
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDITORIAL

Dear "Journal of International Crisis and Policy Research (JICPR)" readers,

It is obvious that crisis-conflict resolution research in Turkey is a very missing sub-discipline in the social sciences literature. Based on this need, we decided to focus on crisis-conflict solutions in the world as the main research topic in our magazine, which started publishing in 2017.

Crises in the world are constantly transforming, shifting towards new geopolitical basins and gaining a global character. At this point, a crisis in any part of the world can affect our geography with a domino or butterfly effect. Therefore, we, as academics, need to produce more qualified academic works in this field so that we can make predictions about possible future crises. JICPR offers an important opportunity to academics to fill the gap in this field.

The reading and visibility rates of our journal also satisfy us. Our read-visibility rate, which was 215 thousand in May of this year, increased by approximately 35 thousand in the last 6-month period and reached 250 thousand.

Our journal, which is available to you open access and completely free of charge, has international peer-reviewed status and is scanned by 11 indexes. The international indexes can be listed as: ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Ideal Online, Infobase, JIFACTOR, Research Bible, Sindex and TUBITAK DERGIPARK. In addition, we are expected to be accepted by TUBITAK ULAKBIM, EBSCO and Journal Factor directories. Our journal will accept studies in Turkish and English starting from the next issue.

In our 7th Volume 2nd Issue; there are a total of 9 articles, 2 of which are in English and also 1 book review. First in the articles section, we share the article titled "The Palestinian-Israeli Problem on the Axis of Conflict Wheel Resolution", the work of Dr. Zuhâl Çalık TOPUZ. Then, we included the article titled "Protection of Civilians under the Geneva Convention No. IV", the work of Fatma Betül SEHRAWALA.

In third place is the article titled "A Comparative Analysis of Secondary Actors in the Libyan Intra-State Conflict in the Context of Conflict Mapping: Positions, Interests and Needs" written by İsmail AKSAM. Fourth, we share the article titled "The Effect of Armenian Nationalism on the Karabakh Problem" written by Dr. Tolga OTABATMAZ. Following one is the article titled "Historical Background Of Meskhetian Turks' Deportation And Their Repatriation Process To Georgia" written in English by Elterişhan ELÇİBEY.

In sixth place is Ahmad Khan DAWLATYAR's work titled "Russia's Taliban Policy". In seventh place is the work titled "Proliferation of Nuclear Weapons and the Development of the Disarmament Process", collectively written by Assoc. Prof. Güngör SAHİN and Serhat UYSAL. As the eighth article, we found it appropriate to share with you the study titled "Nuclear Dimension of India-Pakistan Competition and the Balance of Terror" written by Şeyma KIZILAY. Last one is the study titled "Democracy And Foreign Direct Investment (FFDI) Relationship: Empirical Evidence From Bangladesh (1975-2015)" jointly written in English by Dr. Zobayer AHMED, Md. Omor HOSEN, Dr. Md. Mostafa FAISAL and Tasnima JAHAN SURAIYA.

In the book review section, Zeki Talustan GÜLTEN shared his views on David SHAMBAUGH's book "Çin Küreselleşme Yolunda: Kısmi Güç".

The successes of our journal in Turkey and around the world make us proud. Today, academics and experts not only from Turkey but also from many countries around the world show interest in our journal. This shows that we are on the right track and gives us hope for the future.

I would like to thank the editorial team for their devoted work in our magazine. I am looking forward to the contributions of our valued readers in our new issue. In our new year, I wish you first of all health, then success and well-being.

Editor in Chief of JICPR
Prof. Mehmet Seyfettin EROL

İÇİNDEKİLER

Çatışma Çarkı Çözümlemesi Ekseninde Filistin-İsrail Sorunu | 291
Zuhal ÇALIK TOPUZ

IV No'lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması | 321
Fatma Betül SEHRAWALA

Çatışma Haritalandırması Bağlamında Libya Devlet-İçi Çatışmasındaki İkincil Aktörlerin Karşılaştırmalı Analizi: Pozisyonlar, Çıkarlar ve İhtiyaçlar | 355
İsmail AKŞAM

Ermeni Milliyetçiliğinin Karabağ Sorununa Etkisi | 391
Tolga OTABATMAZ

Ahıska Türklerinin Sürgün Edilmesinin ve Gürcistan'a Geri Dönüş Süreçlerinin Tarihsel Arka Planı | 421
Elterişhan ELÇİBEY

Rusya'nın Taliban Politikası | 442
Ahmad Khan DAWLATYAR

Nükleer Silahların Yayılması ve Silahsızlanma Sürecinin Gelişmesi | 466
Güngör ŞAHİN-Serhat UYSAL

Hindistan-Pakistan Rekabetinin Nükleer Boyutu ve Terör Dengesi | 493
Şeyma KIZILAY

Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) İlişkisi: Bangladeş'ten Ampirik Kanıtlar (1975-2015) | 517
Zobayer Ahmed-Md. Omor Hossen-Dr. Md Mostafa Faisal-Tasnima JAHAN SURAIYA

KİTAP İNCELEMESİ

David Shambaugh, Çin Küreselleşme Yolunda: Kısmi Güç, Yarın Yayınları, İstanbul 2016, 419 S. | 541
Zeki Talustan GÜLTEN

TABLE OF CONTENTS

The Palestinian-Israeli Problem on the Axis of Conflict Wheel Resolution | 291
Zuhal ÇALIK TOPUZ

Protection of Civilians under the Geneva Convention No. IV | 321
Fatma Betül SEHRAWALA

A Comparative Analysis of Secondary Actors in the Libyan Intra-State Conflict in the Context of Conflict Mapping: Positions, Interests and Needs | 355
İsmail AKŞAM

The Effect of Armenian Nationalism on The Karabakh Problem | 391
Tolga OTABATMAZ

Historical Background of Meskhetian Turks' Deportation and Their Repatriation Process to Georgia | 423
Elterişhan ELÇİBEY

Russia's Taliban Policy | 442
Ahmad Khan DAWLATYAR

Proliferation of Nuclear Weapons and the Development of the Disarmament Process | 466
Güngör ŞAHİN-Serhat UYSAL

Nuclear Dimension of India-Pakistan Competition and the Balance of Terror | 493
Şeyma KIZILAY

Democracy and Foreign Direct Investment (FDI) Relationship: Empirical Evidence from Bangladesh (1975-2015) | 517
Zobayer AHMED-Md. Omor HOSEN-Dr. Md Mostafa FAISAL-Tasnima JAHAN SURAIYA

BOOK REVIEW

David Shambaugh, China Goes Global: The Partial Power, Yarin Publishing, Istanbul 2016, 419 pgs. | 541
Zeki Talustan GÜLTEN

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU*

The Palestinian-Israeli Problem on the Axis of Conflict Wheel Resolution

Zuhal ÇALIK TOPUZ**

Öz

Bu çalışmada, çatışmanın başından bu yana gösterilen çabalara rağmen çözüme kavuşturulamayan Filistin-İsrail sorununun spekülatif bilgilerden uzak bir şekilde incelenmesi esas alınmıştır. Bu amaçla, Filistin-İsrail çatışmasının çözümlenmesinde Mason ve Rychard'ın "meta" çalışma analizi olan "Çatışma Çarkı" modeli kullanılmıştır. Bu bağlamda çatışma; aktörler, sorunlar, dinamikler, kapsam/yapılar, nedensellik ve stratejiler olmak üzere 6 farklı boyut göz önüne alınarak incelenmiştir. Çalışma, Filistin-İsrail çatışmasının arkasındaki saklı olan köklerini, çatışma çarkı çözümlemesinin farklı boyutları ile analiz ederek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Çarkı, Filistin, İsrail, Çatışma, Çözümleme

Abstract

In this study, the Palestinian-Israeli problem, which has not been resolved despite the efforts made since the beginning of the conflict, is based on the examination of the issue, away from speculative information. For this purpose, the conflict wheel model, which is the "meta" study analysis of Mason and Rychard, was used in the resolution of the Palestinian-Israeli conflict. Conflict in this context; 6 different dimensions: actors, problems, dynamics, scope/structures, causality and strategies. The study aims to contribute to the literature by analyzing the hidden roots of the Palestinian-Israeli conflict with different dimensions of conflict wheel analysis.

Keywords: Conflict Wheel, Palestine, Israel, Conflict, Resolution

* **Makale Geliş Tarihi:** 13.07.2023

Yayına Kabul Tarihi: 31.10.2023

**Dr. Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İİBF, zuhalcaliktopuz@ardahan.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0021-1353>

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

GİRİŞ

Dünyadaki en belirgin ve merkezi çatışmalardan biri olan Filistin-İsrail sorunu, başlangıcından günümüze kadar çeşitli aşamalardan ve gelişmelerden geçmesine rağmen, halen çözümsüz ve barışçıl çözüme dirençli bir sorun olmaya devam etmektedir. Taraflar arasında müzakerelerin başlamasına, yürütülmesine, bir anlaşmaya varılmasına ve uzlaşma sürecine girilmesine büyük engeller oluşturan ve barışçıl bir çözüme engel teşkil eden güçlü sosyo-psikolojik, tarihi ve yapısal faktörler bulunmaktadır (Bar-Siman-Tov, 2010: 28). Bu faktörler sorunun çözülmesini zorlaştırarak, Orta Doğu barışında kilit meselelerden biri olan Filistin-İsrail çatışmasının çözümsüz kalmasına yol açmaktadır.

Çatışma çözümü, belirli bir coğrafi bağlamda çatışmanın nedenlerinin, aktörlerinin ve dinamiklerinin sistematik olarak incelenmesidir. Çatışma çözümü yaklaşımları, çatışmayı hafifletmek ve sona erdirmek için mutlak cevaplar sağlayamamasına rağmen çatışmayı daha iyi analiz edebilmeyi ve engellerin nasıl azaltılacağını önermek için paha biçilmez araçlar sağlamaktadırlar (Cohen, 2021). Çalışma da Filistin-İsrail sorununun ele alınmasında, çatışmanın barışçıl bir şekilde çözülmesi için çatışmanın çözümüne yönelik engellerin, stratejilerin ve ileriye dönük adımların gözden geçirilmesine ihtiyaç bulunulması yatmaktadır. Bu amaçla, "Filistin-İsrail çatışmasının çözümü nedir?" sorusu yerine "Tarafların çözüm için gerekli adımları atmasını engelleyen faktörler nedir?" sorusu üzerinden ilerleyerek taraflar arasındaki barış sürecini tıkayan nedenlere odaklanılmıştır. Bu kapsamda Filistin-İsrail çatışmasının temelleri, Mason ve Rychard'ın çatışma çarkı çözümü çerçevesinde incelenmiştir. Çatışma çarkı çözümü modeli ile, Filistin-İsrail sorunun aktörleri, çatışmanın nedenleri, sürecin dinamikleri ve geliştirilen stratejiler ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Filistin ile İsrail arasında meydana gelen önemli tarihsel olaylar kısaca anlatılmıştır. İkinci bölümde çatışmaya neden olan etkenlerin analitik bir biçimde ortaya konulmasını sağlayan çatışma çarkı modelinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise çatışma çarkı çözümü ekseninde, Filistin-İsrail çatışmasının analizi yapılmıştır. Son bölümde ise çatışmanın çıktılarına değinilmiştir.

FİLİSTİN-İSRAİL SORUNUNUN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

İki toplumun tek bir toprak üzerinde çatışan siyasi, dini ve ulusal iddiaları ile tanımlanan, zamanımızın en uzun ve çetin anlaşmazlıklarından biri olan Filistin-İsrail sorununun modern kökleri, bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu ve Filistin topraklarına Yahudi göçünün ilk dalgalarının başlamasıyla ortaya çıkmıştır (Siniver, 2018: 1). Yahudi göç dalgalarından önce 1881 yılında Filistin'in demografik yapısına bakıldığında, yarım milyona yakın nüfusun sadece 25.000'ini (yaklaşık yüzde 5) Yahudiler oluşturmaktaydı (Beilin, 1992: 15). 19. yüzyılın sonlarına doğru, Siyonist hareketin doğması sonucunda örgütlenen Yahudilerin Filistin'e göçüyle bu sayı artmaya başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında ise, Britanya Hükümeti'nin Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de bir Yahudi vatani sözü vermesinin ardından hızlanan Yahudi göçü sonrasında, 1920 yılında ilk kez iki halk arasında şiddet olayları yaşanmaya başlamıştır (Kelman, 2001: 188). İngiliz manda yönetiminde, Avrupa'da Hitlerin yükselişiyle artan antisemitizm dalgasının şiddetlenmesi ve II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan soykırım sonucunda Filistin'e Yahudi göçü giderek hızlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin küresel hegemonyasının sona ermeye başlaması ve bölgeye artarak devam eden Yahudi göçlerine karşı şiddet olaylarının önüne geçememesi, İngiltere'nin bölgeden çekilmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda İngiltere, sorunu 2 Nisan 1947 tarihinde Birleşmiş Milletlere taşımıştır.

29 Kasım 1947 tarihinde BM Taksim Planı, modern anlamda Filistin Sorununun doğmasına yol açmıştır (Karaman, 1991: 42). Bu kararla, manda yönetimi altındaki Filistin topraklarının Araplar ve Yahudiler olmak üzere iki devlete bölünmesi ve Kudüs'ün özel statüye (*corpus separatum*) sahip olması kararlaştırılmıştır (Lewis, 2006: 422). İngiliz idaresindeki manda yönetiminin sona ermesi ile çatışmanın dönüm noktası, 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kurulması olmuştur. İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, sorun somutlaşmış ve aynı topraklar üzerinde hak iddia eden iki halk arasındaki çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmayı bu şekilde algılayacak olursak, bir tarafta kendi kaderini tayin hakkı temelinde Filistin milliyetçiliği ile diğer tarafta Yahudi ulusal kimliği kurma arayışına dayanan Siyonizm arasında jeopolitik bir mücadele başlamıştır

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

(Bar-Tal, 2006). İsrail Devleti'nin kurulması ile başlatılan 1948 Savaşı'nın ardından soruna yeni boyutlar eklenmiştir. 1948 yılına kadar, her iki tarafında üzerinde hak iddia ettiği topraklar, uluslararası olarak Filistin olarak bilinmesine rağmen, savaşın ardından İsrail Devleti, Batı Şeria ve Gazze Şeridi olmak üzere üç parçaya bölünmüş, Filistin ortadan kalkmıştır (Karaman, 1991: 46). Bununla birlikte savaş sırasında evlerini terk etmek zorunda kalan Filistinli mülteciler sorunu ortaya çıkmıştır.

1948 yılından sonra Arap-İsrail çatışması (1956, 1967, 1973) bir dizi kalıcı rekabetten oluşmuştur (Siniver, 2018: 1). 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı) tarihsel bağlamı açısından büyük bir öneme sahiptir. 1967 Savaşı, Orta Doğu'daki siyasi ve askeri güç dengesini önemli ölçüde değiştirmiştir. Savaş sonucunda İsrail, BM Genel Kurulu taksim kararında Filistin toprakları olarak belirlenen Gazze Şeridi ve Batı Şeria'yı işgal etmekle birlikte, Mısır'dan Sina Yarımadasını, Suriye'den ise Golan Tepeleri'ni işgal etmiştir. İsrail bu savaşla, Orta Doğu'nun haritasını değiştirmekle kalmayıp, Arap Devletleri'nin ideolojilerinin ağır bir darbe almasına ve iktidarların değişmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Filistinliler açısından 1967 Savaşı halihazırda başlamış olan bir sürece yeni bir boyut ve ivme kazandırmıştır. Filistinliler, kendi kaderlerini tayin etmek için örgütlenmeye başlamış ve El-Fetih önderliğinde Filistin Kurtuluş Örgütü, Filistin mücadelesinde bir aktör olarak ortaya çıkmıştır.

1973 Savaşı, 1948 ve 1967 savaşlarından farklı olarak Filistin sorunu karşısında birleşen Arap Devletleri yerine kendi ulusal topraklarının bir parçası olan (Mısır- Sina Yarımadası ve Suriye-Golan Tepeleri) yerleri İsrail'in kontrolünden geri almak istemeleri sonucu meydana gelmiştir. Savaşın sonuçları sadece Orta Doğu devletlerini değil, uluslararası sisteme etki edecek petrol krizine yol açmıştır. Savaştan sonra, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Batı Şeria ve Gazze'nin kaderi de dahil olmak üzere daha zor konularda müzakerelerden kaçınırken, İsrail'in Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri'nden kısmi çekilmesini içeren sınırlı ikili anlaşmalardan oluşan diplomatik bir strateji izlemiştir. Bunun sonucunda Mısır ile İsrail arasında Camp David Antlaşması (1979) imzalanmıştır. 1979 yılında Mısır ile İsrail arasında imzalanan barış antlaşmasının ardından yalnızlaşan Filistinlilerin, 1982 yılında Lübnan işgali sonrası FKÖ'nün Beyrut'tan sürülmesi ile FKÖ, Filistin Devleti'nin kurulması yönündeki çabalarını artırmıştır. Diplomatik çabaların sonuç vermediği bu dönemde Filistinliler, seslerini dünyaya duyurmak amacıyla 1987 yılında İntifada

hareketini başlatmıştır (Ulutaş vd., 2012: 7). İntifada'nın ardından 1988 yılında, Filistin Ulusal Konseyi, başkenti Kudüs olan bağımsız Filistin Devleti'ni kurulduğunu ilan etmiştir.

1990'lı yıllarda Arap-İsrail çatışmasında yeni bir sürece girilmiştir. Barış süreci olarak tanımlanan bu yeni dönemde, uluslararası sistemin büyük güçleri ve çatışmanın taraf ülkeleri, "barış için toprak" ilkesi etrafında sorunlara çözüm için bir araya gelmiştir (Bayraktar, 2013: 5). 1990 sonrası dönemde Arap-İsrail çatışması olarak adlandırdığımız çatışma, tarafların birbirlerini karşılıklı tanımasıyla Filistin-İsrail barış süreci olarak anılmaya başlamıştır. Madrid süreci, Filistin-İsrail çatışmasını çözmek için sürdürülen ilk uluslararası çabayı temsil ettiği için çatışmanın dinamikleri açısından da önemlidir. Bu süreç, taraflar arasında imzalanan bir dizi anlaşmayla sonuçlanmasına rağmen 2000 yılında Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa ziyaretinin ardından yaşanan II. İntifada hareketiyle sona ermiştir. 2000 sonrası dönemde de taraflar arasında birçok müzakere süreci başlatılmış olsa da gerek bölgesel gerek ulusal gerekse uluslararası konjonktürün etkisiyle olumlu sonuçlanmamıştır. Örneğin, İsrail'in 2005 yılında Gazze'den tek taraflı olarak çekilmesi ya da Annapolis görüşmeleri gibi adımlar tarafları barışçıl bir çözüme yakınlaştırmamıştır. Obama döneminde barış süreci için olumlu adım atılamayan ilişkilerde, Trump döneminde Kudüs'ü İsrail'in başkenti kabul etmesi kararı, ABD'nin arabulucu statüsünü çıkmaza sokmuştur. Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma kararı, dolaylı olarak İsrail'in ilhakını onaylamakla birlikte iki tarafın birbirinin ulusal haklarını ilk kez tanıdığı Oslo Antlaşmaları üzerindeki tartışmanın da yeniden başlamasına neden olmuştur (Lintl, 2018: 5). Biden yönetiminde ise taraflar arasında iki devletli çözüme destek verildiği açıklanmasına rağmen taraflar arasında müzakereler yeniden başlatılmamıştır. 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın İsrail'e roket saldırılarına karşılık İsrail'in Gazze'ye havadan, karadan ve denizden operasyon başlatmasıyla insanlık dramına dönüşen çatışma da sorunun çözümü için atılacak adımlar belirsizliğini sürdürmektedir.

Sonuç olarak, Oslo Anlaşmalarının imzalanmasından bu yana geçen otuz yılda, yapılan anlaşmalarda öngörülen "nihai statü" konularının ele alınmasında çok az ilerleme kaydedilmiştir. Taraflar arasındaki sınırlar hâlâ tartışmalı yapısını korurken, İsrail Batı Şeria'daki yerleşim yerlerini artırmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, Kudüs'ün ve Filistinli

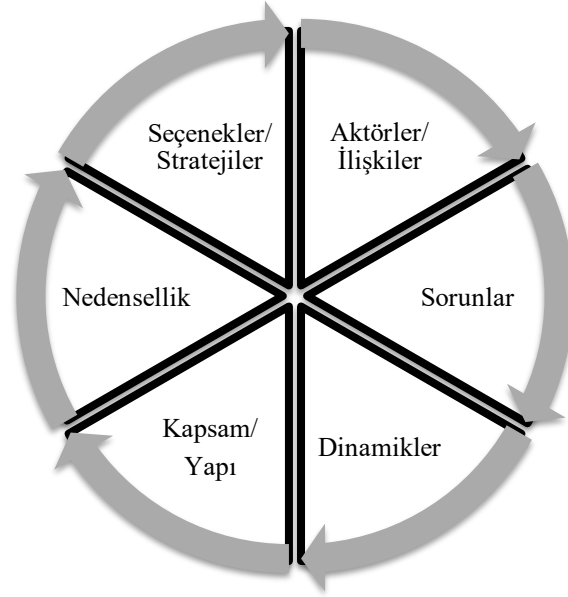
ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

mültecilerin geleceği konusunda belirsizlik sürmekte ve güvensizlik nedeniyle çatışmalar yaşanmaktadır.

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ MODELİ

Bir kavram olarak çatışmanın birçok tanımı bulunmaktadır. Galtung, *Theories of Conflict* adlı çalışmasında, çatışmayı “uyumsuz hedefler peşinde koşan aktörler” olarak tanımlamıştır (Galtung, 1973: 23). Benzer bir yaklaşımla Fisher da çatışmayı, bir ilişkide iki veya daha fazla taraf arasındaki hedeflerin veya değerlerin uyumsuzluğu, birbirini kontrol etme girişimleri ve birbirine karşı besledikleri düşmanca duygular olarak ifade etmiştir (Fisher, 1990). Jeong’a göre ise çatışma, güç dinamiklerinin altında yatan farklı çıkarlar ve değerler arasındaki rekabetin kalıcı ve yaygın doğasını temsil etmektedir (Jeong, 2008: 5). Peter Wallensteen çatışmayı, “mevcut kısıtlı kaynaklar kümesini aynı anda sahiplenmek için en az iki aktörün mücadeleye girdiği toplumsal bir durum” olarak tanımlamaktadır (Wallensteen, 2002: 16). Çatışma çözümü ise, çatışmayı anlamak için yapılandırılmış bir analiz sürecidir. Çatışma çözümü çatışmaları sona erdirmek için, onları sürdüren nedensel faktörleri anlamayı gerektirmektedir (Haushofer, Biletzki, Kanwisher, 2010). Çatışmaya dahil olan aktörlere ve bakış açılarına, çatışmanın nedenlerine ve bu unsurların etkileşim dinamiklerine odaklanmaktadır (Herbert, 2017). Bununla birlikte taraflar arasında kalıcı bir barışın tesis edilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Çatışma çözümü sürecinin çeşitli yönlerine göre tasarlanmış çok çeşitli araçlar vardır. Çatışma çözümü süreçleri için kullanılan temel araçlar arasında, çatışma çarkı, çatışma ağacı, çatışma haritalama ve Glas’ın gerginlik modeli gibi çatışmanın farklı boyutlarını ele alan meta araçlar bulunmaktadır. Mason ve Rychard tarafından geliştirilen “çatışma çarkı”, çatışmayı farklı bileşenlere ayırarak çatışmanın belirli yönleri analiz etmeden önce ilk genel bakışının ortaya konulmasında bir çerçeve sunmaktadır. Çatışma çarkı modelinde çarkı oluşturan bileşenler çatışma boyutunu oluşturmaktadır. Böylelikle, çeşitli çatışma parçalarının birbirine bağlılığını gösteren ve çarkın bir parçasından diğerine mantıksal bir bağ inşa edilmektedir. Bununla birlikte farklı seçeneklere ve stratejilere sahip olduğu için çözüme ulaşmada bir adım öne çıkmaktadır.

Şekil 1: Mason ve Rychard'ın Çatışma Çarkı

Kaynak: (Mason ve Richard, 2005)

Mason ve Rychard, çatışma çarkının altı parçasının her birinin (Şekil 1), bir çatışmanın çeşitli bileşenlerini anlamak için tanımlamıştır. İlk olarak, çatışmayı doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen ve etkileyen *aktörlerin veya tarafların* arasındaki ilişkileri açıklamak, çatışma çözümlemesinin önemli bir unsurudur (UN Conflict Analysis Practice Note, 2016). Çatışmada yer alan aktörlerin incelenmesi, çatışmayı etkileyebilecek veya çatışmadan etkilenebilecek yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörlerin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Oliva ve Charbonnier, 2016: 64). Aktörler, çatışma içerisindeki bireyler, kuruluşlar veya devletlerden oluşmaktadır. Çatışmanın doğrudan tarafları olanlar birincil aktörlerdir. Dolaylı olarak çatışmaya taraf olanlar ise, ikincil aktörlerdir. Çatışmaya arabuluculuk etmek ya da dönüştürmek için müdahil olan aktörler ise üçüncü aktörlerdir. Üçüncü aktörler tüm taraflar arasında ortak çıkar alanlarını keşfetmeye çalışırlar. Çatışmaya taraf olan aktörlerin incelenmesinde soğan (onion) halkası modeli ve Galtung'un çatışma üçgeni modeli, her bir kilit aktörün kapsamlı bir şekilde barış ve çatışma profilini ortaya koymasından dolayı kullanılan birer analiz yöntemleridir. Soğan halkası modeli, çatışan aktörlerin konumlarının, çıkarlarının ve ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Çatışma üçgeni modeli

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

ise aktörlerin her biri için tutum, davranış ve bağlamla (çelişki) ilgili faktörleri analiz ederek aktörlerin çatışmayı nasıl algıladığını ve çatışma içerisindeki konumunu ortaya koyan bir yöntemdir. Galtung tarafından geliştirilen bu yöntemde *tutum*, aktörlerin dini ve etnik nefret, güç kaybetme korkusu, olumsuz önyargılar gibi psikolojik durumlarını ve duygularını ifade ederken *davranış* olumlu ya da olumsuz eylemleri içermektedir. *Çelişki* ise, kıt kaynakların tahsisi, arazi anlaşmazlıkları veya eşit olmayan siyasi temsil gibi siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan genel durumu ortaya koymaktadır. Davranış gözlemlenebilirken, tutum ve çelişki ise örtüldür bu nedenle yalnızca çıkarımda bulunulabilir (Galtung, 1996: 71-72).

Sorunlar, çatışmanın konusunu oluşturmaktadır. Her konu, çözülmesi gereken bir anlaşmazlık noktası olarak kabul edilebilmekte ve böylece çatışmanın ne hakkında olduğu ortaya çıkmaktadır. Çatışmada taraflar için farklı öneme sahip çok sayıda sorun varsa, çatışmanın karmaşıklığı da giderek artmaktadır (Jeong, 2008: 35). Çatışmaların hiçbir zaman tek bir nedeni bulunmamaktadır. Bu nedenle çatışma analizi, mevcut çatışma nedenlerinin ve potansiyel gerilim kaynaklarının çok boyutlu bir değerlendirmesini de beraberinde gerektirmektedir. Çatışmanın sorunlarının analiz edilmesinde buz dağı modeli, çatışmanın kök ve yapısal nedenleri anlamak için nedensellik düzeylerini gösteren görsel bir model sunarken, çatışma ağacı ise, bir ağaç görüntüsünü kullanarak temel çatışma faktörlerini tanımlamayı amaçlayan bir yöntemdir. Çatışma ağacında kökler çatışmanın altında yatan veya yapısal nedenleri temsil ederken gövde, temel sorunu, dallar ise çatışmanın etkilerini ve semptomlarını temsil etmektedir (Oliva ve Charbonnier, 2016: 59-62).

Dinamikler, çatışmanın nedenleri ile aktörler arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılmasını içermektedir (UN Conflict Analysis Practice Note, 2016). Bununla birlikte çatışmanın tırmanma seviyesine, etkileşimin yoğunluğuna, çatışmanın doğasına atıfta bulunmaktadır. Çatışmayı tetikleyen konuların yanı sıra, dönemsel olarak ortaya çıkan ve tekrarlayan eğilimleri ve çatışma durumunda değişimi tetikleyen unsurları da içinde barındırmaktadır.

Kapsam ve yapısal faktörler, genellikle çatışmanın dış etkilerine değinmektedir. Çatışmanın tarafları arasındaki ekonomik ve siyasal

farklılıklardan kaynaklanan sorunlar çatışmanın seyrini de etkilemektedir. *Nedensellik*, çatışmaların doğası tek nedenli olmayıp psiko-sosyolojik, sosyo-ekonomik, siyasi ve uluslararası koşullara dayanabilmektedir. Çoklu nedensel faktörlere sahip olan çatışmalar, çatışmanın yapısını ve dinamiğini etkilemektedir. *Seçenekler/Stratejiler*, çatışmayla başa çıkmanın yollarını, kullanılmış veya kullanılacak stratejileri, çatışma taraflarını veya çatışmayı yatıştırmak için üçüncü taraf çabalarını incelemektedir.

Filistin-İsrail çatışması tartışmasız tarihte en çok araştırılan ve tartışılan zorlu bir çatışmadır. Bir sonraki bölümde çatışma çarkı modelinin altı unsuru ekseninde Filistin-İsrail çatışmasının analizi yapılmıştır.

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL ÇATIŞMASININ ANALİZİ

Filistin-İsrail sorunun çözümlemesinde, çatışmanın doğasını ve çeşitli boyutlarını anlamak için Mason ve Rcyhard'ın "çatışma çarkı" modeli kullanılmıştır. Bu bağlamda Filistin-İsrail çatışması, aktörler, sorunlar, dinamikler, kapsam ve yapısal faktörler, nedensellik ve stratejiler/seçenekler bakımından altı farklı kategoride ele alınmıştır.

AKTÖRLER

Çatışmaya taraf olan aktörlerin incelemesi çatışmanın nedenlerine ulaşmada önemli bir yer tutmakla birlikte aynı zamanda aktörlerin belirlenmesi kalıcı anlaşmaların yapılabilmesi açısından da önem teşkil etmektedir (Wallensteen, 2007: 48).

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

Tablo 1: Soğan Halkası ve Çatışma Üçgeni Modeli Çerçevesinde Aktör Analizi

Aktörler	Soğan Halkası Modeli			Çatışma Üçgeni Modeli		
	Pozisyon	Çıkarlar	İhtiyaçlar	Tutum	Davranış	Bağlam/Çelişki
<i>Filistin</i>	Uluslararası kurallar	Devlet	Toprak/Devlet	Karşılıklı olumsuz yargılar/ Güvensizlik	Şiddet	Hedeflerin uyumsuzluğu
<i>İsrail</i>	Statükonun korunması/ ilhak	Güvenlik	Toprak/Güvenlik		Genişleme / Şiddet	

Filistin-İsrail çatışmasının Tablo 1'den de görüldüğü gibi birincil aktörleri Filistin ve İsrail Devletleridir. Aynı toprak üzerinde hak iddia eden iki aktör arasında karşılıklı olumsuz yargılar ve hedeflerin uyumsuzluğu taraflar arasında güvensizlik ve şiddet sarmalını beraberinde getirmektedir. Birincil aktör olan Filistin, kendi içerisinde bölünmüş bir yapıya sahiptir. Bu bölünmüş yapısı özellikle, Yaser Arafat'ın ölümünün ardından yapılan seçimler sonrasında gün yüzüne çıkmıştır. Filistin siyasetinin iki önemli aktörü olan Hamas ve El-Fetih, ülkenin coğrafi bölünmüşlüğünü, siyasete taşımıştır. Hamas ve El-Fetih arasındaki bu siyasi bölünmüşlüğün ortadan kaldırılması için birçok adım atılmış olsa da fikir ayrılıkları anlaşmazlığın sürmesine yol açmıştır. Bu parçalanma, Filistin toplumunun geleceğinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda İsrail ile Filistinliler arasındaki barışın önündeki süregelen engeller, değişen iç siyasi dinamiklerle birleştiğinde aralarındaki çatışmayı çözmelerini son derece zorlaştırmaktadır (Ben-Meir, 2016: 1). Sorunun diğer birincil aktörü ise, İsrail Devleti'dir. İsrail'in siyasi aktörlerinin soruna bakış açıları birbirinden farklı görüşleri barındırmaktadır. Sol kanat partiler barış görüşmelerine daha ılımlı bir pozisyon takınırken, sağ kanat partiler ise kurulacak bir Filistin Devleti'ni dışlamakta, herhangi bir toprak tavizini reddetmeye devam etmekte ve giderek daha açık bir şekilde Batı Şeria'nın kısmi ilhakını talep etmektedir¹ (Lintl, 2018: 7). İsrail'in ulusal kimliğine gömülü siyasi kültürü, vaat edilmiş topraklara aidiyet duygusu

¹ Özellikle barış sürecinin başladığı 1990'lı yıllar içerisinde sol ve sağ partiler arasında görüş ayrılıkları en üst düzeye ulaşmıştır. Barış süreci yılları içerisinde İsrail parlamentosunda İzak Rabin (1992-95), Şimon Peres (1995-96), Benyamin Netanyahu (1996-99), Ehud Barak (1999-2001), görev almış, bu süreçte 1996-99 yılları hariç diğer yıllarda sol partiler parlamentoya hakim olmuştur.

ve Siyonizm ile kendi devletlerine sahip olma vizyonu, politik çıkarlarına da nüfuz etmiş (West, 2003) ve İsrail'in siyasi, Yahudi kimliği ve inancı ile iç içe geçmesine neden olmuştur. Filistin siyasetinde ise, Arap milliyetçiliği ve İslam inancı siyasi kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur (Pappe, 2004: 79). Tarafların siyasetine işlemiş bu ideolojik farklılık, aynı topraklar üzerindeki karşılıklı iddialarını tatmin edecek siyasi bir çözüme ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

İkincil aktör olarak karşımıza sorunun çözümünde önemli bir role sahip olan Arap Devletleri (Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün) çıkmaktadır. 1949 ve 1967 yılları arasında Filistin sorunu çoğunlukla Arap Devletleri'nin kontrolünde şekillenmiştir (Kelman, 2007: 289). Arap Devletleri'nin Filistin sorunu karşısında bölünmüş yapısı, sorunun derinleşmesine yol açmaktadır. Sorunun çözümü için Arap Devletleri'nin ortak paydada buluşması gerekmektedir.

İki taraf arasındaki asimetrik güç dengesi göz önüne alındığında, uluslararası katılımın önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Güç asimetrisi, çatışmanın uzlaşmaz doğasına katkıda bulunmakta ve barış süreçlerinin önüne geçilmesine neden olmaktadır. Bu yüzden taraflar arasında barış sağlayacak üçüncü aktörlerin rolü önem arz etmektedir. Üçüncü aktörlerin başında sorunun çözülmesi için büyük rol oynayan Birleşmiş Milletler Örgütü gelmektedir. Birleşmiş Milletler, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında ve anlaşmazlıkların çözümünde birincil etkiye sahip bir organdır. Bu nedenle, çok taraflı görüşmelerin yapılmasında taraflar arasında bir arabulucu rolü görmekte ve uyuşmazlıkların barışçıl yollardan çözümünde yönlendirici rolünü sürdürmektedir (Çalık Topuz, 2016: 244). Birleşmiş Milletler dışında üçüncül aktör olarak ABD ve Türkiye'nin arabuluculuk için çalışmaları da taraflar arasındaki çatışmada önemli yer tutmaktadır. ABD'nin taraflar arasındaki çatışmanın çözümü için katkıda bulunmasına rağmen, ikili, bölgesel, küresel dengeleri göz önüne almak yerine kendi ve İsrail'in stratejik hedeflerini dikkate alması soruna olumlu bir katkı sağlanamamasına neden olmaktadır (Bayraktar, 2013: 298). Türkiye ise, bölgede kalıcı bir barışın sağlanmasında BM Güvenlik Konseyinin 242 ve 338 sayılı kararlarının önemine vurgu yaparak barış için toprak ilkesi temelinde bir sonuca ulaşılmasını desteklemektedir. Bu doğrultuda, Türkiye, güvenli ve meşru sınırlar içerisinde iki ayrı devletin yan yana yaşayacakları bir yapıyı desteklediğini belirtmiştir (Pehlivanoglu, 2004: 252-253).

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

1990'lı yıllar boyunca artan çözüm çabalarının yerini, çözümsüzlüğün almasında sorunun sadece iki tarafı ilgilendiren bir sorun olmaması ve farklı aktörlerin etkisinin varlığının, sorunun çözümsüz kalmaya devam etmesinde etkili olduğu görülmektedir.

SORUNLAR

Taraflar arasındaki anlaşmazlık noktalarını ve çatışmanın ne ile ilgili olduğunu sorunlar ortaya koymaktadır. Çatışmada temel analiz aracı, aktörler arasında çatışmaya neden olan gerilim kaynaklarını incelemektedir. Çatışmanın nedenlerini belirlemek, barışa katkıda bulunan faktörleri bulmak kadar önemlidir. Buzdağı ve çatışma ağacı modeli ile çatışmaya neden olan faktörler incelenmiştir. Tablo 2'de Filistin-İsrail çatışmasının nedenleri görselleştirilmiştir.

Tablo 2: Buzdağı Modeli ve Çatışma Ağacı Modeline Göre Filistin-İsrail Çatışmasının Sorunları

Buz Dağı Modeli				Çatışma Ağacı		
Görünen Nedenler	Görünmeyen Nedenler			Etkileri	Ana Problemler	Sorunun Kökleri
	Yakın Nedenler	Yapısal Nedenler	Kökleri			
Güvenlik	Güvenlik	Asimetrik Güç	Toprak	Güvensizlik	Toprak Kudüs Mülteciler Yerleşimciler	Toprak
Toprak Kudüs Mülteci Yerleşimciler	Anlaşmaya bağlılık sorunları	Ekonomik Eşitsizlik	Etnik/Dini/Tarihi	Şiddet/Terör		Etnik/Dini/Tarihi

Filistin ve İsrail arasında on yıllardır süren çatışmanın kökleri, kutsal topraklar üzerindeki iddialarına dayanmakla birlikte taraflar arasında hem barışa engel teşkil eden hem de çatışmanın itici faktörleri arasında, Kudüs'ün statüsü, Filistinli mülteciler için geri dönüş hakkı, Filistin Devleti'nin toprak bütünlüğü ve Yahudi yerleşim yerleri sorunu yer almaktadır.

Mülteci sorunu: Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkı, çatışmanın çetinliğine neden olan en sorunlu yönlerden biridir. İsrail, mülteci sorununun 1948 Savaşı'nda Yahudi Devleti'ne yönelik birleşik Arap saldırısının bir sonucu olarak ortaya çıkması nedeniyle, sorununun

kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasından sorumlu tutulamayacağını iddia etmektedir (Siniver, 2018: 2). Bununla birlikte, Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkını tanımanın bölgede demografik değişiklik yaratacağı endişesi ile İsrail Devleti'nin varlığını ve bekasını tehdit ettiğini ileri sürmektedir. Bu yüzden mültecilerin, iki devletli çözümün bir parçası olarak kurulacak Filistin Devleti'ne gitmeleri gerektiğini savunmaktadır (Robinson, 2022).

Kudüs meselesi: Her iki taraf içinde kültürel ve dini bir merkez olarak kabul edilen Kudüs'ün sembolik değeri tartışılmaz bir boyutta yer almaktadır. İsrail için Kudüs şehri, Yahudi Devleti'nin tek ve bölünmez başkentidir. Filistinliler için ise, Doğu Kudüs Filistin Devleti'nin başkenti olarak kabul edilmektedir. Her iki taraf içinde Kudüs'ün mülkiyetinden veya kontrolünden vazgeçmek Kudüs'ün kutsal bir yer olarak önemine dayanan dini ve milliyetçi anlatılara ihanet olarak görülmektedir. Bu yüzden Filistin-İsrail çatışmasında Kudüs, dini ve jeopolitik önemi nedeniyle çatışmanın en uzlaşmaz yönlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yahudi yerleşim yerleri: 1967 Savaşı'ndan sonra Yahudi yerleşim yerlerinin kurulması İsrail hükümetinin resmi politikasına haline dönüşmüştür. İsrail demografiyi kendi lehinde tutmak ve anavatanı Yahudileştirmek adına yerleşim faaliyetlerini işgal altındaki topraklara doğru yayılmasını günümüzde de devam ettirmektedir (B'Tselem, 2002). İsrail işgal etmiş olduğu topraklarda hiçbir zaman bir Filistin devleti olmadığı için bu bölgelerin "işgal altında" değil, "tartışmalı" olduğunu savunmaktadır (Stockmarr, 2012: 20). İsrail yerleşimlerinin Filistin'in bazı bölgelerine ve Yeşil Hat'ın sınırları çizilmiş bölgelerinin ötesine yayılması, mevcut anlaşmalara ve BM Antlaşmalarına aykırıdır. İsrail'in Filistin toprakları üzerindeki Yahudi yerleşim yerlerini genişletme faaliyetlerine devam etmesi bir yandan barış süreçlerini olumsuz etkilerken diğer yandan ise Filistin topraklarının parçalanmasına neden olmaktadır.

Filistin'in toprak bütünlüğü ve egemenlik sorunu: Filistinliler için bir barış anlaşması, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nden oluşan ayrı, bağımsız (Filistin) egemen bir devletin kurulmasını ve tanınmasını gerektirmektedir. Ancak, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın hem coğrafi hem de idari yönden ayrı yapısı, bağımsız birleşik bir Filistin Devleti'nin önündeki zorluklardan birisidir.

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRİL SORUNU

Dört temel başlık altında topladığımız sorunlar dışında taraflara arasında güvenlik ve su sorunu da önemli yer tutmaktadır. İsrail, ezici askeri üstünlüğüne ve toprak bütünlüğüne yönelik ciddi şekilde tehdit edebilecek bir saldırı olasılığı düşük olmasına rağmen, Filistinli militanların kendilerine karşı roket ve intihar saldırılarını sürdürdükçe, ulusu savunmak için güçlü önlemler almakta haklı olduklarını savunmaktadır. İsrail, Filistin topraklarına düzenlediği operasyonların dışında güvenlik bariyerleri ile de Filistin toplumunu baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Güvenlik bariyerleri aynı zamanda bitişik bir Filistin yönetiminin ortaya çıkmasını önleyeceği için iki yaşayabilir devlet olasılığını engelleyen bir gerçeklik yaratmakta ve çatışma kazananın olmadığı sıfır toplamı bir oyuna dönüşmesine neden olmaktadır (Bickerton ve Klausner, 2022: 496). Su kaynaklarının kontrolü ise, İsrail için önemli güvenlik konularından biri olmuştur (Şahin, 2005: 177). Arap-İsrail çatışmasının dini ve siyasi retoriğinin yanında, çatışmanın taraflarının aralarında su kaynaklarını ve kullanımını kontrol etme ihtiyacı etkilidir. Bölgenin su kaynaklarının paylaşımına ilişkin anlaşma, sadece Filistin-İsrail sorunu için değil, Orta Doğu barışı içinde elzemdir (Bickerton ve Klausner: 218).

DİNAMİKLER

Çatışmanın dinamiği sabit ve tek düze olmaktan ziyade dinamik ve değişken bir yapıdan meydana gelen bir süreci içermektedir. Bu yüzden sadece kazanmaya veya kaybetmeye yönelik doğrusal bir ilerleme süreci değildir. Çatışmanın dinamikleri içsel ve dışsal faktör olmak üzere çatışmaya etki eden ve seyrini olumlu veya olumsuz yönde değiştiren unsurları kapsamaktadır. Örneğin, çatışan tarafları müzakere masasına doğru iten içsel ve dışsal farklı faktörlerin devreye girmesi, çatışma sürecini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

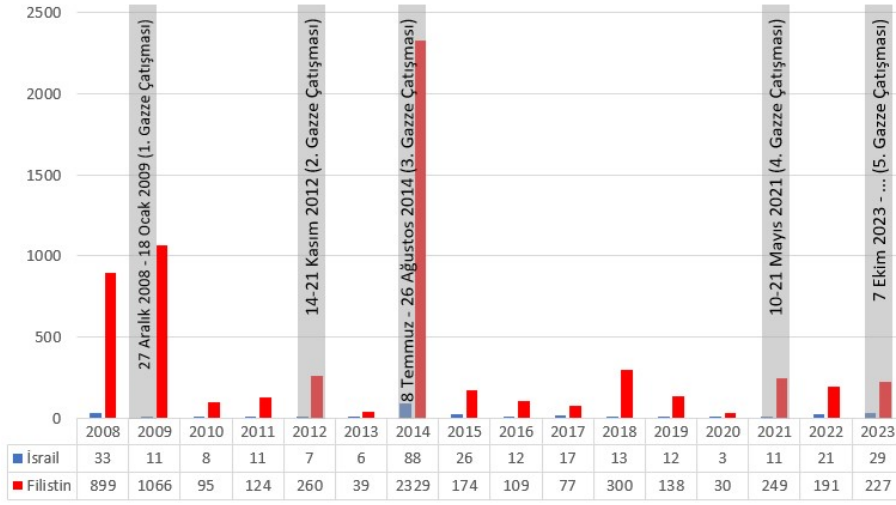
Filistin-İsrail çatışmasının dinamiklerini tarihsel olarak incelediğimizde, 1948, 1956, 1967, 1973, 1982, 1991, 1993 ve 2000 sonrasında çatışmanın dinamiğini etkileyen önemli olaylar yaşanmıştır. Bu yılların her birinde, savaş, yeniden düzenleme veya barış için çerçevelerin tesis edilmesi için adımlar atılmış ve bu atılan adımlar, bölgede güç dengelerinde kaymalara ve/veya ideolojik ve algısal dönüşümlere neden olarak dramatik ve kalıcı bir değişim dönemi meydana getirmiştir (Lesch, 1979: 2). 1948 yılında İsrail Devleti kurulmuş

ve sadece Filistin'i değil Orta Doğu coğrafyasını etkileyen bir sürece girilmiştir. Arap-İsrail Savaşlarında (1956-1967-1973) birçok Filistinli mülteci haline gelirken, Mısır ve Suriye toprak kaybetmiştir. 1967 Savaşı'nda Filistin sorununun çözümü için Birleşmiş Milletlerin 242 sayılı kararında "barış için toprak" formülü barış sürecinde yeni bir aşamayı başlatmıştır. 1973 Savaşı sonrası ortaya çıkan petrol krizinin etkileri sadece bölge ülkelerini değil petrol ihraç eden ve ithal eden bütün ülkelere sıçramıştır. 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrası FKÖ'nün Lübnan'dan sürülmesi Filistin'in iç dinamiklerini derinden etkilemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ise, uluslararası sistemdeki yapının değişmesi, Arap-İsrail sorunu içinde yeni bir dönem başlatmıştır. 1991 yılında Madrid'de başlayan barış süreci, 1993 yılında Oslo Antlaşmasıyla devam etmiştir. 1993 yılına kadar İsrail, Filistin'in ulusal haklarını ve çatışmanın bağımsız bir tarafı olarak tanımamıştır. FKÖ ile müzakereleri ise terör örgütünden başka bir şey olmadığını öne sürerek reddetmiş ve yalnızca Ürdün veya diğer Arap devletleriyle anlaşmalar yapmak ısrar etmiştir. Oslo Barış süreci bu yüzden çatışmanın dinamiklerin değişiminde önemli olmuştur. 2000 sonrası yaşanan gelişmelerde ise hem içsel hem de dışsal dinamiklerin değişimi çatışmanın sorunlarını farklı bir boyuta taşımıştır.

2000 sonrası devam eden müzakere süreçlerinin başarıya ulaşmaması, 2005 yılında İsrail'in Gazze'den çekilmesinin ardından Filistin yönetiminin ikiye bölünmesi ve Filistin demokratik yönetiminin istikrarlı bir şekilde gerilemesi, İsrail'de ise işgal altındaki Filistin topraklarının kalıcı kontrolünü benimseyen bir liderliğin artan hakimiyeti çatışmanın seyrini etkilemiştir (Hassan vd., 2021: 4). İsrail, Hamas'ı terrorist bir olarak ilan ederken aynı zamanda 19 Eylül 2007 tarihinde Gazze'nin "düşman bölgesi" haline geldiğini duyurmuştur (Beinin ve Hajjar, 2014: 15). Bu kapsamda, 2008, 2012, 2014, 2018, 2021 ve 2023 yıllarında İsrail, Gazze'ye yönelik operasyonlarda bulunmuştur. Şekil 2, 2008-2023 yılları arasında Filistin-İsrail çatışmalarındaki ölüm sayıları (OHCA, 2023) baz alınarak oluşturulmuştur.

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

Şekil 2: Filistin-İsrail Arasında Yaşanan Çatışmalar Sonucu Ölüm Sayıları

Kaynak: (OHCA, 2023)

İsrail'in Gazze ablukası ve operasyonları sonucu bölgeyi kapsayıcı kontrolü, Filistin'in siyasi ve ekonomik yönetimini de zorlaştırmıştır. Bunlarla birlikte Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne güvenlik duvarı adı altında bariyerlerle çevirmesi sivil halkın yaşantısını iyice zora sokarak taraflar arasındaki çatışmanın derinliğini değiştirmiştir. Çatışmanın çözümünde giderek artan sorunlara yol açmıştır.

Filistin-İsrail sorununun dinamiklerin değişiminde bir diğer etken ise, uluslararası aktörlerin soruna etkisi olmuştur. Örneğin, Trump yönetiminin 2017 yılında uluslararası hukuk kurallarına ve BM kararlarına karşı Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasıyla mevcut statükoyu doğrudan değiştirmeye çalışması sorunun çözümü için olumsuz etkiler yaratmıştır. ABD'nin bu girişimi, arabulucu olarak taraflar arasındaki müzakerelerdeki duruşunu etkilerken, çatışmanın dinamiklerini de etkilemiştir. ABD'nin bu kararıyla İsrail, taraflar arasındaki sorunlardan birisi olan Kudüs için güçlü bir dış desteği arkasına almıştır. Bu girişim sonrası bir kez daha taraflar arasındaki asimetrik güç dengesi ortaya çıkmıştır. Bu durum taraflar arasındaki güç dengesinin göz ardı edildiği sürece sorunun çözülmeyeceğini göstermektedir.

Taraflar arasındaki iletişim kalitesinin düşüklüğüne yol açan Filistin Yönetiminin bölünmüş yapısına ek olarak arabuluculuk faaliyetlerini yürüten ABD'nin soruna taraflı yaklaşımı çözüm sürecinin başarılı

olamamasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda başlayan barış görüşmelerinden günümüze kadar sorunun dinamiklerinin değişen koşullar içinde evrilmesi kapsamlı bir barışın önünde engel teşkil etmektedir.

KAPSAM VE YAPISAL FAKTÖRLER

Çatışmanın dışında kalan ancak çatışmayı etkileyen sorunlar kapsam ve yapısal faktörlerdir. Bu sorunlar; gelir, doğal kaynaklar, ticaret, şehirleşme, kaynak çeşitleri, üretim ve uluslararası ekonomi ile bağımlılık ilişkisi gibi ekonomik faktörlerden kaynaklanmaktadır (Ensaroğlu ve Akyeşilmen, 2013: 453). Bunlarla birlikte uluslararası sisteminde yaşanan gelişmelerden kaynaklanan dışsal etkenlerde soruna etki etmektedirler.

İsrail'in işgal altındaki topraklarda ekonomik entegrasyon girişimleri 1967 Savaşı'nda Golan Tepeleri, Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze'nin kontrolünü ele geçirmesiyle başlamıştır. Bu tarihten sonra İsrail, Batı Şeria ve Gazze ekonomilerini kendi ekonomisine entegre etmiş ve böylece tek bir ekonomik birim yaratmıştır. İsrail bu girişimiyle iç piyasa hacmini genişletmiş ve biriken sermaye için yeni pazar ihtiyacını karşılamıştır. Filistin için ise otonom bir ekonomik yapılanma sürecinin önüne geçilmiştir (Özkoç, 2009: 171). 1967-1990 yılları arasında İsrail, Filistin üzerindeki ekonomik baskısını artırarak Filistin ekonomisini kendisine bağımlı bir duruma getirmiştir. 1990 sonrası barış süreci içerisinde çatışmanın çözümünde ekonomik sorunların çözülmesi önemli bir konu olmuş ve ekonomik iş birliği, taraflara arasında yapılan anlaşmalarda yer almıştır.

Filistin topraklarının, coğrafi olarak bitişik olmayan alanlara veya kantonlara ayrılmış olması ve bölgeye giriş-çıkışların İsrail tarafından kontrol altında tutulması da ekonomik canlılığın zarar görmesine yol açmıştır. Coğrafi kapalılık ile birlikte, İsrail'in Filistin'in kaynakları (toprak, su, deniz vb.) üzerindeki devam eden kontrolü, Filistin'in giderek daha fazla İsrail ekonomisine bağımlı kalmasına neden olmuştur. UNCTAD Raporu'na göre, İsrail ablukasının Filistin halkını uluslararası pazarlardan izole ettiği ve dolayısıyla Filistin ihracatının %80'ini ve ithalatının %58'ini sağlayan İsrail'e karşı ezici bir ticari ve ekonomik bağımlılığa zorladığı belirtilmektedir (UNCTAD, 2019). Sınırları duvarlarla, Yahudi yerleşim yerleriyle ve yollarla birbirinden ayrılmış ve dünya pazarlarına serbest

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

erişimin olmadığı bir yapıya sahip Filistin, ekonomik olarak da parçalanmış ve kısmen yerel girdileri kullanan küçük üretim birimleri tarafından karakterize edilen bir yapıya dönüşmüştür (Roy, 2004: 369-371). Filistin'in yaşamış olduğu ekonomik zorluklar İsrail ile çatışmasının barışçıl bir şekilde çözülmesini engellemekte, aynı zamanda Filistin'in sosyoekonomik toparlanmasını ve kalkınmasını ciddi şekilde kısıtlamaktadır (Roy, 2004: 365). İsrail açısından çatışmanın ekonomik etkilerine bakıldığında, İsrail ekonomisi, Filistin'den çok daha güçlü ve dirençli olmasına rağmen, devam eden krizden zarar görmektedir. Çatışmanın maliyetleri ekonomi üzerinde büyük bir baskı yaratırken, çatışma uluslararası piyasalarda güvensizliğe neden olmakta ve yatırımların azalmasına yol açmaktadır (Roy, 2004: 394-395). Barış sürecine engel teşkil eden birçok faktör bulunmakla birlikte kalıcı bir sağlanmasında Filistin'in ekonomik olarak otonom bir yapıya sahip olması barışı tetikleyici bir etki sağlayacaktır.

İkinci olarak uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler de Filistin-İsrail sorununa etki etmektedir. Orta Doğu'da son yıllarda yaşanan Arap Baharı hareketi sadece bölgenin ve belki de daha geniş dünyanın büyük bir kısmının istikrarını tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda Arap-İsrail ve Filistin-İsrail çatışmasının gelecekteki şekli ve yönü üzerine de etki etmiştir. Bu süreçle, İsrail ve komşu devletler arasındaki ilişkiler değişmiştir. İsrail ile Filistinliler arasındaki dinamik, göreceli sakinlik dönemleri ve yoğun düşmanlık patlamaları arasında gidip gelerek sürekli bir akış haline bürünmüştür (Bickerton and Klausner, 2022: xviii). Orta Doğu coğrafyasında yaşanan bölgesel çatışmalar dikkatleri Filistin-İsrail çatışmasından uzaklaştırmış ve Filistin-İsrail sorununda belirsizliğe ve çözümsüzlüğün devam etmesine yol açmıştır.

NEDENSELLİK

Çatışma çok boyutludur: "... dini, siyasi, kültürel, ekonomik ve psikolojik unsurlar birikerek, çözülemeyecek gibi görünen bir açmaz yaratmak için birbirini besler" (Korany, 2005: 64). Bu yüzden, nedenselliğin analizinde, taraflar arasındaki düşmanlıkların temel oluşumunu tespit etmek gerekmektedir. Ne petrol ne de başka bir zenginlik barındıran bölgede, taraflar arasındaki çatışmanın ardında ideoloji, ulusal kimlik, din ve tarihi faktörler önemli birer rol oynamaktadır (Lacoste, 2008: 288).

Arap-İsrail sorunu özelinde Filistin-İsrail çatışmasının altında yatan faktörlerden bir tanesi, taraflar arasındaki rekabet halindeki milliyetçilik dalgasından kaynaklanan ideolojik boyuttur. Bu ideolojik boyut, 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan dini doktrin temelinde inşa edilmiş bir siyasi hareket olan Siyonizm'in doğuşuna kadar uzanmaktadır. Siyonizm temelinde Filistin coğrafyasında Yahudi ulusunun inşasını savunan siyasi ve milliyetçi bir doktrindir (Graudy, 2004: 18). Siyonizm ekseninde, 1881 yılında başlayan göç dalgalarıyla Yahudiler, Osmanlı hükümetinden toprak satın alarak Filistin topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Yahudi göç hareketinin artışı, iki toplum arasındaki gerilimin artmasına neden olmuştur. Filistinliler için Siyonizm, Filistinlilerin Filistin topraklarından sürülmesiyle sonuçlanan bir istilaya dönüşmüştür. Bu yüzden Filistin-İsrail çatışmasındaki gerilimin temelinde ilk olarak Yahudi göçü ve Yahudilerin toprak elde çabaları yatmaktadır (Cleveland, 2008: 281). Siyonist hareketinin ortaya çıkması aynı zamanda o dönemde Filistinli Araplar arasında milliyetçilik hareketinin yükselişini de tetiklemiştir. 19. yüzyılda Arap milliyetçiliğinden büyük ölçüde etkilenen Filistin milliyetçiliğinde ulusal kimlik ve bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması fikri ön plana çıkmaya başlamıştır. Aynı bölge üzerinde kendi kaderlerini tayin etmek isteyen Filistin milliyetçiliği ile Yahudi ulusal kimliği kurma arayışına dayanan Siyonizm arasında, jeopolitik bir mücadele olarak başlayan çatışmanın temel doğasında ulusal bir kimliğin kurulması ve hayatta kalmak için toprak iddiası yer almıştır (Bar-Tal, 2006). İsrail'in ulusal kimliği, yargılanan bir azınlık olmanın tarihsel deneyimlerinden kaynaklanan korku ile karakterize edilirken, Filistin'in ulusal kimliği Filistin topraklarının işgali ile ilgili olarak gelişmiştir. Böyle bir çatışmada, bir tarafın kimliği ve varlığı, diğer tarafın kendi kimliğine ve varlığına yönelik bir tehdit oluşturmakta ve sıfır toplamlı bir çatışmaya dönüşmektedir (Kelman, 2007: 288). Bu yüzden çatışma, kendi kaderini tayin etme hedeflerini gerçekleştirmek için aynı toprağı elde etmeye çalışan iki ulusal kimlik arasındaki bir rekabet olarak gelişmiştir. Çatışmanın çözümüne odaklanıldığında ise, her iki tarafın ideolojik temellerinin çatışmanın kalıcı doğasına katkıda bulunduğu bir durum ortaya çıktığı için çatışan taraflar, taleplerinin ve tanınmanın yeterince karşılandığını göremediğinden barış görüşmeleri ve müzakereler sürekli olarak iptal edilme potansiyeli taşımaktadır (Kriesberg, 2005).

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

Taraflar arasında anlaşmazlık konusu toprakların -Kudüs de dahil olmak üzere- statüsü ve kutsallığı, çatışmaya önemli bir dini-kültürel yön katmaktadır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam olmak üzere üç büyük dinin doğum yeri olan Filistin toprakları, önemli bir dini öneme sahiptir. Pfeffer (2014), Filistin-İsrail çatışmasının sadece toprak mücadelesi olmadığını, aynı zamanda dine dayalı bir mücadele olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden, kutsal yerlerin kontrolü (Kudüs) ve her iki dinin kalıcı barış potansiyeline zarar veren kıyamet anlatıları da dahil olmak üzere, çatışmadaki ana faktörden biri de dindir (Mostafa, 2018). Özellikle, Yahudilerin bu topraklar üzerindeki iddiaları, Tevrat'ta Hz. İbrahim'e ve onun soyundan gelenlere verilen söze, bölgenin (Roma İmparatorluğu tarafından yıkılan) İsrail Yahudi krallığının tarihi bölgesi olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Taraflar arasında gerilim kaynakları (güvenlik, toprak) din dışı olmasına rağmen dini kimlik çatışmada merkezi bir unsur olarak yer almaktadır (Bickerton and Klausner, 2022: 6).

Arap-İsrail çatışmasının tarihi, her iki tarafı anlamak için son derece değerlidir, çünkü her iki taraftan biri diğerinin kurbanı olduğunu iddia eden iki tarihi anlatısı bulunmaktadır. İsrail için tarihi, Yahudilerin 2.000 yıldır diasporada yaşamalarına ve yüzyıllarca süren ayrımcılık, zulüm ve Holokost'la sonuçlanan pogromlar yaşamalarına dayanmaktadır. Filistinliler için ise, mülksüzleştirme, dağılma, işgal ve tanınmama Filistin tarihinin ana temalarını oluşturmaktadır. Bu acıların başlangıcı, İngilizlerin Filistin'i sömürgeleştirmesi ve Filistinlilerin 1948 yılında yeni kurulan İsrail Devleti'nden sürülmesiyle sonuçlanan tarihsel bir olaylar zincirine dayanmaktadır (Vollhardt, 2009: 139-140). İsrail ve Filistin, tarihsel anlatılarının tutsağı ve geçmişin kurbanlarıdır. Tarihsel anlatılar, ulusal kimliğin bir parçasını oluşturmasına ve ulusal miras olarak korunması gerekse de onları gelecekte mahrum bırakmamalıdır (Bar-siman-Tov, 2010: 21). Filistin-İsrail çatışmasında belirgin olan kurban olma inançlarının dinamikleri ve etkileri kısmen sorunun yıllardır çözümün sonuçsuz kalmasını açıklamaktadır (Coleman, 2003).

SEÇENEKLER/STRATEJİLER

İsrail-Filistin çatışması, çok sayıda ve yinelenen üst düzey müzakere girişimlerine rağmen devam etmektedir (Ben-Artzi, Cristal ve Kopelman, 2015: 60). Uluslararası aktörler, özellikle Soğuk Savaş Sonrası dönemde barış sürecini başarılı bir sonuca götürmek için bir dizi girişimde

bulunmuşlardır. Soğuk Savaş öncesi dönemde Birleşmiş Milletler'in arabuluculuğunda BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nde alınan kararlarla ilerleyen süreç, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin öncülüğünde yapılan anlaşmalarla devam etmiştir. 1990'lı yıllarda Madrid Konferansı ile başlayan sonrasında 1993 yılında Oslo Barış Antlaşmasıyla "barış için toprak" söylemi doğrultusunda iki devletli çözüm savunan bir barış sürecine girilmiştir. Bu süreçte, Gazze-Eriha (Kahire) Antlaşması, Oslo II (Taba) Antlaşması, El-Halil (Hebron) Protokolü, Wye River Memorandumu, Şarm El Şeyh Antlaşması, II. Camp David Zirvesi gibi taraflar arasında birçok görüşme yapılmış ancak Eylül 2000'de başlayan ayaklanma, barış sürecinin yerini asimetrik savaşın aldığı ve siyasetin başka yollarla savaşın bir uzantısı haline geldiği düşük yoğunluklu bir çatışma haline dönüştürmüştür (Cordesman, 2005). Ocak 2001 Taba Zirvesi ile 2008 yılı arasında, Arap Barış İnisiyatifi, Bush İnisiyatifi, Yol Haritası, Arap Barış İnisiyatifi, Bush İnisiyatifi, Yol Haritası, Nusseibeh-Ayalon Girişimi, Cenevre Girişimi, Suudi Barış Planı ve Annapolis Barış Konferansı gibi birçok öneriye rağmen İsrail-Filistin barış süreci fiilen bir çıkmaza girmiştir (Bar-Siman-Tov, 2010: 15).

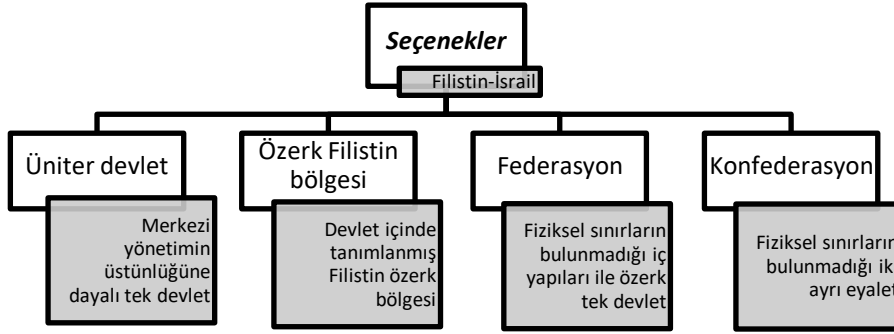
Taraflar arasında yapılan müzakerelerin çökmesinin ardındaki ana sebeplerden arasında müzakerelerden önce halklar arası uzlaşmacı önlemler yoluyla her bir çatışan meseleyle ilgili psikolojik engelleri hafifletmek için hiçbir çaba gösterilmemiş olması etkilidir (Ben-Meir, 2016: 10-11). Çünkü taraflar arasındaki sorunlar sadece toprak temelli değil, dini, tarihi ve ideolojik temellere dayanan bir boyuta sahiptir. Bu yüzden halklar arasındaki güven duygusunun yeniden canlandırılması gerekmektedir. Otuz yılı aşkın süredir devam eden barış görüşmelerine rağmen, iki taraf arasındaki şiddet zaman zaman ortaya çıkmış ve çatışmanın sona ermesi beklentileri her zamankinden daha uzak hale gelmiştir. Günümüzde Filistin-İsrail sorunu hala hiç bitmeyen bir müzakere ve çatışma döngüsüne hapsedilmiş durumdadır.

Son otuz yılda İsrail ve Filistin arasındaki barış görüşmeleri "iki ulus için iki devlet" temelinde çözülmek istenmiş ancak ABD Başkanı Donald Trump'ın 6 Aralık 2017 tarihinde Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma kararı ile birlikte iki tarafın ilk kez birbirlerinin ulusal haklarını tanıdığı Oslo Antlaşmaları üzerindeki tartışmaları yeniden başlatmıştır. Siyasi ilerlemenin yerini, artan ekonomik ve siyasi eşitsizlik ve giderek belirginleşen bölünmelerle birlikte gelişen bir statüko almaya başlamıştır

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

(Egel vd., 2021: ix). İki devletli çözümün gerçekleşme olasılığının giderek azalmasına yol açan bu olay, taraflar arasındaki sorunun çözümü için farklı alternatiflerin düşünülmesine yol açmıştır. Filistin-İsrail çatışmasında yönelik sunulan alternatifler/seçenekler Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: Filistin-İsrail Çatışmasına Yönelik Sunulan Seçenekler

Kaynak: (Baruch, 2021)

İsrail-Filistin topraklarının iki bağımsız devlete bölünmesi, onlarca yıldır Yahudi ve Filistin ulusal hareketleri arasındaki çatışmanın çözümünde baskın yaklaşım olmuştur. Ancak günümüzde Filistin-İsrail çatışmasında gelinen noktada, iki devletli çözüm yerine sunulan seçenekler arasında: i) Akdeniz ile Ürdün Nehri arasındaki bölgenin tamamını kapsayan üniter bir devlet; ii) İsrail Devleti'nin bir parçası olarak Batı Şeria'da bir Filistin özerk bölgesi; iii) Yahudi ve Filistin bölgelerine bölünmüş bir federasyon; ve iv) İsrail-Filistin konfederasyonu fikri yer almaktadır (Baruch, 2021).

İki devletli çözüm yerine sunulan seçenekler, taraflar arasındaki somut konulara çözüm sağlarken tarafların ideolojik, tarihi ve dini farklılıklarından kaynaklanan soyut konuların çözümlenmesine yönelik bir çözüm getirmemektedir. Taraflar arasında güven ortamının sağlanmadığı bir noktada, üniter devlet, federasyon ya da konfederasyon seçenekleri makul görünmemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Filistin-İsrail sorununun kökenleri ve ilerleyişinde çatışmayı yönlendiren ve barışa doğru ilerlemeyi engelleyen temel faktörler çok çeşitlidir.

Taraflar arasında kalıcı bir barışa engel olarak hem tarafların uzlaşmaz kimliklerin doğası hem de Kudüs'ün statüsü, Filistinli mülteciler için geri dönüş hakkı, her iki devletin egemenliği ve güvenliği, sınırları ve Yahudi yerleşim yerleri sorunları gibi maddi ve manevi değerlere sahip birçok faktör yer almaktadır. Bununla birlikte taraflar arasındaki kültürel, dini geçmişlerin ve ulusal anlatıların belirgin bir şekilde farklılaşmaması her iki tarafın da birbirleriyle uzlaşmasını zorlaştırmaktadır. Özetle, taraflar arasındaki toprak konusundaki çatışma sadece milliyetçi söylemlerle değil, aynı zamanda kökleri geçmiş zamanlara kadar uzanan dini bağlarla da örülü bir sorunu kapsadığı için çözüm süreci ilerleyememektedir.

Barış sürecini kurtarmak, her iki tarafın da kimliklerini doğrulayan ve ihtiyaçlarını karşılayan bir uzlaşmaya dayalı karşılıklı güveni gerektirmektedir (Kelman, 2007: 287). Bununla birlikte geçmiş müzakerelerin başarısızlığının ardındaki nedenler doğrultusunda hareket edilerek yeni bir adım atılmalıdır. Sonuç olarak, çatışma çarkı modeli bize belirli bir çatışmanın boyutu hakkında daha derin bir anlayış kazanma imkânı sağlamaktadır. Spesifik bir çözüm önermek tamamen bu makalenin kapsamı dışında olmasına rağmen önerilen herhangi bir çözümün, her iki tarafın da barışı engelleyen çatışma değerlerinin en önemli unsurlarını ele alması ve taraflar arasında arabuluculuk yapması gerektiği ortadadır. İsrail ve Filistinliler arasındaki değişen iç siyasi ortam, ilerlemeyi engelleyen psikolojik ve siyasi kutuplaşma, her iki tarafın neden kendi başlarına bir barış anlaşmasına varamayacaklarını ve ulaşamayacaklarını göstermektedir. Adil bir barış, tüm tarafların geçmişle hesaplaşmasını ve bu gerçeğe dayalı bir çözüm aramasını gerektirmektedir.

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

KAYNAKÇA

BTSELEM (2002). Land Grab: Israel's Settlement Policy in the West Bank, https://www.btselem.org/publications/summaries/200205_land_grab.

BAR-SIMAN-TOV, Y. (2010). Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict, The Jerusalem Institute for Israel Studies, Konrad Adenauer Stiftung, <http://en.jerusalem-institute.org.il/.upload/barriers-engsummary.pdf>.

BAR-TAL, D. ve SALOMON, G. (2006). Israeli-Jewish Narratives of The Israeli-Palestinian Conflict: Evolvement, Contents, Functions And Consequences. R. I. Rotberg (ed.), Israeli and Palestinian Narratives of Conflict: History's Double Helix, (s. 19-46), Bloomington: Indiana University Press.

BARUCH, Pnina Sharvit (2021). Resolving the Israeli-Palestinian Conflict: The Viability of One-State Models, Memorandum, 217, INSS, https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2021/12/Memo217_e.pdf.

BAYRAKTAR, B. (2013). Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri 1991-2000, İstanbul: Küre Yayınları.

BEILIN, Y. (1992). Israel: A Concise Political History, London: Weidenfeld and Nicolson.

BEİNİN, J. ve HAJJAR, L. (2014). Palestine, Israel and the Arab-Israeli Conflict, Middle East Research and Information Project. <https://lokayat.org.in/books/palestine.pdf>.

BEN-MEİR, A. (2016). The Israeli-Palestinian Conflict: Time For A New Strategy, https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/Proposal%20Full%20Document_EU_final_saving_jordan_river_160303.pdf.

BEN-ARTZİ, R., CRISTAL, M. ve KOPELMAN, S. (2015). Conceptualizing Conflict Management and Conflict Resolution as Distinct Negotiation Processes in the Context of the Enduring Israeli-Palestinian Conflict. Negotiation And Conflict Management Research, 8(1), 56-63.

BICKERTON, I. J. ve Klausner, C. L. (2022). A History of the Arab-Israeli

Conflict. Taylor & Francis.

ÇALIK TOPUZ, Z. (2016). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Filistin-İsrail Barış Sürecine Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

CLEVELAND, W. L. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı.

COHEN, M. M. (2021). What Conflict Resolution Theories Can Offer as a Different Approach to the Israeli-Palestinian Conflict. Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture, 26 (1/2), 147-155.

COLEMAN, P. (2003). Characteristics of protracted intractable conflict: Toward the development of a metaframework. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 9(1), 1-37.

CORDESMAN, H. (2005). Escalating to Nowhere: The Israeli-Palestinian War-The Actors in the Conflict: The Palestinian Factions that Challenge Peace and the Palestinian Authority, Washington: CSIS.

EGEL, D., Anthony C. R., Efron S., Karam R. T., Vaina E. M., Ries C. P. (2021). Alternatives in the Israeli-Palestinian Conflict, RAND.

FISHER, R. J. (1972). Third Party Consultation: A Method For The Study And Resolution Of Conflict. Journal Of Conflict Resolution, 16, 67-94.

GALTUNG, J. (1973). Theories of Conflict: Definitions, Dimensions, Negations, Formations, University of Hawai'i, https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf.

GALTUNG, J. (1996). Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization, London: Sage.

HASSAN, Z., Levy, D., KEİR, H. ve MUASHER, M. (2021). Breaking the Israel-Palestine Status Quo, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.

HAUSHOFER, J., BILETZKI, A. ve KANWISHER, N. (2010). Both sides retaliate in the Israeli-Palestinian conflict. Proceedings of the National Academy of

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

Sciences, 107(42), 17927-17932.

HERBERT, S. (2017). Conflict Analysis: Topic Guide, Birmingham: GSDRC, University of Birmingham.

JEONG, H. W. (2008). Understanding Conflict and Conflict Analysis, Sage.

KARAMAN, L. (1991). Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık.

KELMAN, H. C. (2001). The role of national identity in conflict resolution: Experiences from Israeli-Palestinian Problem-Solving Workshops. Ashmore, L. Jussim, ve D. Wilder (ed.), Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction, (s. 187-212) Oxford: Oxford University Press.

KELMAN, H. C. (2007). The Israeli-Palestinian Peace Process and Its Vicissitudes: Insights from Attitude Theory. American Psychologist, 62(4), 287-303.

KRIESBERG, L. (2005). Nature, Dynamics and Phases of Intractability. Crocker, C. A., Hanson, F. O. ve Aal, P. (ed.). Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict. United States: United States Institute of Peace Process.

LACOSTE, Y. (2008). Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi, İstanbul: NTV Yayınları.

LESCH, D. W. (2001). 1979: The Year That Shaped the Modern Middle East, Westview.

LEWIS, B. (2006) Ortadoğu - İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi , çev. S. Y. Kölay, İstanbul: Arkadaş Yayıncılık,

LINTL, P. (2018). Actors in the Israeli- Palestinian Conflict: Interest, Narratives and the Reciprocal Effects of the Occupation, SWP Research Paper 3.

MASON, S. ve Rychard, S. (2005). Conflict Analysis Tools, Swiss Agency for Development and Cooperation, Conflict Prevention and Transformation Division.

MOSTAFA, M. G. (2018). Religion and the Israel-Palestinian Conflict Cause,

Consequence and Cure, Policy Analysis, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/religion-and-israel-palestinian-conflict-cause-consequence-and-cure>.

OLIVA, F. ve Charbonnier, L. (2016). Conflict Analysis Handbook: Afield and Headquarter Guide to Conflict Assessments, Turin: United Nations System Staff College.

ÖZKOÇ, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64(3), 167-195.

PAPPE, I. (2004). A History of Modern Palestine: One Land, Two People. Cambridge: Cambridge University Press.

PEHLIVANOĞLU, A. Ö. (2004). Ortadoğu ve Türkiye, İstanbul: Kastaş Yayınevi.

PFEFFER, A. (2014). The Israel-Palestine Conflict Is Not Just About Land. It's A Bitter Religious War, The Guardian. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/nov/20/israel-palestine-conflict-religious-war>.

ROBINSON, K. (2022). What is U.S Policy on the Israeli- Palestinian Conflict? Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/backgroundunder/what-us-policy-israeli-palestinian-conflict>.

ROY, S. (2004). The Palestinian-Israeli Conflict and Palestinian Socioeconomic Decline: A Place Denied. International Journal of Politics, Culture, and Society 17(3), 365-403.

ŞAHİN, M. (2004). İsrail'in Su Sorunu ve Çözüm Arayışları, T. Yılmaz, M. Şahin ve M. Taştekin (ed.), Ortadoğu Siyasetinde Suriye, (s. 177-198) Platin.

SINIVER, A. (2018). Arab-Israeli Conflict. The Encyclopedia of Diplomacy, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118885154.dipl0337>

STOCKMARR, Leila (2012), Is it all about terrirory? Israel's Settlement Policy in the Occupied Palestinian Territory since 1967, DIIS Report. <https://www.files.ethz.ch/isn/146722/RP2012-08-All-about->

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

territory_web.pdf

ULUTAŞ, U., BÖLME, S., M., DEMİR, G. N., TORLAK, F., ve ZIYA, S. (2012), İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu, Ankara: SETA Yayınları.

UN Conflict Analysis Practice Note (2016).
<https://unsdg.un.org/sites/default/files/Conflict-Analysis-Practice-Note-13-May-2016-Version.pdf>.

UNCTAD (2019). Palestinian Socioeconomic Crisis Now At Breaking Point,
<https://unctad.org/news/palestinian-socioeconomic-crisis-now-breaking-point>.

VOLLHARDT, J. R. (2009): The Role of Victim Beliefs in the Israeli-Palestinian Conflict: Risk or Potential for Peace? Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 15(2), 135-159

WALLENSTEEN, P. (2002). Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System, London: Saga.

WEST, D. L. (2003). Myth And Narrative in The Israeli-Palestinian Conflict, World Peace Foundation.

STRUCTURED ABSTRACT

Although the Palestinian-Israeli conflict, one of the most prominent and central conflicts in the world, has gone through various stages and developments from its beginning to the present, it still remains an unresolved and resistant problem to a peaceful solution. There are strong socio-psychological and structural factors that create great obstacles between the parties to start negotiations, carry out negotiations or reach an agreement and then enter the reconciliation process and hinder a peaceful solution (Bar-Siman-Tov, 2010: 28). These factors make the solution of the problem difficult and cause the Palestinian-Israeli conflict, which is one of the key issues in Middle East peace, to remain unresolved.

Conflict resolution is the systematic study of the causes, actors and dynamics of conflict in a given geographical context. Although conflict resolution approaches cannot provide absolute answers to mitigating and ending conflict, they do provide invaluable tools for better analyzing conflict and suggesting how to reduce barriers (Cohen, 2021). In addressing the Palestinian-Israeli conflict in the study, there is a need for a review of the obstacles, strategies and forward-looking ways to resolve the conflict in order to resolve the conflict peacefully. To that end, what is the solution to the Palestinian-Israeli conflict? What are the factors that prevent the parties from taking the necessary steps for a solution? Focusing on the reasons that hinder the peace process between the parties, it is focused on the question. In this context, the foundations of the Palestinian-Israeli conflict are examined within the framework of Mason and Rychard's analysis of the wheel of conflict.

Mason and Rychard have defined what each of the six parts of the conflict wheel means for understanding the various components of a conflict. Actors or parties are individuals, organizations or states in conflict. Those who are directly involved in the conflict are the primary actors. Those who are indirectly involved in the conflict are secondary actors. The actors involved in mediating or transforming the conflict are the third actors. Third actors try to discover areas of common interest among all parties. Problems are the subject of conflict. Each issue can be regarded as a point of disagreement that needs to be resolved, thus revealing what the conflict is about. If there are many problems of different importance for the parties in the conflict, the complexity of the

ÇATIŞMA ÇARKI ÇÖZÜMLEMESİ EKSENİNDE FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

conflict is increasing (Jeong, 2008: 35). Dynamics refers to the level of escalation of the conflict, the intensity of the interaction, the nature of the conflict. In addition to the issues that trigger the conflict, it includes the periodically emerging and repetitive tendencies and the factors that trigger change in case of conflict. Scope and structural factors often refer to the external effects of conflict. The structure of the economic and political system between the parties to the conflict also affects the course of the conflict. Causality, the nature of conflicts is not a single cause, it has multiple causal and systematic factors. The origins of the conflict can be based on psycho-sociological, socio-economic, political and international conditions and affect the structure and dynamics of the conflict. Options/Strategies examines ways to deal with conflict, strategies used or to be used, conflict parties, or third-party efforts to defuse the conflict.

The origins and progression of the Palestinian-Israeli problem are diverse, and the main factors driving the conflict and hindering progress towards peace are manifold. There are many factors that have material and moral values, such as the nature of the irreconcilable identities of the parties and the status of Jerusalem, the Right of Return for Palestinian refugees, the sovereignty and security of both states, their borders and Jewish settlements, as an obstacle to a lasting peace between the parties. However, the fact that the cultural, religious backgrounds and national narratives between the parties do not differ significantly makes it difficult for both parties to reconcile with each other.

Saving the peace process requires mutual trust based on compromise that affirms the identities of both sides and meets their needs (Kelman, 2007: 287). However, a new step must be taken by acting in line with the reasons behind the failure of past negotiations. As a result, the wheel of conflict model allows us to gain a deeper understanding of the extent of a particular conflict. Although proposing a specific solution is completely beyond the scope of this article, it is clear that any proposed solution must address the most important elements of the conflict values that hinder the peace of both sides and mediate between the parties. The changing domestic political environment between Israel and the Palestinians, the psychological and political polarization that hinders progress, show why both sides cannot and cannot reach a peace agreement on their own. A just peace requires all parties to come to terms with the past and seek a solution based on this fact.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI*

Protection of Civilians under the Geneva Convention No. IV

Fatma Betül SEHRAWALA**

Öz

Geçtiğimiz yüzyılın başlarında, silahlı çatışmalarda yeknesak ve insani kurallar geliştirme fikri, hem 1899 ve 1907 tarihli La Haye Sözleşmeleri hem de 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ile ek protokollerinde gündeme getirilmiştir. Uluslararası silahlı çatışmalarda, sivillerin korunması, statüleri, enterne edilmeleri ve hakları konusu, makalemizin bel kemiğini oluşturan, 1949 tarihli "Savaş Sırasında Sivillerin Korunmasına İlişkin IV No'lu Cenevre Sözleşmesi (Sözleşme)"nin düzenleme alanına konu olmuştur. Sivillerin uluslararası silahlı çatışmalar sırasında dahi sahip olduğu yaşam hakkı, sağlık hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, eğitim hakkı ile çalışma hakkı, Sözleşme'nin değindiği hususlardan birkaçını oluşturmaktadır. Tüm bu hususlar, ilerleyen sayfalarda Sözleşme bağlamında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Silahlı Çatışmalar, Sivil Statüsü, Enterne Rejimi, Sivillerin Hakları, IV No'lu Cenevre Sözleşmesi.

Abstract

At the beginning of the last century, the idea of developing uniform and humane rules in armed conflict was reflected in both the Hague Conventions of 1899 and 1907 and the Geneva Conventions of 1949 and their additional protocols. In international armed conflicts, the issue of the protection of civilians, civilian status, the internment of civilians and the rights of civilians, in particular, has been the subject of the 1949 Geneva Convention No. IV on the Protection of Civilians during War, which forms the backbone of our article. The right to life, the right to health, the right to personal freedom and security, the freedom of religion and conscience, the right to education and the right to work, which civilians enjoy even during international armed conflicts, are just a few of the points that the Convention addresses. All these issues will be discussed in the context of the Convention in the following pages.

Keywords: International Armed Conflicts, Civilian Status, Internment Regime, Civilian's Rights, Geneva Convention No. IV.

* **Makale Geliş Tarihi:** 10.08.2023 **Yayına Kabul Tarihi:** 09.10.2023

Makalenin konusunun seçiminde bana ilham olan ve desteklerini esirgemeyen çok değerli hocam, Dr. Öğr. Görevlisi Münevver AKTAŞ'a teşekkür ve saygılarımı sunarım.

** Avukat İzmir Barosu, Dokuz Eylül Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, fatma@sehrwala.com, ORCID: 0009-0001-0354-3356.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

GİRİŞ

Çağımız, bilim ve teknolojinin gelişimiyle daha yıkıcı silahlı çatışmalara sahne olmaktadır. Başta nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar olmak üzere, geniş çapta etki doğuran çeşitli çatışma araçları ile yöntemleri, sivillerin her zamankinden daha çok korunması gerektiğini gözler önüne sermektedir. İki dünya savaşı ve ardından gerçekleşen çok sayıdaki silahlı çatışma sebebiyle hissedilen acı ve kayıplar, insanlığın silahlı çatışma kurallarını tekrar gözden geçirmesine sebep olmuştur.

Silahlı çatışmaların türleri olan uluslararası silahlı çatışmalar ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar "insancıl hukuk"un konusunu oluşturmaktadır. İnsancıl hukuk, bu çatışmaları yasaklamamakta ancak çatışmaların doğurduğu olumsuz etkileri asgari seviyeye indirerek çatışmalardaki mağdur kesimi oluşturan sivilleri, çatışma dışı kalanları, sağlık görevlilerini, din görevlilerini ve savaşıları korumayı amaçlamaktadır. İnsancıl hukuk bu amaç doğrultusunda, hem çatışmalarda kullanılan silahları hem de silahlı çatışma yöntemlerini olabildiğince sıkı kurallara bağlayarak zararı en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede pek çok uluslararası düzenleme yürürlük kazanmıştır. Bu düzenlemelere örnek olarak "insancıl hukukun sacayakları" olarak da nitelendirdiğimiz 1899 ve 1907 tarihli "La Haye Sözleşmeleri" ve 1949 tarihli "Cenevre Sözleşmeleri" gösterilebilir.² İnsancıl hukukun La Haye boyutu, silahlı çatışma yöntem ve araçlarına sınırlandırma getirmeyi amaçlamışken, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri, silahlı çatışma alanındaki kişilerin korunması ve onlara yönelik muamele ilkelerine ağırlık vermiştir. (Ertuğrul, 2017: 158)

Silahlı çatışmaları³, emir-komuta zinciri içinde hareket eden, denetim

² Bu çalışmada yararlandığımız Sözleşme ve Protokol maddelerine Melike Batur Yamaner, A. Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan ve Mehmet C. Uzun'un 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, adlı çalışması ve Michael Bothe, Karl Josef Partsch ve Waldemar A. Solf'un New Rules for Victims of Armed Conflicts adlı eserinden ulaşılmıştır.

³ Çalışmada kullanılan silahlı çatışma deyimi, uluslararası silahlı çatışmalar anlamına gelmektedir. Burada uluslararası nitelikte olan ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar (iç çatışmalar) arasındaki temel farka da değinmek elzemdir. Uluslararası silahlı çatışmalar, Tadic Davası'nda, iki veya daha fazla devlet arasında gerçekleşen çatışmalar olarak nitelendirilmiştir. İç silahlı çatışmalar, bir devletin kendi ülkesinde patlak veren silahlı çatışmalardır. İnsancıl hukuk, devletlerin iç işlerine karışmamak adına iç çatışmaları mercek altına almamıştır. Ancak bu durumun istisnalarını, Cenevre

gücü bulunan ve silahlı organize birimler arasında gerçekleşen üstünlük mücadelesi olarak tanımlamaktayız. Silahlı çatışmalar, “uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalar”, “uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar”⁴, ve “ulusal kurtuluş savaşları”⁵ olmak üzere üç türdedir. (Pazarcı, 2016b: 163) Çalışmamızın kapsamı gereği sadece uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalar ve bu çatışmalar sırasında sivillerin korunması hususlarını ele alacağız.

Çalışmamızda⁶ odak noktası olarak silahlı çatışmalarda sivilleri korumayı amaçlayan 1949 tarihli “Savaş Sırasında Sivillerin Korunmasına İlişkin IV No’lu Cenevre Sözleşmesi”ni belirlemiş bulunmaktayız. Bu sebeple “sivil statüsü” ile “sivillerin korunması” hususları, bahsi geçen Sözleşme ve diğer ilgili uluslararası düzenlemeler çerçevesinde açıklanacaktır. Çalışmamızda, sivil kavramının anlamsal boyutu, sivil statüsü, sivil statüsünün kaybı, çatışmalarda sivilleri koruyucu haklar ve enterne rejimi ele alınmaktadır.

Sözleşmeleri’nin ortak 3. maddesi ve 1977 tarihli “Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin II No’lu Ek Protokol”, oluşturmaktadır. YUCM, 1995: § 70; Ertuğrul, 2017: 156.

⁴ Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır: “Yüksek akit tarafların birisinin toprakları üzerinde cereyan eden iç çatışmalar, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalardır.” İç savaş teriminin de karşıladığı bu kavram, devletlerin egemenlik yetkilerine duyulan saygı gereği pek çok uluslararası sözleşmede düzenlenmemiştir. Bir diğer düzenleme ise 1977 tarihli II No’lu Ek Protokol’dür. Söz konusu düzenlemeye göre emir-komuta zinciri içerisinde hareket eden, ülkenin tamamı veya bir kısmı üzerinde belli bir denetim gücü olan ayrılıkçı silahlı örgütlerin, hükümetlere karşı gerçekleştirmiş oldukları, belli şiddet yoğunluğuna erişmiş olan çatışmalar, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar olup iç gerginlikler, iç karışıklıklar ve sokak olayları II No’lu Ek Protokol’ün kapsamının dışındadır.

⁵ İlk kez 1977 tarihli “Uluslararası Nitelikte Olan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I No’lu Ek Protokol”ün 1(4). maddesinde bahsi geçen bu husus, “halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı” olduğu, bu amaç doğrultusunda hukuka uygun icra edilen her tür kuvvet kullanımının ulusal kurtuluş savaşı olarak nitelendirilmesi ve I No’lu Ek Protokol kapsamında uluslararası nitelikli silahlı çatışmalar kategorisine dahil edilmesi yönündedir. Pazarcı, 2016a: 542.

⁶ Bu çalışmada genel adlandırma eğilimi, “sözleşme”dir.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

IV. CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

I. ULUSLARARASI SİLAHLI ÇATIŞMALAR

A. GENEL ÇERÇEVE

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri, hem uluslararası hem de uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları tanımlamaktan imtina etmiştir. Bu tutumun temel sebebi, savaş ve diğer silahlı çatışmaların tanımlanması bakımından yaşanan hukuki zorluklarla karşılaşmama isteği olup bu konudaki yorum yetkisi devletlerin takdirine bırakılmıştır. (Tütüncü, 2012: 53) İki veya daha fazla devlet arasında fiili çatışma eylemlerinin gerçekleşmesiyle ya da savaş ilanı ile vuku bulan uluslararası silahlı çatışma kuralları, bu kavram ve kuralların kodlaştırılması amacıyla ilk kez, 1864 tarihli "Yaralıların Durumun İyileştirilmesi Sözleşmesi" ile yazılı hale gelmiştir. (Pazarcı, 2016a: 530) "Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC)"nin⁷ Yeni Şerhi'ne göre saldırıya uğrayan devlet bir karşılık vermemiş olsa dahi silahlı çatışmaların başlamış olması, çatışmaların uluslararası nitelikte sayılması için yeterlidir. (Tatlıpınar, 2020: 22)

Uluslararası silahlı çatışmalar iki türdür: "devletlerarası silahlı çatışmalar" ve "uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar". Devletlerarası silahlı çatışmaların ise iki kolu vardır. Birincisi "savaş", ikincisi ise "savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışmalar"dır. Doktrindeki tanıma göre savaşın biri objektif diğeri subjektif olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. "Objektif unsur, devletler arasında bir silahlı çatışmanın başlamış olmasını gerekli kılar; subjektif unsur ise bu eylemlerin savaş niyetiyle (animus belligerandi) icra edilmesini gerekli kılar." (Pazarcı, 2016a: 538)

Son yüzyılda yaşanan çeşitli savaflara örnek olarak I. ve II. Dünya Savaşları, Körfez Savaşı, Yugoslavya savaşları, İsrail-Filistin savaşları, Ukrayna ve Rusya arasında süregelen savaş gösterilebilir. Bu savaşlar, savaşa dair oluşturulan kuralların varlığına rağmen savaşların ve savaş suçlarının önünün etkili bir şekilde kesilemediğinin bir kanıtı niteliğindedir.

⁷ ICRC, bağımsız ve tarafsız bir komite olup amacı her tür silahlı çatışmanın mağduru olan kişileri korumak ve onlara destek hizmetleri sunmaktır. Komite, insancıl hukuk ve uluslararası hukukun sınırlarını aşmamak koşuluyla faaliyetlerini yürütmektedir. European Commission.

Devletlerarası silahlı çatışmaların bir başka görünüm şekli, savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışmalardır. Taraflardan en az birinin savaş nitelendirmesi yapmamış olması hâlinde, taraf devletler savaş niyeti ile hareket etmediği için sınırlı silahlı çatışmaların varlığından söz edilebilir. (Işık, 2017: 166)

Uluslararası bir silahlı çatışma türü olan uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar, bir devletin ülkesinde gerçekleşen iç çatışmalara, başka bir devlet veya devletlerin de müdahil olması hâlinde vuku bulmaktadır. Ancak yabancı devletler, bir iç savaşa ya doğrudan askeri birlikleri aracılığıyla ya da dolaylı kuvvet kullanma yoluyla -ayrılıkçı gruplara her tür parasal, silahlı vb. destekler sağlama yolları gibi- müdahil olabilir. "Dolaylı kuvvet kullanma"⁸ hâlinde, verilen desteğin doğurduğu etki göz önünde tutularak her somut olayın koşulları özelinde değerlendirme yapılmalıdır. Doktrine göre iki farklı durumda uluslararasılaşmış silahlı çatışmaların varlığından bahsedilebilir: (Vite, 2009: 71)

- İlgili devletin, hükümetine karşı silahlı mücadele gösteren güçlere savaşçı statüsü vermesi,
- Bir iç savaş hâlinde, yabancı devletlerin silahlı çatışmalara katılması.

B. ULUSLARARASI SİLAHLI ÇATIŞMALARDA KİŞİLERİN STATÜLERİ

Uluslararası silahlı çatışmalardaki kişi statüleri üçe ayrılmaktadır: "savaşçı", "sivil" ve "silahlı çatışma dışı kalan savaşçılar". Bu statülerin belirlenmesindeki temel amaç, her bir kişiye uygulanacak silahlı çatışma kurallarını belirlemektir. Bu ayrımın yapılmasının temeli, La Haye Sözleşmeleri'ne Ek Kurallar'ın 22. maddesinde de belirtildiği gibi savaş araç ve yöntemlerinin sınırı olarak siviller ile savaşçılar arasında bir ayrımın yapılması ve bu ayrıma göre muamelelerin şekillenmesi üzerine kuruludur. (Keskin, 1997: 455) Sivillere yönelik oluşturulan ilk sözleşme, 1949 tarihli "Savaş Sırasında Sivillerin Korunmasına İlişkin IV No'lu Cenevre Sözleşmesi" olup 1977 tarihli Uluslararası Nitelikte Olan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I No'lu Ek Protokol bu Sözleşme'nin tamamlayıcısıdır. Yaşanan pek çok acı tecrübe, savaş ve silahlı çatışma hâllerinde, en mağdur kesimin siviller; siviller içerisinde ise

⁸ Nikaragua Davası, dolaylı kuvvet kullanımından bahseden önemli bir karardır. Bu kararda, silahlı saldırının tanımı, hem 1970 tarihli Bildiri hem de 1974 tarih ve 3314 (XXIX) sayılı BM Genel Kurulu'na Ek Saldırının Tanımına İlişkin Metne atıfta bulunarak yapılmıştır. Tütüncü, 2012: 22.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

kırılgan gruptaki sivil kişiler olduğunu göstermiştir. Sadece siviller değil, “sivil varlıklar” da “gereksiz acı vermeme ilkesi”⁹ gereği korunmalı ve askeri birer hedef olarak görülmemelidir. Bu sebeple, çalışmamızın merceğindeki kesim olan sivillere yönelik ayrıntılı açıklama ve değerlendirmelerle durumun ciddiyetini vurgulamak amaçlanmıştır.

1977 tarihli I No'lu Ek Protokol'ün 50. maddesinde “sivil” ve “sivil halk” kavramlarının detaylı bir tanımı mevcuttur. Bu tanıma göre sivil statüsündeki kişiler, aynı protokolün savaşçıları düzenlediği 43. maddesi, 4(a) (1), (2), (3). ile 1949 tarihli “Savaş Tutsaklarına İlişkin III No'lu Sözleşmesi”nin 6. maddesinde sayılan kategorilere girmeyenlerdir. Şüphesiz söz konusu ise kişi, sivil kabul edilmelidir. Sivil halk ise sivillerin oluşturduğu topluluk anlamına gelmektedir. Bu halk içindeki en az bir kişinin dahi sivil statüsünü kaybetmiş olması, tüm topluluğun sivil olma statüsünü etkilememektedir. (Bothe vd., 2013: 333) Fakat Sözleşme'nin 4 (2). maddesiyle I No'lu Ek Protokol arasında sivillerin tanımına ilişkin bir kapsam farkı bulunmaktadır. Sözleşme, siviller için genel koruma rejimi öngörmüş, yukarıda verilen tanımdaki herkes ibaresinden Sözleşme ile bağlı olmayan diğer devlet uyruklarını hariç tutmuştur. Ancak Sözleşme'nin tamamlayıcısı olan I No'lu Ek Protokol'ün 50. maddesi, “Protokol'e taraf olup olmama ya da diplomatik temsilcilik açıp açmama koşulunu aramadan, sivil olma vasfını haiz olan herkese özel koruma rejiminin uygulanmasını kabul etmiştir.” (Pazarcı, 2016b: 283-284) Sonuç olarak adı geçen protokole taraf bir devlette ortaya çıkan uluslararası silahlı çatışma hâllerinde, ayırım gözetmeksizin, sivil olma özelliğini haiz olan herkes, sivillere özgü koruma rejiminden yararlandırılmalıdır.

Bir başka tanıma göre ise siviller, doğrudan çatışmalara katılmamış veya silahlı çatışma dışı kalmış kişilerdir. (Tütüncü, 2012: 85) Bu tanım incelendiğinde akla gelen ilk soru, silahlı çatışma dışı kalan veya bırakılan kişilerin kim olduğu yönündedir. Bu kategorideki kişiler, teslim olmuş veya kendini savunma durumunda olmayanlardır ve “çatışma kapsamı

⁹ Gereksiz acı vermeme ilkesi, her iki La Haye Sözleşmesi'nin 23 (e). maddesinde de düzenlenmiş olan bir ilkedir. Bu ilke, orantılılık ilkesi ile yakından ilişkilidir. Bu ilke gereği zorunluluk hâlinde ve gerekli olan sınırı aşmayacak ölçüdeki eylemlerin icra edilmesinde bir mahsur yoktur. Gereksiz acı vermeme ilkesi, zorlayıcı askeri yöntemlerin kullanımını, bir diğer deyişle, savaşın amaçları için gerekli olmayan askeri güç kullanımlarını yasaklamıştır. Erendor, 2019: 1998. I No'lu Ek Protokol'ün 51. maddesinde yazılı hale getirilen orantılılık ilkesi, kanımızca, sayılan dört ilkenin gerçekleştirme koşulunu oluşturan kilit bir ilkedir.

dışında bırakılması gereken kişiler¹⁰ grubundadır. Bu kişiler her ne kadar “savaşçı statüsü”nde olmasalar da yakalanmaları hâlinde, “savaş esiri” kabul edileceklerdir.

Sivillerin statüsü, insancıl hukuk tarafından belirlenebilirken silahlı çatışma dışı kalanların statülerini tanıyan güç, silahlı çatışmalara taraf olan devletlerdir. Silahlı çatışma dışı kalanlar ile sağlık ve din görevlileri de çokça karıştırılmakta olup, ayırıcı temel ölçüt silahlı çatışma dışı kalanların daha önce çatışmalarda rol almış olması gerekliliği iken; sağlık ve din görevlilerinin doğrudan silahlı çatışmalara katılmalarının mutlak surette yasaklanmış olmasıdır. (Heaton, 2004: 31-32) Ayrıca siviller, sadece saldırılan ülkedeki sivil vatandaşlardan ibaret olmayıp aynı zamanda sivil statüsünün özelliklerini haiz olan tüm yabancılar da bu kategoriye dâhildir. “Sivillerin yararlanabileceği korumadan yararlanabilecek olan yabancılar, çatışan karşı tarafın uyuğundan olan ya da ülkesinde ikamet eden kişiler olabileceği gibi tarafsız bir devletin uyuğundan da olabilir. Bu ‘özel koruma rejimi’, tarafsız devletler ve çatışan üçüncü devletler ya da çatışan taraflar uyruklarına uygulanır.” (Pazarıcı, 2016b: 282) Kanımızca, savaşa ve diğer silahlı çatışma eylemlerine karışmamış olan, sivil statüsünün kaybı sonucunu doğuracak ciddi yoğunluğa ve etkiye ulaşmış düşmanca eylemlerde bulunmayan her kişi, sivil kabul edilerek insani muamele görmelidir.

Sivilleri ayırt edebilmek adına konuyla ilgili diğer statüleri de incelemek gerekmektedir. Savaşçı statüsünün verilmesi, savaşçıların barış zamanında sahip olmadıkları bir takım yetkilere sahip olmalarını mümkün kılmaktadır. Farklı statüler olmaları sebebiyle savaşçılara yönelik koruma, sivillere yönelik olan korumadan farklılık arz etmektedir. Savaşçılar, ilk üç Cenevre Sözleşmesi’nde koruma altına alınan gruptur. “Savaşçı, yasal olarak savaşma statüsünü kazanan ya da yasal olarak silahlı kuvvetlere bağlı kişiler olup savaşçı statüsü kazanma durumu

¹⁰ Saldırı kapsamı dışında kalması gereken unsurlar, başta siviller olmak üzere, silahlı çatışma dışı kalan savaşçılar; sağlık ve din görevlileri; tıbbi birim ve araçlar ile hastaneler; güvenli bölgeler; askersiz bölgeler; taraf devletlerin imzalayacakları tarafsızlaştırılmış bölgeler; savunulmayan mahaller şeklinde sayılabilir. Bu bölgeler, çatışan taraf devletlerin aralarında yapacakları sözleşmeler ile oluşturulur. Bu bölgelere kural gereği hedef olarak saldırılamaz. Sur, 2020: 305. Taşdemir’e göre bu bölgelerin oluşturulmasındaki temel amaç, özel olarak korunması gereken sivil kesimi oluşturan yaralılar, hastalar, yaşlılar, on beş yaş altı çocuklar, on iki yaş altı çocuğu olan anneler ve hamile bayanlar için hastane ve güvenli bölge ile mahaller tesis etmektir. Bölgelerin kurulmasına sadece taraf devletler değil, aynı zamanda koruyucu devletler ve ICRC de öncülük etmektedir. Taşdemir H., 2018: 44.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

olmayan 'çeteci', 'casus'¹¹, 'paralı asker' ve kimi durumlarda 'gerilla savaşçıları' belirtilen koruma rejiminden yararlanma hakkına sahip değildir. Savaşçı olarak dahi nitelendirilmeyen bu kişiler, 'savaş tutsağı'¹² olarak da kabul edilemeyeceklerinden savaş tutsağı muamelesi de görmeyeceklerdir." (Pazarıcı, 2016b: 274) III No'lu Cenevre Sözleşmesi'nin 4. maddesi, "savaşçı sayılanlar"a ilişkin ayrıntılı bir düzenleme içermektedir. Savaşçı sayılanları tanımlayan bu hükmün yorumu şu şekildedir: (Sur, 2020: 307-308)

- *Çatışan devletlerin silahlı çatışmalarına doğrudan katılan düzenli ordu mensupları;*
- *Birtakım koşullarla (örgütlü komuta düzeni, uzaktan görülür ayırt edici işaretlerin taşınması, savaş kurallarına uyma, silahları açıkça taşıma) devletin ordusunda yer alan veya başka çatışan birimlere bağlı milis kuvvetleri, gönüllü birlikleri ile örgütlenmiş direniş hareketi mensupları;*
- *Bazı koşullarla (silahları açıkça taşımak, savaş kurallarına uyma) ister hükümetin çağrısı üzerine, ister kendiliğinden, ister bir halkın düşman işgaline karşı kitlesel ayaklanmasına katılanlar ki bu gruptaki kişiler sivil statüsünü kaybetmiş olan kişilerdir. Ancak altı çizilmesi gereken husus bu kişilerin örgütsel bir yapı içinde yer alma ve silahlı kuvvetler mensupları gibi ayırt edici amblem, üniforma vb. taşıması zorunluluğunun bulunmayışıdır.*

Sonuç olarak, III No'lu Cenevre Sözleşmesi'nin 4. maddesi gereği belli bir örgütsel yapı içerisinde, emir komuta zincirine bağlı olarak hareket etmek, silahlı çatışma kurallarına uyma mecburiyeti içerisinde bulunmak ve ayırt edici işaretler taşıyarak sivillerden farklı olunduğunu göstermek suretiyle, savaşçı statüsü elde edilebilir. Savaşçı olarak nitelendirilen kişiler, "silahlı çatışmalara doğrudan katılma hakkı"na sahiptir ve düşman tarafından alıkonmaları hâlinde, savaş esiri olarak muamele görecektir. Ancak bu durumun istisnasını, sonradan savaşçı statüsünü kazanan siviller oluşturmaktadır ki bu kişiler, eğer ayırt edici işaret taşıyor

¹¹ Güven suistimalinin yasak olması sebebiyle savaşçı statüsünün sağladığı korumadan yararlanamayacak olan casuslar, silahlı çatışma taraflarından birinden gizli olarak veya hile ile almış oldukları stratejik öneme sahip bilgileri karşı tarafa iletme faaliyetinde bulunan kişilerdir. Sur, 2020: 305.

¹² Savaş tutsağı statüsünden yararlanabilecek olan kişilerin ayrıntılı listesine 1949 tarihli Cenevre Savaş Tutsaklarına İlişkin III No'lu Cenevre Sözleşmesi'nin 4. maddesinden ulaşabilirsiniz.

ve savaş kurallarına uyuyorlarsa savaş esiri olarak değerlendirilebilmektedir.

II. IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ GENEL ÇERÇEVE

Sözleşme, yüz elli dokuz maddeden oluşmakta olup sivillerin çatışmalardan korunmasına ilişkin hükümler içermektedir. Sözleşme'ye toplam 196 devlet taraftır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 12 Ağustos 1949 tarihinde, Sözleşme'ye taraf olmuştur. (International Committee of the Red Cross)

Bu Sözleşme, önceki üç Cenevre Sözleşmesi'nden tamamen farklı bir alanda düzenlenmiştir. Diğer Cenevre Sözleşmeleri, savaşçı statüsündeki kişilere yönelik düzenlemeleri içerirken IV No'lu Savaş Sırasında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi, tüm sivillerin korunması amacıyla düzenlenmiştir. Bu korumanın kapsamına "mülteci", "vatansız", "kadın", "çocuk", "yaşlı", "engelli", "menkul veya gayrimenkul sivil varlıklar" da girmektedir. Korumanın türü "genel koruma"dır. Sözleşme, ayrımcılık oluşturmadan tüm sivillerin korunmasını ve insani muamele görmesini hedeflemektedir. Ancak Sözleşme'nin metnine de yansımış olduğu şekilde ifade edecek olursak bazı kişiler, sivil korumasından daha fazla ve hassas şekilde yararlandırılmaktadır. Bu kişiler, yaralılar, hastalar, maluller, yaşlılar, on beş yaşından küçük çocuklar, hamile kadınlar, yedi yaşından küçük çocuğu olan anneler, kadınlar ve engelliler olarak 16. maddede sayılmıştır. Sözleşme'nin 15. maddesinde ise "tarafsız ve güvenli bölgeler" in oluşturulmasına izin verilmiştir. Buradaki amaç, sivil kaybını en aza indirmektir. Çünkü Sözleşme, sivilleri korumak ve kayıpların en aza indirilmesi amaçları ile oluşturulmuştur.

A. IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

1. *Sivil Halkın Açlığa Mahkumiyeti*

14. maddede, ambargo altında bulunan kişilere insani yardımda bulunulması mükellefiyeti düzenlenmiştir. "Açlığa mahkumiyet" bir yıldırma aracıdır ve belirli koşullar dahilinde savaş suçu oluşturmaktadır. (Arsava, 2021: 10-11) Anılan hükmün genişletilmesi ile I No'lu Ek Protokol'ün 54. maddesinde sivil halkın açlığa mahkûmiyeti yasağı belirgin kılınmıştır. Ancak yapılan tüm bu düzenlemelere rağmen dünyanın pek çok yerinde sivillerin, "abluka yöntemi" ile açlığa mahkûm edildiği ifade edilmiştir. Abluka, uluslararası hukukta eğer siviller hedef alınmamışsa meşru görülen, yasaklanmamış bir silahlı çatışma yöntemi

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

olarak görülmektedir. Bu yöntemde amaç, bir yerin temel ihtiyaç maddelerine, yardımlara ve silahlı destek güçlerine erişimini engelleyerek bu yeri izole etmektir. Ancak bu yöntem, sivil halkın aç kalmaya mahkûm edilmesi ile sonuçlanmamalıdır. Nitekim 14. madde, abluka esnasında, sivil halkın açlığa mahkûmiyetini yasaklamaktadır. (Arsava, 2021: 5) Bu bağlamda, silahlı çatışmalar esnasında, her tür hayati öneme sahip ürün, gıda ve içme suyu tesislerinin, bu sayılan ürünleri taşıyan yardım araçları ile ürünlerin dağıtım kanallarının zarar görmemesi, yağma edilmemesi ve yıkılmaması gerekmektedir. (Taşdemir H. vd., 2003: 20)

Bahsi geçen yasaklama ve kurallara rağmen Bosna-Hersek'teki "Saraybosna ve Srebrenica ablukaları", Alman İmparatorluğu'nun "Leningrad'ı ablukaya alması", yakın tarihin acı dolu olayları olarak kayıtlara geçmiştir. (Arsava, 2021: 3-4) Kanımızca, bir daha bu gibi insanlık felaketlerinin yaşanmaması için ablukalar daha sıkı şekil koşullarına bağlanmalıdır. Çünkü hukuka uygun olduğu iddia edilen ablukalar dahi siviller için ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Nitekim ablukaların hukuka uygunluk kılıfına büründürülmesi, suistimal oluşturabilir. Sıkı şekil koşulları ile bu sorunları aşmak pekala mümkündür.

2. Sözleşme Kapsamında Çocuklar

Sözleşme, çocukları ve aile bütünlüğünü de koruyucu hükümler içermektedir. Sözleşme'nin 24. maddesine göre saldırılarda öksüz kalan veya ailelerinden ayrı düşen on beş yaş altındaki çocuklar, başıboş bırakılmamalı; bakım, terbiye ve talimleri yapılmalı, ibadet etme imkânlarını kolaylaştırıcı her tür tedbir alınmalıdır. Devam eden 25. ve 26. maddelerde ise aile bütünlüğüne saygı, ailelerin birleştirilmesi hususları, ailesinden ayrı kalan kişilerin aileleri ile haberleşme olanaklarının sağlanması ve gerekirse bu hususta ICRC ve bünyesindeki diğer kuruluşların desteğinin alınmasının engellenmemesi gerekliliği düzenlenmiştir.

3. Sözleşme Kapsamında Siviller

Sözleşme'nin 27-34. maddelerinde, himaye gören sivillerin durumuna ilişkin çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu hükümlere göre sivillerin namuslarına, dini tercihlerine, aile bütünlüğüne, bedenlerine, yerleşik örf âdet kurallarına saygı duyulması, bir diğer deyişle sivillerin fiziksel ve ruhsal bütünlüklerine saygı duyulması gerekmektedir. Sivillere insani muamele esas olup bu kurala aykırı hareket eden askeri personel de dâhil herkes sorumluluk altındadır. Ayrıca sivillerin, ICRC de dâhil her tür

tarafsız yardım kuruluşundan insani amaçlarla ve düşmanca amaçlar taşımaksızın gerçekleştirilen yardımları almaları engellenmemelidir. (Arsava, 2021: 10) Bu yardımların kapsamına, gıda, ilaç, tıbbi destek, para vb. girmektedir. Bu madde hükmü, yukarıda da değinmiş olduğumuz aç bırakma yasağı ile uyum içerisindedir. Sivillere yönelik “cebir”, “şiddet”, “işkence”, “kötü muamele”¹³, tecavüz, kolektif cezaların uygulanması, sivillerin eşyalarının yağmalanması, sivil varlıklara karşı “misilleme tedbirleri”nin uygulanması ve “rehine” kati surette yasaktır. Çünkü silahlı saldırılar, sivillere ve sivil varlıklara değil, askeri nitelikte olan ve çatışmaların kaderini etkileyecek stratejik önemi haiz hedeflere yönelik olmalıdır. Aksi takdirde ihlaller, savaş suçu oluşturabilir.

4. Sözleşme Kapsamında Yabancılar

Sözleşme, sadece çatışan taraf devletlerin uyuğundaki sivilleri değil, yabancıları da sivil statüsünün içine dâhil ederek korumaktadır. Bu husus, Sözleşme’nin 35-39. maddelerinde düzenlenmiştir. Yabancılar, barış zamanında yabancılar uygulanan rejim uygulanmalı ve hiçbir surette yabancılar içinde ırk, renk, cinsiyet, suçluluk, dini ve siyasi düşünce, herhangi bir gruba mensubiyet vb. sebeplerle ayrımcılık yapılmamalıdır. Nitekim, Sözleşme’nin 37. maddesine göre infaz kurumlarında cezalarını çekmekte olan yabancılar da insani muameleden yararlandırılmalı ve cezalarını çektikten sonra diğer yabancılar gibi ülkeyi terk hakkından yararlandırılmalıdır. Nitekim Sözleşme, ayrımcılığın her türünü yasaklamış bulunmaktadır. Bahsi geçen “ülkeyi terk hakkı” gereği yabancılar, buldukları ülke toprağını terk etmek isterlerse çatışmaya taraf olan ilgili devletin bu hususta her tür kolaylığı sağlaması gerekmektedir. Ayrıca bu kişilerin yolculuklarının güvenliği ve esenliği sağlanmış, her tür temel ihtiyaçları karşılanmış olmalıdır. Ülkeyi terk usulü şu şekilde işlemektedir: önce yabancı kişi, ülkeyi terk için yetkili makamlara başvuruda bulunur. Bu makamların terke izin vermesi hâlinde, yabancı en uygun zamanda ülkeyi terk eder. (Pazarıcı, 2016b: 289)

5. Sivillerin Çalışma Hakkı

Sözleşme, “sivillerin çalışma hakkı”na ve düşman devlet tarafından

¹³ “Kötü muamele” kavramı, hem “insanlık dışı” hem de “aşağılayıcı muameleler”i kapsayan bir üst kavramdır. İşkence ile arasındaki temel fark, uygulanan şiddetin yoğunluğunun, işkenceye nazaran daha düşük olmasıdır. Kötü muamele yasağı, “mutlak (jus cogens)” bir yasak olup dünya üzerindeki tüm devletleri bağlayıcı bir etkiye sahiptir. Reidy, 2002: 10.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

çalıştırılmaları hususlarına ilişkin düzenlemeler de içermektedir. Sözleşme'nin 39 ve 40. maddelerine göre siviller, çatışmalar sebebiyle geçimlerini sağlayamaz duruma gelmişse uygun ve paralı bir iş bulmaya hakları vardır. Ancak kişi üzerinde haklı sebeplerle ve güvenlik amacıyla tedbirler alınmışsa çalışması mümkün olmayan bu kişinin ihtiyaçları işgalci devlet tarafından temin edilmeli, kişinin hayatını idame ettirebilmesi amacıyla yardım kuruluşlarından nakdî yardım almasına engel olunmamalıdır.

Sivillerin çalıştırılması husunda ise olması gereken, bu kişilerin askeri nitelikte olmayan, geçimlerini sağlayabilecekleri normal işlerde çalıştırılmaları ve çalışma koşullarının kişinin subjektif koşullarına uygun olmasıdır. Ayrıca on sekiz yaşından büyük olan sivillerin çalıştırılması hukuka uygun kabul edilmelidir. Sözleşme gereği hiçbir gerekçe ile çocuklar çalıştırılmaz. (Pazarcı, 2016b: 291)

6. Sözleşme Kapsamında Mülteciler

Sözleşme, mültecilerin, "düşman yabancı" olarak görülmemesi ve sivillere sağlanan genel korumadan onların da yararlandırılmaları gerektiğinin altını çizerek mültecilerin Sözleşme'ye taraf olmayan bir üçüncü devlete ya da kişinin işkence, ölüm cezası, ölüm koridoru gibi olgularla karşılaşabileceği bir başka devlete geri gönderilmesinin yasak olduğunu belirtmiştir. "Geri gönderme (non-refoulement) yasağı" olarak da adlandırılan bu durum, sadece silahlı çatışma zamanları değil, barış zamanında da tüm devletlerin gözetmesi gereken bir yasak olup Sözleşme'nin 45. maddesinde düzenlenmiştir.

7. Tehcir Yasağı

Sözleşme, 49. maddede, "tehcir yasağını (zorunlu göç)" düzenlemiştir. İlgili maddeye göre tek tek veya kitlesel olarak sivillerin göçe zorlanması yasaktır. Ancak sivillerin zaruri hâllerde, "askeri gereklilik ilkesi"¹⁴ ve güvenlik gerekçeleri ile ülke içinde göç ettirilmesi mazur görülmüştür. Bu göç sırasında, sivillerin her tür ihtiyaçları temin edilmeli ve bu kişilerin nakli güvenli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Sivillerin yerleştirildikleri bölgenin, silahlı çatışma alanından uzak olması bir başka koşul olarak

¹⁴ Askeri gereklilik ilkesi, üstünlük sağlamaya yetecek ölçüdeki eylemlerin aynı zamanda insancıl hukuk ve uluslararası hukuka da uygun olmaları hâlinde, hukuka uygunluk sebebi olarak değerlendirilmelerini ve dolayısıyla meşru kabul edilmelerini öngörmektedir. Solf: 127-128.

düzenlenmiş bulunmaktadır. İşgalci devletin, işgal ettiği devlet topraklarına kendi vatandaşlarını yerleştirmesi de bu yasak kapsamındadır.

Kanımızca, 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından, Ermeniler'in zorunlu olarak göç ettirilmesi olayı, bu madde kapsamında değerlendirilemez. Çünkü Ermeniler, güvenlik gerekçeleri ile göç ettirilmiş olup her tür ihtiyaçları de karşılanmaya çalışılmış ve gerekli tüm tedbirler alınmıştır. Örneğin; göç güzergahında meydana gelmesi olası saldırılar için kolluk kuvvetleri teyakkuzda tutulmuş, Ermeniler'e memurlar tarafından kötü muamelede bulunulması hâlinde, bu memurların azledileceğine ilişkin talimatnameler oluşturulmuş ve bu doğrultuda soruşturma komisyonları kurulmuştur. Ancak göç güzergahında yaşanan ölümler, Osmanlı Devleti'nin kastı olmadan gerçekleşmiş olup bu ölümler, genel olarak bünyesi zayıf olan kişilerin yakalandıkları kolera ve tifüs gibi salgın hastalıklar ve silahlı çetelerin saldırıları neticesinde gerçekleşmiştir. (Gündüz vd., 2008: 337-339, 358)

8. Sözleşme'deki Diğer Hükümler

50. madde, çocukların korunması, öksüz kalmaları hâlinde, onlara bakacak kişilerin temini ve eğitimlerine ilişkindir.

53. madde, sivil varlıkların korunması hususunu düzenlemiştir. Bu madde hükmüne göre askeri zaruret hâlleri hariç olmak üzere bu varlıklara hiçbir surette zarar verilemez, bu varlıkların imhaları ve yağmalanmaları yasaktır.

55. madde, işgal altındaki topraklarda bulunan sivillerin temel ihtiyaç maddelerinin, işgalci devlet tarafından sağlanması yükümlülüğüne ilişkindir.

56. ve 57. maddelerde, hastane ve diğer tıbbi birimlerin korunması, gerektiğinde yenilerinin inşası ile tıbbi malzemelere el konulamayacağı hususları düzenlenmiştir. Ayrıca sivil halkın salgın hastalıklardan korunması ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, Sözleşme kapsamında düzenlenen diğer hususlardır. Zaruret hâlinde, "sivil hastaneler" in, "askeri hastane" olarak kullanımına izin verilmiştir. Ancak bu izin, sivillerin hastane hizmetlerinden yararlanmalarına engel oluşturmamalıdır.

58. madde, ibadetlere izin verilmesi ve her tür dini ihtiyacın karşılanmasını öngörmektedir.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

59. madde, işgalci devletin sivil halka yardım mükellefiyetini düzenlemiştir. Ancak işgalci devletin yardım yapmaya muktedir olmadığı hâllerde, ICRC gibi çok çeşitli komite ve “sivil toplum kuruluşları (STK)”nın sivillere yönelik insani amaçlı yardım faaliyetlerini kolaylaştırma ve bu faaliyetleri engellememe yükümlülükleri hususları da hükme eklenmiştir.

Sözleşme'nin 68-142. maddeleri, genel itibariyle enterne edilen sivillerin durumlarına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Aşağıda enterne edilenler için ayrı bir başlık açılmış olup bu hükümler o başlık altında incelenecektir.

B. ULUSLARARASI SİLAHLI ÇATIŞMALARDA SAĞLIK VE DİN GÖREVLİLERİ

Sözleşmelere ek protokollerde daha ayrıntılı bir şekilde açıklanan, ibadethanelerin korunması, ibadet hakları, din ve vicdan özgürlüğü, hastane, tıbbi malzeme, tıbbi araç/gereçler gibi “yaşama hakkı” ve “sağlık hakları” ile doğrudan ilişkisi olan birimlerin korunmalarını amaçlayan hususlara, 18-23. maddelerde yer verilmiştir. Bu düzenlemelerde, askeri sağlık görevlileri ile askeri din görevlileri de yer almakta olup I No'lu Ek Protokol ile bu kapsam genişletilmiş, tüm askeri ve sivil sağlık görevlileri ile askeri ya da sivil fark etmeksizin tüm din görevlilerinin korunması gerektiği belirtilmiştir. (Pazarıcı, 2016b: 251) Örneğin, hastanelerin hedef alınması yasaktır. Ayırıcı işaret taşıyan tıbbi nakil araçları ve sağlık görevlilerinin (doktor, hemşire, hastabakıcı, sedye taşıyıcı, ambulans şoförü, ilk yardım uzmanı vb.) dokunulmazlığı söz konusu olup çatışan her taraf devlet, sivil ve askeri sağlık faaliyetlerinin devamlılığını temin etmek zorundadır. Bir diğer deyişle, çatışan taraf devletler, hem negatif hem de pozitif yükümlülüklerle donatılmış olup sağlama, saygı duyma ve koruma yükümlülükleri çerçevesinde hareket etmek zorundadır. Ayırıcı işaret taşımayan tıbbi nakil araçları, sivil koruma statüsünden yararlanamama riski ile karşı karşıya kalabilir. Çünkü Sözleşme, ayırıcı işaret ya da amblem taşıyan tıbbi nakil araçlarını kapsamına almıştır. (Rubenstein ve Bittle, 2010: 330) Hasta, yaralı ve malul kişiler ayırım gözetmeksizin korunmalı ve tedavileri sağlanmalıdır. ICRC, Sözleşme'nin sağlık görevlileri ve “tıbbi birimlere (askeri ve sivil sağlık kuruluşları)” yönelik hükümlerinin ihlalini denetleme görevini üstlenmiştir. Yapılan denetimler neticesinde tespit edilen ihlallerin, savaş suçu oluşturacağı ifade edilmiştir. (Rubenstein ve Bittle, 2010: 329-330)

Ancak hem sivillerin hem de görevi süresince sağlık görevlilerinin ve tıbbi her tür birim ve aracın korunması mutlak değildir. Korumanın

sınırları, tedavi ve teşhis amaçlarını aşan düşmanca eylemlerde bulunulmasıdır. Sözleşme'nin 19 (2). maddesine göre sağlık görevlilerinin kendilerini, hasta ve yaralıları savunmak amacıyla hafif bireysel silahlar bulundurmaları zarar verici ve düşmanca eylem olarak nitelendirilmeyecektir. Bu durumda, koruma devam etmektedir. Ancak insani görevler haricinde, çatışan karşı tarafa yönelik ciddi ölçüde zarar verici her tür eylem, korumanın sonlandırılmasına sebep olabilir. Işık'ın da belirttiği gibi olması gereken, koruma sonlandırılmadan önce söz konusu zarar verici eylemleri gerçekleştiren sağlık görevlisinin uygun bir şekilde uyarılması ve verilmiş olan sürenin sona ermesinin ardından koruma statüsüne son verilmesidir. (Işık, 2017: 179- 180)

Benzer şekilde, hastaneler de birer mühimmat deposuna dönüştürülmemeli ve sadece tedavi ve teşhis amaçlarına hasredilmelidir.

Sözleşme'nin ihlalini oluşturabilecek eylemlerin örnekleri; hasta ve yaralılara yönelik saldırılar, bu kişiler arasında ayrımcılık yapmak, sağlık görevlilerine yönelik saldırılar, tıbbi malzeme ve gereçlerin dağıtım ve ulaşımına engel olmak, diğer devlet veya kuruluşlardan gelebilecek tıbbi yardımlara engel olunması, tıbbi nakil araçlarına saldırı, tıbbi amblemlerin yanıltıcı olacak şekilde silahlı kuvvetler tarafından kullanılması şeklinde sayılabilir. Ancak ne yazık ki bu konuda hem Sözleşme'de hem de I No'lu Ek Protokol'de yer alan ayrıntılı düzenlemelerin varlığına rağmen dünyanın pek çok yerinde bu hükümlerin ihlal edildiğine şahit olmaktadır. 2008-2009 yılları arasında İsrail ordusunun, Al-Quds Hastanesi başta olmak üzere pek çok hastaneye gerçekleştirmiş olduğu saldırılar bu duruma örnek oluşturmuştur. (Işık, 2017: 176) Benzer bir olay, 7 Mart 2002 tarihinde, yine Filistin'de gerçekleşmiştir. Söz konusu olayda Filistin Kızılayı şoförü ve bir "Birleşmiş Milletler (BM)" çalışanı, yaralılara yardıma giderken vurularak öldürülmüştür. (Taşdemir H. vd., 2003: 7-8) Kanımızca, tüm bu ihlaller karşısında, daha kapsamlı düzenlemeler yapılması gerekmekte olup Sözleşme'nin işlevliliğini arttırmaya yönelik bir çözüm önerisi olarak "medikal etik kuralları"nın uluslararası düzenlemelere tam şekliyle yansıtılması ve tıbbi birim olma hususunda ayırt etmeyi kolaylaştırmak için ise saldırı öncesinde uyarı sistemlerinin harekete geçirilmesi yararlı olabilir.

Askeri veya sivil farketmeksizin tüm din görevlileri ve ibadethaneler, Sözleşme kapsamında genel; I No'lu Ek Protokol kapsamında ise sağlık görevlileri ve tıbbi birimlerde olduğu gibi özel korumadan yararlanmaktadır. Sözleşme ve I No'lu Ek Protokol'de düzenlenen din

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

görevlileri ifadesi, “asker ya da sivil sadece din hizmetlerini gören, sürekli veya geçici olarak din görevlerini üstlenen kişiler anlamına gelir.” (Pazarcı, 2016b: 252) Hem din işleri ile meşgul olanlar hem de dini ibadetlerini yerine getiren kişiler ile her tür ibadethane ve dini yayınlar, sivil statüsü gereği korunmalıdır.

C. SAVAŞ MUHABİRİ VE GAZETECİLERİN STATÜSÜ

Sivillere nazaran daha dezavantajlı bir durumda olan “sivil gazeteci” ve “savaş muhabirleri”nin hakları ve korunması hususundan ilk kez, 1907 tarihli “IV. La Haye Sözleşmesi’ne ek Tüzük”te bahsedilmiştir. Bahsi geçen Tüzükün 13. maddesine göre savaş muhabirleri, eşlik ettikleri ordu yetkilileri tarafından verilmiş bir belgeye sahipse doğrudan çatışmalara katılmamış olmalarına rağmen sırf askeri birliklere eşlik ettikleri için, işgalci devlet tarafından yakalandıkları takdirde, savaş esiri sayılacaklardır. Askeri üniforma giymeyen, açıkça silah taşımayan ve doğrudan çatışmalara katılmayan savaş muhabirlerinin, sivil ve askerlerden ayırt edilmesi hususu, “ayırt etme ilkesi”¹⁵nin bir gereği olarak göze çarpmaktadır. Sayılan tüm bu sebeplerden ötürü bu kişilere savaş muhabiri olduklarının belirtildiği kimlik kartlarının verilmesi gerekmektedir.

Savaş muhabirlerinin hastalanma, yaralanma, esir düşme ve kazazede olmaları hususları, I. Cenevre Sözleşmesi’nde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre çatışmalara doğrudan katılmayan sivil gazeteciler, sivil statüsündedir. Ancak savaş muhabirleri işgalci devlet tarafından yakalanmaları hâlinde, savaş esiri muamelesi görecektir. Burada, dikkati çeken husus, I. Cenevre Sözleşmesi’nde savaş muhabirleri ile ilgili özel bir düzenlemenin olmayışı olup savaş muhabirlerinin görevlerine değinilmeksizin sadece esir olma ihtimallerinden bahsedilmekle yetinilmesidir.

I No’lu Ek Protokol’ün 79. maddesi, tehlikeli görevlerde bulunan gazetecileri sivil kabul etmiş, sivil gazetecilerin korunması hususunu uluslararası bir kural hâline getiren ilk sözleşme olmuştur. I No’lu Ek Protokol ile savaş muhabirlerinin görevlerine ilişkin yapılan düzenlemeler sayesinde Cenevre Sözleşmeleri’ndeki boşluk doldurulmuştur. (Dost, 2018: 176) Ancak tüm bu düzenlemeler, savaş muhabiri ve sivil gazeteci

¹⁵ Ayırt etme ilkesi, “savaşçı”, “sivil”, “sivil hedef” ve “askeri hedef” kavramları arasındaki ayrıma işaret ederek sivillerin korunmasını amaçlar ve ayırım gözetmeyen silahlı saldırıları yasaklar. Chalabizada, 2021: 141.

statüleri arasındaki farkı tam olarak yansıtamamış ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda görev alan sivil gazetecileri koruyucu hükümler içermemiştir. Korunan hukuki değerler, sadece gazeteci ve muhabirlerin yaşama hakkı ve vücut bütünlüğü olmayıp ayrıca haber alma ve verme özgürlüğü ile sahip oldukları tüm medya araç/gereçlerinin korunması gerekliliğinin bir uzantısı olarak “mülkiyet hakkı”dır. Medya araç/gereçleri, çatışmalara doğrudan katılım amacıyla kullanılmadıkları takdirde, sivil varlık olarak kabul edilmeli ve saldırıların hedefi olmamalıdır. İlgili maddenin yorumundan sivil halkın “bilgi alma hakkı”nın hiçbir surette engellenmemesi ve basın özgürlüğünün güvence altına alınması gerektiği sonuçlarına varmak pekala mümkündür.

D. SİVİL VE ASKERİ VARLIKLAR

Sözleşme'nin 53. maddesi, sivil varlıklara ilişkindir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi korunan unsurlar, sadece siviller olmayıp onların hayatlarını idame ettirmelerini sağlayan her tür eşya ve tesisler olan sivil varlıklar da koruma kapsamındadır. 53. maddeye göre “ferdi veya kolektif (kamusal) olan menkul ve gayrimenkul varlıklar”ın askeri gereklilik dışında imhası yasak olup bunların korunması gerekmektedir. Ancak bu hükmün bir istisnası olarak zorunluluk hâlinde, imhaya izin verilmiştir.

Burada, “askeri varlık” ve “sivil varlık” ayrımının belirlenmesi, çatışmada hedef alınmaması gereken varlıklar hakkında ipucu vermektedir. Genel olarak uygulanan ayırım yöntemine göre eğer bir varlık askeri hedeflerin gerçekleşmesi hususunda önemli ölçüde katkı sağlıyor ve askeri avantajlar oluşturuyorsa askeri varlık olarak değerlendirilmelidir. (Heaton, 2004: 48) Ancak bazı kesimler, bu yöntemin her zaman doğru sonuçlar vermeyeceğini iddia etmektedir. Çünkü bazen askeri varlıklar ile sivil varlıklar birlikte zarar görebilmekte ya da hem askeri hem de sivil görevi olan varlıklar söz konusu olabilmektedir (havaalanı, telekomünikasyon sistemleri, kanalizasyon şebekesi, elektrik santralleri, su şebekeleri, köprüler vb.). (Heaton, 2004: 48-50) Hatta bu varlıkların zarar görmesi, uzun vadeli olumsuz etkiler doğurarak sivil halkın yaşamını tehdit edebilmektedir. Hem sivil hem askeri varlıkların zarar gördüğü hâllerde yapılması gereken, orantılılık testidir. Eğer sivil varlıkların uğradığı zarara kasten sebep olunmamış ve bu zarar askeri varlıklarinkine nazaran daha düşükse bu durumda sivil varlıkların uğradığı zarar mazur görülür. Çünkü çatışmaların doğası gereği bazı sivil zararların oluşması muhtemeldir.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

Sonuç olarak, “sivil varlık, askeri hedef olmayan her şeydir. Ancak bu varlıklar, yapıları, yerleri, amaçları veya kullanımları ile askeri harekâta katkı sunmamalı, tahribatları veya yok edilmeleri halinde, askeri bir fayda (avantaj) sağlamamalıdır.” (Taşdemir H. vd., 2003: 10) “Pentagon Geçici Raporu”, nelerin askeri hedef olduğu hususunda kapsamlı bir liste sunmaktadır. (Taşdemir H. vd., 2003: 10-11) Bu Rapor, uluslararası düzenlemelerin etkisiyle oluşturulmuş ulusal bir belge olması sebebiyle önemi haizdir.

E. SİVİLLERİN ENTERNE EDİLMESİ

Silahlı çatışmalarda özgürlükten yoksun olma hâli üç şekilde karşımıza çıkmaktadır: savaşçıların düşman tarafından esir alınması, sivillerin “enterne (internment)” edilmeleri ve güvenlik gerekçesiyle sivillerin gözaltında tutulması. (Katılmış, 2020: 4) Alıkoyma rejimi ve tutulma koşullarına ilişkin pek çok düzenleme hem Cenevre Sözleşmeleri’nde hem de Ek Protokoller’de yer almaktadır. Sivillerin düşman devlet tarafından alıkonulması hususları, Sözleşme’de düzenlenmiştir. Sözleşme’nin 41. maddesine göre çatışan taraf devletler, güvenlik gerekçesiyle siviller üzerinde çeşitli kontrol tedbirleri uygulayabilir. Ancak bu tedbirlerin yetersiz kalması hâlinde ve ülke güvenliğini sağlama amacının zorunlu kıldığı hâllerde, son çare olarak Sözleşme’nin öngördüğü en ağır tedbirler olan, “mecburi ikamet” veya sivillerin enterne edilmeleri gündeme gelebilir. Son çare olmasından kasıt, eğer kişinin yargılanması seçeneği makul ise enterne edilmek yerine, bu kişinin çeşitli yargısal güvencelere sahip kılınarak tarafsız ve bağımsız bir mahkemede yargılanması gerekliliğidir. Bu durum, enterne ve mecburi ikamet tedbirlerinin istisnailik yönünü ifade etmektedir.

Katılmış’a göre enterne edilmek, tutuklanmaktan tamamen farklıdır. Enterne etmek, kişinin bir güvenlik tehdidi oluşturmasını önlemek amacıyla hareket ve faaliyetlerinin kontrol edilmesi anlamına gelmekte ve cezalandırma amacı taşımamaktadır. (Katılmış, 2020: 17) Enterne ve mecburi ikamete, çatışan düşman devletin yetkilileri karar verebileceği gibi kişi kendisi de enterne edilmeyi talep etmesi hâlinde, kendiliğinden enterne edilebilecektir. Bu konuda, devletlerin geniş bir takdir yetkisi vardır. Enterne edilenler, haklarında devam eden herhangi bir soruşturma veya kovuşturma olmayan kişiler olup sadece oluşturdukları ciddi güvenlik tehditleri sebebiyle özgürlüklerinden yoksun bırakılmaktadır. Bu sebeple, devletlerin enterne kararı alırken takdir yetkilerini keyfi şekilde kullanmaları yasaktır. Keyfilğin önüne geçilmesi

için ise istihbarat çalışmaları yürütülmeli ve enterne edilmek istenen kişi hakkında gerçekçi her tür bilgi toplanarak bu bilgiler dâhilinde bir değerlendirme yapılmalıdır. (Schmitt ve Wolff, 2012: 122) Değerlendirmeler sonucunda, enterne edilmeleri veya en azından zorunlu ikamete tabi tutulmaları gereken kişiler, aynı hükümlere tabi tutulacaktır. Enterne kararı, bireysel olarak alınabilir. Kolektif ceza mahiyetindeki enterne kararları hukuka aykırıdır. Çünkü I No'lu Ek Protokol'ün 75. maddesinde de belirtildiği gibi kolektif cezalar yasaktır. "Suçların ve cezaların bireyselliği ilkesi", silahlı çatışmalara da uygulanması gereken bir ilkedir. Enterne edilenlere uygulanması gereken bir diğer ilke ise "suçların ve cezaların yasallığı ilkesi"dir. Bu ilke gereği hem iç hukuk hem de uluslararası hukuk kurallarına dayanılarak enterne kararı verilebilir. Aksi takdirde, alınan kararlar keyfi olacak ve dolayısıyla tutulma hukuka aykırı hâle gelecektir. Bu ilke, keyfiliğin önüne geçerek sivilleri korumayı amaçlamaktadır. (Schmitt ve Wolff, 2012: 123-125)

Sivillerin entenesi ve mecburi ikameti sürekli gözden geçirilmeli ve gerek kalmadığı hâllerde, bu kişiler derhal serbest bırakılmalıdır. Bu sebeple Sözleşme, çatışan taraf devletlerin idari ve yargı makamları aracılığıyla peridiyodik olarak yılda en az iki defa olacak şekilde, enterne edilen sivillerin tehlike arz etme durumlarının devam edip etmediğini gözden geçirmelerini ve gerekli tedbirleri almalarını zorunlu kılmaktadır. Çatışmaların son bulması hâlinde ise cezasını çekmiş olan tüm sivillerin serbest bırakılması ve bu kişilere ait sivil varlıklar üzerindeki tedbir kararlarının kaldırılması gerekmektedir. Hem Sözleşme'nin 132. maddesine hem de I No'lu Ek Protokol'ün 75. maddesine göre eğer açıkça bir gereklilik yoksa enterne edilen siviller serbest bırakılmalıdır. Çünkü bir kişinin askeri bir tehdit oluşturması hâli, çatışmaların değişken yapısı gereği süreklilik arz etmez. Bu sebeple, eğer enterne süresi uzatılmak istenirse tehdit unsuru güncel olmalı ve bu unsurun varlığına ilişkin çok güçlü emareler bulunmalıdır. (Schmitt ve Wolff, 2012: 124) Aksi takdirde, kişinin tutulması hukuka aykırı sayılır. Kişi özgürlüğü ile askeri amaçlar arasında kurulacak olan dengede, ibre çoğu zaman kişinin lehinedir.

Enterne edilen kişilerin tutuklamaya karşı getirilen güvencelerden yararlanması hususu, Sözleşme'de düzenlenmemiş olup bu Sözleşme'nin tamamlayıcısı olan I No'lu Ek Protokol'ün 75. maddesinde belirtilmiştir. Öncelikle kişi, enterne edilmenin hukukiliği, hukuki başvuru yolları ve tutulma sebepleri hakkında bilgilendirilmelidir. Ayrıca tutulma, resmi bir tutulma yerinde gerçekleştirilmeli, kişinin tutulduğu veya nakledildiği yer ailesine bildirilmelidir. (Schmitt ve Wolff, 2012: 128) Enterne edilen

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

kişilerin yararlanması gereken tutuklamaya karşı getirilen diğer güvenceler ise şu şekilde sayılabilir: “hukuki yardım alma hakkı, “peridiyodik olarak gözden geçirilmeyi ve serbest bırakılmayı isteme hakkı”, “ailesi ve yakınları ile görüşme, onları ziyaret etme, ziyaretçi kabul etme hakları”, “tıbbi destek hakkı”, “diğer enterne edilmiş kişilerle görüşme hakkı” ve “tutulma koşullarına itiraz hakkı”. (Schmitt ve Wolff, 2012: 129-133)

1. *Enterne Edilenlerin Tutulma Koşulları*

Enterne edilenlerin tutulma koşullarının da elverişli olması gerekmektedir. Bu konuda, hem Sözleşme’de hem de Sözleşme’nin kaynağı olan teamül hukukunda, çeşitli hükümler bulunmaktadır. “Enternöman yerleri (internment place)”, silahlı çatışma bölgelerinden uzak olmalı, tutulan kişilere özgür sivilere sağlanan pek çok hak eşit ölçüde tanınmalı, güvenlik, beslenme ve tedavi imkânları bulunmalı, muameleler insani olmalı, kadın ve çocuklar, yetişkin erkeklerden ayrı yerlerde tutulmalıdır. (Katılmış, 2020: 8)

Uygulamada hem teamül hukuku hem de akdedilmiş pek çok uluslararası sözleşmenin varlığına rağmen tutulan kişilerin hakları ihlal edilmektedir. Tutulma koşullarının insani olmayışı, silahlı çatışma kuralları içerisinde sayılan insani muamele ilkesine işaret etmektedir. Pek çok enternöman yeri ve infaz kurumu, aşırı kalabalık, havasız, çok soğuk ya da çok sıcak ve ışısızdır. Ayrıca tutulan kişilere yeterli miktarda sağlıklı gıda ve su temin edilememekte, enternöman yerlerinde aileler birbirinden ayrılmakta, tutulan kişilerin ailelerine ve yakınlarına haber vermelerine engel olunmaktadır. Tutulma yerlerinde işkence ve kötü muamelelere yaygın olarak rastlanılmakta, infaz kurumunda tutulan tutuklu kişiler ise “suçlu etiketi” ile damgalanarak ömür boyu “sosyal dışlanmışlık olgusu” içinde yaşamaya mahkûm edilmektedir. Bu sayılan durumlar, başta kişinin onurunu olmak üzere yaşama, beslenme, sağlık, özel ve aile hayatının gizliliği, özgürlük hakkı gibi pek çok hakkını ihlal ederek zaten savunmasız olan durumlarının getirdiği yükü daha da ağırlaştırmakta; güvenlik gerekçesine dayanarak icra edilen özgürlükten yoksun bırakma hâllerinin, silahlı çatışmalara ilişkin temel ilkeleri ihlal etmesine sebebiyet vermektedir.

2. *Enterne Edilenlerin Cezalandırılması Usulü*

Enterne edilme ve ölüm cezasına ilişkin 68. maddeye göre sivillerin doğurmuş oldukları tehlike ciddi boyutlarda değilse enterne edilmeleri

veya hafif hapis cezalarına çarptırılmaları mümkündür. Ancak Sözleşme, hafif hapis cezalarına ilişkin bir sınır koymadığı için işgal edilen devletin iç hukuku bu sınırı belirlemektedir. Sözleşme, ölüm cezasını yasaklamamış olup sıkı koşullara tabi tutmuştur. 68. maddeye göre eğer işgal edilen devletin iç hukuku ölüm cezasını düzenlemişse ve kişinin casusluk, sabotaj veya kasti adam öldürme gibi suçları işlediği tespit edilmişse hakkında ölüm cezasına hükümlenilebilir. Ancak hamile kadınlar, on sekiz yaşın altındaki çocuklar vb. bazı kişi grupları ölüm cezası ile cezalandırılmaz.

Sözleşme'nin 117-126. maddelerinde, enterne edilenlerin tutulma süresince işlemiş oldukları suç türleri ve uygulanabilecek cezalar, bu kişilere hangi mevzuatın uygulanacağı, hapis cezalarının hangi koşullarda çekileceği, firar eden veya firara teşebbüs eden enterne edilenlere uygulanacak cezalar gibi çok çeşitli hususlar düzenlenmiştir. Sözleşme, firar eden kişilere sadece disiplin cezası verilmesine izin vermiştir. (Pazarcı, 2016b, 288) Enterne edilenler, ancak buldukları devletin mevzuatına göre cezalandırılabilir. Enterne edilenler ancak belli suçlardan hüküm giymiş olmaları hâlinde ceza alır. İlgili madde hükümleri, enterne edilenlerin cezalandırılmalarına ilişkin bir sınırlandırma niteliğindedir. Bu sayede "hukuki güvenlik" de tesis edilmiş olmaktadır.

3. Enterne Edilenlere Sunulması Gereken Yargısal Güvenceler

Sözleşme'nin 69-77. maddeleri, yargılama yetkisi ve yargılama güvencelerine ilişkindir. Bu hükümlere göre işgalden önce işlenen suçlarda, işgalci devletin yargılama yetkisi bulunmamaktadır. İşgal sonrası işlenen suçlarda ise işgalci devletin yargılama yetkisi olup "bağımsız ve tarafsız mahkemelerde yargılanma hakkı", "tebligatla şüphe konusu suçla ilgili bilgi alma hakkı", "savunma hakkı", "müdafi hakkı", "hukuki yardım hakkı", "tercüman hakkı", "yargısal yollara başvuru hakkı", ziyaretçi hakkı", "tedavi hakkı" vb. haklar sağlanmış olmalıdır. 76. madde, ölüm cezasına çarptırılan kişilerin, af talebinde bulunmasına imkân tanımıştır. 77. maddede ise kadınların ayrı nezarethanelerde tutulması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Pazarcı'nın ifade ettiği üzere "Kadınlara ilişkin olarak onurlarının her türlü saldırıya karşı korunması ve özellikle ırza geçme, fuhuş baskısı ve namusa karşı her türlü saldırı eylemlerinin meydana gelmemesi için bu kişileri yetkisi altında bulunduran devlet özel koruma önlemleri almak yükümü altındadır." (Pazarcı, 2016b, 291) Kısacası sivilin özgürlüklerinden yoksun kaldıkları an dahi insan olmaları

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

sebebiyle sahip oldukları onur gereği insani muamele görmeye hakları vardır. Nitekim insan, onuru ile haklarından yararlanabilir.

4. *Enterne Edilenlerin Aile Bütünlüğünün Korunması*

Sözleşme'nin 79- 82. maddeleri, enterne edilen sivillere yönelik muamelelere ilişkindir. Bu madde hükümlerine göre enterne edilenlerin kişi ehliyetleri varlığını muhafaza etmektedir. Enterne edilme koşulları, Sözleşme'nin 41, 43, 68 ve 78. maddelerinde sınırlı olarak sayılmıştır. 82. madde gereği aile birliği ve bütünlüğü esas olup aile üyelerinin aynı yerlerde enterne edilmeleri gerekmektedir.

Bu madde hükümleri gereği korunan hukuki değer, toplumun çekirdeği olan ailedir. Aile hayatı hakkı, tüm insanların yararlanabileceği, hem "özel ve aile hayatına saygı hakkı"nı hem de "aile bütünlüğü hakkı"nı kapsayan bir haktır. Bu hak, ailenin ve aile birliğinin korunması hususlarına ilişkindir. Çiçekli'nin de belirttiği gibi bu hakkın üç boyutu vardır: "aile oluşumu", "aile birleşimi" ve "aile hayatını sürdürme". (Çiçekli, 2009: 180) Hakkın üç boyutunu, enterne edilenlere ilişkin söz konusu düzenlemelere uyguladığımızda şu sonuçlara ulaşmaktayız: enterne edilen aile üyeleri, aile birleşimi boyutu gereği bir arada kalmalıdır. Enterne edilen kişilerin de aile kurmaya hakkı olduğu için bu kişilerin evlilik işlemlerini gerçekleştirmelerine olanak tanınmalıdır. Bu husus, aile oluşumu boyutuna ilişkindir. Aile hayatını sürdürme boyutunda ise enterne edilen aile üyelerinin aile bütünlüğünün bozulmaması ve farklı yerlere gönderilmemeleri gerekmektedir.

5. *Enternöman Yerleri*

Sözleşme'nin 83-88. maddeleri, enterne edilme yerleri bir diğer deyişle enternöman yerlerine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Bu hükümlere göre enternöman yerleri, çatışmalardan uzak güvenli yerlerde kurulmalı ve enterne edilen kişilere savaş esirlerinden farklı muamelelerde bulunulmalıdır. Enterne edilenlerin nakillerinin sağlıklarını olumsuz etkilememesi ve güvenli koşullarda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Tutulma koşulları insani olmalı ve tutulanların haklarına saygılı olunmalıdır. Enterne edilenlerin din özgürlüğü kapsamında ibadetlerini yapmalarına imkân tanınmalıdır. Bu kişiler, sabun ve tütün de dâhil olmak üzere temel ihtiyaç maddelerine, uygun fiyatlarla erişebilmelidir. Sivillerin yardım fonlarından destek almaları engellenmemelidir. Enterne edilenlerin her tür hava saldırısından korunması için sığınakların inşa edilmesi, işgalci devletin sorumluluğunda olan bir başka husus olup 88.

maddede düzenlenmiştir.

89-90. maddeler, enterne edilenlerin ihtiyaçlarının sağlanması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu kişilere yeterli miktarda su ve gıda sağlanmalı, kendi yemeklerini yapmaları için her tür araç/gereç sağlanmalı, yedek kıyafet ve işçi olanlar için işçi kıyafetleri sağlanmalıdır.

Enterne edilenlerin tedavilerine ilişkin hususlar, Sözleşme'nin 91 ve 92. maddelerinde düzenlenmiştir. Her tür tedavi imkânı ve tıbbi malzeme, enterne edilenlere sunulmalıdır. Ayrıca enterne edilenlerin ayda en az bir defa genel sağlık kontrolünden geçirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde hem salgın hastalıkların yayılması engellenmiş olur hem de erken tanı ile enterne edilenlerin sağlıklarına kavuşma şansı arttırılmış olur.

Sözleşme'nin 93 ve 94. maddeleri, enterne edilenlerin, dini, fikri ve bedeni faaliyetlerde bulunmalarına ilişkindir. Bu madde hükümlerine göre bu kişilere açık hava oyunlarına iştirak, spor faaliyetlerinde bulunma ve "kendi dinlerine ait ibadet ve ayinlere iştirak etme hakkı" tanınmıştır. Bahsi geçen son hak, "din ve vicdan özgürlüğü" nün bir uzantısı niteliğindedir. Çünkü "Din özgürlüğünün kolektif yönü, dinsel yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve ibadette ortaya çıkar." (Tezcan vd., 2021: 484) Enterne edilenler de insan olmaları sebebi ile din ve vicdan özgürlüğüne sahip olup bu özgürlük kapsamında, özgürce dini ibadetlerde bulunabilmelidir. Ancak kanımızca, sadece bu hakkın tanınmış olması yeterli olmamakta, gerekli görülen hâllerde, enterne edilenlerin ibadet edebileceği ibadethanelerin de inşa edilmesi gerekmektedir. Çocuk ve gençler için bu imkânlar ayrı yer veya tesislerde sağlanmalıdır.

96. madde, enternöman yerlerinin düzenli olarak ziyaret edilmesi ve tutulma koşullarının iyileştirilmesi gerekliliğini düzenlemiştir. Bu madde hükmü gereği yapılacak olan düzenli kontroller neticesinde, enterne edilenlerin daha insani koşullarda yaşayabileceklerini söyleyebiliriz.

6. Enterne Edilenlerin Çalışma ve Mülkiyet Hakları

Sözleşme'nin 95. maddesi, enterne edilenlerin, kendilerinin istemesi hâlinde, olağan işlerde "çalışma hakları" olduğu hususunu düzenlemiştir. Bu kişiler, "adil ücret ilkesi"ne uygun olarak ödenek almalı ve bu kişilerin iş kazalarından doğan tazminat hakları sağlanmalıdır. Madde hükmü, çalışma hakkına ilişkindir. Bu hak, ikinci kuşak bir haktır. Hakkın kapsamına, "herkesin dilediği işte çalışma ve sözleşme yapma özgürlüğü"

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

ile “dinlenme hakkı”, “yıllık izin hakkı” ve “çalışma koşullarının iyileştirilmesi hakkı” da dâhildir. (Tezcan vd., 2021: 765-766) Ancak çalışma hakkı mutlak bir hak olmadığı için hakkın özüne zarar verilmemesi koşuluyla sınırlandırılabilir. Bu husus, enterne edilenler bakımından da söz konusudur. Çünkü Sözleşme'nin 39. maddesine göre eğer kişiler üzerinde güvenlik tedbirine hükmedilmişse çalışma hakkına sınırlandırma getirilebilir. Kanımızca, benzer durum, enterne edilenler için de geçerli olup eğer bu kişiler ciddi güvenlik riski oluşturuyorsa çalışma hakları sınırlandırılabilirdir.

Sözleşme'nin 97 ve 98. maddeleri, enterne edilenlerin de mülkiyet hakkı olduğunu belirtmiştir. Şahsi ve kıymetli eşyalar enterne edilenlerden alınamaz, zaruri eşyalara el konulamaz, enterne edilenlerin para yardımı almasına engel olunamaz. Bu kişilerin her tür gelir ve gideri kaydolunur. Mülkiyet hakkına ilişkin olan bu düzenlemeler, mülkiyet hakkının kapsamına değinmemizi gerektirmektedir. Bu hak, her türlü taşınır ve taşınmaz mal ile ekonomik ve manevi değeri olan varlıkları da kapsamına almaktadır. (Tezcan vd., 2021: 709) Bu hak, herkes içindir. Kanımızca, Sözleşme de bu hususa vurgu yapmayı amaçlamıştır.

7. Enterne Edilenlerin İdaresi

Sözleşme'nin 99-104. maddeleri, enterne edilenlerin idaresine ilişkindir. Enternöman yerlerinin idaresi için subaylar ve üst rütbeli askerler görevlendirilir. Bu yerlerdeki muameleler insani olmalı, enterne edilenlerin muamele ve işlemlere karşı itiraz hakları sağlanmalıdır. Enterne edilenlere “dilekçe hakkı” ve “kendilerine temsilci seçme hakkı” sağlanmalıdır. Madde hükmünün lafzından çıkarabileceğimiz sonuca göre sınırlı ölçüde de olsa enterne edilenlerin “katılım hakları” sağlanmak istenmiştir. Enterne edilenlerin katılım haklarını sınırlı olarak nitelendirmemizin sebebi, bu kişilerin sadece enternöman yerlerindeki idarelerine ilişkin söz hakkına sahip kılınmış olmalarıdır.

Sözleşme'nin 105-116. maddeleri, enterne edilenlere yönelik muameleler ile enternöman yerleri hakkında dış devletlere bilgi ve haber verilmesi gerekliliğini düzenlemiştir. Sözleşme'nin 116. maddesinde ise enterne edilenlerin mektup ve kartpostal gönderme, mektup, kartpostal ve paket alma hakları düzenlenmiştir. Kanımızca, 105. madde, enterne edilenlerin hak kayıplarına uğramaması için öngörölmüş bir denetim yetkisine ilişkindir. Dış devletlerin, enternöman yerleri ile ilgili bilgi edinmelerinin sağlanması, hak ihlallerine zamanında müdahâleyi

mümkün kılabilir. 116. madde ise enterne edilenlerin de “haberleşme hakkı”na ilişkindir.

Sözleşme'nin 127 ve 128. maddeleri, enterne edilenlerin nakline ilişkindir. Sağlık durumu iyi olan enterne edilenlerin başka bir yere nakli mümkündür. Nakil işlemleri hakkında hem enterne edilenler bilgilendirilmeli hem de aileleri ve yakınlarına bu konuda bilgi vermelerine müsaade edilmelidir. Nakil işlemlerinde her tür tıbbi ve hayati ihtiyaç maddesi bulundurulmalı, enterne edilenlerin en az 25 kg valiz hakkı olmalıdır.

Sözleşme'nin 129-131. maddeleri, enterne edilenlerin vefatına ilişkindir. Bu madde hükümlerine göre enterne edilenler, vasiyetname yazabilir, bu vasiyatnameleri yetkili makamlara verebilir, kendi mallarını yönetebilir. Vefatları hâlinde, kendi dini ritüellerine göre ve ayrı ayrı gömülmeleri gerekmektedir. Vefat eden her enterne edilen kişinin otopsi yapılmalı ve şüpheli ölüm hâllerinde, derhal resmi soruşturma başlatılmalıdır.

Sözleşme'nin 132-135. maddeleri, tahliye, vatana iade ve hastaneye yatırılma durumlarına ilişkindir. Enterne olma sebepleri ortadan kalktığında, kişi derhal serbest bırakılmalı ve vatanına iade edilmelidir. Tahliyelere ilişkin her tür masraf, işgalci devletçe karşılanmalıdır. Kırılgan gruptaki kişilerin tahliye süreçlerinde daha hassas olunmalıdır.

8. Enterne Edilenlere İlişkin Kayıtlar

Sözleşme'nin 136-141. maddeleri, istihbarat büroları ve “Merkez Ajansı”na ilişkin düzenlemeler içermektedir. İstihbarat bürolarının kurulmasının amacı, himaye edilenler hakkında her tür bilginin paylaşımı ve bu kişilerin güvenceli konuma getirilmelerini sağlamaktır. Her tür vefat, yakalanma, cezalandırılma, doğum gibi hâller, bu bürolarca kayıt altına alınmalıdır. Bürolar, himaye edilen kişiler ve aileleri hakkında zarar doğurmayacak olan her tür bilgiyi Merkez Ajans'a iletmekle mükelleftir. Merkez Ajans, elde ettiği her bilgiyi, enterne edilenlerin zarara uğramayacak olmaları koşulu ile ilgili her devlet ve STK'lere iletebilir.

Sözleşme'nin 142-159. maddeleri, enterne edilenlerin durumuna ilişkin olmayıp “umumi hükümler” ve “nihai hükümler” başlıklarını taşımaktadır. Ayrıca Sözleşme metninde iki ek bölüm vardır. Birinci ek bölümde toplam on üç; ikinci ek bölümde ise toplam sekiz madde bulunmaktadır.

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

F. Sivil Statüsünün Kaybı

Sivillerin genel koruma statüsü, mutlak ve sürekli değildir. "Sağlık ve din görevlileri ile siviller, kendi görevlerinin dışına çıkarak düşmana zarar verecek davranışlarda (düşmanca faaliyetler) bulunursa koruma statüsü sona ermektedir." (Taşdemir H. vd., 2003: 15) Eğer siviller doğrudan çatışmalara katılırsa artık bu kişiler sivil olarak değerlendirilemeyecek ve askeri hedef olarak görülebilecektir.

Doğrudan katılım ile ilgili pek çok görüş olmakla birlikte, en genel kabul gören tanıma göre sivillerin eylemleri, çatışan karşı tarafın askeri personeline ve askeri varlıklarına doğrudan ve ciddi boyutlarda zarar veriyorsa doğrudan katılım söz konusudur. (Heaton, 2004, 39-30) Kanımızca, bu tanımdan yola çıkıldığında, askeri birliklere askeri önemi olmayan bilgilerin veya temel ihtiyaç malzemelerinin temini, "doğrudan katılım" oluşturmaz ve bu sebeple sivillere yönelik genel koruma devam eder. Önemli olan husus, verilen zararın mahiyetidir.

Doktrinde şu eylemlerin çatışmaya doğrudan katılım oluşturduğu belirtilmiştir: (Heaton, 2004, 85-86)

- Çatışan karşı taraf askeri personeli ile askeri varlıklarına doğrudan ve ciddi ölçüde zarar verici eylemler,
- Askeri birliklerde bulunan ve birden çok kişinin katılımını gerektiren silah sistemlerinin işletilmesi ile komutası mahiyetindeki eylemler,
- Askeri önemi haiz bilgi ve belgelerin temini; askeri hedef tespiti çalışmaları; askeri saldırıların planlanması, sürdürülmesine ilişkin yardım faaliyetleri,
- Askeri operasyonların yürütülmesi ile bu operasyonlara ilişkin önemli ve stratejik önerilerin verilmesi. Bu öneriler, askeri hedef veya silahlı çatışma yöntemlerine ilişkin olabilir.

Sonuç olarak Sözleşme'nin genel korumasından ve I No'lu Ek Protokol'ün özel korumasından yararlanan tüm sağlık ve din görevlileri ile sivil statüsü gereği genel korumadan yararlanan sivillerin, "silahlı çatışmalara katılma hakları" yoktur. Ancak durumun gerektirdiği hâllerde, kendileri ve beraberlerindeki çocuk, kadın, yaşlı, malul, yaralı ve hasta kişileri korumaya yetecek ölçüdeki silahları üzerlerinde bulundurmalarında bir sakınca yoktur. Sivil korumasından yararlanan

kişilerin silahlı çatışmalara doğrudan katılımları hâlinde, statüleri son bulacaktır.

SONUÇ

İncelediğimiz 1949 tarihli IV No'lu Savaş Sırasında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi ve diğer uluslararası düzenlemeler, silahlı çatışmalarda zarar görmesi muhtemel olan sivillere yönelik kapsayıcı hükümler getirmiş olsa da günümüz, hâlen savaş ve savaşa varmayan silahlı çatışmalara sahne olmaktadır. Bu durumun en somut örneği, hâlen devam etmekte olan Ukrayna ve Rusya arasındaki savaş ve pek çok sivilin bu savaşta hedef alınarak katledilmesidir. Yakın geçmişte ise Bosna Hersek'te sivillerin kıymı, İsrail ve Filistin arasında yıllardır sürmekte olan silahlı çatışmalar ve daha nicesi sivilleri korumak amacıyla yapılan ulusal ve uluslararası düzenlemelerin uygulamaya tam olarak geçirilemediklerini göstermektedir.

Yaşanan tüm bu acı tecrübelerin, insanlık tarihinin kara lekeleri olarak kalacağı ve tüm bu olumsuzlukların son bulması için yaptırım gücü yüksek olan düzenlemelere ihtiyaç olduğu akıllarda tutulmalıdır. Özellikle insansız hava araçları ve otomatik silahların kullanımının yaygınlaşmış olması, nükleer silah kullanımı tehditlerinin ülkelerin dillerine pelesenk olması gibi sebeplerden ötürü hem silahlı çatışmalarda kullanılmasına izin verilen silah türlerinin hem de silahlı çatışma yöntemlerinin gözden geçirilmesi, kullanımlarının daha sıkı koşullara bağlanması ve tüm devletleri bağlayıcı düzenlemelerin hayata geçirilmesi bir zorunluluktur. Bu konuda yapılacak her düzenleme, cezai yaptırım gücüne sahip olmalı ve silahlı çatışma tehditleri asgari seviyelere indirilmelidir. Kanımızca, BM tarafından, uluslararası anlamda çatışma sebebi olacak hâllerin bir listesi yapılmalı, bu listede bulunan sebeplerin haricinde bir çatışma sebebi üretilmemelidir. Silahlı çatışmalar başlamadan önce, çatışma niyeti olan ülke veya ülkeler, gerekçelerini de içeren raporları BM Genel Kurulu'na sunmalıdır. Raporlar incelendikten sonra BM organları aracılığı ile bir müzakere süreci başlatılmalı, eğer süreç sonunda barışçıl bir çözüme ulaşılamazsa belli bir mühlet sonra çatışma niyeti olan devlet ya da devletler çatışmaları başlatabilmelidir. Ancak sıkı koşullarla evrensel barış tesis edilebilir ve barış olursa siviller de kaybedilmemiş olur.

Cenevre Sözleşmelerine pek çok devletin taraf olduğunun altını çizmeliyiz. Ancak günümüzde yaşanan uluslararası silahlı çatışmalar, taraf devletlerin samimiyetlerini sorgulamamıza yol açmaktadır. Her bir silahlı

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

çatışmanın, korunmasız durumda olan pek çok sivilin ölümüne yol açması kuvvetle muhtemeldir. Günümüzün hızla gelişmekte olan teknolojisinin de etkisiyle sivilin silahlı çatışmalarda hedef hâline gelmemesi neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bu sebeple bir çözüm önerisi olarak “güvenli bölge” kavramının dönüşüme uğraması gerekmektedir. Siviller için her tür ihtiyaçlarını karşılamalarına yetecek imkânlarla ve güvenlikle donatılmış tamamen izole bölgeler oluşturulmalı, bu bölgelere hiçbir askeri kuvvetin ve çatışmacı grupların girmesine müsaade edilmemelidir. Bu öneri, ancak evrensel ölçekte bir düzenleme ile hayata geçirilebilir. Bu bölgelerin inşası ile sivil kayıplar ciddi ölçüde azaltılmış olacak ve insancıl hukukun hedeflerine bir adım daha yaklaşmış olacaktır.

Unutulmamalıdır ki yaşama hakkı kutsaldır. Bu hak doğuştan, dokunulmaz, vazgeçilemez, evrensel ve devredilemez bir haktır. (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2015) Bir diğer deyişle, silahlı çatışmalar gereği olağan bir şekilde meydana gelen ölümler hariç, her insan yaşama hakkına sahiptir. Hiçbir gücün bu hakka keyfi müdahâlesi meşru görülemez. İnsan, sahip olduğu haklar nispetinde özgürdür.

KAYNAKÇA

ARSAVA, A. Füsün (2021). Abluka ve Sivil Halkın Açlığa Mahkûmiyeti. Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (1), 1-14.

BATUR YAMANER, M. vd. (2009). 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

BOTHE, M. vd. (2013). New Rules for Victims of Armed Conflicts, (2. Baskı): Martinus Nijhoff Publishers.

CHALABİZADA, G. (2021). Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirdiği Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku İhlalleri. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 128(252), 133-152.

ÇİÇEKLİ, B. (2009). Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar, Ankara: Seçkin Yayınları.

DOST, S. (2018). Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Gazetecilerin ve Medya Araçlarının Korunması. Ankara Barosu Dergisi, (8), 173-203.

ERENDOR, Mehmet E. (2019). Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi: Askeri Gereklik, Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ve Onur. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(2), 1991-2009.

ERTUĞRUL, Ümmühan E. (2017). Silahlı Çatışmadan Kaçanların (Yerinden Edilenlerin) Uluslararası Hukukta Korunması. Ankara Barosu Dergisi, (1), 153-180.

European Commission. ICRC- International Committee of the Red Cross, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/organisation/icrc-international-committee-red-cross_en,

HEATON, John R. (2004). Civilians at War: Reexamining the Status of Civilians Accompanying the Armed Forces, Washington: The Faculty of George Washington University Law School.

International Committee of the Red Cross. Treaties, States Parties and Commentaries Turkey, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesByCountrySelected.xsp?x_p_countrySelected=TR,

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

IŞIK, A. (2017). Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukukunda Hastanelerin, Tıbbi Personelin ve Tedavi Görenlerin Korunması. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 23(1), 159-194.

KATILMIŞ, R. (2020). Günümüz Çatışmalarında Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Kişilerin Korunması. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 40(1), 1-23

KESKİN, F. (1997). Silahlı Çatışmalar Hukukunun B.M. Kuvvetlerine Uygulanması. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 52(1), 447-466.

PAZARCI, H. (2016). Uluslararası Hukuk, (15. Bası), Ankara: Turhan Kitabevi.

PAZARCI, H. (2016). Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap, (3. Bası), Ankara: Turhan Kitabevi.

REİDY, A. (2002). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3.Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz, (1. Baskı): Avrupa Konseyi Yayınları.

RUBENSTEIN, Leonard S. ve Melanie D. BITTLE (2010). Responsibility for protection of medical workers and facilities in armed conflict. The Lancet Journal, 375(9711), 329-340.

SCHMITT, Michael N. (Ed.) ve Heintschel von Heinegg WOLFF (Ed.) (2012). Detention and Occupation in International Humanitarian Law: Ashgate Publishing Limited.

SUR, M. (2020). Uluslararası Hukukun Esasları, (Gözden Geçirilmiş 14. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.

TAŞDEMİR, H., R. MÜDERRİSOĞLU ve H. TÜLÜCE (2003). 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Kurbanlarının Korunmasına İlişkin 1 No'lu Protokol (I. Ek Protokol). Kamu İş Dergisi, 7(2), 2-35.

TAŞDEMİR, H. (2018). Silahlı Çatışmalarda Sivil Kişilerin ve Sivil Nesnelerin Korunması. Uluslararası İnsancıl Hukuk, (Ed. Fatma Taşdemir ve Ed. Gökhan Albayrak), Ankara: Adalet Yayınevi, 37-60.

TATLIPINAR, Mehmet E. (2020). İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk, Ankara: Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TEZCAN, D. vd., (2021). İnsan Hakları El Kitabı, (Güncellenmiş 9. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (2015). İnsan Hakları Dokunulamaz, Devredilemez, Ertelenemez Bir Bütündür Ve Evrenseldir, <https://tihv.org.tr/basin-aciklamalari/insan-haklari-dokunulamaz-devredilemez-ertelenemez-bir-butundur-ve-evrenseldir/>,

TÜTÜNCÜ, Ayşe N. (2012). İnsancıl Hukuka Giriş, (2. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.

VITE, S. (2009). Typology Of Armed Conflicts in International Humanitarian Law: Legal Concepts And Actual Situations. *International Review of the Red Cross*, 91(873), 69-94.

YUCM, Prosecutor-Dusko Tadic a/k/a "DULE", 2 October 1995, The Judgement under Appeal, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>,

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

STRUCTURED ABSTRACT

Today and in the past, international armed conflicts have victimized the civilian population the most. While it is necessary to target people with the status of warriors and military assets, unfortunately, civilians and civilian assets that enable civilians to maintain their lives have become the target of attacks. As a matter of fact, the news that hospitals, blood transfer centers, schools and churches have become targets of attack even in the ongoing Russia-Ukraine war is a testament to this situation and proves that international regulations which is protecting civilians are still insufficient.

The first and most important convention that focuses on civilians is the Geneva Convention No. IV, which is also the focus of our article. Convention, regulates the civilian status in international armed conflicts, loss of civilian status, guarantees to be provided to health and religious officials, war correspondents, rights of civilians (right to life, right to health, right to self-development, right to work, freedom of religion and conscience, right to education, freedom of communication, child rights, the right to freedom, the right to participate, etc.) has a very comprehensive regulation area. While the Convention envisaged general protection for civilians, the supplementary Protocol No. I offered special protection, which is a broader type of protection. The protocol includes protective regulations for the citizens of every state, whether they are a party or not. Both regulations serve as a guide for the protection of civilians, civilian population and civilian property in international armed conflicts.

Civilians are people who did not directly participate in conflicts or were excluded from armed conflict. Persons out of armed conflict, on the other hand, are those who have surrendered or are not in a state of self-defense and constitute the group that should be excluded from the conflict. Civilians do not qualify as prisoners of war if captured in wars and other international armed conflicts, while those who are out of armed conflict are considered prisoners of war. Civilians are the main segment protected by the Convention. Positive discrimination arrangements were made in favor of vulnerable groups among civilians. The Convention prohibited discrimination and took into account those who needed to benefit from a more sensitive threshold of protection.

Persons with warrior status constitute the protected group in the first

three Geneva Conventions. Warriors are people who directly participate in the armed conflicts of the conflicting states. Direct participation can manifest itself in the form of military affiliation, the provision of strategic information of military importance, the development and administration of military defense systems. What is important is that a significant contribution has been made to the conflicting party to be described as a warrior.

The convention forbade the starvation of civilians and underlined the obligations of the occupying state to assist civilians, to supply vital supplies, not to hinder the transport of these products, and to allow the activities of impartial aid organizations. Civilians have the right to work in suitable jobs for their livelihood, and the right to assistance where their work is not possible.

In order to ensure the right to life and health of civilians, the occupying states are obliged to provide medical support, protect health units, health vehicles with emblems and their employees. This protection provided to health workers is not absolute and ends when it is determined that the health worker directly participates in armed conflicts. Religious officials are also within the scope of contractual protection, and their protection ends if it is determined that they directly participated in armed conflicts.

The Convention regulates the internment regime and compulsory residency as a last resort for civilians who have not been involved in serious crimes, instead of being arrested if they are creating danger. Decisions on internment should be made on an individual basis, should be legal and should not be punitive. Internment should be subject to regular surveillance by the competent authorities, terminated immediately and released when the person is no longer required to be interned. It should contain detailed information on the internment decision, its reasons, and the upper remedies against this decision, and the family of the person should be informed about this issue. Internees should be released when the armed conflict ceases and there is no need for their internment.

The conditions of detention of internees must be humane, taking into account both human rights and the human dignity. Places of detention should not be overcrowded, hygiene should be ensured, interned women and children should be kept in separate places, and basic human needs

IV NO'LU CENEVRE SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA SİVİLLERİN KORUNMASI

should be provided. Internment sites should be safe and away from areas of armed conflict. Families should not be separated, but should be kept together, in line with the rights of internees to family reunification. In places of internment, health facilities, education, sports and rehabilitation facilities should be provided and places of worship should also be located. Food, medicine, cleaning, clothing etc. should be provided equally to all.

Except in limited cases requiring the death penalty, crimes committed by internees should be subject to criminal sanctions in accordance with the provisions of the national legislation of the country where they are residing. In any event, detention guarantees should be provided.

Records of internees (death, birth, transfer, marriage, etc.) should be recorded by the intelligence offices and the Central Agency, and these records should be shared with other states when necessary. This is of great importance as it ensures that the treatment of internees is open to international scrutiny.

Even during international armed conflicts, the rights and dignity of human beings should be protected just because they are human, and civilians and civilian property that make up the innocent group should not become targets by going beyond military targets in armed conflicts. The fact that human rights law must be taken into account in time of war as well as in time of peace should not be denied. Regulations to protect civilians should not remain on paper. A more humane world order should be built by putting these regulations into practice.

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR*

*A Comparative Analysis of Secondary Actors in the Libyan Intra-State
Conflict in the Context of Conflict Mapping: Positions, Interests and
Needs***

İsmail AKŞAM***

Öz

Libya, 2011'deki iç savaştan sonra, 2014-2020 yılları arasında ikinci bir iç savaşa maruz kalmıştır. Bu İkinci İç Savaş'ta, yerel aktörlerden birine taraf olarak çatışmaya müdahil olan bölgesel ve uluslararası profile sahip ikincil aktörler yer almıştır. Bu aktörler, çatışmanın tırmanmasına, uzun sürmesine ve çözümün baltalanmasına etki etmişlerdir. Bu bağlamda, Libya devlet-içi çatışmasında yer alan ikincil aktörlerin analizi, aktörlerin çatışmaya olan etkisini anlama bakımından önemlidir. Çalışmada aktörler, Çatışma Haritalandırma yöntemi çerçevesinde analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Haritalandırma, İkincil Aktörler, Libya, Devlet-içi Çatışma, Aktör Analizi.

Abstract

After the civil war in 2011, Libya was exposed to a second civil war between 2014-2020. In Second Civil War, secondary actors with a regional and international profile took part, intervening in the conflict as a side of a local actor. These actors have contributed to the escalation and prolongation of the conflict and undermined its resolution. Concordantly, the analysis of the secondary actors involved in the Libyan intra-state conflict is important in terms of understanding the impact of the actors on the conflict. In the study, the actors are analyzed within the framework of the Conflict Mapping method.

Keywords: Conflict Mapping, Secondary Actors, Libya, Intra-State Conflict, Actor Analysis.

* Makale Geliş Tarihi: 27.04.2023 Yayına Kabul Tarihi: 22.06.2023

** Bu makale, hazırlamakta olduğum "Çatışma Haritalandırma Çerçevesinde Devlet-içi Çatışmalarının Analizi: Libya Örneği" başlıklı doktora tezimden türetilmiştir.

*** Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, E-posta: iaksam2754@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4128-3380.

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

GİRİŞ

Kaddafi sonrası Libya’da, geçiş süreci istikrarsızlığı yaşanmış ve bu durum ülkede şiddetli krizlerin yaşanmasına yol açmıştır. Ülke, 2011’deki Arap Baharı sürecinde maruz kaldığı iç savaşa, 2014 yılına gelindiğinde yeniden maruz kalmıştır. Literatürde İkinci İç Savaş olarak nitelenen bu savaş, Birinci İç Savaş’tan daha uzun sürmüş ve farklı aktörlerin katılımı ile gerçekleşmiştir. Nitekim Birinci İç Savaş, Kaddafi rejimi ve muhalifleri arasında yaşanmış ve NATO’nun müdahil olmasıyla son bulmuştur. İkinci İç Savaş’ta ise BM tarafından tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ve General Hafter’e bağlı güçler olan Libya Ulusal Ordusu (LUO) karşı karşıya gelmiştir.

Libya’daki İkinci İç Savaş; siyasi, askeri ve ekonomik alanlarla birlikte toplumsal ve toplumsal olarak da ülkenin güç merkezleri arasında bölünmüşlüğü fiili olarak yansıtmıştır. General Hafter liderliğindeki İttifakta; Ulusal Ordu, Zentan Devrimcileri ve Verşifana’daki aşiret ordusu yer almıştır. Bu İttifakın savaş açtığı diğer iki İttifak ise şunlardır: (1) Libya Şafağı İttifakı (İslamcılar ve Hafter karşıtı bazı aşiret ve gruplar); Misrata devrimcileri, Libya Devrimciler Operasyonu Odası ve Libya Kalkanı Kuvvetleri ve (2) Bingazi Şura Konseyi (İslamcılar ve Hafter karşıtı devrimci kuvvetler); 17 Şubat Şehitler Tugayı, Ensar El-Şeria ve Libya Kalkanı 1 gibi gruplar. Bir yönüyle bu iç savaş, siyasi İslamcılık karşıtı ve milliyetçi olan Hafter’in, Müslüman Kardeşler özelinde İslamcı gruplara açtığı bir savaş olmuştur (Fraihat, 2016: 32). Mayıs 2014’te Halife Hafter liderliğinde düzenlenen ‘Onur Operasyonu’ ile başlayan savaş, radikal İslamcı grupların mağlup olmasına yol açmış ve savaş iki yerel ana aktör olan UMH güçleri ve Hafter güçleri arasında sürmüştür. 2014-2020 arasında süren bu iç savaşta, taraflar tam olarak birbirlerine galip gelememiş ve nihayetinde 2020 sonrasında çözüm masada aranmaya başlanmıştır.

Bölgesinde oluşturduğu istikrarsızlık ve jeostratejik anlamda rekabetin odağı olması, dış aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda pozisyon belirlemesi ve tarafların sıfır toplamlı davranışlar sergilemesi savaşın şiddetini arttıran etkenler olmuştur. Bu yönüyle, ülkedeki iç savaş her ne kadar yerel olarak yürütülmüş olsa da bir yönüyle uluslararası hale gelmiş bir nitelik de kazanmıştır (Öztop, 2021: 226). Nitekim bu yerel güçlerden birine destek vererek çatışmaya müdahil olan bölgesel ve uluslararası dış aktörler, çatışmanın bir tarafı olmuş ve çatışmanın tırmanmasına ve uzun sürmesine etki etmişlerdir. Bu bağlamda

çalışmada analiz edilen aktörler, savaşa müdahil olarak çatışmanın şiddet boyutunu arttıran aktörler olarak sınırlandırılmıştır. Bu yönlü çatışmaya müdahil olan aktörler, literatürde ikincil aktörler olarak işlenmektedir.

Mevcut çalışma, bölgesel ve uluslararası profile sahip ikincil aktörlerin savaşa hangi motivasyonlarla (hedef, amaç, çıkar) müdahil olduğu, bu ikincil aktörlerin yansıttığı pozisyonlar/çıkarlar/ ihtiyaçların ne olduğu ve Libya özelinde bu aktörlerin aralarındaki ilişki ağının nasıl olduğu gibi problemlere odaklanmaktadır. Çalışmanın temel hipotezi; ikincil aktörlerin çatışmaya müdahil yöntemleri, onları çözümün “baltalayıcı (spoiler)” aktörleri olarak yansıtılmasına yol açmaktadır. Bu minvalde çalışma, çatışma haritalandırma yöntemi çerçevesinde ikincil aktörleri analiz ederek, yukarıdaki problemleri izah etmeyi ve ikincil aktörlerin Libya iç savaşındaki tutum ve davranışlarını inceleyerek çözümü nasıl baltaladıklarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışma öncelikle, teorik çerçeve olarak Çatışma Haritalandırması yöntemini ele almaktadır. Yöntem, Wehr’in “Çatışma Haritalandırma Kılavuzu” (birincil/ikincil/üçüncül aktörler) ve Fisher ve arkadaşlarının “Çatışma Haritalandırma” çalışmalarından teşekkül etmektedir. Burada çatışma haritalandırma, aktörlerin haritalandırması olarak işlenmektedir. Ayrıca, çatışma analizinin bir aracı olarak da “Çatışma Soğanı (pozisyonlar/çıkarlar/ihtiyaçlar)” izah edilmektedir. İkinci başlıkta, aktörleri profillerine (bölgesel ve uluslararası) göre sınıflandırarak; bu aktör profillerinin pozisyonları/çıkarları/ihtiyaçları ve her bir aktörün çatışmaya nasıl müdahil olduğu, ne tür motivasyon kaynaklarına sahip olduğu ve ne tür destekler sağladığı ortaya konulmaktadır. Üçüncü son başlıkta ise, aktörlerin haritalandırması yöntemi ile aktörler arasındaki ilişki ağı ve ilişki biçimleri ortaya konularak, bu ilişkilerin çatışma üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

TEORİK ÇERÇEVE

Bir çatışmayı yönetmenin ve çatışmaya müdahalenin ilk adımı olarak kabul edilen haritalama; çatışma çözümüne ilişkin, çatışma taraflarının ve müdahalecilerin çatışmanın kökenlerini, doğasını, dinamiklerini ve çözüm olasılıklarını daha iyi anlamasını sağlamaktadır. Ayrıca, bir müdahalenin devam edip etmeyeceğine ilişkin bilinçli bir karar vermeyi, çatışan tarafların mevcut durumlarından ders çıkarmalarını, kompleks görünümlü çatışmaları açıklığa kavuşturmayı ve anlaşılır kılmayı sağlamaktadır. Wehr’in çatışmaya ilişkin kapsamlı bir çerçeve olarak

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

sunduğu “çatışma haritalandırma kılavuzu”; çatışmanın tarihi, bağlamı, tarafları, konuları ve dinamikleri gibi bileşenleri içermektedir. Mevcut çalışma, çatışma tarafları/aktörlerine odaklandığından dolayı, Wehr’in çalışmasındaki bu bileşenlerden ‘çatışma tarafları’ bileşenini ele almaktadır. Wehr, çatışma taraflarını: “Çatışmaya doğrudan veya dolaylı olarak dâhil olan ve sonucunda bazı önemli çıkarları olan karar birimleri.” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, karar birimleri olarak tanımladığı bu aktörleri; birincil, ikincil ve ilgili üçüncül taraflar olarak kategorize ederek açıklamaktadır. Birincil taraflar, uyumsuz hedeflere sahip olan veya öyle bir algıya sahip olan taraflardır. İkincil taraflar, kendilerini doğrudan ilgili hissetmeyen ancak uyuşmazlığın sonucunda dolaylı çıkarı olan taraflardır. İlgili üçüncül taraflar ise, çatışmanın başarılı bir şekilde çözülmesinde çıkarı olan taraflar olarak açıklanmaktadır (Wehr, 1979: 18-19).

Fisher ve arkadaşlarına göre ise, çatışma haritalandırma: “çatışmanın belirli bir andaki bir fotoğrafı” olarak tarif edilmektedir. Bu fotoğraf, Şekil 1’de olduğu gibi çatışmanın bir görseli olarak sunulmaktadır. Buradaki haritalandırmada amaç: çatışmadaki ana aktörleri ve çatışmaya ilgi duyanları belirlemek, aktörler arasındaki ilişki türünü ve güç dinamiklerini ortaya koymak ve temel sorunları belirlemektir. Bu haritalandırmada dikkat edilmesi gereken husus, haritalandırmanın belirli bir zaman dilimini baz alarak çatışma aktörlerinin bir fotoğrafını ortaya koymasıdır. Nitekim süreç içerisinde bu fotoğraf değişkenlik gösterebilmektedir. Bu değişkenlikler; yeni aktörlerin katılımı, var olan aktörlerin çatışma dışı kalması, ikincil aktör düzeyinden üçüncül aktör düzeyine ya da üçüncül aktör düzeyinden ikincil aktör düzeyine geçiş yaşanması ve ilişki biçimlerinde değişkenlik olması gibi etkenleri barındırmaktadır. Bu yönüyle, haritalandırmanın sabit/değişmez bir görüntü sunmasından ziyade, dinamik sürecin bir görüntüsünü sunduğu gerçeği unutulmamalıdır (Fisher v.d., 2020: 147-150).

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

Bu teorik çerçeveden hareketle, mevcut çalışmadaki haritalandırmada öncelikle ikincil aktörlerin profilleri ele alınmaktadır. *Libya çatışmasındaki ikincil aktörlerin profilleri* olarak; aktörlerin yapısı, alanları, konumları ve temsilcileri incelenmektedir. Burada aktörler, bölgesel ve uluslararası olarak sınıflandırılıp incelenmektedir. Ayrıca, 'çatışma soğanı' aracı ile de aktörlerin ihtiyaçları, çıkarları ve pozisyonları ortaya konulmaktadır. Fisher ve arkadaşlarının ifade ettikleri gibi: İhtiyaçlar; istikrarın, iyi ilişkilerin ve güvenin yüksek olduğu aşamada aktörlerin eylem ve stratejilerini şekillendirir. Burada ihtiyaçlar, aktörlerin "sahip olmak zorunda olduğumuz şeyler" olarak ortaya koydukları temel ihtiyaçlardır. Çıkarlar; çatışmanın, istikrarsızlığın ve güvensizliğin olduğu aşamada, aktörlerin kolektif ve soyut çıkarlara göre eylemlerini şekillendirmesidir. Burada çıkarlar, aktörlerin "gerçekten istediğimiz şeyler" olarak ortaya koydukları ve ihtiyaçlardan uzak eylemlerdir. Pozisyonlar ise; çatışmanın tırmandığı, temel ihtiyaçlardan uzak ve çıkarların saldırı altında olduğu aşamada, aktörlerin kendilerini konumlandırmasıdır. Burada pozisyonlar, "istediğimizi söylediğimiz şeyler" olarak ortaya koydukları talepleri yansıtmaktadır (Fisher v.d., 2020: 97-98).

Diğer bir başlıkta ise ikincil aktörlerin bir haritası ortaya konulmaktadır. *Libya'daki bu aktörlerinin haritalandırılmasında*, çatışma sürecindeki ikincil aktörlerin ilişki ağı 'aktör haritalandırması' aracıyla ortaya konulmaktadır. Burada ikincil aktörler; genellikle dış (bölgesel ve/veya uluslararası) aktör profiline sahip, çatışma yerindeki aktörlere doğrudan veya dolaylı olarak taraf, çatışmanın gidişatını etkilemede diplomatik/askeri/ekonomik araçlara sahip ve çatışmanın gidişatında dolaylı pay sahibi olan aktörler olarak ele alınmaktadır.

İKİNCİL AKTÖRLERİN PROFİLLERİ

1.1.1. BÖLGESEL AKTÖRLER

Libya'daki çatışmada taraf olarak katılım gösteren bölgesel aktörler, ideolojik ve coğrafi bağlara dayalı olarak çatışmaya müdahil olmuşlardır (Winer, 2019: 10). Buna göre, Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Hafter'e bağlı güçleri desteklerken; Türkiye ve Katar, UMH'ye destek çıkmıştır. Ancak, Öztıp'un da ifade ettiği gibi: "Her ülkenin kendine özgü gerekçeleri olduğu için bu gruplar ittifak olarak tanımlanamamaktadır." (2021: 231). Çatışmaya taraf olan bu bölgesel dış

güçler, özellikle ana aktörlere verdikleri mali ve askeri desteklerle çatışmanın tırmanmasına neden olmuş, BM'nin arabuluculuk çabalarını baltalamış ve ülkenin yönetsel olarak ikiye bölünmesinde rol oynamışlardır (Hill, 2019: 2; Caner ve Şengül, 2018: 137).

Çatışma sürecinde bölgesel aktörler, taraf oldukları ana aktörün ulusal bir güç olarak ülkeye hâkim olması için çaba göstermiş ve böylece pozisyonlarını belirlemişlerdir. Bu pozisyonlarıyla, çatışma daha da körüklenmiş ve uzun süreli bir iç savaşın yaşanmasına neden olunmuştur. Bu yönleriyle bu aktörler, "baltalayıcı (spoiler)" olarak nitelenmiştir. Bu aktörlerin böyle pozisyon sergilemesinde, çıkarları belirleyici olmuştur. Nitekim bu aktörler, ideolojik ve ekonomik kaynaklı bölgesel güç mücadelesi içerisinde olan aktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu güç mücadelesinde Libya, konjonktürel olarak onlar için bir çatışma sahası ve oradaki ana aktörler de onların çıkarlarını güvenceye alacak oyuncular olarak görülmüştür. Bu çıkarları için askeri, ekonomik ve diplomatik kanallar etkili bir şekilde kullanılmış ve sürecin taraflardan birinin galip gelemediği bir aşamaya gelmesine yol açmıştır. Bu pozisyon ve çıkarlar, asıl ihtiyaç duyulan şeyin; bölgesel güç mücadelesinin yaşandığı bir konjonktürde, Libya için istikrarlı ve güçlü bir yönetimin gerekli olduğunu göstermektedir. Nitekim salt çıkarlarına göre pozisyonlarını belirleyen bölgesel aktörler için, istikrarsız ve güç boşluğunun olduğu bir Libya, kendi güvenlikleri için de büyük bir tehdit teşkil etmektedir. Bu yönüyle bölgesel istikrar için temel ihtiyaç, bölgesel aktörlerin barışçıl çözümü baltalayan değil, teşvik eden aktörler olmasıdır.

Bu başlık altında, özellikle İkinci İç Savaş'ta yerel ana aktörlerden (UMH-Hafter) birine taraf olarak savaşa doğrudan katılım sağlayan bölgesel ana ve kilit aktörler analiz edilmektedir. Bahsi geçen bu aktörler, yerel ana aktörlerden birine çeşitli destekler (askeri, diplomatik, medya, ve lojistik vb.) sağlayarak, çözümün baltalanmasına ve çatışmanın tırmanmasına neden olmuşlardır. Öyle ki, BM Libya Uzman Paneli'nin 18 Şubat 2021 tarihinde Güvenlik Konseyi Komitesine sunduğu raporda çatışmaya taraf olan bölgesel aktörlerin BM'in Libya ile ilgili alınan 1973(2011) (UN Security Council, 2011). sayılı kararda yer alan silah ambargosunu ihlal ettiklerini beyan etmiştir (UN Security Council, 2021). Bu yönüyle raporda da yer alan bölgesel aktörlerden; Mısır, BAE, Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar, Libya'daki savaşta daha aktif olarak katılım gösterdiklerinden dolayı bu başlık altında analiz edilecek aktörler olarak belirlenmiştir. Bu bölgesel aktörlerin analizinde, her bir aktörün çatışmaya nasıl katılım sağladığı ve pozisyon belirlediği, yerel aktörlerden

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

birine hangi bağlarla yakınlık kurup taraf olduğu, çatışmaya müdahil olmalarındaki motivasyon kaynaklarının ve çıkarlarının neler olduğu, taraf oldukları yerel aktöre nasıl destekler sağladığı, çatışma sürecindeki faaliyetleri ve bu davranışlarıyla çatışmaya nasıl ve ne yönde etki ettikleri ele alınmaktadır.

MISIR

Libya'nın sınır komşusu olarak Libya'daki çatışma sürecinde aktif olarak müdahil olan, en önemli bölgesel aktörlerden biri Mısır olmuştur. Gerek bin km'yi aşkın paylaştığı sınırı (Karakaya ve Çelik, 2021: 187) ile gerekse de "Mısır hapşırduğunda Libya üşütür." sözüyle de ifade edildiği gibi Mısır'daki siyasi gelişmelerin Libya'nın iç işlerine yansıdığı gerçeği, Mısır'ı Libya'daki çatışma sürecine kayıtsız bırakmamıştır. Nitekim Libya'daki çatışma sürecinde en fazla zarar gören devletler, sınır komşusu olan devletler olmuştur. Bu devletlerden Mısır'ın, silahlı örgütler ve kaçakçı çetelerden kaynaklı sınır güvenliği endişesi taşıması, çatışmaya müdahil olmasındaki itici faktörlerden biri olmuştur (Megerisi, 2017: 23, 24). Ayrıca, 2013'de Mısır'da yaşanan ve Müslüman Kardeşler yönetimine karşı yapılan darbe sonucunda, göreve gelen Abdülfettah el-Sisi yönetiminin Müslüman Kardeşler özelinde siyasi İslamcılara karşı yürüttüğü sert politikaları, Mısır'ın Libya'daki İkinci İç Savaş'ta tarafını belirlemesinde etkili olmuştur. Nitekim Mısır, "terörist" olarak nitelediği İslamcı grupların Libya'da UMH lideri Sarraj tarafından desteklendiğini öne sürerek, Hafter'in yanında kendisini konumlandırmıştır (Düzsöz, 2021: 316). Öyle ki, Hafter'in İslamcı gruplara karşı başlattığı savaş ve Hafter güçlerinin Mısır sınırına yakın konumlanması, Kahire için doğal bir müttefik olmasını mümkün kılmıştır (Megerisi, 2019: 5).

Arap Baharı sürecindeki çatışma dalgalarına maruz kalan ve yönetim değişikliğinin yaşandığı ülkelerden biri olan Mısır'ın, Libya'daki çatışmaya taraf olmasındaki temel motivasyon kaynakları; güvenlik endişesinin yanı sıra, ideolojik sebepler ve ekonomik gerekçeler olmuştur. Nitekim Mısır, 2013'ün sonunda Müslüman Kardeşleri "terör örgütü" olarak kabul etmiş ve Libya'da da Müslüman Kardeşlerin etkisini kırmayı hedeflemiştir. Mısır'ın bu konudaki kaygısı, Müslüman Kardeşler'in Libya'nın kontrolünü ele geçirip Mısır'ı istikrarsızlaştırmak için kullanılması endişesi olmuştur (Gök, 2021: 138; Karakaya-Çelik, 2021: 187). Ekonomik gerekçeleri ise, Libya'dan ucuz petrol temin etme avantajını sürdürmek istemesi ve Libya'nın yeniden yapılanmasında kendi şirketlerinin ve işçilerinin rol almasını hedeflemesi olmuştur. Çünkü Mısır, Körfez Savaşı'ndan beri

Libya'dan ucuz petrol almaktaydı ve 2011 öncesinde yaklaşık iki milyon Mısırlı işçi Libya'da çalışmakta ve ülkelerine döviz katkısı sağlamaktaydılar. Ayrıca, Libya'nın Mısır ekonomisine yaptığı yatırımlar da, Mısır için Libya'nın ekonomik olarak önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermektedir. Nihayetinde, Mısır'ın ekonomik çıkarları; Libya'daki göçmen işçiler, Mısır şirketlerinin yatırımları ve ülkenin ucuz enerjiye olan ihtiyacı olarak şekillenmiştir (Pusztai, 2019: 6; Megerisi, 2017: 24; Düzsöz, 2021: 316; Karakaya-Çelik, 2021: 187). Bu motivasyonlarla Mısır, çıkarlarını Hafter'in liderliğinde elde edebileceğine ikna olmuş ve bu minvalde Hafter'e her türlü desteği sağlamıştır. Sonuç olarak, Megerisi'nin ifade ettiği gibi: "Mısır'ın Hafter'e verdiği destek, ekonomik fırsatçılık, güvenlik çıkarlarına yönelik doğrudan tehditler ve Hafter ile Devlet Başkanı Abdülfettah el-Sisi'nin varoluşsal İslamcı tehdide karşı tek panzehir olarak paylaştığı militarizm ideolojisinin bir karışımından kaynaklan[mıştır]." (2019: 5).

Libya'daki İkinci İç Savaş'ta Mısır'ın Hafter güçlerine verdiği en önemli destekler; askeri, lojistik ve diplomatik alanlarda olmuştur. Mısır, Hafter'in 2014'te başlattığı Onur Operasyonuna doğrudan hava kuvvetlerini devreye sokarak dâhil olmuş ve IŞİD gibi radikal İslamcı gruplar başta olmak üzere, Hafter muhaliflerine hava saldırıları düzenlemiştir (Megerisi, 2019: 6; Megerisi, 2017: 51). Diğer dış aktörlere nazaran Mısır, komşu ülke konumundan dolayı jeostratejik anlamda Hafter güçlerine verdiği destek bakımından avantajlı bir konumda olmuştur. Nitekim bir engelleme riski olmadan doğrudan lojistik destek sağlayabilmektedir. Şöyle ki, savaş uçaklarıyla Libya'nın dört bir yanındaki hedeflere saldırma, silah sevkiyatı gerçekleştirme ve gerektiğinde kara kuvvetleriyle müdahale edebilme imkânını taşımakta ve bu lojistik avantajlarını Hafter karşıtı bloka karşı kullanarak ve deklare ederek, müdahalesinin ne dereceye varabileceğini göstermeye çalışmıştır (Pusztai, 2019: 6). Öyle ki, 9 Temmuz 2020'de Libya sınırı yakınlarında kara, hava ve deniz kuvvetlerini içeren "Resolve 2020" tatbikatlarını gerçekleştirerek, Hafter karşıtı bloka karşı bir güç gösterisinde bulunmuştur (Becerra, 2020). Mısır'ın Hafter'e olan desteğini gösteren faaliyetlerinden biri de diplomatik girişimleri olmuştur. Şöyle ki, 2015'te IŞİD tarafından 21 Mısırlı Kipti'nin katledilmesi, Mısır'ın Libya'daki terörizme karşı askeri müdahale ve Hafter'e daha fazla destek sağlamak amacıyla silah ambargosunun kaldırılması için BM Güvenlik Konseyi'ne baskıda bulunmuş ve bu konuda lobi faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca, Hafter'in başkanlığa aday olabileceğine yönelik bildiri yayınlarak, Hafter'i uluslararası kamuoyu nezdinde meşrulaştırıp, onun konumunu pekiştirmeye çabalamıştır. Bu yönüyle Mısır, diplomasiyi bir araç olarak

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

kullanmıştır (Megerisi, 2017: 24). Uluslararası ve bölgesel bazlı bu diplomatik ataklarının yanında, yerel bazlı olarak da Libya'daki aşiretlerle temas kurarak, onların Hafter'le ittifak kurmasını sağlamıştır (Gök, 2021: 138). Sonuç olarak Mısır, çıkarlarını korumanın daha elverişli bir yolunu bulamadığı için, müvekkili olan Hafter'e kritik zamanda kritik destekler sağlayarak çatışmanın tırmanmasında rol oynamıştır (Megerisi, 2019: 6).

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ (BAE)

Libya'daki çatışma sürecinde aktif olarak müdahil olan bir aktör de BAE olmuştur. "Arap Baharının ortaya çıkışı sonrası, bölgeye yönelik siyasetini askeri güç unsurlarını içerecek şekilde 'aktif bir dış politika' ile şekillendirmiş" (Karakaya-Çelik, 2021: 187) olan BAE, Libya'daki gelişmeleri kendi monarşi yönetiminin geleceği için varoluşsal bir tehdit olarak okumuştur. Nitekim BAE, halkaların hak ve temsile yönelik popüler taleplerinin kendi sınırlarına ulaşacağı kaygısını taşımıştır (Gök, 2021: 138; Megerisi, 2019: 6). BAE'nin yeni bir bölgesel düzen için kendisine engel olarak gördüğü ve kendisine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak tanımladığı ideolojik grup, Müslüman Kardeşler özelinde siyasi İslamcı gruplar olmuştur. Bu gruplara karşı yürüttüğü mücadelede Libya, BAE için merkezi bir savaş alanı olarak görülmüştür (Megerisi, 2019: 6; Karakaya-Çelik, 2021: 187). Bu savaş alanında Hafter'in siyasi İslamcı gruplara yönelik başlattığı savaş, aynı hedefe odaklanan BAE için Hafter'in taraf olunması ve desteklenmesi gereken bir ana aktör olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu minvalde BAE, Hafter güçlerine açık destek vermiş ve Hafter karşıtı bloka karşı eylemlerde bulunmuştur.

BAE'nin Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları, Mısır ile örtüşür şekilde; siyasi-ideolojik sebepler ve ekonomik çıkarları olmuştur. İdeolojik motivasyonu, yukarıda da değinildiği gibi BAE'nin Müslüman Kardeşler ve ideolojisiyle olan mücadelesini, Libya'da Hafter üzerinden sürdürmeyi hedeflemesidir (Düzsöz, 2021: 316). Siyasi olarak da, Libya'daki demokratik bir yönetim modelinin BAE halkı için bir ilham kaynağı olabilme ihtimalini göz önüne alarak (El-Gamaty, 2017), Hafter'i baskın bir lider olarak Libya'da kalıcı hale getirmek istemesidir. Libya'daki BAE'nin diğer önemli bir motivasyon kaynağı ise ekonomik çıkarları olmuştur. BAE, Avrupa'ya yakın olması itibarıyla Libya'nın jeostratejik konumundan faydalanmak, Libya'yı Akdeniz yolunun merkez üssü olarak görmesi itibarıyla Akdeniz'e akan nakliye yollarına hâkim olmak ve Libya'nın devasa enerji kaynaklarına ve yeniden yapılanma ihtiyacını gidermeye yönelik işlevsel bir aktör olmak gibi ekonomik

fırsatları değerlendirmeyi amaçlamıştır. Nihayetinde, BAE için bu siyasi ve ekonomik çıkarların çekici karışımı; Libya'yı, BAE'nin oluşturmaya çalıştığı yeni bölgesel düzenin kilit bir parçası haline getirmiş ve "Mısır gibi BAE de Hafter'in siyasi tutumlarını ve askeri tarzlarını kendi vizyonunun tamamlayıcısı olarak görmüştür." (Öztop, 2021: 233; Megerisi, 2019: 6).

BAE, Libya'daki İkinci İç Savaş'ta Hafter güçlerine verdiği destekler; askeri, medya, diplomatik ve mali olmak üzere çok boyutlu bir alanda olmuştur. Özellikle, askeri alanda sağladığı desteklerle Libya'daki savaşa ne denli açıktan ve güçlü bir şekilde müdahil olduğuna ilişkin dikkatleri üzerine çekmiş ve çokça tartışılmıştır. Nitekim bu alanda sağladığı destekler, BM Libya Uzman Paneli raporunda ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Bu raporda: Hafter güçlerine Rus özel şirketleri tarafından işletilen Panstir S-1 karadan havaya füze sistemlerinin tedarik edilmesi; "Opus Projesi" olarak bilinen, özel askeri ve güvenlik şirketleri tarafından yürütülen operasyonun planlaması, yönetimi, finanse edilmesi ve Hafter güçlerine askeri malzemelerin hava köprüsüyle¹ transfer edilmesi gibi askeri desteklerin BAE tarafından sağlandığı yer almıştır. Özellikle Opus Projesi kapsamında: Havadan istihbarat, gözetleme ve keşif araçları; deniz alanına yönelik operasyonel araçlar; insansız hava araçları; siber yeteneklere sahip bir Füzyon ve Hedefleme Hücresi ve Kara hedefleri için döner kanatlı helikopterler kullanılmıştır (UN Security Council, 2021: 30, 306). Ayrıca, Hafter karargâhına yakın El-Khadim'de bir hava üssü inşa etmesi, Hafter saflarında savaşacak çok uluslu paralı askerler temin etmesi (Köse ve Öztürk, 2020), Panstir Hava Savunma Sistemi'nin yetersiz kalmasından dolayı İsrail yapımı hava savunma sistemlerini tedarik etmesi ve Çin yapımı Wind Loong II ağır insansız hava araçlarını Libya'ya konuşlandırması (Askeroğlu, 2020) gibi askeri desteklerle, Libya'daki çatışmanın en aktif bölgesel ana aktörlerinden biri olmuştur.

Medyayı da Hafter yanlısı bir propaganda aracı olarak aktif bir şekilde devreye sokan BAE; televizyon, haber, internet ve sosyal medyayı içeren bir ağ aracılığıyla medya savaşını yürütmede de kilit bir rol oynamıştır. Öyle ki, çeşitli haber, internet ve sosyal medyanın yanı sıra, gerek Ürdün ve Mısır'dan yayılan uydu televizyon istasyonları gerekse de Libya tarafından işletilen medya kuruluşları için yüklü şekilde harcamalar yapmıştır (El-Gamaty, 2017). Buradaki amaç, Hafter'in kamuoyundaki

¹ "Hava köprüsü terimi, esas olarak askeri malzemeyi bir tedarik zinciri boyunca bir yerden başka bir yere hava ikmaliyle ulaştırma yolu ve aracı olarak tanımlanmaktadır." (UN Security Council, 2021: 255).

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

imajını güçlendirmek ve askeri ilerlemeler için halk desteğini sağlamak olmuştur. Öyle ki, ülkenin siyasi başarısızlıklarından demokratik olarak seçilmiş liderler sorumlu tutulmuş ve Hafter aklanarak Libya'yı yönetebilecek tek kişi olarak sunulmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Diplomasi alanında ise, BAE, Hafter'i ulusal ve uluslararası alanda meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Bunun için onun ile Sarraj arasında toplantılar düzenleyerek ulusal alanda ona meşruiyet kazandırmayı amaçladığı gibi, uluslararası kamuoyunu ikna etmeye yönelik de Hafter'in "teröre" karşı olan savaşını yayarak onu meşrulaştırmaya çabalamıştır. Nitekim Mart 2017'de de BAE, Hafter ile görüşmesinde "teröre karşı her türlü desteği sağlayacaklarını" açık bir şekilde ifade etmiştir (Kurt, 2020: 17; Megerisi, 2019: 7). Sonuç olarak, BAE'nin Libya'daki çatışmaya bu boyutlarıyla bir katılım sergilemesi, çatışmanın tırmanmasına ve çözümün baltalamasına etki etmiştir.

SUUDİ ARABİSTAN

Libya'daki çatışmaya müdahil olan bölgesel aktörlerden biri olan Suudi Arabistan, diğer bölgesel aktörlere nazaran çatışmaya müdahalede bulunması, daha dolaylı ve daha örtülü bir şekilde olmuştur. Şöyle ki, Suudi Arabistan kendisini Sünni Arap dünyasının fiili bir lideri olarak gördüğünden dolayı, her ne kadar Müslüman Kardeşler karşıtlığını sürdürse de asıl önceliğini, Yemen'deki savaş üzerinden İran'la olan bölgesel güç mücadelesine vermiştir (Genugten, 2017: 51). Ancak, bu durum Suudi Arabistan'ın Libya'ya kayıtsız kaldığı anlamını taşımamaktadır. Suudi Arabistan, açık bir müdahaleden ziyade Libya'daki Medhali Selefilere aracılığıyla çatışmaya müdahil olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Medhaliler, Suudi Arabistan kökenli aşırı muhafazakâr bir Sünni Müslüman doktrinine sahip olan Selefi bir harekettir. Ayrıca bu hareketin, Suudi Arabistan'daki siyasi, ekonomik ve entelektüel çevrelerle yakın bağlarının olması ve birçok Medhali silahlı grubunun diğer silahlı gruplardan daha iyi donatılmış ve finanse edilmiş olması, Suudi Arabistan'nın desteği olarak algılanmış ve de bu hareket, Libya'daki Suudi nüfuz için bir "Truva atı" olarak nitelenmiştir. Bu minvalde, Tevhid Taburu, Selefi Tugayı, El-Saiqa Tugayı ve Tarık bin Ziyad Tugayı gibi silahlı gruplar Medhali ağırlıklı birimler olarak, İkinci İç Savaş'ta Hafter saflarında yer almışlardır (Öztaş, 2020; International Crisis Group, 2019). Hafter saflarında savaşan bu gruplar, Libya'nın doğusunda konumlanan Medhali gruplarıdır. Libya'nın batısında da mevcut olan Medhali grupları, UMH'nin güvenlik güçlerinin bir parçasını oluştursa da doğudakiler gibi savaşa aktif bir katılım göstermemişlerdir (Mannocchi, 2018; Megerisi, 2019: 9).

Suudi Arabistan'ın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ideolojik ve jeopolitik çıkarları olmuştur. Nitekim Suudi Arabistan ile ideolojik bağa sahip Medhaliler, Müslüman Kardeşler karşıtı olarak Hafter saflarında yer alarak Libya'nın dini kurumlarında baskın bir rol üstlenmişlerdir (Megerisi, 2019: 9). Mannocchi'nin ifade ettiği gibi: "Medhaliler, bölgedeki Suudi dış politikasının amaçları doğrultusunda, kendi dini toplum vizyonlarını inşa ederken aslında Libya siyasetinde ve günlük yaşamda önemli bir faktör haline geldiler." (2018). Öyle ki, Suudi Arabistan bu Medhali Selefilerini destekleyerek, Libya'da Müslüman Kardeşler doktrinine alternatif yeni bir tür dini ideolojiyi teşvik etmiştir (Genugten, 2017: 53). Böylelikle Medhaliler, Libya'nın doğusundaki Dini Vakıflar ve İslami İşler Genel Kurumu'na hâkim olmuş ve Genel Otoritenin Yüksek Fetva Komitesi'nde yer alarak insanları LUO

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

saflarında savaşmalarına teşvik edecek fetvalar yayınlamışlardır (International Crisis Group, 2019). Ayrıca, okullar, camiler, vakıflar ve radyo ve televizyon yayınları konusunda diğer İslamcı akımlarla bir ideoloji yarışı içerisinde girerek, onlarla çatışmışlardır (Wehrey ve Boukhars, 2019: 108). Jeopolitik çıkarları bağlamında ise Suudi Arabistan, Libya'daki Medhaliler ve Selefi gruplar arasında bir koalisyon oluşturarak jeopolitik bir paydaş kazanımı sağlamaya çalışmıştır (Ramani, 2020). Ayrıca, Libya üzerinde tam kontrol sağlayarak Libya'yı kendi enerji projelerine dahi etmeyi ve ülkedeki istikrarsızlığın devamını sağlayarak Libya'yı enerji projelerinde dışlamayı amaçlamıştır (Askeroğlu, 2020). Bu yönleriyle Libya, Suudi Arabistan için bir güç mücadelesi alanı olarak tamamen dışında kalınmaması gereken ideolojik ve jeopolitik bir mücadele alanı olmuştur.

Suudi Arabistan'ın İkinci İç Savaş'ta Hafter güçlerine verdiği destek, mali ve medya alanında olmuştur. Mali destek olarak Suudi Arabistan, Hafter saflarında yer alan Wagner Grubu mensubu paralı askerler için mali yardım sağladığı (Ramani, 2020) ve Suudi Arabistan'ın Hafter'in Trablus'u ele geçirme girişiminden önce Hafter ile bir görüşmesinde, Hafter'e yüklü miktarda mali yardım sözü verdiği ifade edilmiştir (Malsin, 2019). Suudi Arabistan'ın medya alanındaki desteği ise daha dikkate değer bulunmuştur. Nitekim 2019'da "Libya'daki Bilgi Savaşı ve Halife Hafter'in çevrimiçi ilerleyişi" konusuna ilişkin yapılan bir araştırmada; bilgi ve iletişimsel manipülasyon faaliyetleri ile, savaşa ilişkin algıların ve Hafter'i meşrulaştırmanın inşasına nasıl katkı sağladığına ilişkin veri analizleri paylaşılmıştır. Bu araştırmada, özellikle Hafter'in Trablus saldırısını başlatması sürecinde Suudi Arabistan'ın Hafter lehine olacak şekilde, Libya'ya ilişkin içerik paylaşmada ilk on ülke içerisinde birinci sırada yer aldığı ve üretilen içeriğin %34,1'i Suudi Arabistan merkezli olduğu tespit edilmiştir. Suudi Arabistan bu destekle, Libya'daki medya ortamına hâkim olmaya ve Bilgi Savaşı'nda galip gelerek ulusal ve uluslararası alanda Hafter'e olan desteğin arttırılmasını sağlamaya çalışmıştır (CeSI, 2019: 2, 10).

TÜRKİYE

Libya çatışma sürecine aktif olarak müdahil olan ve BM tarafından Libya'nın meşru hükümeti olarak tanınan UMH'ye askeri destek sağlayan bölgesel kilit aktörlerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye, Libya ile -özellikle Misrata ve Trablus şehirleriyle- Osmanlı döneminden kalma tarihi ve toplumsal bağlarının olması, ülke politikasında kendine alan açma

fırsatını kolaylaştırmıştır (Winer, 2019: 10; Pusztai, 2019: 5). Nitekim Türkiye, Kaddafi'nin devrilmesinden sonra Ulusal Geçiş Konseyi'ni "Libya halkının tek temsilcisi" olarak tanımış ve 2 Eylül 2011'de Trablus'a büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı). Ayrıca, Müslüman Kardeşler'in Libya kolu tarafından kurulan Adalet ve İnşa Partisi'nin Türkiye'nin iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile olan benzerliği ve temasları, Türkiye'nin Libya'daki siyasi nüfuzunu arttırmasına imkân sağlamıştır. Özellikle, siyasal İslamcılar olarak ideolojik yakınlık içerisinde olmaları aralarındaki siyasi ilişkileri kolaylaştırmıştır (Megerisi, 2019: 13-14).

Türkiye'nin Libya ile olan tarihsel ve ideolojik yakınlığı ile birlikte, Libya'daki çatışma sürecine katılımındaki en önemli motivasyon kaynakları; ekonomik ve jeostratejik çıkarları olmuştur. Nitekim Türkiye, Libya ile olan ikili ticari ilişkilerini sürdürmeyi, Doğu Akdeniz'in öneminin artmasıyla birlikte bölgedeki jeopolitik rekabete dâhil olma isteği ve böylelikle doğal gaz kaynaklarına ulaşma hedefi bu motivasyonunu açıklamaktadır (Kurt, 2020: 11; Gök, 2021: 138-139). Böylece, bölgesel ve küresel çıkarlarını korumak ve kalıcı hale getirmeyi hedeflemiştir. Bu motivasyonla Türkiye, Hafter bloku karşısında UMH'ye kritik bir zamanda destek çıkararak, çatışmanın bir tarafı olmuştur. Nitekim Türkiye'nin müdahil olması, Hafter güçlerinin Trablus saldırısını başarısız kılmış ve UMH'nin Hafter güçlerine karşı ilerlemesini mümkün kılmıştır.

Türkiye'nin İkinci İç Savaş'ta UMH'ye sağladığı destek; siyasi/diplomatik ve askeri alanda olmuştur. Nitekim Türkiye siyasi/diplomatik destek olarak: Aralık 2015'de Libya Siyasi Antlaşmasını onaylamış ve UMH ile 27 Kasım 2019'da "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması" ve "Güvenlik ve Askeri İşbirliği" Mutabak Muhtıralarını imzalayarak (T.C. Dışişleri Bakanlığı), UMH'nin ulusal ve uluslararası alandaki meşruiyetini pekiştirmeye çabalamıştır. Türkiye'nin UMH güçlerine sağladığı askeri destek ise, BM Paneli tarafından ayrıntılı bir şekilde rapor edilmiştir. Bu rapora göre Türkiye; Bayraktar TB2 ve TAI ANKA gibi insansız hava araçları, Korkut kısa menzilli hava savunma sistemleri, Koral elektronik harp sistemleri, T-122 Sakarya çoklu fırlatma roket sistemleri, MIM-23 Hawk havadan karaya füze sistemleri, Fırtına Obüsleri, Gabya sınıf firkateynler konuşlandırmış ve askeri danışmanlar göndermiştir. Raporda, Türkiye merkezli askeri bir özel danışmanlık şirketi olan SADAT'ın, UMH güçlerine mensup askerlere ve Suriyeli savaşçılara askeri eğitim sağladığı da ifade edilmiş ve SADAT'ın tahmini beş bin UMH yanlısı Suriyeli savaşçının gözetiminden ve ödemesinden

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

sorumlu olduğu ileri sürülmüştür (UN Security Council, 2021). Ayrıca Türkiye, askeri üsler (Misrata deniz üssü ve El Watiya hava üssü) kurmaya yönelik girişimlerde bulunmuş (Polat, 2021) ve Libya açıklarında uçaklarla ve donanma gemileriyle gerçekleştirdiği tatbikatlar ile bölgenin hava ve deniz alanlarını kontrol etme yeteneğini göstermiştir (Kökçü, 2020). Nihayetinde raporda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin bu ileri askeri teknolojilerini çatışmaya sokması, Hafter güçlerinin operasyon kabiliyetlerinin düşmesine ve sonuç olarak da mağlup olmasına yol açmıştır (UN Security Council, 2021).

Türkiye, deniz yetki alanlarına ilişkin imzalanan anlaşma ile de Doğu Akdeniz'deki jeopolitik rekabette varlığını göstermiştir. Nitekim bu anlaşma, Akdeniz'deki dengeleri Türkiye lehine değiştirmiştir (Karakaya ve Çelik, 2021: 188). Bu adımlarla Türkiye, BM destekli Trablus hükümeti ile resmi anlaşmalar yoluyla askeri destek sağlamasına rağmen, Libya'daki çatışmaya askeri müdahale gerçekleştiren bir aktör olarak ve deniz yetki alanları ile ilgili anlaşmalar yapmasıyla da Uluslararası Deniz Hukukunu ihlal ettiği gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kalmıştır. Öyle ki, Arap Birliği (Arap League Condemns Turkish Intervention in Libya, 2020) ve İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupalı güçler (European Powers Condemn Turkish Plans to Send Troops to Libya, 2020) tarafından Türkiye'nin askeri hamleleri; aynı zamanda ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Arap Birliği, Mısır, Suudi Arabistan ve BAE tarafından da Türkiye'nin UMH ile yaptığı deniz yetki alanlarına ilişkin anlaşmalar, sert bir dille kınanmıştır (Solomou, 2022).

KATAR

Libya'daki çatışma sürecine aktif olarak müdahil olan bölgesel aktörlerden biri de Katar olmuştur. Katar, Kaddafi'nin devrilmesinde ve sonrasında isyancılara askeri, ekonomik ve siyasi destek sağlayan kilit bölgesel aktörlerden biri olmuştur (Megerisi, 2019: 15). Özellikle, ana akım İslamcılara ve bazı ideolojik muhaliflere bu desteklerini sunmuştur. Nitekim Katar'ın Müslüman Kardeşler'de yer alan yetkili isimlerle olan bağlantısı, bu kişiler üzerinden çatışmaya müdahil olmasına imkân sağlamıştır. İkinci iç savaşta da, Libya Siyasi Anlaşması'nı imzalayarak UMH'den yana taraf olmuş ve UMH'ye askeri, ekonomik, siyasi ve medya alanlarında destek sağlamıştır (Gök, 2021: 139; El-Gamaty, 2017).

Katar'ın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; finansal hizmetler, denizcilik, liman ve enerji bazlı ekonomik

çıkartı ve jeopolitik emelleri olmuştur (Ardemagni, 2020). Nitekim Katar, Libya'da bankacılık sektörü ve katılım ve yatırım şirketleri üzerinden yaptığı yatırımlarla, ülkedeki yatırım potansiyeli yüksek olan sektörlerle olan ilgisini göstermiştir. Bunun yanı sıra, bölgede ve uluslararası toplumda statü arayışını, Libya'daki çatışmaya müdahil olarak göstermeye çalışmıştır (Küçük, 2020: 265-266; Golden, 2021). Bu motivasyonlarla, UGK'yı Libya halkının meşru temsilci olarak tanıyan ilk Arap ülkesi olmuş ve Nisan 2011'deki Libya Uluslararası Temas Grubu'nun ilk toplantısına ev sahipliği yapmıştır (Küçük, 2020: 262). Ayrıca, İkinci İç Savaş'ta UMH'yi destekleyerek Hafter bloku karşısında kendini konumlandırmış ve UMH'nin Hafter güçleri karşısında direnç göstermesini sağlamıştır.

Katar, UMH'ye olan desteğini bir dizi anlaşmalar yaparak sürdürmüştür. 2015'teki Libya Siyasi Anlaşması'na taraf olarak UMH'ye desteğini sunmuş (El-Gamaty, 2017), 28 Ekim 2020'de iki taraf arasında terörle mücadele ve organize suç alanlarına ilişkin Güvenlik İşbirliği Antlaşması (Qatar-Libya Sign Security Cooperation Agreement, 2020), 14 Kasım 2020'de Libya askeri personelinin eğitimi ve askeri potansiyelinin artırılması konusunda iş birliği antlaşması (Katar ve UMH, Libya Askeri Personelinin Eğitimi Konusunda Anlaşma İmzaladı, 2020) ve 17 Ağustos 2020'de de Trablus'ta, Türkiye'nin de taraf olduğu üçlü bir askeri anlaşma imzalayarak, Libya'daki çatışmaya müdahil olan bölgesel aktörlerden biri olarak yerini almıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde Katar; Libya'ya askeri danışmanlar ve personeller göndermiş, Misrata kentinde üçlü bir askeri koordinasyon merkezi kurulmuş, Libya'lı askerlerin eğitimini üstlenerek Doha'da UMH'ye bağlı güçler için eğitim merkezleri ve karargâhlar kurmuş ve Misrata deniz üssünün kurulmasına destek olmuştur (Üçlü Askeri Koordinasyon! Türkiye ve Katar, Libya'da Deniz Üssünde Anlaştı, 2020; Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti, Katar ile Yeni Bir Askeri Anlaşma İmzaladı, 2020).

Askeri desteğin yanı sıra, Katar'ın medya yatırımları ve finans alanındaki gücü de Libya siyaseti üzerinde belirleyici olmuştur. Şöyle ki, Katar'ın medya yatırımları sayesinde, Libya'daki İslamcı gruplar televizyon kanallarını ve web sitelerini propaganda amaçlı olarak aktif bir şekilde kullanabilmiştir (Megerisi, 2019: 16). Bu girişimleriyle Katar da, Türkiye ile birlikte sert eleştirilere maruz kalmıştır. Hatta bölgesel rakipleri olan Mısır, Suudi Arabistan, Bahreyn ve BAE tarafından, Libya siyasetinde aktif olan bazı kişi ve kurumların yer aldığı bir "terörist listesi" hazırlanmış ve Katar'ın bu listedeki Libya'lı "terörist"ler ile bağlantısı vurgulanarak,

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

Katar'ın Libya müdahalesini tartışılır kılmaya çabalamışlardır (Foundation, 2017).

1.1.2. ULUSLARARASI AKTÖRLER

Libya'daki çatışma sürecinde, bölgesel aktörlerin yanı sıra dış aktör olarak katılım gösteren diğer bir aktör profili de uluslararası aktörler olmuştur. Çatışmaya aktif olarak müdahil olan bu uluslararası aktörler; Rusya, Fransa ve İtalya olmuştur. Bu aktörler, yerel ana aktörlerden birine taraf olarak onlara çeşitli desteklerde bulunmuş ve çatışmanın tırmanmasına neden olmuşlardır. Nitekim Libya'da yürütülen bölgesel vekâlet savaşı, bu aktörlerin de taraf olmasıyla birlikte daha karmaşık hale gelmiştir (Winer, 2019: 4). Bu yönüyle bu aktörler de, çözümü baltalayan aktörler kategorisinde değerlendirilmektedir.

Uluslararası aktörlerin, Libya'daki İkinci İç Savaş'ta *pozisyon* belirlemesinde; ABD'nin MENA bölgesinden kademeli olarak çekilme politikası, İngiltere'nin Brexit'e ve iç sorunlara yoğunlaşması, AB'nin Libya'ya yönelik ortak bir dış politika belirleyememesi ve Çin gibi küresel bir oyuncunun kayıtsız kalması gibi faktörler etkili olmuştur. Şöyle ki, bu faktörler Arap Baharı sonrasında Libya gibi istikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerde bir güç boşluğu yaratmış ve bunun neticesinde bölgesel güçlerin ve Rusya gibi geleneksel olmayan küresel aktörlerin daha aktif olarak katılımını sağlamıştır (Köse ve Öztürk, 2020). Ayrıca bu faktörler, krize kapsamlı bir çözüm geliştirmeyi sekteye uğratmış ve Fransa ve İtalya gibi kilit Avrupalı devletlerin de kendi dar çıkarlarına odaklanmasına yol açmıştır. Bu yönüyle uluslararası aktörler, bütünleşik bir Libya devletine odaklanmak yerine, bölünmüş bir Libya'daki rakip yerel aktörlerden birinin tarafını tutarak pozisyonlarını belirlemişlerdir (Megerisi, 2019: 3).

Söz konusu uluslararası aktörlerin pozisyonlarını belirlemelerinde *çıkarları* belirleyici olmuştur. Nitekim Fransa ve İtalya gibi Avrupalı devletlerin Kuzey Afrika ile tarihsel sömürge bağları ve bölge ile olan enerji ortaklıkları, bu ülkelerin ekonomik çıkarlarını gözetmesine etki etmiştir. Ekonomik çıkarlarının yanı sıra göç ve terörizm gibi Avrupa için tehdit teşkil eden güvenlik boyutu da, bu uluslararası aktörlerin temel kaygılarından biri olmuştur (Alkanat, 2020: 4; Winer, 2019: 5). Bu pozisyon ve çıkarlar, uluslararası aktörlerin taraflardan birine doğrudan destek çıkararak çatışmanın daha da tırmanmasına etki etmiştir. Nitekim uluslararası aktörler için temel *ihtiyaçlar*; Libya özelinde bölgesel istikrarı sağlayabilecek çözüm stratejileri geliştirmek, tarafları müzakereye

zorlamak ve diyalog mekanizmalarını canlı tutmaktır. Böylelikle, çatışmanın şiddet boyutunu kısa vadede minimize edebilecek ve istikrarın sağlanmasında aktif bir rol alarak, ekonomik ve güvenlik kaygılarını giderme fırsatını yakalamış olacaktır. Bu yönüyle, Alkanat'ın da ifade ettiği gibi: "AB, Afrika'ya açılan kapılarından biri ve Akdeniz'in karşısındaki komşusu olması sebebiyle istikrarlı bir Libya'ya diğer birçok aktörden daha fazla ihtiyaç duyan bir aktör konumundadır." (2020: 4).

RUSYA

Sovyetler Birliği döneminde Libyalı öğrencilere verilen askeri eğitimler ve Libya ordusuna sağlanan teçhizatlar, yeni dönemde Rusya'nın Libya'daki çatışma sürecine müdahil olmasına imkân sağlamıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 186). Nitekim Mezran ve Varvelli'nin de ifade ettiği gibi: "Rusya'nın General Hafter'i destekleme kararı, Moskova'nın Rus/Sovyet silahlarına ve eğitimine aşına yerel bir müttefik yetiştirmesiyle tutarlı." olmuştur. Böylelikle, gelecekteki bir Libya ordusunun çekirdeği hükmünde olabilecek olan Libya Ulusal Ordusunu desteklemiştir (Beccaro, 2017: 79). Her ne kadar Rusya, Hafter güçlerine destek sağlamışsa da UMH ile ilişkilerini de tamamen koparmamıştır. Şöyle ki, Libya'daki çatışma sürecinde her iki yerel ana aktör ile iletişimde kalarak ve Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un ifadesiyle "herhangi bir taraf üzerinden bahse girmemek (to not bet on any one party)" (Winer, 2019: 6) politikasını izleyerek, her halükarda Libya üzerinde söz sahibi olmayı hedeflemiştir. Öyle ki, Libya'daki çatışmanın uluslararasılaşması, Rusya'nın Libya'da kilit bir aktör olmasına etki etmiştir (Beccaro, 2017: 73).

Rusya'nın Libya politikası, Rusya'nın kendisini MENA bölgesinde ABD/NATO'nun karşısında konumlandırmasıyla değerlendirilmektedir. Nitekim ABD'nin Libya'daki İkinci İç Savaş'ta geri planda kalması, Rusya'nın Libya'da arabuluculuk ve liderlik vasfına bürünerek ABD'nin bıraktığı boşluğu doldurmayı amaçladığı olarak okunmuştur. Bu yönüyle, çatışmanın uzun sürmesi Rusya'nın nüfuzunu arttırması için de bir fırsat olmuştur (Gök, 2021: 140; Öztop, 2021: 233). Nihayetinde de Rusya, Hafter güçlerine özellikle askeri destekler sağlayarak, çatışmanın tırmanmasına ve uzun sürmesine neden olmuş, uluslararası kilit bir aktör olarak Libya'daki çatışmada taraf olarak yerini almıştır.

Rusya'nın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ekonomik ve jeopolitik çıkarları olmuştur. Libya'nın sahip olduğu enerji kaynakları, Rusya'nın Libya'yı kendisine

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

müttefik olarak görmesini sağlayan etmenlerden biri olmuştur. Rusya, bölgedeki enerji politikasında söz sahibi olmayı hedefleyerek, Avrupa'nın enerji bağımlılığı konusunda kendisini merkezi bir konumda tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca, silah ticareti açısından da önemli bir pazar işlevi gören Afrika kıtası, Rusya için önemli bir pazar yeri olmaktadır (Bayat, 2018: 177-178/191-192; Kurt, 2020: 15). Rusya için en önemli görünen motivasyon kaynağı ise, jeopolitik çıkarlarıdır. Nitekim Rusya, sıcak denizlere ulaşma gibi tarihsel jeopolitik bir hedef taşıyan bir aktör olarak, Libya'daki çatışma alanı üzerinden Akdeniz'deki nüfuzunu genişletmeyi bir fırsat olarak görmüştür (Beccaro, 2017: 75). Stratejik bir bakış açısıyla hareket eden Rusya, Doğu Akdeniz'deki jeopolitik düzeydeki avantajını kaybetmemeye yönelik politikalar izlemiştir. Özellikle, Libya'daki İkinci İç Savaş'ta ABD ve büyük Avrupa ülkelerinin güçlü bir varlık gösterememelerinden kaynaklı güç boşluğunu fırsat görerek savaşa müdahil olmuş, Avrupa kıtasına karşı jeopolitik bir koz ve kırbaç elde etmeyi hedefleyerek; AB ve NATO içerisinde çatlaklar yaratma (Köse ve Öztürk, 2020), NATO'nun güney kıyı şeridindeki faaliyetlerini izleme ve Avrupa'yı Afrika'dan izole etmeyi amaçlamıştır (Winer, 2019: 6). Öyle ki, Rusya'nın Libya'daki nüfuzu, Avrupa'yı yakından ilgilendiren göç, güvenlik ve enerji politikaları üzerinden söz sahibi olma fırsatını sağlayacaktır. Ayrıca, Libya'nın Sahra Altı Afrika'ya yönelik nüfuzu yansıtmada önemli bir jeopolitik konumda olması (Köse ve Öztürk, 2020), Rusya'nın Libya üzerinden bölgesel müttefiklerle bir angajman içerisinde hareket etmesine imkan sağlamıştır. Rusya, bu motivasyonlar doğrultusunda hareket ederek Libya'daki çatışma sürecine müdahil olmuştur.

Rusya, Libya'daki savaşta Hafter güçlerine ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda destekler sunarak, çatışmaya doğrudan katılım sağlayan uluslararası aktörlerden biri olmuştur. Ekonomi alanında Rusya, Hafter güçlerine bağlı Libya Merkez Bankası için Libya banknotları basmış (Winer, 2019: 6) ve paralı savaşçılar aracılığıyla Libya petrol sektörü üzerinde politikalar yürüterek, Hafter güçleri lehine girişimlerde bulunmuştur (Dala, 2022). Rusya'nın Hafter güçlerine askeri desteği ve müdahalesi, özellikle Rusya merkezli özel askeri şirketler üzerinden olmuştur. BM Paneli raporuna da yansıyan bu şirketlerden ikisi; Rossiskie Sistemi Bezopasnosti (RSB) Grubu ve ChVK Wagner Grubu'dur. RSB Grubu, Bingazi gibi bölgelerde mayın ve savaştan kalan patlayıcı kalıntıları temizleyen ve Libya'daki Rus savaş uçaklarının bakımını yaparak, uçakların tekrar çatışma sürecinde faal olarak kullanılmasını sağlayan bir şirket olarak Hafter güçlerine teknik destek sağlamıştır.

Wagner Grubu ise; zırhlı araçların onarım ve bakımı gibi teknik destekler, geniş operasyonel muharebe desteği (danışman, eğitim, elektronik karşı önlemler ve keskin nişancı ekiplerini konuşlandırma vb.) ve paralı askerler temin etme gibi faaliyetler içerisinde bulunarak Hafter güçleri safında yer almışlardır. Ayrıca Rusya, Libya hava üslerine MiG ve Sukhoi türü savaş uçaklarını ve Pantsir S-1 hava savunma sistemini konuşlandırarak Hafter güçlerine hava desteğinde bulunmuştur (UN Security Council, 32). Rusya'nın Hafter güçlerine olan siyasi desteği ise, Hafter ile ikili görüşmelerde bulunarak ve uluslararası platformlarda Hafter aleyhine olabilecek olan girişimlere engel olarak kendisini göstermiştir. Nitekim Hafter'in Trablus saldırılarını durdurmasına ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararı, Rusya tarafından veto edilmiştir (Megerisi, 2019: 11). Sonuç olarak, Rusya'nın Libya'daki çatışma sürecine bu yönlü müdahil olması, çatışmanın tırmanmasına ve uzun sürmesine yol açmıştır.

FRANSA

Afrika'daki sömürgeci geçmişiyle, Libya'daki çatışma sürecine kayıtsız kalmayan uluslararası bir aktör de Fransa olmuştur (Alkanat, 2020: 2). Fransa'nın öncelikli hedefi, Libya'daki İslamcı gruplarla mücadele etmek olmuştur. Bu bağlamda, Libya'daki İkinci İç Savaş'ta Fransa, Hollande iktidarında gizli, Makron iktidarında ise açık bir şekilde Hafter'e destek vermiştir (Karakaya ve Çelik, 2021: 188). Bu minvalde, saldırgan ve ideolojik güdümlü bir aktör olarak hareket eden Fransa, Hafter'i makul bir yerel aktör olarak görmüş ve ara ara hava saldırıları düzenleyerek Hafter güçlerine alan açmıştır (Düzsöz, 2021: 318; Köse ve Öztürk, 2020). Fransa da Rusya gibi, her ne kadar UMH'yi tanıyan ve UMH ile olan ilişkisini de sürdüren uluslararası bir aktör olsa da, UMH karşısında konumlanan Hafter güçlerini kendi çıkarlarına daha uyumlu görmüştür. Öyle ki, Fransa'nın "terörle" mücadele odaklı Libya politikası, onu Hafter'e bağımlı kılmıştır (Megerisi, 2019: 3). Bu yönüyle Fransa, baltalayıcı bir aktör olarak Libya'daki İkinci İç Savaş'ta, Hafter güçlerine taraf olmuş ve çatışmanın tırmanmasına ve uzamasına neden olmuştur.

Fransa'nın Libya'daki çatışma sürecine müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ekonomik çıkarlar, güvenlik kaygısı ve jeopolitik çıkarlar olarak sıralanabilir. Ekonomik çıkar bağlamında Libya, 2010 yılında Fransa'ya enerji tedarik eden ülkelerden üçüncüsü iken, 2016 yılında on üçüncü sıraya gerilemiştir. Nitekim Fransa için, enerjide yüksek pay almak ve yatırımlardan kar elde etmek önemli bir ekonomik öncelik

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

olmuştur. Bu bağlamda, Libya'daki önemli petrol kaynaklarının Hafter güçlerinin kontrolünde olması ve Fransa'nın bu kaynaklardan faydalanmayı incelemesi, onun Hafter'e olan desteğini açıklayan faktörlerden biri olmuştur (Karakaya ve Çelik, 2021: 188; Öztop, 2021: 231).

Fransa'nın güvenlik kaygısı, terörizm ve göç sorunsalı üzerinden şekillenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Fransa'nın Libya politikasında, İslamcı gruplar öncelikli bir hedef olarak kabul edilmiştir. Fransa bu politikasını, "İslamcı-aşırılık yanlılarına" karşı savaş argümanı çerçevesinde şekillendirmiş ve ulusal ve bölgesel güvenliğine tehdit olarak gördüğü bu gruplara karşı bir tür "saldırı-savunma" güdüsü içerisinde olmuştur. Bu yönüyle Hafter'e verdiği destek, nüfuz ve çıkarlarını korumakla ilgili olduğu gibi İslamcılığın herhangi bir tezahürüne karşı verdiği savaş ile de ilgili olmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Fransa'nın diğer bir güvenlik kaygısı da, Libya üzerinden Avrupa'ya olan göçler olmuştur. Nitekim Fransa için bu göçler, ulusal ve bölgesel (Avrupa) güvenlik için ciddi bir tehdit teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Libya ve Avrupa arasında kurulan göç koridorunu engelleme konusunda Hafter'in yardımcı olabileceğine ikna olmuş ve bu minvalde Hafter'in operasyonlarına karşı çıkmamıştır (Winer, 2019: 5).

Fransa'nın Jeopolitik çıkarları ise, Sahel bölgesindeki eski sömürge nüfuzunu ve ekonomik çıkarlarını koruma ile ilişkilidir (Köse ve Öztürk, 2020). Öyle ki Fransa, Libya'nın güney kesiminde nüfuzunu sürdürmekte ısrarcı olduğundan dolayı, Libya'daki her iki yerel ana aktörle de ilişkisini sürdürmüştür. Böylece Fransa, Libya'da gelecekte hangi aktör otoriteyi ele geçirirse geçirsin, çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Ancak Fransa, Hafter'i "Ortadoğu'nun tipik seküler güçlü lideri" olarak görmesine binaen, Hafter aracılığıyla çıkarlarını koruyabileceği kanısını taşımıştır (Gök, 2021: 139). Ayrıca, Fransa'nın siyasi strateji önceliği; UMH'den yana taraf olan Türkiye'nin Akdeniz'deki etkisini sınırlamak ve İtalya'ya karşı da bölgede etkili bir konumda olmaktır (Öztop, 2021: 231). Bu yönleriyle, Fransa'nın Libya'daki jeopolitik duruşu, bir tür "savunma-saldırı" olarak da değerlendirilmektedir.

Fransa'nın Hafter güçlerine verdiği aktif destekler askeri ve siyasi alanda olmuştur. Fransa, "terörle mücadele ve Libya'nın istikrarını yeniden tesis etme" politikasıyla, 2015'ten itibaren Hafter'e askeri desteklerde bulunmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Hafter güçlerine sağlanan bu destekler; askeri danışmanlar, gizli ajanlar ve özel kuvvet

birimleri (Winer, 2019: 4) ile İHA ile Javelin füzeleri sağlama şeklinde olmuştur (Kurt, 2020: 16). Fransa'nın Hafter güçlerine sunduğu bu askeri destekler, Hafter'e önemli bir siyasi güç vermiş ve Hafter'in bir zafer havasına girerek çözüme yönelik girişimlerde baltalayıcı bir rol oynamasına yol açmıştır (Toaldo, 2017: 70). Fransa'nın Hafter güçlerine yönelik siyasi desteği ise, uluslararası platformlarda Hafter lehine olan tutum ve davranışlar sergilemesiyle olmuştur. Nitekim Fransa'nın Hafter'e en büyük katkılarından biri, ona "diplomatik kalkan" sağlaması olmuştur. Öyle ki, Fransa 2018'de düzenlediği bir konferansla, Hafter'i siyasi bir müttefike dönüştürmüş ve onu, uluslararası eleştirilerden koruyarak Libya için kaçınılmaz bir fırsatmış gibi uluslararası kamuoyuna sunmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Ayrıca da, AB'nin Hafter'in Trablus'a yönelik saldırısını kınama çabalarını engelleyerek (Winer, 2019: 4), AB'nin Libya politikasını kendi lehine şekillendirmeye çalışmıştır.

İTALYA

İtalya da Fransa gibi, Afrika'daki sömürgeci geçmişi (nitekim 20. yüzyılın ilk yarısında Libya bir İtalyan kolonisiydi) ve Libya ile olan coğrafi ve tarihi yakınlığı nedeniyle, Libya'daki çatışma sürecine kayıtsız kalmayan diğer bir uluslararası aktördür (Karakaya ve Çelik, 2021: 189). İtalya, Hafter blokuna karşı UMH'den yana taraf olmuş ve böylece çatışma sürecine müdahil olmuştur. Ancak, diğer aktörlere nazaran İtalya, taraf olduğu yerel aktöre doğrudan silahlı destek vermekten ziyade, diplomatik destek vererek kendisini Fransa karşısında konumlandırmıştır. Bu bağlamda İtalya, Fransa ile olan çıkar çatışmasını önlemesi, Libya'da çözümün geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu yönüyle İtalya, çözümü baltalayan uluslararası bir aktör olmaktan ziyade, çözümün sekteye uğramasına yol açan uluslararası bir aktör olarak değerlendirilmektedir.

İtalya'nın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ekonomik çıkar ve güvenlik olmuştur. Libya enerji kaynaklarına bağımlı olan İtalya için istikrarlı bir Libya, kendi çıkarı için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda İtalya, Libya'da istikrarın sağlanması ile sahip olduğu enerji çıkarlarını sürdürmeyi amaçlamaktadır (Alkanat, 2020: 7). Özellikle, 2018 yılında İtalya Enerji Şirketi ENI, Libya'da yeniden varlık göstermiş ve Fransa'yı karşısında alma pahasına İkinci İç Aavaş sürecinde UMH ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir (Kurt, 2020: 18). Nitekim Libya'daki enerji kaynakları, İtalya ve Fransa için bir rekabet unsuru olmuştur. Bu durumda İtalya, ülke üzerindeki ekonomik nüfuzunu arttırmaya çabalamıştır. İtalya için diğer bir motivasyon kaynağı, güvenlik

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

riski taşıyan göç krizi meselesidir. İtalya, İkinci İç Savaş'ın etkisiyle 2015'te başlayan göç krizini hafifletmek için Libya'ya doğrudan müdahale etmiştir (Megerisi, 2019: 3). Avrupa'ya gerçekleştirilen göç akımı konusunda stratejik bir konumda bulunan Libya-İtalya hattının kontrol altına alınması ve mülteci sorununun çözülmesi, İtalya için büyük önem taşımıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 188). Nitekim Afrikalı mültecilerin çıkış noktası Libya olurken, İtalya Avrupa'daki ilk durak olarak görülmektedir (Düzsöz, 2021: 318). Bu bağlamda İtalya, topraklarına ulaşan mültecileri engellenmeyi birinci öncelikli güvenlik meselesi olarak değerlendirmiştir (Alkanat, 2020: 7). Güvenlik meselesi olarak değerlendirdiği bu göç akını durdurmak için de UMH ile çalışmayı makul görmüştür (Düzsöz, 2021: 318).

İtalya'nın UMH'ye yönelik desteği, diplomatik faaliyetler ve güvenlik alanında olmuştur. Diplomatik faaliyetler olarak; İtalyan Büyükelçiliği, Ocak 2017'de Trablus'ta yeniden açılan AB devletleri arasındaki ilk büyükelçilik olmuştur. Bu minvalde İtalya, UMH ile olan ikili ilişkilerini yoğunlaştırmış ve UMH'nin meşruiyetinin sorgulanmasının önüne geçmeye çabalamıştır (Toaldo, 2017: 69). Bu çabasını, AB içindeki müttefiklerini seferber ederek ve diplomatik kozlarını kullanarak göstermiştir (Köse ve Öztürk, 2020). Ayrıca, Libya'ya ilişkin zirvelere ev sahipliği yaparak, yoğun diplomatik faaliyetler yürüterek ve yerel aktörlere hitap ederek Libya üzerindeki nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır (Mezran ve Varvelli, 2017: 20-21). Güvenlik alanında ise, Haziran 2015'te AB ülkeleri tarafından İtalyan merkezli olmak üzere Avrupa Birliği Deniz Gücü (EUNAVFOR) adıyla bir deniz gücü oluşturulmuştur. Bu oluşumun amacı, Libya hattındaki düzensiz göçle mücadele etmek olmuştur (Alkanat, 2020: 4). Bu minvalde, İtalya'nın Libya politikası; özellikle, Trablus'ta güvenlik koşullarını iyileştirerek UMH'yi desteklemek üzerine inşa edilmiştir (Mezran ve Varvelli, 2017: 20-21).

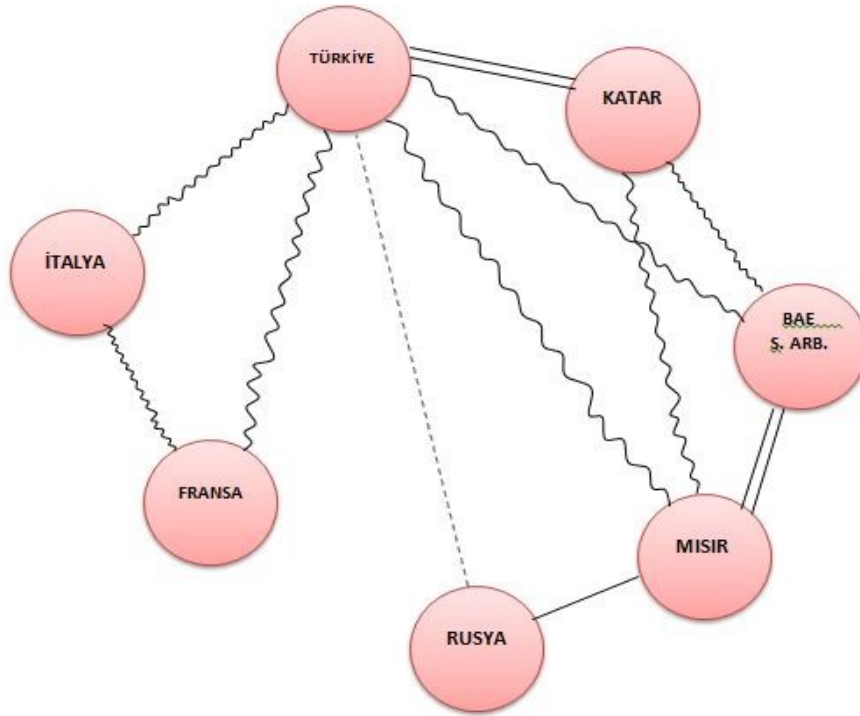
İKİNCİL AKTÖRLERİN HARİTALANDIRILMASI

Libya çatışmasındaki ikincil aktörler; çatışmanın gidişatını etkilemede çeşitli araçlara sahip, farklı motivasyon kaynakları olan ve Wehr'in ifadesiyle: "Anlaşmazlığın sonucunda dolaylı çıkarı olan, ancak kendilerini doğrudan ilgili hissetmeyen taraflar." (1979: 19) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, Libya'daki ikincil aktörler, dış (bölgesel ve/veya uluslararası) aktör profiline sahip ve birincil aktörlerden birine doğrudan veya dolaylı olarak desteklerini sunan bir niteliği barındırmaktadırlar. Libya'daki ikincil

aktörlerin bir kısmı, zaman zaman üçüncül aktör seviyesinde de hareket etmişlerdir. Şöyle ki, birincil aktörlerden birine taraf olarak çatışmaya müdahil olmalarına rağmen diğer taraf ile diplomatik temaslarını sürdürerek taraflar arasında bir çözüm geliştirmek için de girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak, bu girişimleri çatışmayı tırmandıran girişimlerinin gölgesinde kalmış ve ağırlıklı olarak ikincil aktör seviyesinde çatışmaya müdahil olmuşlardır.

Libya çatışmasındaki ikincil aktörler; Mısır, BAE, Suudi Arabistan, Türkiye, Katar, Rusya, Fransa ve İtalya olarak belirlenmiştir. Bu ikincil aktörler bloklar halinde hareket ederek çatışmanın bir tarafı olmuşlardır. Şöyle ki, UMH blokunda Türkiye, Katar ve İtalya yer alırken; Hafter blokunda Rusya, Mısır, BAE ve Suudi Arabistan yer almıştır. Ancak bu bloklama, ikincil aktörlerin bir ittifak halinde oldukları ve öylece çatışmaya müdahil oldukları söz konusu değildir. Nitekim her bir aktörün kendine özgü gerekçeleri olduğundan dolayı bu bloklar ittifak olarak tanımlanamamaktadır (Öztop, 2021: 231). Libya özelinde ortaya koydukları politikalar bağlamında, bu ikincil aktörlerin aralarındaki ilişki biçimleri Şekil 3’de gösterilmektedir.

Şekil 3: İkincil Aktörler Arasındaki İlişki Ağı

Şekil 3’de de aktarıldığı gibi, Libya’daki çatışmaya aynı birincil aktöre taraf olarak müdahil olan ikincil aktörlerin aralarındaki ilişki farklılık

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

gösterebilmektedir. Örneğin; UMH blokunda yer alan Türkiye, aynı blokta yer alan Katar ile ittifak ilişkisi içerisinde iken, İtalya ile uyuşmazlık içerisinde olmuştur. Buna ek olarak, yine Türkiye, farklı blokta yer alan Rusya ile Libya konusunda diplomatik temaslar sürdürürken Fransa, Mısır, BAE ve Suudi Arabistan ile uyuşmazlık içerisinde olmuştur. Ayrıca, aynı bölgede yer almalarına rağmen birbirleriyle uyuşmazlık halinde olan aktörler de dikkat çekmektedir. Örneğin; Körfez ülkelerinden BAE ve Suudi Arabistan, Katar ile Avrupa ülkelerinden İtalya ve Fransa ise kendi aralarında uyuşmazlık içerisinde olmuştur. Nihayetinde, Libya konusunda hem Arap dünyası hem de AB kendi içinde bölünmüş ve çözüme yönelik ortak bir gündem izleyememiştir (CeSI, 2019: 4). Ayrıca, Fransa ve Rusya'nın tutum ve davranışı ile de AB ve BM Güvenlik Konseyi tarafından alınabilecek önlemler ve güçlü açıklamalar engellenmiştir (Lacher, 2020: 54).

Hafter blokunda yer alan ikincil aktörler, karşı-devrimci bir ittifak oluşturmaya çalışmışlardır. Bu karşı-devrimci ittifakın liderliğini BAE ve Suudi Arabistan monarşileri üstlenmişlerdir (Köse ve Öztürk, 2020). Ancak, blokta yer alan aktörlerin farklı saiklerle çatışmaya müdahil olması işlevsel bir ittifakı pek mümkün kılmamıştır. Hafter blokunda yer alan diğer bir ikincil aktör olan Rusya, Libya politikasında en değerli müttefik olarak Mısır'ı görmüştür. Mısır'ın Hafter'e olan yakınlığı, Rusya'nın Hafter'e ulaşmasını ve desteklerini sunmasını mümkün kılmıştır. Rusya'nın Mısır ile çeşitli anlaşmalar -2015'te serbest ticaret bölgesine ilişkin anlaşma ve terörle mücadelede askeri iş birliği hakkındaki görüşmeler- yapması, bölge ve Hafter ile bir yönüyle ilişki kurmasının önünü açmıştır. UMH blokunda ise; Katar'ın Arap Dörtlüsü'nün (Suudi Arabistan, Mısır, BAE ve Ürdün) siyasi nüfuzu ve ekonomik çıkarlarıyla rekabet etme ve onları engelleme stratejisi, onun Türkiye ile birlikte hareket ederek UMH'yi desteklemeye itmiştir (Qatar Steps up Its Diplomacy on the Libyan Conflict, 2020). Nitekim Türkiye'nin de UMH'yi desteklemesindeki önemli bir faktör, Akdeniz ve Ortadoğu'daki ekonomik ve stratejik etkisini sınırlamak isteyen Mısır ve BAE gibi ülkelerle olan nüfuz mücadelesidir (Öztop, 2021: 231). Bu yönüyle, ikincil aktörler arasındaki bu rekabet ülkenin iki parçalı bir yapı haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

SONUÇ

Libya, 2011 Arap Baharı süreciyle maruz kaldığı iç savaş, monarşik yapının ve 42 yıllık Kaddafi rejiminin son bulması ile sonuçlanmıştır. Ancak, Kaddafi sonrasında ülkede istikrarlı bir yönetim/devlet inşa edilememiş ve yerel aktörler arasındaki anlaşmazlıklar 2014-2020 arasında ikinci bir iç savaşa yol açmıştır. Bu İkinci İç Savaş, yerel aktörlerin sınırlı güç kapasitesinin ötesinde dış güçlerin müdahil olmasıyla sürmüştür. Savaşa müdahil olan ve çatışmanın boyutunu tırmandıran bu dış aktörler, ikincil aktör olarak tanımlanmış ve çözümün baltalanmasında rol oynamışlardır. Yerel aktörlerden UMH ve LUO arasında sürdürülen savaş, ikincil aktörlerin bu yerel ana aktörler etrafında kümelenmesiyle devam etmiştir. Bu süreçte UMH'ye, bölgesel aktörlerden Türkiye ve Katar; uluslararası aktörlerden ise İtalya taraf olmuştur. Hafter liderliğindeki LUO'ya ise, bölgesel aktörlerden Mısır, B.A.E ve Suudi Arabistan; uluslararası aktörlerden ise Rusya ve Fransa taraf olmuştur. Bu bloklaşma, ikincil aktörlerin kendi aralarında bir ittifak oluşturarak çatışmaya taraf oldukları anlamına gelmemektedir. Nitekim ağırlıklı olarak birbirlerinden bağımsız ve kendi çıkar gündemlerine dayalı olarak çatışmaya müdahil ve taraf olmuşlardır. Bu aktörlerin çatışmaya müdahil yöntemleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: İkincil Aktörlerin Müdahil Yöntemleri

	Aktörler	Kolaylaştırıcı Etkenler	Motivasyon Kaynakları	Destekleri
Bölgesel Aktörler	Mısır	Sınırdış Siyasi etkileşim İdeolojik yaklaşım	Güvenlik endişesi İdeolojik sebepler Ekonomik gerekçeler	Askeri Lojistik Diplomatik
	BAE	İdeolojik yaklaşım Bölgesel aktif dış politika	Siyasi/ideolojik sebepler Ekonomik çıkarlar	Askeri Medya Diplomatik Mali
	Suudi Arabistan	Mezhepsel yaklaşım Diaspora girişimleri	İdeolojik Jeopolitik çıkarlar	Medya Mali
	Türkiye	Tarihsel bağlar Siyasi İslamcı yaklaşım	Ekonomik Jeostratejik çıkarlar	Siyasi/diplomatik Askeri
	Katar	İdeolojik yaklaşım Bölgesel rekabet	Finansal hizmetler Ekonomik çıkarlar Jeopolitik emeller	Askeri Medya
Uluslararası Aktörler	Rusya	Tarihsel askeri ilişkileri Küresel güç mücadelesi	Ekonomik Jeopolitik çıkarlar	Askeri Siyasi Ekonomik
	Fransa	Sömürgeci geçmişi İdeolojik yaklaşım Uluslararası güç mücadelesi	Ekonomik çıkarlar Güvenlik kaygısı Jeopolitik çıkar	Askeri Siyasi
	İtalya	Sömürgeci geçmişi Coğrafi ve tarihi yakınlık	Ekonomik çıkarlar güvenlik	Diplomatik Güvenlik

Tablo 1'de gösterilen kolaylaştırıcı etkenler, aktörün çatışmaya dâhil

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

olmasındaki etkenleri ifade etmektedir. Aktörler, çatışmaya bu etkenler aracılığıyla dâhil olduklarını göstermişlerdir. Diğer sütünde yer alan motivasyon kaynakları, aktörlerin çıkarlarını yansıtmaktadır. Son sütunda yer alan destekler ise, aktörlerin taraf olduğu yerel aktöre hangi alanlarda destek verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda aktörler, pozisyonlarını taraflardan birine verdiği desteklerle ortaya koymuştur. Bu desteklerini çıkarlarını yansıtan motivasyon kaynakları ile harekete geçirmişlerdir. Bu yönüyle, verdikleri destekler çözümü teşvik etmekten ziyade çatışmayı tırmandırıcı sonuçlar doğurmuştur.

Libya'daki ikincil aktörler, taraf oldukları ana aktörlere siyasi, mali ve askeri destekler sağlayarak, asil-vekil ya da diğer bir ifadeyle hami-müvekkil (patron-client) ilişkisi çerçevesinde hareket etmişlerdir. Nitekim bölgesel aktörler, ideolojik ve coğrafi bağların bir karışımı bağlamında birincil aktörlerden birine taraf olmuştur. Ayrıca, ikincil aktörlerin siyasi ve bölgesel çıkarlarına hizmet edecek ve Libyalı müttefiklerinin devletin kontrolünü ele geçirmesi durumunda hedeflerine ulaşacak olması, ikincil aktörleri cezbetmiştir. Böylelikle de Hafter liderliğindeki LUO; Mısır ve BAE lojistik-askeri desteğine, Suudi Arabistan'ın siyasi desteğine, Rusya ile iyi bir ilişkiye ve Fransa ile önemli bir irtibat ilişkisine sahip olmuştur. Sarraj liderliğindeki UMH ise; Türkiye ve Katar'ın askeri ve siyasi desteğine ve İtalya'nın aktif siyasi desteğine sahip olmuştur.

İkincil aktörler pozisyonlarını ağırlıklı olarak dar çıkarlarına göre belirlemiş ve bölgesel ve uluslararası istikrarı olumsuz etkileyen Libya çatışmasının çözümüne duyulan ihtiyacı göz ardı etmişlerdir. Her ne kadar zaman zaman çözüme yönelik girişimler içerisine girmişlerseler de, bu girişimlerinde rakiplerinin ihtiyaçlarını göz ardı ederek ve onları sürece dâhil etmeyerek sağlıklı bir çözümün geliştirilmesine mani olmuşlardır. Nihayetinde, sağlıklı bir çözüm için tüm tarafların talepleri dikkate alınmalı ve ihtiyaç duyulan istikrarın sağlanması için mücadele edilmelidir. Bu minvalde, çatışma haritalandırması yöntemiyle ortaya konulan Libya'daki aktörlerin haritalandırması, her bir ikincil aktörün kendisini yanlış yerde konumlandığını ve bu aktörlerin çatışmaya müdahil yöntemlerinin negatif etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İkincil aktörlerin çatışmaya pozitif bir etki oluşturması, yerel aktörleri çözüme teşvik etmeleri için itici bir güç olarak kendilerini konumlandırmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

ALKANAT, A. (2020). Avrupa Birliği'nin Libya Politikası. SETA, (261) Ocak.

Arap League Condemns Turkish Intervention in Libya (2020). Libya Review, December 3, <https://libyareview.com/8479/arab-league-condemns-turkish-intervention-in-libya/>.

ARDEMAGNİ, E. (2020). Qatar Steps Up Political Efforts in Libya and Mali. NATO Defense College Foundation, 23 September, <https://www.natofoundation.org/gulf/qatar-political-efforts-in-libya-and-mali-gulf-ardemagni/>.

ASKEROĞLU, S. (2020). Libya: Efforts towards Building an Alliance against Turkey in the Mediterranean. İRAM, 24 Nisan, <https://iramcenter.org/en/libya-efforts-towards-building-an-alliance-against-turkey-in-the-mediterranean/>.

BAYAT, C. (2018). Rusya-Libya İlişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya Yönelik Askeri Müdahale Tartışmaları Sırasında Rusya'nın Politik Tutumu. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2(1), Mayıs, 169-205

BECCARO, A. (2017). Russia: Looking for a Warm Sea. Karim Mezran-Arturo Varvelli, der, Foreign Actors in Libya's Crisis, Atlantic Council, Milano-Italy, 73-89.

BECERRA, M. (2020). A Lost Decade: The Actors and Geopolitics behind the Libyan Civil War. Geopolitical Monitor, July 22, <https://www.geopoliticalmonitor.com/a-lost-decade-the-actors-and-geopolitics-behind-the-libyan-civil-war/>

CANER, C. ve Betül, Ş. (2018). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 3(6), 45-70

CeSI (2019). Information Warfare in Libya: The Online Advance of Khalifa Haftar. May, <https://www.cesi-italia.org/contents/Analisi/Information>

Dala, M. (2022). Libya Petrolü, ABD ile Rusya Arasındaki Enerji Mücadelesinde Nerede Duruyor? Anadolu Ajansı, 22 Mart, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libya-petrolu-abd-ile-rusya-arasindaki->

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

enerji-mucadelesinde-nerede-duruyor/2542127

DÜZSÖZ, E. (2021). Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrasında Libya. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2), 295-330

EL-GAMATY, G. (2017). Qatar, the UAE and the Libya Connection. *Aljazeera*, 12 Jun, <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/6/12/qatar-the-uae-and-the-libya-connection>.

European Powers Condemn Turkish Plans to Send Troops to Libya (2020). *Reuters*, January 7, <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-eu-idUSKBN1Z618D>.

FİŞHER, S., MATOVIC, V., WALKER, B. A. & MATHEWS, D. (2020). *Working with Conflict 2: Skills and Strategies for Action*, Zed Books.

FOUNDATION, J. (2017). Qatar's Role in the Libyan Conflict: Who's on the Lists of Terrorists and Why. *Refworld*, 14 July, <https://www.refworld.org/docid/596c92b64.html>.

FRAİHAT, I. (2016). *Unfinished Revolutions Yemen, Libya and Tunisia After The Arab Spring*. New Haven-London: Yale University Press.

GENUGTEN, S. V. (2017). The Gulf States: Channeling Regional Ambitions in Different Directions. Karim Mezran-Arturo Varvelli, der, *Foreign Actors in Libya's Crisis*, Atlantic Council, Milano-Italy, 41-56.

GOLDEN, R. (2021). Libya and Qatar discuss Activating Suspended Agreements and Developing Economic Relations, *The Libya Observer*, October 08, <https://libyaobserver.ly/news/libya-and-qatar-discuss-activating-suspended-agreements-and-developing-economic-relations>.

GÖK, A. (2021). Suriye ve Libya'da Meydana Gelen Çatışmaların Vekâlet Savaşı Teorisi Kapsamında Karşılaştırılması. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), Mayıs, 121-150.

HERBERT, S. (2017). *Conflict Analysis*. GSDRC Applied Knowledge Services, UK: University of Birmingham.

HİLL, T. M. (2019). *The Conflict in Libya*, United States Institute of Peace, May 15.

International Crisis Group (2019). Addressing the Rise of Libya's Madkhali-Salafis. Report No 200/Middle East & North Africa, 25 April, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/addressing-rise-libyas-madkhali-salafis>.

Katar ve UMH, Libya Askeri Personelinin Eğitimi Konusunda Anlaşma İmzaladı (2020). Sputnik, 14 Ekim, <https://sputniknews.com.tr/20201114/katar-ve-umh-libya-askeri-personelinin-egitimi-konusunda-anlasma-imzaladi-1043221208.html>.

KARAKAYA, İ. ve ÇELİK, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı, Akademik İzdüşüm Dergisi, 6(1), 175-192.

KÖKÇÜ, A. A. (2020). Türk Donanması Libya Açıklarında Tatbikat Gerçekleştiriyor. 07 Temmuz, <https://www.defenceturk.net/turk-donanmasi-libya-aciklarinda-egitim-tatbikati-gerceklestiriyor>.

KÖSE, T. ve ÖZTÜRK, B. (2020). A Sea Change in the MENA Region: External Interventions in Libya, Insight Turkey, 22(4), Fall, <https://www.insightturkey.com/articles/a-sea-change-in-the-mena-region-external-interventions-in-libya>.

KURT, V. (2020). 27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem. SETA, (306), Ocak.

KÜMEK, İ. (2020). Küçük Devlet Müdahaleceliği: Katar ve BAE'nin Libya Müdahalesi. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 4(2), Aralık, 240-282.

LACHER, W. (2020). Libya's Fragmentation: Structure and Process in Violent Conflict. London: I. B. TAURIS.

Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti, Katar ile Yeni Bir Askeri Anlaşma İmzaladı (2020). Independent Türkçe, 14 Kasım, <https://www.indyturk.com/node/272481/d%C3%BCnya/libya-ulusal-mutabakat-h%C3%BCK%C3%BCmeti-katar-ile-yeni-bir-askeri-anla%C5%9Fma-imzalad%C4%B1>.

MALSİN, J. (2019). Saudi Arabia Promised Support to Libyan Warlord in Push to Seize Tripoli. The Wall Street Journal, April 12, <https://www.wsj.com/articles/saudi-arabia-promised-support-to-libyan-warlord-in-push-to-seize-tripoli-11555077600>.

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

MANNOCCHI, F. (2018). Saudi-influenced Salafis playing both sides Libya's civil war. Middle East Eye, 11 December, <https://www.middleeasteye.net/news/saudi-influenced-salafis-playing-both-sides-libyas-civil-war>.

MEGERİSİ, T. (2017). Egypt, Algeria, Tunisia. Neighboring States – Diverging Approaches. Karim Mezran-Arturo Varvelli, der, Foreign Actors in Libya's Crisis, Atlantic Council, Milano-Italy, 23-39.

MEGERİSİ, T. (2019). Libya's Global Civil War. European Council on Foreign Relations, Policy Brief, June.

MEZRAN, K. ve Arturo V. (2017). Libyan Crisis: International Actors at Play. Karim Mezran-Arturo Varvelli, der, Foreign Actors in Libya's Crisis, Atlantic Council, Milano-Italy, 13-22.

ÖZTAŞ, T. (2020). Libya and the Salafi pawns In the game. Anadolu Ajansı, 09 Ocak, <https://www.aa.com.tr/en/africa/analysis-libya-and-the-salafi-pawns-in-the-game/1697641>.

ÖZTOP, F. A. (2021). Pandora's Box: Updatind the Libyan Conflict Map. Akademik Hassasiyetler, 8(16), 225-243.

POLAT, F. (2021). Ten years After the Arab Spring: Has the Libyan Conflict Come to an End?. Al Sharq Strategic Research, 14 Ocak, <https://research.sharqforum.org/2021/01/14/ten-years-after-the-arab-spring/>.

PUSZTAI, W. (2019). Libya's Conflict. EU Institute for Security Studies, Conflict Series, Brief/12, Nov.

Qatar-Libya Sign Security Cooperation Agreement (2020). Trends'n'africa, October 28, <https://trendsnafrica.com/qatar-libya-sign-security-cooperation-agreement/>

RAMANİ, S. (2020). Saudi Arabia step sup role in Libya. Al-Monitor, February 20, <https://www.al-monitor.com/originals/2020/02/saudi-arabia-role-liyba-gna-hifter.html>.

SOLOMOU, J. (2022). Turkey-Libya Controversial Energy Accord Threatens Stability in Eastern Mediterranean. ANI, Oct 10, <https://www.aninews.in/news/world/others/turkey-libya-controversial-energy-accord-threatens-stability-in-eastern-mediterranean20221010070956/>.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

TOALDO, M. (2017), Europe: Carving Out a New Role. Karim Mezran-Arturo Varvelli, der, Foreign Actors in Libya's Crisis, Atlantic Council, Milano-Italy, 57-72.

UN Security Council (2021). Final report of the Panel of Experts on Libya Established Pursuant to Security Council resolution 1973 (2011), S/2021/229, 8 March.

UN Security Council (2011). Resolution 1973 (2011), S/RES/1973, 17 March.

Üçlü Askeri Koordinasyon! Türkiye ve Katar, Libya'da Deniz Üssünde Anlaştı (2020). Akşam, 19 Ağustos, <https://www.aksam.com.tr/siyaset/uclu-askeri-koordinasyon-turkiye-ve-katar-libyadadeniz-ussunde-anlasti/haber-1102484>.

WEHR, P. (1979). Conflict Regulation, Colorado: Westview Press.

WEHREY, F. ve BOUKHARS A. (2019). Salafism in the Maghreb: Politics, Piety, and Militancy. Oxford University Press.

WINER, J. M. (2019). Origins of The Libyan Conflict and Options for Its Resolution. The Middle Institute, Policy Paper, Washington.

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

STRUCTURED ABSTRACT

In Libya after Gaddafi, there was instability in the transition period and this led to severe crises in the country. In 2014, the country was again exposed to the civil war it was exposed to during the Arab Spring in 2011. This war, described as the Second Civil War in the literature, lasted longer than the First Civil War and took place with the participation of different actors. As a matter of fact, the First Civil War took place between the Gaddafi regime and its opponents and ended with the intervention of NATO. In the Second Civil War, the National Accord Government (GNA), recognized by the UN, and the Libyan National Army (LNU), the forces affiliated with General Haftar, faced each other.

Second Civil War in Libya; It actually reflected the division between the country's power centers in the political, military and economic areas, as well as in territorial and social terms. In the Alliance led by General Haftar; The National Army, the Zentan Revolutionaries and the tribal army in Vershifana took part. The other two Alliances with which this Alliance waged war are: (1) Libya Dawn Alliance (Islamists and some anti-Haftar tribes and groups); Misrata revolutionaries, Libya Revolutionaries Operation Chamber and Libya Shield Forces and (2) Benghazi Shura Council (Islamists and anti-Haftar revolutionary forces); Groups such as the February 17 Martyrs Brigade, Ansar Al-Sharia and Libya Shield 1. In one sense, this civil war was a war waged by Haftar, who is anti-political Islamist and nationalist, against Islamist groups, especially the Muslim Brotherhood. The war, which started with the 'Operation Dignity' led by Khalifa Haftar in May 2014, led to the defeat of radical Islamist groups, and the war continued between the two main local actors, GNA forces and Haftar forces. In this civil war, which lasted between 2014 and 2020, the parties could not completely defeat each other and eventually a solution began to be sought on the table after 2020.

The civil war in Libya during the 2011 Arab Spring resulted in the end of the monarchy and the 42-year-old Gaddafi regime. However, a stable state/administration could not be establishment in the country after Gaddafi. Thus, disagreements between local actors led to a second civil war between 2014-2020. This second civil war continued with the intervention of external actors rather than the limited power struggle of local actors. These external actors, who intervened in the war and escalated the size of the conflict, were defined as secondary actors and

played a role in undermining the solution. The war between the local actors, the GNA and the LNA, continued with the clustering of secondary actors around these local main actors. In this process, Türkiye and Qatar, which are among the regional actors; Italy became a party as an international actor. To the LNA led by Haftar, regional actors such as Egypt, the United Arab Emirates (UAE), and Saudi Arabia; Among the international actors, Russia and France became a party. This blocking does not mean that the secondary actors form an alliance among themselves and become parties to the conflict. As a matter of fact, they intervened and became parties to the conflict, mostly independently of each other and based on their own agendas of interest. Conflict intervention methods of these actors are shown in Table 1.

Table 1: Secondary Actors' Methods of Intervention

	Actors	The Facilitating Factors	The Sources of Motivation	Supports
Regional Actors	Egypt	Contiguous Political interaction Ideological approach	Security Concern Ideological reasons Economic reasons	Military Logistics Diplomatic
	UAE	Ideological approach Regional active foreign policy	Political/ideological reasons Economic interests	Military Media Diplomatic Financial
	Saudi Arabia	Sectarian approach Diaspora initiatives	Ideological Geopolitical interests	Media Financial
	Turkey	Historical ties Political Islamist approach	Economic Geostrategic interests	Political/diplomatic Military
	Qatar	Ideological approach Regional competition	Financial services Economic interests Geopolitical ambitions	Military Media
International Actors	Russia	Historical military relations Global power struggle	Economic Geopolitical interests	Military Political Economic
	France	Colonial history Ideological approach International power struggle	Economic interests Security concern Geopolitical interest	Military Political
	Italy	Colonial past Geographical and historical proximity	Economic interests Security	Diplomatic Security

The facilitating factors shown in Table 1 refer to the factors involved in the actor's involvement in the conflict. Actors have demonstrated their involvement in the conflict through these factors. The sources of motivation in the other column reflect the interests of the actors. The supports in the last column show in which areas the actors support. In this context, the actors revealed their positions with the support they gave to one of the parties. They mobilized this support with sources of motivation that reflect their interests. In this respect, their support has resulted in escalating conflict rather than promoting a solution.

The secondary actors in Libya acted within the framework of the patron-client, or in other words noble-proxy relationship, by providing political, financial and military support to the main actors they are a party

ÇATIŞMA HARİTALANDIRMASI BAĞLAMINDA LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASINDAKİ İKİNCİL AKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POZİSYONLAR, ÇIKARLAR VE İHTİYAÇLAR

to. Indeed, regional actors have sided with one of the primary actors in the context of a mixture of ideological and geographical ties. In addition, secondary actors were attracted by the fact that they would serve their political and regional interests and achieve their goals if their Libyan allies took control of the state. Thus, the LAO led by Haftar; Egypt and the UAE have had logistical military support, political support from Saudi Arabia, a good relationship with Russia, and an important liaison with France. The GNA led by Sarraj is; It has the military and political support of Türkiye and Qatar and the active political support of Italy.

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ*

The Effect of Armenian Nationalism on The Karabakh Problem

Tolga OTABATMAZ**

Öz

Makalede, Ermeni milliyetçiliğinin Karabağ problemine etkisi incelenmiştir. Makalenin amacı, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının Ermenistan'ın politikalarını ne şekilde etkilediğini ortaya koymaktır. Makalede, zihniyet, kimlik ile milliyetçiliği oluşturan unsurların Ermenistan'ın politikalarını etkiledikleri öne sürülmüş ve Ermeni milliyetçiliğinin Karabağ problemini ne şekilde etkilediği sorusunun cevabı aranmıştır. Kimliğin, toplumların birbirleriyle savaşmasına sebep olacak kadar önemli bir kavram olduğu ve bu kapsamda Ermeni kimliği ile milliyetçiliğinin Karabağ Savaşının yaşanmasında rolü olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Karabağ, kimlik, tarih, çatışma

Abstract

In the article, the effect of Armenian nationalism on the Karabakh problem was examined. The aim of the article is to reveal how the concepts of identity and nationalism affect the policies of Armenia. The article argues that the elements of mentality, identity and nationalism affect Armenia's policies and seeks an answer to the question of how Armenian nationalism affects the Karabakh conflict. It has been revealed that identity is such an important concept that it causes societies to fight each other and in this context, Armenian identity and nationalism played a role in the Karabakh War.

Keywords: Nationalism, Karabakh, identity, history, conflict

*Şimdi geçmişten doğar,
geçmiş ise gelecektir.
(Sargisyan, 2014b: 219)*

* Makale Geliş Tarihi: 19.04.2023

Yayına Kabul Tarihi: 22.06.2023

**Unvan: Doktor, Kurum: Genelkurmay Başkanlığı, e-posta:
tolgaotabatmaz@hotmail.com ORCID: 0000-0002-0332-4065

GİRİŞ

Milliyetçilik, ilk olarak 18'inci yüzyılda Batı Avrupa'da görülmeye başlanmış ve akabinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik düzen ise "milletin" oluşmasını sağlamıştır. Söz konusu milletin kurduğu devlet ile de milliyetçilik fikri ortaya çıkmıştır (Oran, 1997: 20). Bu fikir bir etkileşim yaratmış ve milliyetçilik fikri dünyanın değişik bölgelerinde de görülmeye başlamıştır (Calhoun, 2007: 34). Milliyetçilik, hem birleştirici hem de ayrılıkçı bir unsur olarak öne çıkmıştır, ayrıca hem emperyalizmin uygulanmasında hem de emperyalizm karşıtlığında sıklıkla vurgu yapılan bir olgu olmuştur (Oran, 1997: 21-22). Milliyetçilik, insan bilinci ve davranışlarını şekillendirip onu yönlendiren bir yorumlama ve algılama biçimidir. Bu kapsamda insanların sahip olduğu duygular, milliyetçiliğin farklı yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır (Özkırımlı, 2015: 14-15).

Ermenilerin sahip olduğu duygular da Karabağ Savaşının yaşanmasında önemli bir sebep olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, Ermenilerin Karabağ konusunda tarih, toprak ve din çerçevesinde oluşturdukları anlayış ile Ermeni milliyetçiliğinde "öteki" olarak belirlenen Türkler hakkındaki algıları önem taşımaktadır. Ermeni sosyolog Ludmilla Harutyunyan'a göre, 1915 olaylarının 1988 yılındaki Karabağ olaylarına etkisi çok büyüktür. Kişisel olarak yok edilmek değil millet olarak yok edilmek ve soykırım korkusu her Ermeni'nin içinde yaşadığı bir korkudur. Bu korkuyu gidermek ise imkânsızdır. Ermeniler, Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türklerini sadece Türk olarak isimlendirmektedirler. 1988 yılındaki olaylarda, 1915 yılında yaşananlardan dolayı ortaya çıkan Türk tehdidi algısı Azerbaycan Türklerinin üzerine aktarılmıştır (de Waal, 2003: 78).

Literatürde Ermeni kimliği, zihniyeti ve milliyetçiliğinin Karabağ Savaşına etkisi ile ilgili olarak yapılan çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu kapsamda söz konusu makale literatüre katkı sağlayacaktır.

Çalışmada, toplumların tarihsel süreçte oluşturdukları zihinsel alt yapıların, kimliklerin ve milliyetçiliği oluşturan unsurların, toplumların -bu bağlamda devletlerin- davranışlarını etkilediği öne sürülmüş, Ermeni zihniyeti ve milliyetçiliğinin Karabağ sorununu ne şekilde etkilediğinin cevabı aranmıştır. Bu kapsamda çalışmada bağımsız değişken milliyetçilik, bağımlı değişken ise devletlerin politikalarıdır. Çalışmada öncelikle, milliyetçilik ve ulus devlet kavramlarının çerçevesi çizilecek, ardından Ermeni milliyetçiliği incelenecek ve bunun Karabağ sorunu ile

olan ilgisi gözden geçirilecektir. Çalışmada sadece Ermeni tarafının bakışı sunulacaktır. Azerbaycan tarafının bakışı ile karşılaştırma yapılmayacaktır. Ermeni milliyetçiliği, milliyetçilik kavramının unsurları ile milliyetçilik ideolojisinin üçlü yapısı (duygu, ideoloji ve toplumsal hareket) kapsamında incelenecek ve Karabağ savaşına etkisi ortaya konulacaktır. Karabağ Savaşının aktörleri Azerbaycan ve Ermenistan'dır, dolayısıyla çalışmanın analiz düzeyi devlet düzeyidir. Çalışmada, yazılı kaynakları tarama ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Veri analizi yapılırken nitel yöntemlerden faydalanılmıştır.

MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

Zaman zaman birbirleriyle karıştırılan millet ve milliyet kavramları arasında fark bulunmaktadır. Millet, bir örgütlenme şekli, milliyetçilik ise his, düşünce ve hareket biçimi olarak kendisini gösterir (Oran, 1997: 25). Milliyetçilik, milleti ulusal devlet içinde, toplumun sadakat göstereceği odak olarak gösteren bir ideolojidir (Oran, 1997: 28).

Dünyada birbirinden farklı milliyetçilik ekolleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi olan Alman milliyetçiliğinde dil, millet ve devlet önemli kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Alman milliyetçiliğinde dil sadece konuşulan dil olarak görülmez, aynı zamanda o toplumun gelenek ve görenekleri de dilin parçası olarak görülür. Dolayısıyla dil, düşünce tarzı ile ilişkili bir olgudur. İnsanlar dil ve topluluğun ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Buna göre, bir toplumun tarihini bilmek onu anlamamız için çok önemlidir, bir diğer deyişle o toplumun kendini ifade ediş biçiminin öğrenilmesi o toplumun anlaşılması bakımından önemlidir. Alman milliyetçiliğine göre, millet kavramının ilk aşaması ortak bir dile sahip insanların bulunmasıdır. Milletlerin kendilerine ait bir devletleri olmalıdır ve kendi kaderlerini tayin edebilmelidirler. Ayrıca toplumlar doğa tarafından yaratılmış ve birbirlerine karışmamaları gerekmektedir çünkü bu doğaya aykırı bir hareket anlamına gelmektedir (Özkırımlı, 2015: 37-38). Herder'e göre, millet olmak için dil ve kültür kavramları temel önemdedir. Millet olmanın en önemli koşulu ortak bir dile sahip olmaktır. Dil, bir milletin oluşması ve devam etmesinde en önemli unsurdur. Bundan dolayı ortak dile dayalı gelenek, görenek ve kültür korunmalıdır. Bunlar korunduğu takdirde millet varlığını devam ettirebilecektir (Sevim, 2008: 23).

Fransız milliyetçiliği ise Alman milliyetçiliği gibi etnisiteyi temel almamaktadır. Fransız milliyetçiliğine göre millet, cumhuriyetçi ideoloji ve

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

dil çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, cumhuriyetçilik, laiklik gibi değerlerin benimsenmesi ve Fransız dilinin öğrenilmesi Fransız vatandaşlığı almak için yeterlidir (Aktürk, 2006: 48-49).

Marx ve Engels'e göre, millet olabilmek için ekonomik ve toplumsal gelişmişlik düzeyine ulaşmak gerekmektedir. Yani dil, ortak tarih, gelenekler millet oluşturmak için yeterli değildir (Özkırmı, 2015: 47).

Renan'a göre, milletlerin doğmasında yaşanmış ortak tarih ile siyaset önemli bir yer tutmaktadır. Millet olabilmek için onu oluşturan bireylerin onayı gerekmektedir, dolayısıyla millet bir ruhtur ve başlangıç ile sonu bulunmaktadır. Millet in oluşmasında geçmişte yaşanan başarıların hatırlanması ve kötü anıların unutulması önemli bir noktadır. Bu anlamda, geçmiş zaferler, önemli liderler ve ortak tarih milletleri millet yapar (Özkırmı, 2015: 56).

Anthony Smith'e göre ise millet; tarihi bir toprağı, ortak mitleri, tarihi belleğı, ortak kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan insan topluluğudur (Smith, 2016: 32).

Benedict Anderson'a göre, bir toplumu oluşturan insanlar o toplumdaki insanların tamamını tanımamakta ve onlarla tanışmamaktadır, fakat buna rağmen zihinlerinde birlik ve beraberlik bilinci yaşamaya devam etmektedir. Bundan dolayı ulus kavramı Anderson tarafından, hayal edilmiş siyasal bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Ulus, sınırlı ve egemen olarak hayal edilmektedir. Sınırlıdır çünkü uluslar kendilerini bütün insanları kapsayacak şekilde hayal etmemektedirler ve kendi sınırlarının dışında başka uluslar da bulunmaktadır. Egemen olarak hayal edilir çünkü uluslar özgür olmak isterler ve bu özgürlüğün gelebileceğı en son nokta egemen bir devletin varlığıdır. Ayrıca, uluslar kendilerini cemaat olarak hayal ederler çünkü ulus kavramı yoldaşlık ve kardeşlik temelinde tasarlanır (Anderson, 2023: 24-26).

Otto Bauer'e göre, kader topluluğı olan milletin kendine özgü bir karakteri ve kültürü bulunur. Bauer milletin oluşumunu koşullara bağlamaktadır. Bu kapsamda üç unsurun birbirine yakınlaşması önemlidir. Bunlar üretim biçimleri, ekonomik ilişkiler ve konuşulan lehçelerdir. İkinci aşamada ise kültür topluluğı oluşmaktadır, bu aşamada bütün toplumun anlayabileceğı dil oluşur, bu dönem kültür topluluğı ile millet arasında köprü görevi görür. Kültür topluluğı aşamasından millete aşamasına geçişte önemli olan ortak kadere olan

inançtır. Bauer'e göre, ortak gelecek duygusu ortak geçmişten daha fazla önem taşımaktadır, bundan dolayı Bauer milleti, kader topluluğu olarak tanımlamaktadır (Özkırımlı, 2015: 53).

Milliyetçiliğin üçlü bir yapısı vardır. Bu yapı; duygu, ideoloji ve toplumsal hareket aşamalarıdır (Oran, 1997: 33). Duygu olarak bakıldığında milliyetçilik, parçası olunan millete duyulan bağlılıktır. Birey, güvenliğini sağlamak amacıyla tutunuma ihtiyaç duyar. Bu tutunumu ise iki şekilde sağlar. Bu yollardan ilki "biz", ikincisi ise "onlar" bilincidir. Toplumdaki entelektüel kesim biz bilincini topluma hatırlatır, bu bilinç toplumun büyük kesimi tarafından kabul edildiği takdirde ise milliyetçilik o toplumda etkinlik kazanır. Onlar bilinci toplumun tutunum ihtiyacını destekler. Bu bilincin sadece ülke dışındaki bir toplum üzerine inşa edilmesi gerekmez, aynı zamanda o toplumun içindeki bir kesim de "onlar" olarak adlandırılabilir. Onlar bilinci, gerek ülkedeki sıkıntılı zamanlarda gerekse biz bilincinin toplumda güçlü olarak hissedilmediği durumlarda milliyetçiliği ayakta tutma görevini görür (Oran, 1997: 34-35).

Etnik grupların süreklilik gösterebilmeleri için kendilerini toplumlarına ait kıstaslarla tanımlamaları gerekir. Bu ise kendi sınırlarını korumaları yoluyla gerçekleştirilebilir. Grupların arasındaki farklılıklar o grupların süreklilik göstermesini sağlar. Bir gruba ait birey başka gruplara ait bireylerle ilişkiye geçtiği halde kendi grubunun kimliğini koruyorsa, bu durum o bireyin kendi grubuna aidiyet ve diğer grubu dışlama kavramlarını çalıştırdığı anlamına gelmektedir. Etnik grupları ayıran sadece coğrafi sınırlar değildir. Varlıklarının devam edebilmesi için aynı zamanda bir gruba ait olma ve diğer grupları dışlama kavramlarının da çalışması gerekmektedir (Barth, 2001: 17-18). Millet kavramı sadece etnik yapı üzerinden tanımlanamamaktadır, aynı zamanda din, dil, mezhep gibi kavramlar da bu tanımlamada rol oynayabilirler (Aktürk, 2006: 27-28). Millet sadece ortak din, tarih ve benzeri unsurları paylaşan topluluklar olarak tanımlanabildiği gibi, aynı ülkede yaşayan ve ortak çıkarları temelinde o ülkenin yönetimine bağlılık duyan topluluklar olarak da tanımlanabilir (Boztemur, 2006: 163). Ziya Gökalp'e göre millet; coğrafya, kan ve soy gibi kavramlarla ilgili bir olgu değildir. Millet; ahlak, din, dil kavramları bakımından ortak olan, yani aynı eğitimi almış kişiler tarafından oluşturulan topluluktur. İnsan için maneviyat maddiyattan daha önemlidir ve insanın kişiliği bedeninde değil ruhundadır, bundan dolayı millette soy aranmamalıdır (Gökalp, 2001: 18).

Milliyetçiliğin ikinci aşamasında ise toplumu örgütleme görevini

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

üstlenen grup tarafından, bireyin sadakatinin başka ideolojilere kaymaması amacıyla bir ideoloji ortaya konur ve bu yolla tutunum yaratılır (Oran, 1997: 38). Kedourie'ye göre, toplumsal koşullar, düşüncelerin ortaya çıkmasını ve bu düşünceyi toplumun kabul etmesini sağlar (Özkırımlı, 2015: 63).

Milliyetçiliğin üçüncü aşaması ise toplumsal harekettir. Toplumsal hareket aşamasında milliyetçilik, duygu ve ideolojiye ihtiyaç duyar. Bu aşamanın üç adet koşulu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ideolojik yönlendirme yapılmasının zorunluluğudur. Sadece milliyetçi duygu ile hareket edilmesi milliyetçilik manasına gelmemektedir, ayrıca ideolojik olarak yönlendirme de yapılması gerekmektedir. İkinci koşul ise millet kavramıdır. Sadakat gösterilecek yegane kavram millet olmalıdır, millet kavramı en üstün kavramdır (Oran, 1997: 41). Millet, insan hayatından daha çok değer verilen bir kavram olarak görülmektedir (Özkırımlı, 2015: 11). Üçüncü koşul ise milletin içinde örgütlendiği bağımsız bir ulus devlettir (Oran, 1997: 42). Fichte'ye göre, insanlar bir bütün içerisinde gerçeklik kazanır ve kendini gerçekleştirir, bundan dolayı devlet insanlardan önce gelir. İnsan ile devlet bir olduğunda kişisel özgürlük gerçekleşir (Özkırımlı, 2015: 35).

Ermeni milliyetçiliği çerçevesinden bakıldığında, Ermenilerin zihinsel alt yapısını oluşturan en önemli üç unsurun; Ermenilerin sonsuz sembolleri olarak kabul ettikleri Ağrı Dağı, Hristiyanlığı devletin dini olarak kabul eden ilk devlet olma anlayışı ve her Ermeni'nin hafızasında yer eden 1915 olayları olduğu görülmektedir (Sargisyan, 2010a: 152-153). Yani din, tarih ve toprak.

1915 olayları Ermenilerin kolektif bilinçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Libaridian'a göre, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmaması Ermeni kolektif kimliği ile Ermenilerin bireysel kimliklerinin hatırı sayılır bir bölümünün yadsınması manasına gelmektedir. 1915 olaylarının siyasi hale getirilerek Ermenistan siyasetinde merkezi bir yer edinmesi Ermeni tarihinin iki döneme indirgenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu dönemler; 1915 öncesi ve 1915 sonrasıdır. Bu düşünceye göre, 1915 öncesinde yaşanan her şey 1915'e götüren etkenler olarak görülmüş, 1915 sonrasında yaşananlar ise 1915 olaylarının sonucu olarak yorumlanmıştır. Ermeni diasporasının da 1915 olaylarının sonucunda ortaya çıktığı tasavvur edilmiş, sonuç olarak başka bir siyaset ve gelecek düşünmek güçleşmiştir. 1915 olaylarının soykırım olarak tanıtılmasının siyasetin temel amacı haline gelmesi saplantılı bir

davranış geliştirilmesine sebep olmuştur. Bu saplantılı davranış ise Ermenileri ruhen ve zihnen sakatlamıştır. (Libaridian, 2005: 154-157).

Günümüzde Ermeni milliyetçiliğinin belirlediği üç hedef vardır. Bunlar; homojen bir Ermeni kimliği yaratmak, vatan ideali oluşturmak ve bu ideal vatanın Ermenilerin hâkimiyetine girmesi için gerekli girişimlerde bulunmaktır. Bu üç hedeften ilk ikisinin en önemli destekçisi kilisedir (Sezgin, 2005: 175).

ULUS DEVLET

Ulus devlete giden sürecin en önemli dinamiği bir milletin parçası olmaktır (Şimşek, 2006: 6). Ulusun beş unsuru bulunmaktadır. Bunlar; dil, din, soy, tarihsel/kültürel birlik ve “onlar” kavramıdır (Erözden, 1997: 106). Kolektif kimliğin yanı sıra toplumsal dayanışmanın bulunması da ulus olarak kabul edilmek için gereklidir (Calhoun, 2007: 5).

Dil, siyasi içeriğe sahip bir kavram olmasından dolayı, siyasi bir proje ile bütünleştirilmelidir. Ülkede dil birliğinin gerçekleştirilmesi siyasi bir proje olarak öne çıkmaktadır, bunun sağlanması için ise tek tip bir eğitim sistemine ihtiyaç duyulmaktadır (Erözden, 1997: 109). Kültür/tarih birliği, tarih kavramı tarafından toplumda türdeşliğin yaratılması olarak adlandırılabilir. Kültür/tarih birliği de siyasi bir projedir ve içeriği siyaset tarafından oluşturulur. Soy birliği belirlenmesi oldukça zor olan bir kavramdır çünkü henüz devlet kuramamış olan topluluklarda da bu kavrama vurgu yapılmaktadır. Din, ulus kavramıyla ilişkisi olmayan bir unsur olmakla toplulukların türdeşliği çerçevesinde zaman zaman kullanılmaktadır (Erözden, 1997: 110-113). Kimi zaman etnik gruplar, en dindar topluluklara dönüşebilirler. Ermenilerin yanı sıra Yahudiler ve Kıptiler de bu topluluklara örnek olarak verilebilir. Ayrıca dini cemaatler de zamanla etnik topluluk haline gelebilirler (Smith, 2016: 21). “Onlar” kavramı ise olumsuz bir öge olarak ortaya çıkar ve toplumun düşman karşısında türdeş hale gelmesini sağlar. Devletlerin kurulurken vermiş oldukları mücadeleler veya yaşadıkları işgaller düşman imajının zaman zaman kendiliğinden oluşmasını sağlar. Zorunlu askerlik, bu imajın topluma benimsetilmesi için en başta gelen kurumdur (Erözden, 1997: 114-115).

Ulus devlet yapısal unsur anlamında, siyasi ve ülkesel bütünlük olmak üzere ikiye ayrılır. Siyasi bütünlük, o ülkede yaşayanların vatandaşlık bağı ile ulus çerçevesinde bütün hale getirilmeleri anlamına gelmektedir.

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Ülkesel bütünlük ise vatan kavramı ile eş anlamlıdır. Vatan, türdeş hale gelmiş topluluğun yaşadığı coğrafyadır ve kutsaldır. (Erözden, 1997: 116). Ulusu oluşturan bireyleri türdeş hale getirmek için zorunlu askerlik, siyasi katılım ve eğitim araç olarak kullanılmaktadır (Erözden, 1997: 123).

Calhoun'a göre ulusun on adet özelliği vardır. Bunlar; sınırları belli bir toprak veya belirli nüfusun bulunması (veya her ikisinin de bulunması), ulusun birliği ve bölünmezliği, egemenlik, meşruiyet, halkın katılımı, bireylerin ulusun parçası olması ve eşitliği, kültür, ortak tarih, ortak ırk veya mezhep özellikleri ve son olarak toprakla kurulan bağıdır (Calhoun, 2007: 6).

Uluslaşma sürecini tamamlamış olan Ermeni toplumunun, kurmuş olduğu ulus devletinin ideolojisi olan milliyetçiliğin Karabağ sorununu nasıl etkilediğini anlayabilmek için, söz konusu olgunun unsurlarını Ermeni tarihinde aramak önem arz etmektedir.

ERMENİLERDE MİLLİYETÇİLİĞİN UNSURLARI

TOPRAK

Ermeniler tarafından doğdukları, binlerce yıl yaşadıkları, tarihlerini yaratıp, kültürlerini oluşturduklarını iddia ettikleri ve vatan olarak adlandırdıkları bölge, Karadeniz, Hazar Denizi ve Akdeniz arasında kalan bölgedir. Ermenilerin "Ermeni Platosu" adını verdiği bölge söz konusu alanın büyük bir kısmını kapsamaktadır. Ermeni platosu; Anadolu platosu ve İran platosu arasında, güneyde Mezopotamya, kuzeyde Karadeniz ve Kura nehri ile sınırı olan bölgedir ve yaklaşık olarak 400 bin kilometrekare büyüklüğündedir. Ermeniler tarafından, Hayk veya Hayastan olarak adlandırılan Ermenistan'ın idari olarak bölünmesi ise şu şekilde gerçekleştirilmiştir. Ermeni tarihine göre, pek çok değişim yaşayan idari bölünmeden en bilinenleri Büyük Ermenistan, Küçük Ermenistan, Kommagene ve Kilikya'dır. Yunan coğrafyacı Ptolemeos'a göre, Büyük Ermenistan 20 bölgeye ayrılmıştır, Ermeni kaynaklarına göre ise 15 bölgeye ayrılmıştır. Bunlar; Yüksek Ermenistan, Sopk, Ahdznik, Turuberan, Mokats Aşhar, Korçayik, Parskayik, Vaspurakan, Sunik, Artsah, Paytakaran, Utik, Gugark, Tayk, Ararat'tır (Movsisyan, 2013b: 5-6).

Ermeni coğrafyacılarına göre ise Büyük Ermenistan 36 42 00 K-36 45 00 D koordinatları arasında kalan bölgededir. Büyük Ermenistan'a, Kilikya bölgesi ve Küçük Ermenistan bölgeleri katıldığında ise koordinatlar 36 42 00 K-32 45 00 D şeklinde olmaktadır. Tarihi Ermenistan olarak

adlandırılan bölgenin yüzölçümü 250.000 kilometrekare olup, doğudan batıya 1000 kilometre uzunluğunda kuzeyden güneye ise 500 kilometre genişliğindedir (Uras, 1988: 239).

Rafael İşhanyan'a göre ise Ermenistan, Büyük Ermenistan ve Küçük Ermenistan isimli iki bölümden oluşmuştur. Büyük Ermenistan'a Ermeni platosu adı verilmesinin sebebi bölgenin dağlık olmasıdır. Sınırları; kuzeyde Kura nehri, güneyde Toros sıradağları ile Mezopotamya, batıda ise Fırat nehrinin güneye kıvrılıp Mezopotamya'nın kuzeyine kıvrılan kesiminden oluşmaktadır. 60 bin kilometrekare alana sahip olan Küçük Ermenistan ise Büyük Ermenistan'ın batısında kalmaktadır ve bölgenin batısında Kilikya bulunmaktadır. Ermenistan platosunun gerçek Ermenistan olarak kabul edilmesi M.Ö. 9'uncu yüzyıla kadar uzanmaktadır fakat Büyük Ermenistan adının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Bölge Yunanlılar tarafından Armenia Megale, Persler tarafından Bazuk Armenan, Romalılar tarafından ise Armenia Mayor olarak adlandırılmıştır (İşhanyan, 2006: 15-16).

George Burnutyan'a göre tarihi Ermeni toprakları; Türkiye'nin doğu bölgesini, İran'ın kuzey doğu bölgesini, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bir kısım bölgeleri ile şimdiki Ermenistan'ın tüm arazisini kapsamaktadır. Kura ve Aras nehirleri Ermenistan platosunu Hazar denizi ile birleşen çökük araziden, Pontus dağlarından, Karadeniz ve Gürcistan'dan ayırarak kuzey sınırını çizmektedir. Toros dağları Ermenistan'ı Assiriya, Kürdistan ve İran'dan ayırarak güney sınırlarını çizmektedir, batı sınırları ise Fırat ve kuzeye doğru olan dağ silsilesi arasından geçmektedir. Ermeniler, Kura nehrinin doğusundan Hazar denizine kadar olan bölge ile Fırat nehrinin batısından Kilikya'ya kadar olan bölgede de topluluklar oluşturmuşlardır (Burnutyan, 2014: 7). Keğam Kerovpyan İşkol'a göre Ermenilerin ataları, Ermeni platosunun batısında ve Küçük Asya'nın doğusunda yaşamışlardır (Kerovpyan, 2000: 81).

Armen Emilyeviç Haçikyan'a göre ise Ermenistan platosu Ermenilerin tarihi vatanıdır. Ermeni platosunun doğusunda İran platosu, batısında Anadolu platosu, kuzeyinde Kura nehri vadisi, güneyinde ise Mezopotamya bulunmaktadır. Kuzey batısında Pontus sıradağları, güney batı sınırlarında ise Ermeni Torosları uzanmaktadır (Haçikyan, 2016: 6-7).

Artaşes Margaryan'a göre ise Ermenistan'ın sınırları, güneydoğuda İran platosu, batıda Anadolu platosu, güneyde Assiriya ve Mezopotamya, kuzeyde Gürcistan ve Albanya şeklindedir. Ermenistan'ın ana toprakları;

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Büyük Ermenistan, Küçük Ermenistan ve Kilikya şeklindedir. Bunlardan Büyük Ermenistan'da Ermeni halkı ortaya çıkmış ve yaşamıştır. Anani Şirakatsi'nin "Aşharatsuytsu" kitabına göre Ermenistan 15 bölgeden meydana gelmekteydi. Bu bölgeler; Ayrarat, Turuberan (Taron), Vaspurakan, Ahtsnik, Sopk, Büyük Ermenistan, Gugark, Sunik, Artsah, Mokka, Korçayik-Kordvats, Parskayik, Utik, Tayik, Paytakaran veya Kaspk bölgeleridir (Margaryan, 2016: 3-6).

Günümüzdeki Ermenistan Cumhuriyeti; Ermeniler tarafından Büyük Ermenistan olarak adlandırılan coğrafyanın Ararat, Sunik, Gugark, Utik bölgelerini, sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ise Artsah, Sunik ve Utik bölgelerini kapsamaktadır (Movsisyan, 2013b: 7).

İncil'e göre, cennet ve hayat ağacının bulunduğu yer Ermenistan topraklarıdır. Başka bir deyişle Ermenistan toprakları, dünyanın oluştuğu yerdir. (Movsisyan, 2010a: 9) Fırat, Dicle, Kura, Aras ve Çoruh nehirlerinin kaynaklarının bulunduğu bölgede Âdem ile Havva'nın yaşamış oldukları cennet bulunmaktadır. (Margaryan, 2016: 4) Yani Ermenistan cennettir ve Ağrı Dağı coğrafi olarak bu cennetin tam merkezinde bulunmaktadır. Ağrı Dağı Ermeniler için sadece dini bir sembol değil, aynı zamanda büyük Ermenistan'ın da sembolüdür (Minasyan, 2016: 8).

Ermeni kaynaklarına dayanılarak yazılan yukarıdaki coğrafi açıklamalardan da görüldüğü üzere, Ermeniler için Türkiye, İran, Gürcistan ve Azerbaycan topraklarının bir kısmı tarihi Ermeni vatanı olarak ifade edilmektedir. Karabağ'ın ise bu vatanın bir parçası olduğu iddia edilmektedir.

Karabağ; Azerbaycan Türklerine göre, bilinen tarih boyunca Azerbaycan kontrolünde kalmıştır. Buna karşılık Ermeniler ise Karabağ'ın Ermeni yerleşim bölgesi olduğu ve Azerbaycan yönetiminin yasadışı olduğunu öne sürmektedirler. Dağlık Karabağ adı incelendiği zaman ise o bölgede hüküm sürmüş üç büyük gücün dillerinin karışımı halinde isimlendirildiği görülmektedir. "Kara" kelimesi Türkçede siyah anlamındadır, "bağ" kelimesi Persçe bahçe Türkçe ise "asma" anlamındadır, "Nagorno" kelimesi Rusça dağlık anlamına gelmektedir. Bölge Ermeniler tarafından Artsah, Azerbaycan Türkleri tarafından ise Yukarı Karabağ veya Dağlık Karabağ olarak isimlendirilmektedir. Ermeni kaynaklarına göre Karabağ M.Ö. 4. yüzyılda var olan Ermeni krallığının bir parçasıdır (Cornell, 1999: 3). Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesinin içinde bulunmaktadır. Yüzölçümü 4392 kilometrekaredir,

kuzey-güney istikametinde 120 kilometre uzunluğunda, doğu-batı istikametinde ise 35-60 kilometre genişliğindedir. (Aliyev, 1989: 3). 7 Temmuz 1923 tarihinde Bolşevikler tarafından Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuştur (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi).

Ermeniler tarafından Karabağ'ın Ermeni yurdu olduğuna yönelik öne sürülen kanıtlardan bazıları; Bizans İmparatoru Konstantin Porfirorodniy'in Haçena isimli bir Ermeni hanına gönderdiği mektupta "Ermenistan'a" ifadesinin kullanılması ve Haçena isminin Karabağ'ın Ermenice isimlerinden birisi olduğu, 15.yüzyılda yapmış olduğu gezi sırasında Karabağ'da bulunmuş olan Hans Şildberger'in Karabağ'ın Ermenistan'da bulunduğunu belirtmesi, 13. yüzyılda yaşamış olan Pers bir coğrafyacının Karabağ halkının Ermeni olduğunu belirtmesi, bu konuyla ilgili Gürcü kaynaklarında da bilgilere rastlanması, ayrıca Stefan Sunets isimli araştırmacının 7. yüzyılda Karabağ'ın sadece etnik bir Ermeni bölgesi olmadığı, aynı zamanda burada Ermeni dilinin kendine has bir diyalekti olduğunu belirtmesidir (Şahnazarov, 2011: 11).

Ermenilere göre (özellikle diaspora Ermenileri) Karabağ sorunu ve 1915 olayları arasında birbiriyle ilişkili üç nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, her iki olayda da düşman aynıdır, Türkiye ve Azerbaycan'da yaşayan Türkler. İkinci nokta, her iki sorunun da çözülmemiş olmasıdır. Ermeniler tarafından ailelerinin buldukları bölgelerden göçmek zorunda kalmaları ve vatanlarının kaybedilmesi birbirleriyle ilişkili hale getirilmektedir. Bu kapsamda tarih, Ermeni kimliğinin oluşmasında önemli bir unsur haline gelmektedir. Üçüncü olarak ise Karabağ konusu Ermeniler tarafından direkt olarak 1915 olayları ile ilişkilendirilerek sembolik bir zafer, ana vatanın topraklarından bir kısmının geri kazanılması ve adaletin sağlanması olarak görülmektedir (Chernobrov ve Wilmers, 2020: 915-930). 1915 sonrasında oluşturulan Ermeni kimliği "kaybedilmiş anavatan" ve onun geri alınması anlayışı ile ilişkilendirilmiştir (Panossian, 2002: 137).

Vamık Volkan tarafından literatüre kazandırılmış olan seçilmiş travma kavramı, öteki olarak tanımlanan grubun yüzünden kendi grubunun tamamında mağdur olma, aşağılanmışlık, çaresizlik gibi duygular yaşanmasıdır. Seçilmiş travmada söz konusu olan toprak, saygınlık ve onur kaybıdır (Volkan, 2005a: 69).

Seçilmiş travma çerçevesinden incelendiğinde; Ermenilerin

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

zihinlerindeki “öteki” yüzünden kendi gruplarının tamamında mağdur olma, aşağılanmışlık, çaresizlik gibi duygular yaşattıkları görülmektedir. 1915 olayları ve Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanması, Ermeniler için toprak kaybı, mağdurlaştırılma ve saygınlık kaybıdır. Travma işlemini değiştirdiği zaman ortaya çıkan sonuçlardan bir tanesi abartılı haklılık düşüncesidir. Bu düşünce, grubu istediklerine sahip olma ve öteki kavramı ile çatışmaya girmeye hakkı olduğunu düşündürür. İrredentizm politikası abartılı haklılık düşüncesinin bir ürünüdür (Volkan, 2007b: 240). Yani kısaca; toprak, milliyetçiliği oluşturan unsurlardan bir tanesi demek, Karabağ ise toprak demek, toprak için yapılan Karabağ Savaşı ise Ermeni toplumunun zihninde, öteki yüzünden kaybetmiş oldukları topraklarını tekrar ele geçirebilmek amacıyla yapılan haklı bir savaş demektir.

TARİH VE KÜLTÜR

Bu kısımda Ermenilerin ortaya çıkışı, tarih ve kimlik konuları aynı başlık altında işlenecektir. Öncelikle, Ermeni milletinin ortaya çıkışı çerçevesinde Ermeni tarihinin eski dönemleri, ardından günümüzdeki olaylara ışık tutması amacıyla yakın dönem Ermeni tarihi incelenecektir.

Ermeniler, tarihlerini 1915 öncesi ve 1915 sonrası olmak üzere iki döneme indirgemişlerdir (Libaridian, 2005: 155). Ermeniler, tarihi bir hayatta kalma stratejisi olarak görmekte ve kendi tarihlerini bilmedikleri takdirde yok olacaklarını düşünmektedirler. Tarihsel olaylar, Ermenilerin kendilerini kalıcı olarak yok edilme tehlikesi altında yaşayan kurbanlar olarak algılamasına yol açmıştır (Fehlings, 2017: 15). Bu kapsamda, Ermeniler tarafından kurbanlık ve mağduriyetle ilişkilendirilen trajik kahramanlık anlayışı ile kendi kökenlerine çok fazla atıf yapılmaktadır (Fehlings, 2017: 12). Ermeni tarihi genel olarak üç sacayağı üzerinde durmaktadır. Bunlar; Ermenilerin oynamış oldukları uygarlık rolü, kendisini Hristiyanlığın Doğudaki kalesi olarak tanımlama ve doğulu barbarlardan dolayı insanlık uğruna acı çeken kurban olma durumudur. Başka bir deyişle, Ermeniler kendilerini bir yandan en yüksek bilgeliğin taşıyıcıları olan, diğer yandan ise sonsuza kadar savunmasız kurbanlar olmaya mahkûm olan seçilmiş bir halk olarak tasvir etmektedirler. Bu yaklaşım Ermenilerin Türk karşıtı kimliğini şekillendirmektedir (Shnirelman, 2001: 22).

2020 yılında yayınlanan Ermenistan Devleti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinin ön sözünde Başbakan Nikol Paşinyan tarafından, ulusal kimliğin en hayati unsurunun, kişinin kökleriyle olan bağı ve ulusal miras

ile değerler üzerindeki sahiplik duygusu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, ulusal kimlik ve ulusal farkındalığın tarihsel deneyim, tarihin farkına varmak, tarihsel süreç boyunca ortaya çıkan olumlu ve olumsuz durumlar ile gelecekte ulaşılmak istenen amaçlar yoluyla geliştiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda Ermenistan'ın ulusal güvenliğini sağlamak için öncelikle Ermeni ulusal kimliğinin üzerine düşünülmesi gerektiği, çünkü ulusal güvenliğin ulusal kimliği fiziksel ve maddi tehditlerden korumakla ilgili olduğunun altı çizilmiştir (Prime Ministry of Republic of Armenia, 2020: 2-3).

Sümer-Akad tabletlerine göre, Ermenistan platosunda Hayk hüküm sürmekteydi, Hayk ise yaratıcı bilgelik tanrısı Hay'ın oğluydu. İncil'de tüm insanlığın Hz. Nuh'un üç oğlundan türediği, bu kapsamda Ermenilerin atası Hayk'ın ise Yafes'in oğlu olan Torgom'un çocuğu olduğu belirtilmektedir. Yani Hayk, Nuh'un çocuğu olan Yafes'in torunudur. Bu, Torgom'un İncil'de eski bir Ermeni devletinin atası olarak betimlenmesine dayanmaktadır. Fırat Nehrinin yukarı kesimlerinde bulunan söz konusu devlet, Torgom'un Evi, Torgom'un Ülkesi olarak, Ermeniler ise orta çağda Torgom'un Halkı olarak adlandırılmaktaydı. 9. yüzyıl Anglo-Sakson kroniklerine göre, Britanya adasının ilk yaşayanları olan Brötonlar Ermenistan'dan gelmekteydiler, Orta Çağ kaynaklarına göre ise (Bavyera Tarihi, Anno'nun Şarkısı, Roland'ın Şarkısı vs.) Bavyeralılar Ermenistan'dan gelenlerdir, Basklılar da kendi oluşumlarını Ermenistan ile ilişkilendirmektedirler (Movsisyan, 2013b: 8-9).

Armen Emilyeviç Haçikyan'ın Movses Horenatsi'den aktardığına göre, çok eski zamanlarda Babil'de yerleşik durumda olan Bel isimli bir kral, bölgedeki diğer kralları boyunduruğu altına almıştır, bu duruma sadece kuzeydeki Ararat ülkesinde hüküm süren Hayk karşı gelmiştir. Boyunduruğu altına girmesini istediği Hayk tarafından reddedilen Bel, savaşmak için birliklerini Hayk'ın ülkesine göndermiştir. Hayk bu savaşı kazanınca ülkesi özgürlüğüne kavuşmuştur. Bölgedeki yerlilerin bir kısmı kendi istekleri ile Hayk'ın boyunduruğu altına girmeyi kabul etmişlerdir. Hayk, Ermenilerin atası sayılmaktadır. Onun adına Ermeniler kendilerini Hay, ülkelerini ise Hayastan olarak isimlendirmektedirler. Hayk'ın oğulları ile torunları bütün ülkeye dağılmış ve uğradıkları yerlerdeki dağlar, vadiler, nehirler ve diğer coğrafi özelliklere kendi isimlerini vermişlerdir. Örnek vermek gerekirse, Amasya adına Masis dağı, Gegam adına Sevan gölü gibi. Orta Çağ Ermeni tarihçilerine göre, bu olay milattan önce 2292 yılında yaşanmıştır (Haçikyan, 2016: 17-18).

Eski çağlardaki Ermeni kültürü incelendiğinde, Ervanduni

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

hanedanının son yıllarında şehircilik yönünden ileri gidildiği görülmektedir. I. Arteşas döneminde Artaşat, Zarişat gibi şehirler, Büyük Tigran zamanında ise Tigranakert şehri ile bugünkü Karabağ sınırları içerisinde kendi adını taşıyan şehir kurulmuştur. Tigranakert ve Artaşat şehirlerinde saraylar, tiyatro binaları inşa edilmiştir, ayrıca kral II. Artavazd Yunan dilinde tragedyalar yazmıştır. Bunun dışında Ermeni kralları pek çok kale yaptırmışlardır (Haçikyan, 2016: 48-49).

Ermeni platosundaki yaşanan tarihi süreç içerisinde Ermeni halkı meydana çıkmış ve bunun sonucunda Ermeni devleti M.Ö. 2. yüzyılda oluşmuştur. M.Ö. 15. yüzyılda Hayasa-Azzi ırk birliği ortaya çıkmış ve yaklaşık üç yüz yıl boyunca Hititlerle savaşmışlardır. Urartuların yıkılmasını müteakip bölgede Haysa ve Arme'lerin güçlenmesi için uygun bir ortam oluşmuştur. M.Ö. 5-6. yüzyıllarda Hayasa ve Arme ırkları birleşmiş ve günümüzdeki Ermenilerin çekirdeği ortaya çıkmıştır. Ardından Kimmerler, İskitler, Urartular ve diğer ırklar bu grubun içinde eriyerek Ermenileşmişlerdir. Kültür açısından incelendiğinde, Ermeni kültürünün göçebe kültürü olmadığı görülmektedir. Ermeni dilinde göçebe halklarda görülmeyen kelimeler vardır. Bunlar arasında çiftçilik ile ilgili alet adları, metal adları, toprak işleme ile ilgili terimler, ağaç, bitki isimleri bulunmaktadır (Kerovpyan, 2000: 78-80). Buğday ve arpanın ana vatanı Küçük Asya ve Ermeni platosudur. Ermeni ekmeğini diğer ekmeklerden ayıran yönü ekşi ve mayalı olmasıdır, buna göre maya biradan elde edilmekteydi. Bira ise arpa maltı ve şerbetçiotunun kaynatılmasından elde edilmektedir, dolayısıyla arpanın ve ekşi ekmeğin olduğu gibi biranın da ana vatanı Ermeni platosudur (Artsruni, 2012: 72).

Ermeni tarihinin eski dönemleri ve Ermenilerin ortaya çıkışı ile ilgili Ermeni kaynakları incelendiğinde, Ermenilerin tanrıların çocukları oldukları, Büyük Ermenistan olarak adlandırdıkları bölgede binlerce yıldır yaşadıkları ve bölgenin en eski halklarından biri oldukları, diğer halkların bu bölgeden göçmelerine karşın Ermenilerin bu bölgede kalmaya devam ettikleri ve burada pek çok devlet kurduklarının ileri sürüldüğü görülmektedir.

Modern Ermeni tarihi incelendiği zaman ise karşımıza en önemli olay olarak, modern Ermenilerin zihinsel alt yapısındaki en önemli üç olgudan birisi olan 1915'te Ermenilerin Sevk ve İskân Kanunu (Tehcir) çıkmaktadır. Bu olay Ermeni toplumu için mağduriyet, aşağılanmışlık ve toprak kaybı anlamlarına gelmektedir. Bu noktada kaybedilen topraklar; Ermenilerin "vatan", "cennet" olarak nitelendirdikleri topraklar ile Ağrı Dağının

kaybedilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağrı Dağının Türkiye sınırları içinde bulunması Ermeni kayıplarının başka bir sembolüdür. Ermeni dünyası için 1915 olayları, Ermeni olmanın ne demek olduğunu tanımlamaktadır (de Waal, 2003: 77). Modern Ermenistan, 1915 olaylarının etkisinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ermenilerin önünde 1915 sonrası dönemde önemli bir sorun bulunmaktaydı. Bu sorun, kimliği bilinen fakat tüm dünyaya dağılmış ve devleti olmayan bir milletin varlığıydı. Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, vatanını kaybetmiş ve devleti olmayan bir milletin yeniden vatan sahibi olması için iyi bir yoldu (de Waal, 2003: 76).

Ermeniler, Azerbaycan Türklerini 1915 yılında kendilerine soykırım yaptıklarını öne sürdükleri Osmanlı Türklerinin bir parçası olarak gördüklerinden dolayı Karabağ Ermenilerinin yine soykırıma uğrayacağı korkusunu yaşamaktadırlar. Bazı Ermeni tarihçileri tarafından Karabağ'ın her zaman bağımsız veya otonom bir yapıda olduğu, diğer bölgelerdeki Ermeniler katledilirken Karabağ Ermenilerinin kimliklerini muhafaza ettikleri öne sürülmüştür. Bu durum Ermenilerin kolektif hafızasında, Karabağ'ın "son Ermeni kalesi" olduğu fikrini uyandırmış ve bu bölgenin kaybının Ermeni kimliğinin kaybıyla eş anlamlı olduğu algısını oluşturmuştur (Gamaghelyan, 2010: 9). Ermeni milliyetçiliğinin bakış açısına göre, Karabağ'da yaşanan sıkıntılar geçmişte olanların bir tezahürüdür. Ermeniler açısından, Karabağ'ın yaşamış olduğu bu sıkıntılar, Ermenilerin tarih boyunca yaşadıkları kayıpları temsil etmektedir. Bu kapsamda Ermeniler Karabağ'ı, Türkler tarafından Ermenilere yaşatılan adaletsizliklerin ve haksızlıkların simgesi olarak görmektedirler (Libaridian, 2005: 211-212).

DİL

Milliyetçiliğin diğer bir unsuru olan dil konusuna gelindiğinde, Ermenicenin Hint-Avrupa dil ailesinden olduğu görülmektedir. Dilbilimci Rafael İşhanyan'a göre, bir dil herhangi bir dil ailesinin üyesidir ve dil ailesinin anası olan dilden doğmuştur. Bu diller farklı dillerin karışmasından oluşmamıştır, aksine dillerin bölünmesinden oluşmuşlardır. Bu kapsamda İşhanyan'a göre, Ermeni tarihinin başlangıcının da Hint-Avrupa ana dilinin bölündüğü zamanlarda aranması gerekmektedir (İşhanyan, 2006: 19-21).

İşhanyan'a göre, dil ailesini doğuran bir anavatan bulunmalıdır. Bu anavatan, dil ailesinin anadilinin ilk konuşulduğu yerdir. İşhanyan'a göre,

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Hint-Avrupa dil ailesinin anavatanı, merkezi Küçük Asya ile İran platosu arasında kalan bölgedir, yani Ermeni platosu adı verilen bölgedir. Kısaca söylemek gerekirse, Hint-Avrupa dilinin doğduğu bölge Ermenilerin anavatan olarak adlandırdıkları ve Büyük Ermenistan adını verdikleri coğrafyadır (İşhanyan, 2006: 21-23). Ermeni dilindeki en eski Hint-Avrupa sözcüklerinin yaşları 5000 yıldan fazladır. Yapılan dil araştırmaları M.Ö. 3'üncü yüzyılda Büyük Ermenistan coğrafyasında Ermenice konuşulduğunu ve Ermenilerin yaşadıklarını kanıtlamaktadır (İşhanyan, 2006: 26-28).

Artaşes Margaryan'a göre, dil araştırmaları Ermenilerin bu bölgeye gelmediklerini, burada olduklarını ispatlamaktadır. Yeni araştırmalar ise Hint-Avrupalıların anavatanlarının Ön Asya, Doğu Anadolu ve Ermeni platosu olduğunu göstermektedir. Bu halklar zaman içerisinde kendi dillerini oluşturmuşlar ve Hindistan'dan Avrupa'ya kadar yayılarak bu bölgelere yerleşmişlerdir, buna mukabil Ermeniler ise yerlerinde yani Ermeni platosu olarak adlandırılan bölgede kalmışlardır (Margaryan, 2016: 9).

Arman Revazyan'a göre, Aramice yazıtlar Ermeni topraklarında bilinmektedir ve Arami dilinin yazı sistemi eski dünyada yaygındır. Fakat Arami dilinin alfabesi Ermeniler tarafından Ermeni dili için yaratılmıştır (Revazyan, 2016: 286).

Keğam Kerovpyan'a göre 19. yüzyılda dilbilim, halkların geçmişleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu araştırmaların sonucunda bazı diller ve o dili konuşan halklar arasında bağlantılar bulunduğu düşünülmeye başlanmıştır. Buna göre diller sınıflandırılıp bölümlenmiş ve bu gruplardan bir tanesi de Hint-Avrupa dil grubu olarak isimlendirilmiştir. Bu dil grubunu kullananların aynı ırktan oldukları kanaatine varılmıştır. Zaman içerisinde halkların bölünmesiyle birlikte aynı kökten olan fakat farklı diller ortaya çıkmaya başlamıştır. Hint-Avrupa dil grubu ile ilgili olarak çalışan dilbilimciler söz konusu grubun ilk ana dili ve söz konusu dili konuşan insanların ilk anavatanlarını öğrenmeye yönelmişlerdir. Bu kapsamda Ermeni dilini incelemeye yönelik dilbilimcilerin bir kısmı, Ermenicenin Hint-Avrupa dil grubundan bağımsız bir dil olmadığını düşünmüşlerdir, bu fikrin karşısındaki diğer grup ise Ermeni dilinin Hint-Avrupa dil grubunun kendine özgü bir dalı olduğu düşüncesini savunmuşlardır. Ermeni dilinin Hint-Avrupa dil grubuna ait olduğu fikri kabul gördükten sonra, Ermenilerin kim oldukları üzerine çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Buna göre, Ermenilerin ataları sayılan

Armenler'in M.Ö.7.yüzyılda Küçük Asya'ya göç ederek bu dağlık bölgeye yerleştiği fikri edinilmiştir. Bu fikre göre, Ermeni halkının ataları olan Armenler bu bölgeye gelerek yerli halkı içlerine almışlardır.

İkinci bir fikre göre, Ermeni dili Hint-Avrupa dil grubuna dâhil olmakla birlikte içinde farklı öğeler de bulunmaktaydı. Bu yaklaşım, Profesör Kevorp Bağdanyan'ın 1880'lerde ileri sürdüğü fikre uygun bir düşünceydi, buna göre Ermeni halkı tek bir öğeden ibaret değildi, kendisini Hay ve Armen olarak isimlendiren iki ayrı öge tarafından meydana getirilmişti. Profesör Bağdanyan'ın öğrencisi olan Rus araştırmacı Marr'a göre, Ermeni dili Hint-Avrupa dil grubunun bir üyesi değil aksine yerel diller ve Hint-Avrupa dilinin karışımı bir dildi yani yereldi. Ermeni dili Ermenilerin geliştirmiş oldukları sosyal hayatının sonucu ortaya çıkan kültürün ürünüydü.

1930'lu yıllarda A. Garipyan'a göre ise Ermeniler göçmen bir halk ve başka bir ırkın kolu değillerdi. Garipyan'ın bu fikrine göre dilleri de özgün olmalıydı. Öte yandan H. Manantyan'a göre ise Ermenilerin ataları M.Ö.6 veya 7. yüzyılda Küçük Asya'ya göçen Armenlerdi. Armenler, söz konusu bölgeye geldiklerinde bu bölgedeki Urartular ve Urartu öncesi eski ırklar ile (özellikle de Hayasa adı verilen bu bölgenin Hint-Avrupalı olmayan sakinleriyle) birleşmişlerdir. Bu sayede Hay adı Armenlere miras kalmış ve yaşadıkları bu bölgeye Hayastan adını vermişlerdir. Yani Ermenilerin ataları yalnızca Armenler değil, aynı zamanda Urartular ile Urartular öncesinde yaşayan ve Hayasa ülkesinde bulunan yerli halktır. Bu kapsamda Ermenilerin dillerinin de oldukça eski ve kendine özgü bir dil olması gerekmektedir (Kerovpyan, 2000: 69-73).

Ayrıca yine Keğam Kerovpyan'ın kitabında anlatıldığı şekliyle Arakelyan, Ermeni dilinin bir Hint-Avrupa dili olmadığını belirtmekte ve Yunan tarihçilerin Armenlerin Balkanlar'dan göç etmiş oldukları yönündeki tezlerinin yanlış olduğunu savunmaktadır. Ghapantsyan'a göre ise Ermeni dili Ermeni halkının var olmasıyla ilgili bir oluşumdur, birtakım ırkların politik rolü ve güçleriyle bağlantılıdır. Ermenilerin bulunduğu yöredeki ırkların Ermeni diline katkısı eşit düzeyde olmamıştır. Bu halklar giderek Ermenileşmişlerdir. Örgütlü, kültürel bakımdan gelişmiş ve ülke yönetiminde söz sahibi olan Ermeni ırkına ait olan dil, bu bölgeye gelen yeni ırklar tarafından şekillendirilebilirdi fakat söz konusu yeni ırklar zaten gelişmiş ve yerleşik olan bu dili etkileyememişlerdir (Kerovpyan, 2000: 74-76).

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Armen Emilyeviç Haçikyan'a göre, Ermeni dili Hint-Avrupa dil grubunun bir üyesidir. M.Ö. 2 ve 4. yüzyıl boyunca Hint-Avrupa kavimleri bu bölgeden değişik yönlerde doğru göç etmişlerdir. Bu dönemde yerli halklar Hint-Avrupa kökenli halklarla karışmışlardır. Bir bölgede dilin yerleşik olması, o bölgenin söz konusu yerleşik dili konuşan halkın etnik adıyla isimlendirilmesine sebep olmaktadır, Balkanların güneyinin Yunanistan, Arnavutluk bölgesinin Arnavutların adıyla isimlendirilmesi gibi. Bu nedenle Ermeni platosu da Ermenistan olarak isimlendirilmektedir. Ermeni etnisitesi sayesinde bu bölgedeki hâkim dil Ermeni dili olmuştur (Haçikyan, 2016: 14-16).

Başka bir görüşe göre ise Ermeni dili Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesiydi ve M.Ö.3000 yılının başlarında bağımsız bir dil olmuştur (Movsisyan, 2010a: 53).

Görüldüğü üzere dil konusu, Ermeni akademisyenler tarafından toprak ile ilişkilendirilmiş ve Ermeni toplumu için dilin aslında ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Dil, Ermeni akademisyenler tarafından Ermenilerin bu toprakların asıl sahipleri olduklarının ispatlanması için bir araç olarak kullanılmaktadır.

Dil, kimlikleri ifade etmenin yanı sıra onları inşa da etmektedir (Gasparyan, 2020: 166). Bu kapsamda dil ayrıca, dünya üzerine yayılmış durumda bulunan Ermeni halkının asimile olmasını engelleyecek unsurlardan bir tanesi olarak da görülmektedir. Bununla ilgili olarak bir eğitim kitabında yazılmış olan ifadede, günümüzde dünya üzerine yayılmış olan Ermeni toplumu için en önemli konunun, Ermeni kimliğini Ermeni dilinde eğitim yaparak korumak olduğu belirtilmektedir (Movsisyan, 2013b: 3).

DİN

M.S. 1.yüzyılda Ermenistan'a ulaşan Hristiyanlık, Ermenistan'ın tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır. Hristiyanlığı Ermenistan'a Hz. İsa'nın iki havarisi (apostol) getirmiştir (İşhanyan, 2006: 154-155). Bu havarilerden biri Tadeus, diğeri ise Bardulimeos'tu. Tadeus, Artaz bölgesine gelmiş ve M.S. 35-43 yılları arasında pek çok Ermeni'nin Hristiyanlık dinine geçmesini sağlamıştır. Ermeni kralı Sanatruk'un kızı Sandukht'a da bu dine geçmiş fakat akabinde her ikisi de kral tarafından öldürülmüşlerdir. Bardulimeos ise Nahçıvan yakınlarındaki Sunik ve Goğtan bölgelerinde insanlara Hristiyanlık dinini tanıtmıştır. Bardulimeos sayesinde pek çok

Ermeni ile beraber kralın kız kardeşi Vokuhi de Hristiyanlığı kabul etmiştir. Kral, kızı ve Tadeus'tan sonra Bardulimeos ve kız kardeşini de öldürmüştür. Hristiyanlar, Ermenistan'da kimliklerini 301 yılına kadar gizleyerek yaşamışlardır. 301 yılında ise Hristiyanlık devletin resmi dini olarak kabul edilmiştir (İşhanyan, 2006: 155-156). Ermeni Kilisesi kadim bir kilise olduğunu gösterebilmek maksadıyla kendisini "Apostolik Kilise" olarak tanımlamaktadır (Küçük, 1997: 35-36).

Ermenilerin gündelik hayatında ve zihinsel alt yapısında önemli bir yer tutan din olgusu ve dolayısıyla din adamları, Ermenilerin politikasında da önemli roller oynamıştır. Din, Ermenilerin devletleri bulunmadığı dönemde milli ruhun korunmasını sağlayan en etkili unsur olmuştur (Sezgin, 2005: 61). Din adamları, Ermeni halkını ideolojik olarak hazırlayan ve harekete geçiren kesimdir. Bir başka deyişle Ermeni kimliği, Ermeni kilisesi ile çok yakından ilişkilidir (Gasparyan, 2020: 166).

Emperyalist devletler, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması için yürüttükleri projeler çerçevesinde din olgusu üzerinde durmuş ve bu kapsamda Ermeni kilisesine destek olmuşlardır. Bu ise Ermeni milliyetçiliğinin uyanmasını sağlamıştır. Sonuçta, İngiltere ile Rusya'nın çabaları Ermeni meselesinin doğuşuna sebep olmuş ve Ermeni kilisesi Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek için çalışmalara başlamıştır (İlter, 1996: 29-30). Dolayısıyla kilise Ermeni milliyetçiliğinin en önemli araçlarından bir tanesi olmuştur. İstanbul, St. Petersburg ve Nor Nahçıvan kiliseleri Ermeni milliyetçiliğinin uyanışında önemli roller oynamışlar ve kiliseler birer milliyetçi eğitim yuvası haline getirilmişlerdir (Sezgin, 2005: 61). Bu kapsamda, 1933 yılında Taşnaklar tarafından öldürülen Gevand Turyan isimli din adamı yazmış olduğu kitabında, dini cemaatlerin ihtilal partilerinin merkezi, dini merkezlerin ise silah deposu ve komploların merkezi olduğu, dini liderlerin konuşmaları ve yazmış oldukları yazılar ile halkı isyana teşvik ettikleri, komiteler tarafından organize edilen toplantılar ve törenleri yönettiklerini belirtmiştir (Sezgin, 2005: 63).

1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesinin ilanı ile beraber, Ermeniler arasında ihtilal ruhu uyanmıştır. Söz konusu nizamnamenin ilanı ile ayrıca "Diplomat Katogikos" ve "Diplomat Patrik" dönemi başlamıştır (İlter, 1996: 37-39). İstanbul patriği Mıgırdiç Hrimyan 1858 yılında, Van'daki Varak Manastırı'nda bir matbaa kurmuş ve bu matbaa ile Van Kartalı gazetesini yayımlamaya başlamıştır. 1863 yılında ise Muş ilindeki St. Garabed Manastırı'nda kurduğu matbaa ile Muş Kartalı gazetesini yayımlamaya ve Ermeni milliyetçiliğini uyandırıp

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Ermenilerin bağımsız olması amacına hizmet etmeye başlamıştır (İlter, 1996: 39-40). Hrimyan, Ayestefanos görüşmeleri ve Berlin Konferansı'na katılarak, Ermeniler için bağımsız bir devlet talep etmiştir. Aynı zamanda 1896 yılında Eçmiadzin'de hazırlayıp Ermeni kiliselerine dağıtmış olduğu genelgeyle, Ermenilerin isyancılara katılmasını telkin etmiştir. Ermeni kilisesi, Osmanlı devletinin Ermenilere katliam uyguladığı hakkında haberler yayımlayarak büyük güçlerin kamuoylarını harekete geçirme görevini de üstlenmiştir (Sezgin, 2005: 63-64).

Nerses Varjabedyan da kendinden önceki patrik olan Hrimyan'ı takip etmiş, bir diplomat gibi davranarak 1876-1877 yılları arasında gerçekleştirilen İstanbul konferansında boy göstermiş ve İngiliz büyükelçisi ile irtibata geçmiş fakat sonuç alamamıştır. 1878 yılında İngiltere dışişleri bakanına mektup yazarak Ermeniler ve Türklerin bir arada yaşamalarının imkânsızlığını belirtmiş, yine aynı İngiliz büyükelçisi ile görüşerek Van, Sivas, Diyarbakır illeri ile Kilikya bölgesini kapsayan bir Ermeni devleti kurulması yönünde desteklerini istemiştir. Ayestefanos Anlaşmasına Ermenilerle ilgili bir madde koydurmayı başaran Varjabedyan, Berlin konferansına katılacak devletler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Berlin konferansından sonra hazırlanan anlaşmaya eklenen madde ile Ermeni meselesi büyük devletlerin gözetiminde bir reform konusu haline gelmiştir. 1879 yılında Berlin konferansına tercüman olarak katılmış Nuryaz Çeraz tarafından hazırlanan broşürde, Ermeni halkı silahlı eyleme davet edilmiş ve arkalarında Avrupa'nın desteğinin bulunduğu belirtilmiştir (İlter, 1996: 41-47).

Varjabedyan'dan patrikliği devralan Harutyun Vehabedyan'ın üç yıl süren patrikliği döneminde Ermenilerin kurmuş olduğu isyan komiteleri organizasyonlarını genişletmişler ve ABD ile Avrupa şubelerini açmışlardır. Bu, ihtilalci hareketin kilisenin yanı sıra bu komiteler tarafından da yürütülmeye başlanması anlamına geliyordu. Bu ihtilalci partiler; 1885 yılında Van'da kurulan, kendisine ait bir yayın organına sahip ve ilk siyasi parti olan "Armenagan", 1887 yılında Cenevre'de kurulan, Marksist ideolojiyi benimsemiş olan "Hınçak" partisi ve Rusya'da çarın uyguladığı baskılardan dolayı dağılmış olan Ermenileri birleştirmek amacıyla 1890 yılında Tiflis'te kurulan "Taşnak" partisidir. Bu tarihlerden sonra isyanlar artık rastlantısal şekilde değil düzenli olarak çıkmaya başlamıştır (İlter, 1996: 51-52).

1905 yılında, patrikhanenin desteklediği ihtilalci Ermeni komitelerinin

Paris'te yapmış oldukları kongrede, Kilikya bölgesinde bir Ermeni devleti kurulması kararı çıkmıştır. Patrik Mateos İzmirliyan döneminde isyanlar devam etmiştir. İzmirliyan istifasını müteakip gitmiş olduğu Kudüs'ten 1908 yılında geri dönerek ikinci kez patrik olmuştur (İlter, 1996: 53-55).

Ermeniler için Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk millet olmak ve bir devlete sahip olmadıkları dönemde kilisenin milli kimliğin korunmasını sağlayan en önemli unsur olması Ermenilerin dini ile kiliseyi çok ayrıcalıklı bir yere oturtmalarına sebep olmuştur. Bu ayrıcalıklı yer Ermeni kilisesi tarafından, Ermeni toplumunda milliyetçiliğin uyandırılması, toplumun ideolojik olarak hazırlanması ve harekete geçirilmesi için kullanılmıştır/kullanılmaktadır.

ÖTEKİ

Ermenilerin zihnindeki olgulardan bir tanesi olan 1915 olayları günümüz Ermenileri için öteki kavramının ortaya çıkmasında çok etkili olmuştur. Ermeni kaynakları incelendiğinde, tarihsel süreç içerisinde öteki olarak kabul edilebilecek üç adet unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; tarihte mücadele içinde oldukları ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelere askeri harekât düzenleyen üç millet olan Araplar, Persler ve Türklerdir. Araplar, Müslümanlığı kabul etmeye, onları öldürmekle veya topraklarını terk etmeye zorlamakla (Burnutyay, 2014: 80), Persler, Zerdüştlük dinini Ermenilere kabul ettirmeye çalışmakla suçlanmaktadırlar (Burnutyay, 2014: 67). Türkler ise kendilerine ait olan toprakları işgal etmekle ve en önemlisi soykırım yapmakla suçlanmaktadırlar. Günümüzde Araplar ve Perslerden ziyade, kendilerini topraklarından sürmekle ve 1,5 milyon Ermeni'yi katletmekle suçladıkları Anadolu Türkleri ile ata topraklarını Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sayesinde işgal ettiğini öne sürdükleri Azerbaycan Türkleri "öteki" olarak kabul edilmektedir.

Ermenilere göre, Türkler Ermeni vatanından sökülüp atılmalı ve o topraklar asıl sahiplerine geri verilmelidir. Türkler tarafından işgal edildiğini öne sürdükleri idealize edilmiş vatanlarının tekrar kendi hâkimiyetlerine girmesi için ise destek sağlanmalıdır. Bu desteğin sağlanması için Türklerin katil olduğu algısı yaratılmaya çalışılmaktadır. Ermeniler tarafından sadece 1915 olayları değil başka olaylar da Türklerin katil olduğunu ispatlamak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin Türk ordusunun, Kürt kökenlileri yok etmek amacıyla Kore Savaşında özellikle savaştırdığı (Ogannisyan ve Ovsepyan, 2014: 32), 2016 yılı Nisan ayında Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmalarda Azerbaycan'ın

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Lezgileri yok etmek için Ermenilere karşı savaştırdığı öne sürülmektedir.¹⁷

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SAVAŞINA ETKİSİ

Günümüzdeki Ermeni milliyetçiliği tarafından ortaya konan hedeflerde de duygusal, ideolojik ve toplumsal hareket yönü bulunmaktadır. Bu kapsamda milliyetçiliğin duygusal yönünü kullanarak homojen bir Ermeni kimliği yaratmak, ideoloji yönünü kullanarak bir vatan idealize etmek ve bu hedeflere ulaşılması için toplumsal hareket yaratmak amaçlanmaktadır.

Duygusal boyutta önemli olan, bir parçasını oluşturduğu millete bağlılık ve "öteki" bilincidir. "Biz bilinci", topluma entelektüel kesim tarafından devamlı olarak hatırlatılmaktadır. Ermenilerin millete olan bağlılıkları olgun bir durumdadır. Günümüzde yeni bir homojen Ermeni kimliği yaratmaktan anlaşılması gereken, dünyaya dağılmış olan Ermenilerin bir arada tutulması ve dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar içlerinde taşıdıkları Ermenilik duygusunu kaybettirmemektir. Öteki olarak ise Türkler seçilmiştir. Gerek 1915 olaylarına giden süreçte, gerekse Karabağ savaşına giden süreçte bu "öteki" duygusu rol oynamıştır. Yani, Ermenilerin 150 yıl önceki yaptıklarıyla ile Karabağ Savaşına giden yoldaki duyguları aynı duygulardır. Bu iki dönem arasında yeni bir duygu yaratımı olayı olmamış, SSCB döneminde de bu ruhu korumuşlardır.

SSCB'nin dağılmasına yakın bir dönemde ortaya çıkan Karabağ Savaşında da bu duygu etken olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığı dönemde olduğu gibi, SSCB'nin yıkılmasına yakın dönemde de kilisenin desteklediği bir takım komiteler bu duyguyu kullanarak Ermeni halkını ideolojik olarak hazırlamış ve savaşın çıkmasına sebep olmuştur.

Ermenistan tarafından, Karabağ savaşından çok önce, 1923 yılında, Azerbaycan sınırları içinde oluşturulan Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Ermenistan'a bağlanması için çalışmalar yürütülmüştür. 1985 yılında, doktor ve milletvekili Zori Balayan yazmış olduğu "Ocak" isimli ünlü makalesi ile Karabağ ve Nahçıvan'ın Ermeni toprağı olduğunu savunmuştur. İlhak düşüncesinin uzun yıllar Ermeni halkına telkin edilmesi sonucu 1987 yılının Kasım ayında, Erivan'da Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması için gösteriler ve mitingler yapılmıştır. Böylece

¹⁷ Ermenistan'da Ermenilerle yapılan konuşmalarda edinilen bilgidir.

anlaşmazlık yavaş yavaş sorun haline gelmeye başlamıştır. SSCB liderinin ekonomi konusundaki müsteşarı, Ermeni kökenli Abel Aganbegyan da 1987 yılının Kasım ayında "Humanite" gazetesine verdiği mülakatta Ermeni tezlerini savunmuştur. 1987 yılında anlaşmazlık artık toplumsal seviyeye çıkmış ve Ermenistan'da Azerbaycan kökenlilerin kovulması kampanyası başlamıştır. (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi). Bir başka deyişle Karabağ sorununda toplumsal hareket boyutuna geçilmiştir.

1988 yılına gelindiğinde Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a bağlanması amacıyla "Karabağ Komitesi" kurulmuş, 1989 yılında ise adını değiştirerek "Ermeni Milli Hareketi" adını almıştır (İlter, 1996: 111). Ermeni Milli Hareketi, Libaridian'a göre yeniden bir milli doğuş programı önermiştir (Libaridian, 2005: 51).

Söz konusu harekete göre Karabağ'daki savaşın özü güvenlik problemleri ve Karabağ halkının hakları olmuştur. 1988 yılında bu amaç, Ermenistan ile birleşerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştı fakat 1992 yılına gelindiğinde SSCB sonrası duruma göre uyarlanmıştır. Ter-Petrosyan güçsüz bir Ermenistan'ın Karabağ topraklarını ve halkını koruyamayacağını düşünmekteydi. Petrosyan'a göre, bu savaş kazanılmıyordu çünkü Ermenistan'ı yönetecek hiç kimse yeni soykırıma veya tehciye göz yumamazdı. Bu savaş bir savunma savaşıydı, irredentist görüşler söz konusu değildi, bu problem Karabağ'ın çıkarları temelinde ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözülmeliydi (Libaridian, 2005: 105-106).

SONUÇ

Karabağ meselesi Ermeniler açısından incelendiğinde sorunun sadece basit bir toprak meselesi olmadığı görülmektedir. Bu topraklar, Ermeniler için tarih, kültür, dil ve din anlamında çok şey ifade etmektedir. Ermeniler için;

- Ermenilerin zihinsel alt yapısında bulunan üç öğeden (1915 olayları, Ağrı dağı, Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk millet olmaları) toprakla ilgili olanı, yani Ağrı Dağı (İncil'deki cennetin merkezinde bulunan) bu bölgededir. Ataları olarak kabul ettikleri Hayk'ın atası olan Nuh peygamber bu dağa gemisiyle gelmiştir.
- Hristiyanlığı doğudan gelen istilacılara karşı koruyan Ermeniler bu bölgeden soykırım yapılarak sürülmüşlerdir ve vatanlarını

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

kaybetmişlerdir. Bu yüzden vatanlarına dönüp geri almayı istemektedirler.

- Ermenileri anavatanlarından süren istilacılar, yani "öteki", yani Türkler, halen bu topraklarda bulunmaktadır ve Ermeniler mağduriyet yaşamaktadırlar.

- Genelde Büyük Ermenistan olarak adlandırılan bölge, özelde ise Karabağ tarihsel vatanlarıdır çünkü Ermeni milleti, kültürü ve dili bu bölgede oluşmuştur. Ermeniler dışarıdan bu bölgeye gelmiş bir millet değildir. Ataları olarak kabul ettikleri Hayk, bu bölgede doğmuş ve yaşamıştır. Ayrıca İncil'e göre, Âdem ile Havva'nın yaşamış olduğu yerdir, yani cennettir ve insanlığın doğduğu bölgedir.

Genel olarak Ermeniler; cennet, vatan, Ağrı Dağı, kayıp, öteki yüzünden yaşanan soykırım, ötekinin vatani işgal etmesi ve mağduriyet kavramlarına vurgu yapmaktadırlar. Bu kapsamda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olması, Ermeniler açısından toprak kaybının yanı sıra mağduriyet anlamı da taşımaktadır. Ermeniler göre; Ermeni milleti, dili ve kültürünün ortaya çıktığını öne sürdükleri bu toprakları geri almak için yapmış oldukları savaş haklı bir savaştır. Bunun yanı sıra Ermeniler için dini açıdan çok önemli olan ve İncil'de Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yaşamış olduğu yer olarak tasvir edildiğini öne sürdükleri Ağrı Dağı da bu topraklardadır.

1915 yılında yapılan tehcir Ermeniler üzerinde çok büyük bir tesir yapmıştır. Bu olayın sonucu olarak Ermeniler dünyaya dağılmışlar, kendilerine ait olduğunu öne sürdükleri Ağrı Dağı ve topraklarını kaybetmişlerdir. Fakat Karabağ, Ermenilerin kimliklerini koruyabildikleri son kale olarak öne çıkmıştır, ayrıca 1915 olayları Ermeniliği tanımlayan bir unsur olarak görülmektedir.

Ermenilere göre; Ermenice, herhangi bir dış etken olmadan Ermeniler tarafından bu topraklarda oluşturulmuş özgün bir dildir. Bu kapsamda, toprakla ilişkilendirilen dil olgusu da Ermeniler tarafından bu toprakların asıl sahibi olduklarını ispatlamak amacıyla kullanılmaktadır.

Sonuç olarak; Ermeni milliyetçiliğinin bakış açısından Ermeni tarihine bakıldığında hatırlanan en önemli olgu 1915 olayları ve Türklerdir, bu kapsamda Ermeniler için esas hasım da Türklerdir. Bundan dolayı Türklerle müzakere edilecek fazla bir şey yoktur. Türkler, Ermenilerin talep ettiklerini, yapmış oldukları kötü muamele ve haksızlıkların sonucu

olarak onlara vermelidirler. Türklerle varılacak her türlü uzlaşma ise Ermeni toprakları için ölmüş olanlara ihanet sayılmaktadır. Ermeniler arasında bu şekilde düşünen kişiler belli bir üstünlüğe sahiptirler (Libaridian, 2005: 212). Libaridian'ın yapmış olduğu bu açıklamada, Ermeni milliyetçiliğinin Türklerle ilgili algısı görülmektedir. Bu açıklamada dikkat çeken noktalar olarak; "1915 olayları" ifadesiyle tarih, "Ermenilerin talep ettiklerini" ifadesiyle toprak ve o topraklar üzerinde yaratmış oldukları kültür ile kimlik, "her türlü uzlaşma ise Ermeni toprakları için ölmüş olanlara ihanet sayılmaktadır" ifadesiyle çatışma, "esas hasım da Türklerdir" ifadesiyle de öteki ve düşman kavramları ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla milliyetçiliğin bir parçası olan kültür, toprak, kimlik gibi kavramlar Ermeni zihniyetinde ve milliyetçiliğinde çok önemli bir yer kaplamaktadır. Karabağ Savaşı ile birlikte düşünüldüğünde, Ermenistan'daki genel Türk algısı ile 1915 olaylarının, Ermenistan'ın politikalarına yön verdiği ve Ermenistan'ın kimlik temelli bir politika yürüttüğü görülmektedir.

Dolayısıyla Karabağ sorunu bir kimlik sorunu olarak görülmelidir. Karabağ Savaşını çıkaran dinamiklerin, Ermenilerin Türkiye ve Azerbaycan toprakları ile Türkler hakkındaki düşüncelerinden bağımsız olarak incelenmesi düşünülemez. Bu kapsamda, amacı sözde işgalci ve sözde soykırımcı Türklerin anavatanından kovulması olarak tanımlanabilecek olan Ermeni zihniyeti anlaşılmadan, Karabağ konusunun anlaşılamayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü bu zihniyet üzerine inşa edilmiş olan Ermeni milliyetçiliği Karabağ Savaşının yaşanmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

AKTÜRK, Şener (2006). Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler. Doğu Batı Dergisi, Sayı 38, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Milliyetçilik Özel Sayısı (Milliyetçilik-1), ss.23-53.

ALİYEV, İgrar (1989). Nagorniy Karabah: İstoriya, Faktı, Sabitiya, Bakü: Elm Yayınları.

ANDERSON, Benedict (2023). Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, İstanbul: Metis Yayınları.

ARTSRUNİ, Artaşes Andreyeviç (2012). Armeniya, Giksosı i İstoki Tsivilizatsii, Armiyanski Yazık i Trudnosti, Mirovoy İstorii i Slavarya, Moskova: Menejer Yayınları.

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi. (2007) Karabakh, http://archive.president.az/browse.php?sec_id=131&lang=en

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi. (2023) History, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/history>

BARTH, Fredrik (2001). Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu, çev. Ayhan Kaya, Seda Gürkan, Fredrik Barth, (der.), Giriş (s.11-41), İstanbul: Bağlam Yayınları.

BOZTEMUR, Recep (2006). Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi, Doğu Batı Dergisi, Sayı 38, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Milliyetçilik Özel Sayısı (Milliyetçilik-1), ss.161-179.

BURNUTYAN, George (2014). Kratkaya İstoriya Armyanskava Naroda, Erivan: Ayastan Yayınları.

CALHOUN, Craig (2007). Milliyetçilik, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CHERNOBROV, Dmitry ve WILMERS, Leila (2020). Diaspora Identity and a New Generation: Armenian Diaspora Youth on the Genocide and the Karabakh War, Nationalities Papers, 48 (5), ss.915-930.

CORNELL, Svante E. (1999). The Nagorno-Karabakh Conflict, Report No.46, Department of Eastern Europe Studies, Finland: Uppsala

University.

DE WAAL, Thomas (2003). Black Garden, Armenia and Azerbaijan Through Peace and War, New York: New York University Press.

ERÖZDEN, Ozan (1997). Ulus Devlet, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

FEHLINGS, Susanne (2017). Armenian History in Urban Everyday Life, Proceedings of the Institute of Archaeology and Ethnography 2, Habitus Studies in Anthropology and Archaeology 2, ss.10-41, Erivan: "Gitutyun" Publishing House.

GAMAGHELYAN, Philip (2010). Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship, School of Peace Studies: Faculty Scholarship, 1, San Diego: University of San Diego, ss.33-56.

GASPARYAN, Naira (2020). Globalization and Armenian Identity. Challenges and Integration (Armenia and Artsakh), Armenological Studies, Armenian Folia Anglistika, Erivan: Erivan Devlet Üniversitesi Yayınları, ss.157-168.

GÖKALP, Ziya (2001). Türkçülüğün Esasları, İstanbul: İnkılap Yayınları.

HAÇİKİYAN, Armen Emilyeviç (2016). İstoriya Armenii, Kratkiy Oçerk, Erivan: Edit Print Yayınları.

İLTER, Erdal (1996). Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

İŞHANYAN, Rafael (2016). Başlangıcından II. Yüzyıla Kadar Ermenilerin Tarihi, İstanbul: Belge Yayınları.

KEROVPYAN, Keğam (2000). Mitolojik Ermeni Tarihi, İstanbul: Aras Yayıncılık.

KÜÇÜK, Abdurrahman (1997). Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara: Ocak Yayınları.

LİBARİDİAN, Gerard (2005). Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü, İstanbul: İletişim Yayınları.

MARGARYAN, Artaşes (2016). Kratkaya İstoriya Armenii, Erivan: Yazarın kendi yayını.

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

MİNASYAN, Lusine (2016). The Role of History Education in the Construction of Armenian Identity. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erivan: American University of Armenia.

MOVSİSYAN, Artak (2010a). Svyaşennoye Nagore, Armeniya v Drevniyahşih Duhovnih Bospriyatyah Peredney Azii, Erivan: Erivan Devlet Üniversitesi Yayınları.

MOVSİSYAN, Artak (2013b). İstoriya Armenii, Uçebnoye Pasobiye Dlya Odnodnevnih Armyanskih Şkol Diasporı, Erivan: Erivan Devlet Üniversitesi Yayınları.

OGANNİSYAN, Artsrun ve OVSEPYAN, Levon (2014). Turetskaya Armiya: Mejdu Stereotipami i Realnostyu, 21 Vek, No: 4 (33), Erivan: Jurnal Fonda "Noravank", ss.31-49.

ORAN, Baskın (1997). Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli, Ankara: Bilgi Yayınları.

ÖZKIRIMLI, Umut (2015). Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

PANOSSİAN, Razmik (2002). The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity, Geopolitics, Vol.7, No.2, London: Frank Cass&Co.Ltd., ss.121-146.

Prime Ministry of Republic of Armenia (2020). Prime Minister's Remarks, National Security Strategy Of The Republic Of Armenia, Erivan.

REVAZYAN, Arman (2016). Makarats, Armyane i Şumerı, Tom 1, Erivan: Bookinist Yayınları.

SARGİSYAN, Yuri (2010a). Kto Tıy Yest Armiyanin, Erivan: Yazarın kendi yayını.

SARGİSYAN, Yuri (2014b). Tainı Araratskih Gor, Erivan: Yazarın Kendi Yayını.

SEVİM, Acar (2008). Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

SEZGİN, Mahmut Niyazi (2005). Ermenilerde, Din, Kimlik ve Devlet, Ermeni Sorununa Ermeni Milli Kimliği Açısından Bakış, Ankara: Platin Yayınları.

SHNIRELMAN, Victor A. (2001). The Value of the Past: Myths, Identity and Politics in Transcaucasia, Osaka: National Museum of Ethnology.

SMITH, Anthony D. (2016). Milli Kimlik, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

ŞAHNAZAROV, Arsen Melik (2011). Nagorniy Karabah, Hroniki Nenavisti, Minsk: Savremennaya Şkola Yayınları, 2011.

ŞİMŞEK, Fatma (2006). Popüler Milliyetçilik. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

URAS, Esat (1988). The Armenians in History and the Armenian Question, İstanbul: Documentary Publications.

VOLKAN, Vamık (2005a). Körü Körüne İnanç, Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri, İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

VOLKAN, Vamık (2007b), Kimlik Adına Öldürmek, Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: Everest Yayınları.

STRUCTURED ABSTRACT

In the article, it has been examined that the mental infrastructure of the Armenians and the effect of Armenian nationalism on the Karabakh problem. In this context, the framework of the concept of nationalism was drawn, then Armenian nationalism was examined within the scope of nationalism, and the effect of Armenian identity and nationalism on the Karabakh problem was revealed.

The elements that make up the mental infrastructure of the Armenians; Mount Ararat, the understanding of being the first state to accept Christianity as the religion of the state and the events of 1915. Namely, religion, history and land.

The region that Armenians call homeland is the region between the Black Sea, the Caspian Sea and the Mediterranean. For Armenians, Turkey, Iran, Georgia and some parts of Azerbaijan are the historical Armenian homeland, while Nagorno-Karabakh is a part of this homeland. According to Armenian sources, Karabakh is part of the Armenian kingdom that existed in the BC4th century.

The Karabakh issue is associated with the 1915 events by the Armenians. Karabakh war is seen as victory, regaining some of the homeland and ensuring justice. The Armenian identity created after 1915 has been associated with the understanding of the "lost homeland" and its recovery.

The language is associated with the land by the Armenians and is used as a tool to prove that they are the original owners of this land.

Historical events have led Armenians to perceive themselves as victims who are in danger of being destroyed. Armenian history generally stands on three pillars. These; the role of civilization played by the Armenians, to define itself as the bastion of Christianity in the East and to be the victim of suffering for the sake of humanity due to the eastern barbarians. This approach shapes the anti-Turkish identity of Armenians.

In Armenian sources, it is seen that Armenians are the children of the gods, that they have lived in the region they call Greater Armenia for thousands of years and that they are one of the oldest peoples of the region. The most important event in modern Armenian history is the Armenian deportation in 1915. This event means victimization,

humiliation and loss of land for the Armenian community. For the Armenian world, the events of 1915 define what it means to be Armenian.

Since the Armenians see the Azerbaijani Turks as a part of the Ottoman Turks, they fear that the Karabakh Armenians will be subjected to genocide again. Armenians have the idea that Karabakh was the “last Armenian stronghold” and its loss is synonymous with the loss of Armenian identity.

Religion and clergy have played important roles in the history and politics of Armenia. Religion ensured the preservation of the national spirit in the period when the Armenians did not have a state. The clergy are the group that ideologically prepares and mobilizes the Armenian people. Armenian identity is closely related to the Armenian church.

Today, there are three goals determined by Armenian nationalism. These; to create a homogeneous Armenian identity, to create an ideal of homeland and to bring this homeland under the domination of Armenians. The most important supporter of the first two of these three goals is the church. Armenian church uses its privilege to awaken nationalism in the Armenian community, to prepare and mobilize the community ideologically.

The events of 1915 were very influential in the emergence of the concept of the “other” for today’s Armenians. Turks are accused of occupying their lands and committing genocide. Today, Anatolian Turks and Azerbaijani Turks are accepted as the “other”.

There are emotional, ideological and social movement aspects in the goals set by Armenian nationalism. To create a homogeneous Armenian identity by using the emotional aspect of nationalism, to idealize a homeland by using the ideological aspect, and to create a social movement to achieve these goals.

What needs to be understood from creating a homogeneous identity today is to keep the Armenians scattered around the world together and not to lose their sense of Armenianness. The feeling that Turks are the “other” played a role both in the process leading up to the 1915 events and in the process leading to the Karabakh war. The feelings of Armenians on the road to Karabakh war are the same as they did 150 years ago. In the period close to the collapse of the USSR, church-supported formations prepared the Armenian people ideologically and caused the war.

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

In 1985, doctor Zori Balayan defended Karabakh and Nakhchivan as Armenian lands in his article titled "Seedbed". In 1987, demonstrations were held in Yerevan for the annexation of Karabakh to Armenia and the conflict started to become a problem. In 1987, the conflict has now reached the social level, the campaign to expel the people of Azerbaijani origin in Armenia has started and it has moved to the social movement dimension. In 1988, the "Karabakh Committee" was established with the aim of connecting Karabakh to Armenia, and in 1989 it changed its name to the "Armenian National Movement". According to the movement, the core of the war in Karabakh was security problems and the rights of the Karabakh people.

For Armenians;

- The region called Greater Armenia and Karabakh are their historical homeland, the Armenian nation, culture and language were formed here. Armenians did not come to this region from outside. Hayk, whom they consider to be their ancestors, was born and lived in this region.
- Mount Ararat is in this region. Prophet Noah, the ancestor of Hayk, whose ancestors they accepted, came here.
- The Armenians, who defended Christianity against the eastern invaders, lost their homeland. That's why they want to take back their homeland.
- Invader Turks are still in these lands and Armenians are suffering.

The Karabakh problem is an identity problem. It is unthinkable to examine the dynamics that caused the Karabakh war independently of the Armenians' thoughts about Türkiye and the Turks. The Karabakh issue cannot be understood without understanding the Armenian mentality.

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA*

*Ahıska Türklerinin Sürgün Edilmesinin Ve Gürcistana Geri Dönüş
Süreçlerinin Tarihsel Arka Planı*

Elterişhan ELÇİBEY**

Abstract

The Soviet ethnic deportations are regarded as one of the biggest cruelties of the former USSR. After the collapse of the Soviet Union in 1991, the titular nationalities of the former Soviet republics that became independent were predominant in their own territories. However, the conditions on the side of minorities which were deprived of their own territories such as Meskhetian Turks got worse, and thus they have been exposed to ethnic discrimination and violence. The main focus of this article will be on the historical background of Meskhetian Turks' deportation as well as their repatriation process to Georgia.

Keywords: Meskhetian Turks, Georgia, Soviet Union, Ethnic deportation, Repatriation

Öz

Sovyet etnik tehcirleri çeşitli trajedilere yol açması sebebiyle eski SSCB'nin en büyük zulümlerinden biri olarak görölmektedir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsız hale gelen eski Sovyet cumhuriyetlerinin titüler ulusları kendi topraklarında baskın konumdadır. Bu durum Ahıska Türkleri gibi kendi topraklarından mahrum kalan azınlıkların durumunun daha da kötüleşerek etnik ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmasını beraberinde getirmiştir. Bu makalenin ana odak noktası Ahıska Türklerinin insani, siyasi ve toprak haklarının ihlali de dahil olmak üzere sınır dışı edilmelerinin tarihsel arka planı ve Gürcistan'a geri dönüş süreçleri olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ahıska Türkleri, Gürcistan, Sovyetler Birliği, Etnik tehcir, Geri dönüş*

* **Received on:** 27.08.2022

Accepted on: 17.09.2023

** M.A. Student at Ankara University, Faculty of Political Sciences under Graduate School of Social Sciences, Department of International Relations, e-mail: elterishanelcibey@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1075-2068.

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

INTRODUCTION

Meskhethian Turks are an ethnic group from the Southern Caucasus. In fact, the term "Meskhethian Turk" was a Soviet term coined to refer to the Turkish-speaking Muslims who settled in the Akhaltsikhe region of Southern Georgia. The term is derived from one of the provinces of southern Georgia called "Meskhethi", which is a mountainous region located on the Georgian-Turkish border (Jones, 1993: 14). This region has been incorporated into the boundaries of different powers including the Ottoman Empire, Russian Empire, and Soviet Union throughout history. After the dissolution of the Soviet Union in 1991, the region became a part of the newly independent state of Georgia. Meskhethian Turks have resided in the region for a long time. Besides, they not only settled in Meskhethi, but also in Adjara and Imereti that are located in western Georgia (Ray, 2000: 392). Actually, this ethnic group possesses mixed origins including Turks as well as Turkified and Islamicized Georgians. However, Meskhethian Turks are completely different from Georgians in terms of ethnicity. The striking distinction between two groups is religion. Meskhethian Turks adopted Islam, and thus they are occasionally labeled as Muslim Georgians. Nevertheless, there are particular differences between Muslim Georgians and Meskhethian Turks.

As indicated in their name, Meskhethian Turks adopt elements of Turkish culture. Most importantly, Turkish language is the identifying characteristic of this ethnic group. Even though new generations were raised in diverse cultures, they are still capable of speaking Turkish. In particular, Turkish is used in inter-group communication, mostly within families. On the other hand, Meskhethian Turks have a history of persecution, racial discrimination, and de-territorialization. They were exposed to cultural suppression under Soviet authorities in the 1930s. In that period, Meskhethian Turks were given directives to change their Turkish surnames to Georgian ones, and even some of them were compelled to take Russified versions of their first names (Khazanov, 1992: 3).

Especially, two main events in the history of Meskhethian Turks shaped their ethnic identity and resulted in their current conditions. One of them was the deportation of 1944 which caused the displacement of all Meskhethian Turks from their homeland in Georgia. Though it did not have direct influence on every Meskhethian Turk, the other event was Fergana

Massacre 1989 that mainly had an impact on those Meskhetian Turks who had been deported to Uzbekistan (Bilge, 2011: 7). In that sense, ethnic identity of Meskhetian Turks was born in the context of 1944 deportation and bolstered in the course of time owing to discriminatory policies of the Soviet Union (Aydingün, 2002: 188). During the exile, they had to unify under a national movement grounded upon their common Turkishness.

Having placed the historical background of Meskhetian Turks' deportation at the center of discussion, this article aims at illuminating the repatriation process of Meskhetian Turks by focusing on diverse actions taken by the Georgian government to address the repatriation problem.

The main question that the article strives to answer is: What is the position of Georgia towards the repatriation process of Meskhetian Turks? To answer this question, the article adopts a qualitative and narrative research methodology relied upon scholarly works including journal articles, academic reports, dissertations, and conference papers.

This article is divided into three sections. Firstly, the historical background of Meskhetian Turks' deportation will be comprehensively analyzed. Then, elaboration on the position of Georgia and the repatriation process after 1991 will be made so as to comprehend the emergence of the problem. Eventually, major obstacles to the repatriation process will be highlighted.

HISTORICAL BACKGROUND OF DEPORTATION

During the Soviet period, diverse ethnic groups living with the boundaries of the Soviet Union faced a harsh attitude of state machinery. Because Soviet authorities were anxious about the cross-border ethnic ties of minorities, relocation of those ethnic groups from border regions turned out to be regular implementation in the course of time. In that sense, the deportation of Meskhetian Turks should be analyzed within this framework. Yet, the disastrous experience of Meskhetian Turks cannot be comprehended independently from the circumstances transforming into the course of the Cold War.

Considering the Meskhetian Turks as the fifth column of Turkey in the Soviet community, authorities in Moscow had doubts concerning the

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

Meskhetian Turks' commitment to the Soviet Union. In line with this argument, Lavrentiy Beria who was the chief of the Soviet secret police organization known as People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) outspokenly indicated the mistrust towards the Meskhetian Turks. In addition, Meskhetian Turks gave rise to suspicions on the side of Soviet Premier Joseph Stalin due to their firm ties with Turkey in respect of language, religion, and their pro-Turkish posture. As a result, Beria proposed Stalin to displace the Meskhetian Turks along with Kurds and Khemsils living in the Georgian border regions on 24 July 1944. After Beria's proposal, Stalin decided to realize resettlement of those ethnic groups residing in the border regions of Georgia. For this purpose, NKVD forces were given orders to execute deportation. Unlike decisions for deportations of other ethnic groups, the decision for the deportation of Meskhetian Turks was not based on a substantial ground that can underline the underlying reason for the action, and it was solely articulated with security of the borders of the Georgian Soviet Socialist Republic (Kıprızlı, 2019: 86). In that sense, this deportation was in contradiction with the established pattern of other Soviet ethnic deportations.

Different from other deported ethnic groups, Meskhetian Turks were never accused of collaborating with Nazis (Wimbush and Wixman, 1975: 320). Until the deportation, some Meskhetian Turks had secretly escaped to Turkey, but a number of them had been caught and executed by Soviet forces. The persecution of Meskhetian Turks reached its climax with the deportation in 1944, which was conducted in accordance with a decision of the Committee of State for the sake of frontier security. In November 1944, the Soviet forces arrived in the south and southwest region of Georgia, and about 100.000 Meskhetians labeled as unreliable people were gathered into cattle trains in order to be deported. At that time, Meskhetian Turks were deceived that this temporary evacuation was urgent for their security against Turkey, and they would return to their homeland in a few weeks. Nonetheless, they have not been able to return since that event.

Meskhetian Turks were deported to diverse climatic regions and mostly relocated to Soviet Republics in Central Asia. Under compulsion, they were resettled in Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. On the other hand, Soviet authorities resettled approximately 30.000 Christian Georgians from various regions of Georgia to Meskheta through using

force. Besides, they were granted the houses of the deported Meskhetian Turks. Most importantly, deportation was one of the most tragic events for Meskhetian Turks as it took place under inhuman conditions. They were compelled to leave behind their homes, businesses, virtually their entire property, and were not supplied any food or clothes in the course of the deportation process (Aydingün, 1998: 2). Moreover, properties of Meskhetian Turks were subjected to confiscation at the time of deportation, and thus they were never given compensation. As a result of these injustices, thousands of Meskhetian Turks including children and aged lost their life during and after the tough and life-threatening deportation due to starvation, cold, and diseases. Besides, a considerable number of deportees could not adapt to primitive living conditions and the harsh climate of Central Asia after the deportation. Particularly, survivors of the deportation had to face intense poverty and segregation. Especially, famine was prevalent among Meskhetian Turks, and thus they were even compelled to eat grass in order to survive (Mobebadze, 2009: 116). Local population was not hospitable to Meskhetian Turks who were regarded as adversaries. Since local authorities were not ready to shelter deportees, Meskhetian Turks resided in cattle barns and semi-destroyed houses for years.

During the deportation, Meskhetian Turks were subject to a special settlement regime that is quite discriminatory. This term referred to the places of deportation in which the life of deportees are harshly regulated by Soviet security organs. In that sense, basic civil rights of Meskhetian Turks were extensively restricted. For instance, they were forced to settle in a restricted zone without any freedom of movement. Therefore, living and working conditions of Meskhetian Turks resembled labor camps, and Meskhetian Turks were isolated from other ethnic groups. They were also obliged to notify their place of residence once a month in a special registration office. At the end of 1940s, any escape attempt was penalized with 20-years compulsory work in a labor camp. Moreover, Meskhetian Turks were forced to work in factories under severe conditions so as to contribute production during the war. For instance, many Meskhetian Turks had been relocated in the industrial area of the Fergana Valley in Uzbekistan. In addition to the iron and steel industry, many of them worked in cotton and textile factories. Different from the industrial sectors, Meskhetian Turks also worked on collective cotton farms. As a result of starvation and exhaustion from overwork, the high mortality rate among Meskhetian Turks continued. Under a special regime, Meskhetian Turks were also deprived of education and publications in

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

their native language. Consequently, Meskhetian Turks were further exposed to Russification policies of Soviet authorities that aimed to hamper ethnic collectivity, and thus they had to learn Russian and the national languages of Soviet Republics where they were forced to settle. Additionally, Soviet authorities in Central Asia gave directives to Meskhetian Turks with respect to adapting their original names to russified versions. For example, the son of Akhmed was replaced with Akhmedov by adding the Russian suffix "-ov". Moreover, Meskhetian Turks encountered discriminative quotas and barriers when they wanted to attend universities in the Soviet Union. Until the death of Stalin, communication of Meskhetian Turks was also restrained too. For instance, relatives who had been relocated to different camps in regions of Uzbekistan could not contact. Thus, the special settlement regime separated family members from each other and undermined the ethnic collectivity.

After the death of Stalin, living standards of Meskhetian Turks gradually improved in the 1950s. In fact, many of them became more prosperous than the majority of the local population thanks to their hard work in different sectors. In 1956-1957, Soviet Premier Nikita Khrushchev issued a decision for rehabilitating victims of Stalin's ethnic deportations. Even though deported Caucasian peoples such as Chechens, Ingush, Balkars, and Karachais were rehabilitated and repatriated their homelands during the de-Stalinization campaign conducted by Khrushchev, the Meskhetian Turks along with Crimean Tatars and Volga Germans were not allowed to return their homeland. Nevertheless, the Presidium of the Supreme Soviet issued a decree in order to cancel the special settlement regime on 28 April 1956. Thanks to the de-Stalinization process, Meskhetian Turks were given permission to freely move within the boundaries of the Soviet Union with the exception of resettling in Georgia. In particular, objections of the Georgian authorities in the Soviet Union hindered the repatriation of Meskhetian Turks because their return could give rise to ethnic strife between them and Christian Armenians and Georgians who were resettled in their territories.

Furthermore, Meskheta was regarded as a crucial geostrategic border region for the Soviet Union against NATO, and this situation became another reason for strict opposition of the Soviet government against Meskhetian Turks' repatriation. Following this, the region of Meskheta was proclaimed as an 85 kilometers wide special border area regime that was

entirely closed to Meskhetian Turks. Because of the implementation of this special regime that covered the entire region of Samtskhe-Javakheti, Meskhetian Turks could not return to their homeland. In case of Meskhetian Turks' return to Georgia, security forces either immediately deported them or kept them under detention on the border. In spite of these hurdles, Meskhetian Turks launched a peaceful campaign for their repatriation to Georgia in the 1960s. To this end, they sent petitions to Soviet authorities and organized mass protests and congresses in which they pressured Moscow to allow their repatriation, yet their efforts remained inconclusive. Despite their endeavor to resettle in Georgia, they were once again impeded by authorities in Tbilisi that compelled them to disperse across the Azerbaijan Soviet Socialist Republic and North Caucasus (Yemelyanova, 2015: 79). Approximately 30.000 Meskhetian Turks left Central Asia in order to settle in Azerbaijani territories that are closer to their homeland in Georgia. However, Meskhetian Turks were registered as Azerbaijanis when they were allowed to settle in Azerbaijan SSR. Oppression against Meskhetian Turks was maintained in Azerbaijan, and all forms of precautionary measures were taken so as to hinder the movement of Meskhetian Turks from Azerbaijan to Georgia. Later on, many Meskhetian Turks residing in Azerbaijan were regarded as a potential threat, and thus they were compelled to resettle in Kabardino-Balkaria. Even though the de-Stalinization process radically changed the attitude of the Soviet government towards ethnic groups that were deported from their homelands, Soviet authorities intentionally concealed information concerning Meskhetian Turks from 1945 to 1968 in a systematic way.

In June 1968, the Presidium of the Supreme Soviet issued a decree of rehabilitation that became a turning point for Meskhetian Turks during the post-deportation period. As a result of the decree, Meskhetian Turks were given full citizenship rights and their repatriation was legally guaranteed by the Soviet Presidium. Nevertheless, Georgian authorities impeded the process again through not allowing Meskhetian Turks to acquire a special residence permit that is required for entering the Meskheti region. Yet, some Meskhetian Turks were able to return to their homeland through illegal ways in 1969. Though another special decree was issued by Moscow in order to remove restrictions on the movement of Meskhetian Turks to Georgia in 1974, this decision was never put into action and always rejected by authorities in Tbilisi. After a series of unsuccessful attempts for repatriation, the majority of Meskhetian Turks remained in Soviet Republics in Central Asia until 1989. Only a small

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

number of Meskhetian Turks were able to return to Georgia thanks to the efforts of influential Georgian oppositional figures and intellectuals. Apart from that, Meskhetian Turks continued to experience oppression in every place they settled. The persecution reached its climax in 1989 when a pogrom directed towards Meskhetian Turks in the Fergana Valley's Uzbek section. A group of radical Uzbeks sabotaged homes of Meskhetian Turks, vandalized their properties, and even murdered them in May 1989. As a result of the turmoil; around 100 Meskhetian Turks were murdered, hundreds of them were injured, and a huge number of houses were arsoned. This massacre was organized when Meskhetian Turks were already fully settled in the region and accomplished to start a new life there. Besides, law enforcement officers remained reckless to this bloodshed even though Meskhetian Turks requested their help. Particularly, the prevention of this upheaval was not in the interests of the authorities in Moscow. However, Soviet Leader Mikhail Gorbachev still strived to appease the unrest through sending Soviet troops to restore control. Military units sent from the Kremlin evacuated Meskhetian Turks from Fergana Valley, and escorted them to camp nearby the Fergana Airport (Ray, 2000: 395).

According to arguments of the Meskhetian Turkish community, the Fergana incident was incited by Moscow so as to divert Uzbek nationalists' attention from the Russian population to Meskhetian Turks. Another claim on Moscow's role in Fergana events was that the Soviet government aimed to diffuse a chaos in the Transcaucasian national movements thanks to possible massive refugee influx from Central Asia to South Caucasus. Eventually, the tragic events in the Fergana Valley compelled many Meskhetian Turks to flee Uzbekistan, and thus they turned out to be refugees once again. According to estimations, more than 70.000 Meskhetian Turks had to leave Uzbekistan and move to different Soviet Socialist Republics. The thousands of Meskhetian Turks were resettled by the Gorbachev government in Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Ukraine, and diverse regions of Central Russia, mostly in Krasnodar. Between 1989 and 1990, Azerbaijan alone accepted a huge number of Meskhetian Turks as refugees. Besides, Meskhetian Turks have been integrated into Azerbaijani society very well. On the other hand, resettlement of Meskhetian Turks to Russia was so rapid that many of them were unprepared for such relocation. In that sense, they were compelled to leave behind their properties and start all over again as refugees. Some of them left Uzbekistan without taking important

documents that gave rise to problems during their settlement in Russia, particularly in Krasnodar Kray. Due to lack of official papers, a considerable number of Meskhetian Turks were not granted citizenship by the local authorities of the Krasnodar Kray, and thus their legal status started to be identified with statelessness. As a result, they could not access basic services such as education and medical care.

In the aftermath of tragic events in Uzbekistan, only a few groups of Meskhetian Turks were able to return to Georgia, yet they were expelled from Georgian territories as a result of popular opposition to their repatriation between the years 1989 and 1991. Following this, Meskhetian Turks persisted in their demands for repatriation to Georgia, yet their efforts remained fruitless as usual. At the end, the commitment of Gorbachev to repatriate the Meskhetian Turks to Georgia was annulled by the collapse of the Soviet Union in 1991. By 1991, Meskhetian Turks were scattered across several former Soviet Republics as a result of being deported twice.

POSITION OF GEORGIA AND REPATRIATION PROCESS AFTER 1991

Georgian official attitude towards the deported Meskhetian Turks was portrayed with lack of consistency. Before the collapse of the Soviet Union and establishment of an independent Georgian state, affirmative posture concerning the return of Meskhetian Turks was reflected in Georgian mass media. In addition, Georgian intellectuals were advocating the repatriation process. Therefore, this positive public opinion regarding repatriation of Meskhetian Turks had an impact on the resolutions adopted by the Georgian government. For instance, authorities in Tbilisi issued a resolution on requests of influential public figures concerning the repatriation of the deported Meskhetian Turks to Georgia in 1979. As a result of this resolution, many of them managed to return to Georgia until 1989. At that period, the Georgian state created favorable conditions for Meskhetian Turks' adaptation to Georgian society by providing accommodation, jobs, as well as language education. Meanwhile, authorities in Moscow took a reckless attitude towards the repatriation issue, and they strictly rejected Meskhetian Turks' return to Georgia. Consequently, resolutions by the Georgian government did not come into force.

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

In the aftermath of the undesired incident at the Fergana Valley in 1989, the leaders of the Georgian national liberation movement outspokenly indicated their readiness to receive Meskhetian Turks as refugees and settle them in Georgia. After the collapse of the Soviet Union, the newly independent Georgia adopted several objectives including integration with the West, engagement in the democratization process, and promoting the minority rights within the country. In line with these goals, the new regime in Tbilisi strived to take part in international organizations in the early years of independence. Besides, the new ruling elite of Georgia desired to bring an end to the Meskhetian Turks' unresolved repatriation issue. Nevertheless, their position towards repatriation was fundamentally changed once they became aware of the fact that deportees did not possess pro-Georgian orientation (Mobebadze, 2010: 65). Therefore, their willingness to support the repatriation process was swiftly vanished. Particularly, circumstances rapidly changed during the transition period when several political, economic, and social problems appeared in Georgia. In that context, the dissolution of the Soviet Union also brought about formidable instability along with deterioration of living standards. In that arduous period, not only Georgian society but also Meskhetian Turks had to endure several hardships. In particular, many repatriates could not reside in Georgian territories due to political and economic instability and popular opposition against the repatriation process. Moreover, a series of tragic events such as ethnic strife in Abkhazia and South Ossetia caused by increasing ethno-religious Georgian nationalism, gradual economic deterioration, coup d'état, and establishment of the interim Georgian government gave rise to intense disturbances in the country. These developments forced Georgian authorities to focus on local problems instead of repatriation issues. Consequently, Tbilisi could not seriously deal with the demands of Meskhetian Turks, and thus the repatriation process was suspended.

In fact, Georgian authorities were concerned that the resettlement of Meskhetian Turks would be a new source of ethnic strife. Particularly; in the Samtskhe-Javakheti region from where Meskhetian Turks were deported, there was a considerable Armenian population and they showed their resentment towards the repatriation process. Besides, authorities in Tbilisi thought that the Georgian state could not provide accommodation to Meskhetian Turks due to the overwhelming influx of refugees from the conflict zones. Therefore, the new ruling elite of

Georgia could not deal with Meskhetian Turks and bolstered already existing anti-Meskhetian campaigns within the country, which significantly contributed to the oppositional movement against the repatriation process. As a result, many repatriates who were expecting the adoption of a resolution that could enable large-scale repatriation were expelled from Georgia in 1992. In fact, Georgia was unwilling to focus on the repatriation problem and put the blame on the Russian Federation as a successor state of the Soviet Union. Nonetheless, Russian authorities rejected any responsibility for Meskhetian Turks' repatriation by criticizing Georgian officials.

After Eduard Shevardnadze came to power, the legal status of Meskhetian Turks in Georgia experienced a gradual improvement. In that sense, some constructive steps were taken in respect to the repatriation issue. For instance, a state commission was established to deal with the repatriation process. In 1994, Shevardnadze regime took initiative to reach an agreement with the Kremlin on the question of repatriation, and thus the project concerning the restoration of the rights of deportees and their descendants was presented to Moscow. Yet, this project was never put into practice. Therefore, there was a trivial progress on addressing the repatriation issue and nothing serious was done to realize resettlement of Meskhetian Turks in their homelands during Shevardnadze's tenure. As a result; since the Meskhetian Turks could not find the lawful authority to deal with their repatriation issue, different organizations of Meskhetian Turks were established so as to bring the repatriation problem on the international agenda, which could pressure authorities in Tbilisi to take initiative (Keskin, 2019: 32).

Concerning organizational aspects, Meskhetian Turks have been separated into two different groups, namely International Vatan Society, meaning "homeland" in Turkish, and Khshna, meaning "salvation" in Georgian. Members of Vatan Society identify themselves as Turkic-speaking Turkish Muslims from Meskheti. Thus, they associate themselves with the Meskheti region rather than the entire Georgia itself. The leadership of Vatan Society persistently demands an immediate repatriation of Meskhetian Turks to their homeland in Samtskhe-Javakheti. On the contrary, members of Khshna are pro-Georgian, and they describe themselves as Muslim Georgians. In that sense, the leadership of Khshna demands a quick re-integration of Meskhetians into Georgian society. For members of this organization; Georgia is regarded as their homeland, so they are not strictly obsessed with the Meskheti

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

region compared to members of Vatan Society (Akhaltaksi, 1996: 304). In spite of both organizations' efforts, public awareness in Georgia regarding the repatriation process of Meskhetian Turks has remained very poor. Consequently, there has been a general tendency among Georgian society to adopt an opposing attitude to the possible repatriation of Meskhetian Turks.

When it comes to coverage of repatriation issues in the international agenda after the collapse of the Soviet Union, there was virtually no international attention until 1996 because the international community was busy with the Yugoslav Wars in the Balkans and several violent conflicts in post-Soviet space. In May 1996, CIS Conference on problems of refugees, involuntarily displaced persons, and returnees in the countries of the CIS was organized. In that conference, the repatriation issue of Meskhetian Turks was officially recognized by the international community. Besides, CIS Conference of 1996 was the first step of International Vatan Society's involvement in international platforms in order to propagate their demands on repatriation. In the aftermath of this conference, the issue of Meskhetian Turks' repatriation attracted remarkable attention from both international organizations and non-governmental organizations. In particular, reports of the International Organization for Migration, Human Rights Watch, and Federal Union of European Nationalities contributed to attracting international attention (Pentikäinen and Trier, 2004: 31). In September 1998, the International Vatan Society took part in a Hague Meeting organized by UNHCR, OSCE High Commissioner on National Minorities, and Forced Migration Projects of the Open Society Institute. The delegates from Georgia, Azerbaijan, and the Russian Federation also participated in this meeting. Emphasis on the rehabilitation and repatriation of Meskhetian Turks within the framework of human rights was a crucial outcome of the meeting.

In March 1999, another meeting was organized in Vienna by the same organizations. In addition to former delegations, the representatives of the Council of Europe, the United States, Ukraine, and Turkey participated in this meeting. In that meeting, the usual problems on the side of Meskhetian Turks were discussed. In April 1999, Georgia's accession to the Council of Europe brought about a possibility for generating durable solutions to the repatriation problem. In particular, involvement of the Council of Europe at the Vienna consultations concerning problems of Meskhetian Turks was important for monitoring and urging Georgia to

meet conditions necessary for its membership. As a condition to be a member of the Council of Europe, Georgia made a number of commitments including creation of legislative framework enabling repatriation and integration of Meskhetian Turks into Georgian society within two years after its entry to the Council of Europe and granting right to obtain Georgian citizenship to Meskhetian Turks (Mobebadze, 2009: 123). In that sense, Georgia has agreed to establish a twelve year framework for repatriation of Meskhetian Turks under strong pressures from its European partners. According to that framework, a law on repatriation was supposed to be in effect by 2001 and the process of repatriation had to be completed by 2011. Despite the commitments of Georgia, the law on repatriation was never enacted during the rule of Shevardnadze. Especially, the draft law developed by the Georgian Repatriation Service was rejected without any plausible reason by the Shevardnadze regime in early 2001. At that time, efforts of the Georgian government for the repatriation process remained symbolic, and they only served for the purpose of satisfying expectations of the international community. It was only after takeover of the power by Mikheil Saakashvili with his strong commitment to Euro-Atlantic integration that the repatriation issue again gained prominence in the political agenda of Tbilisi. However; after the Rose Revolution in 2003, there was still no prepared legal framework for the repatriation process of Meskhetian Turks even though some positive developments occurred under Saakashvili's presidency. Similar to former governments, the Saakashvili regime had concerns about popular opposition towards Meskhetian Turks' repatriation. In the meantime, Meskhetian Turks continued to experience discrimination, especially in Russia. In turn, the United States government granted political asylum to around 20.000 Meskhetian Turks in January 2004. Following this, Meskhetian Turks from post-Soviet Russia were granted refugee status in 2005, which became their third resettlement (Pirtskhalava and Surmanidze, 2015: 100). Eventually, the Parliament of Georgia promulgated the "Law of Georgia on Repatriation of Persons Forcefully Sent into Exile from Georgian SSR by the Former Soviet Union in the 1940's of the 20th Century" in 11 July 2007. Evidently, international pressures on Tbilisi to comply with conditions stipulated by the Council of Europe induced the adoption of the law. From the theoretical perspective, the law was dealing with the issue of repatriation of deported people and their descendants including Meskhetian Turks and other smaller groups from Georgia in the 1940s. However, the law provided an ambiguous definition of repatriates without elaborating on

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

their rights. In that sense, Tbilisi was stalling the repatriation process with the adoption of such a vague law (Trier, 2007: 2).

According to provisions of the law, Meskhetian Turks must submit their application for receiving the status of repatriation by 1 January 2010. Even though many Meskhetian Turks strived to apply for repatriation, the obstacles in both the application process and the implementation of the repatriation law complicated the process. In particular, expenses related to submission of application for repatriation and legal barriers for attaining the status of repatriate complicated the efforts of Meskhetian Turks. Moreover, the indifferent attitude of authorities in Tbilisi towards the repatriation process demonstrated their reluctance on Meskhetian Turks' resettlement on Georgian territories (Papuashvili, 2013: 57). In the end, implementation of the law on repatriation was postponed as a result of the outbreak of the August War between Georgia and Russia in 2008. Three years after the war; in March 2011, Georgian government established an interagency governmental council for the repatriation process for the purpose of preventing the outbreak of possible ethnic strife over the regions in which Meskhetian Turks would be resettled. In that period, international actors were also conducting special programs for contributing to the repatriation process in collaboration with authorities in Tbilisi. Additionally, the Public Defender's Office of Georgia as well as purposefully organized activities by Georgian mass media facilitated the creation of positive posture within Georgian society towards Meskhetian Turks' repatriation.

In the summer of 2011, Tbilisi under renewed pressures coming from Europe initiated the official process of granting status of repatriate to Meskhetian Turks. Nevertheless, the process was again impeded by economic and legal obstacles. Without obtaining Georgian citizenship, it became very hard for Meskhetian Turks to reside and find jobs in Georgia. Meanwhile, Georgian authorities continued to deal with the repatriation issue just for the sake of indicating the nominal commitment of Tbilisi towards pluralistic and liberal values of Europe (Chelidze, 2013: 6).

MAJOR OBSTACLES TO REPATRIATION PROCESS

In spite of many constructive steps taken for realizing the repatriation of deported Meskhetian Turks, there are major obstacles to the repatriation

process. Reluctance of Tbilisi towards Meskhetian Turks' repatriation derives from several factors including Georgian nation-building process that is not hospitable towards minority groups, concerns regarding the possible ethnic conflict in Armenian populated Samtskhe-Javakheti region, and fears on territorial integrity, especially after the de facto loss of Abkhazia and South Ossetia. Repatriation of Meskhetian Turks to Georgia is perceived as a threat on the side of ethnic Armenians residing in Samtskhe-Javakheti region, which is a kind of corridor to the outside world for Armenia. Armenians' concerns about the possibility that resettlement of Meskhetian Turks will bring about blockade to Armenia, and thus they strictly object to their repatriation so as to refrain from the encirclement of Armenia by Azerbaijan and Turkey. Since many Armenians settled in the houses of deportees, they are also afraid of losing lands and properties due to possible reclamation of them by repatriates. According to Armenians, ethnic composition of the Samtskhe-Javakheti region will be dramatically changed as a result of the prospective repatriation process.

Another important obstacle to the repatriation process is the emergence of numerous internally displaced people owing to Georgia's conflicts with Russia. From the declaration of independence, Tbilisi has had very tense relations with Moscow, and thus a huge number of internally displaced people cannot return to their homeland. In particular, nearly 300.000 people were displaced as a result of conflicts in Abkhazia and South Ossetia. Following this, the August War in 2008 resulted in considerable increase in the number of refugees. The conditions deteriorated when Russian and separatist forces jointly destroyed the abodes and properties in the conflict zones. In that sense, Meskhetian Turks' repatriation became a heavy financial burden on the Georgian state which had to simultaneously deal with a large number of refugees. Hereby, the repatriation process could not be sufficiently financed.

In addition to political, economic, and social problems of Georgia, the organizational problems in the associations of Meskhetian Turks also brought about challenges for the repatriation process. Meskhetian Turks were geographically scattered, and thus diverse organizations were established in different countries where Meskhetian Turks settled. However, this situation gave rise to disintegration among Meskhetian Turks in terms of diverse ideological orientations on their identification. Therefore, these different associations had to meet on a common ground

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

for persuading Tbilisi to adopt a legislative framework on the issue of repatriation since the mid-1990s. In order to eliminate the aforementioned organizational problems, the "World Union of Ahıska Turks" was established in Istanbul in May 2010. The main objective of this organization is to unify different Meskhetian Turks' organizations in the world and conduct a large-scale struggle for the repatriation in a systematic way (Keskin, 2019: 36). Currently, fewer than 1.000 Meskhetian Turks reside in different regions of Georgia. Even though many of them have managed to acquire Georgian citizenship and made their residence legal in the country, they continue to experience political and socio-economic integration problems.

CONCLUSION

In conclusion, Meskhetian Turks became the subject of deportation due to Soviet authorities' concerns about their cross-border ethnic ties with Turkey. In the aftermath of the deportation, Meskhetian Turks suffered the loss of a considerable part of their population, and they encountered the threat of the eradication of their ethnic identity and collectivity under the special settlement regime. Against all tragic experiences, Meskhetian Turks managed to preserve their collective consciousness. In addition to their shared societal features such as religion, language, and family ties which are the elements mostly remarked in the literature; traumatic experiences that they have undergone during and after the deportation turned into the main component of their communal heritage. This situation also enabled them to bolster and deepen their collective identity as well.

However, the repatriation attempts of the Meskhetian Turks to Georgia have remained mostly inconclusive. It is evident that Georgian authorities did not welcome the return of the Meskhetian Turks due to several factors stemming from different dimensions. Particularly, Georgia's series of conflicts and wars with Russia became the main hurdle for their repatriation. Besides, the intense unpopularity of Meskhetian Turks' return to their homeland among ethnic Armenians and the existence of an extreme amount of internally displaced persons in Georgia delayed the repatriation process. Even, discrepancy among institutional factions of Meskhetian Turks, which brought about a conspicuous inter-group disagreement, contributed to this situation.

If authorities in Tbilisi insist on their Euro-Atlantic orientation, they have to engage in practical instead of symbolic attempts concerning the Meskhetian Turks' repatriation to Georgia. Nevertheless, Georgia is still not capable of dealing with the issue of repatriation alone. Thus, the support of the international community will be very vital for providing favorable conditions in the country in order to ensure safe return of Meskhetian Turks and the successful conduct of repatriation. In the course of time, this will also contribute to the progress of Georgia's Euro-Atlantic orientation.

HISTORICAL BACKGROUND OF MESKHETIAN TURKS' DEPORTATION AND THEIR REPATRIATION PROCESS TO GEORGIA

BIBLIOGRAPHY

AKHALTAKSI, E. (1996). From Georgia: On the Meskhetians. *Nationalities Papers*, 24(2), 303-305.

AYDINGÜN, A. (1998). A Deported Nationality: The Ahıska Turks. *Perceptions Journal of International Affairs*, 3(4), 1-5.

AYDINGÜN, A. (2002). Creating, Recreating and Redefining Ethnic Identity: Ahıska/Meskhetian Turks in Soviet and Post-Soviet Contexts. *Central Asian Survey*, 21(2), 185-197.

BİLGE, N. (3-6 July 2011). Conflict and Cultural Identity: Meskhetian Turks (Conference Paper) IACM 24th Annual Conference, Istanbul.

CHELIDZE, N. (2013). Asylum Seekers, Refugees and Internally Displaced Persons (IDPS) in Georgia: The Challenges of Social Cohesion, Florence: Consortium for Applied Research on International Migration (CARIM East).

JONES, S. F. (1993). Meskhetians: Muslim Georgians or Meskhetian Turks? A Community without a Homeland. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 13(2), 14-16.

KESKİN, S. (2019). The Repatriation Process of Meskhetian/Ahıska Turks to Their Homeland in Georgia: Challenges and Prospects. (MSc Thesis), Ankara: Middle East Technical University Graduate School of Social Sciences.

KHAZANOV, A. M. (1992). Meskhetian Turks in Search of Self-Identity. *Central Asian Survey*, 11(4), 1-16.

KIPRIZLI, G. (2019). Victims of the Soviet Policies: The Case of the Ahıska Turks (1944-1968). *Avrasya Etüdüleri*, 25(56), 79-98.

MOBEBADZE, V. (2009). Historical Background of Meskhetian Turks' Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process. *IBSU Scientific Journal*, 3(1), 113-128.

MOBEBADZE, V. (2010). Problems of Repatriation and Reintegration of Deported Meskhetian Population in Georgia. (PhD Thesis), Tbilisi: International Black Sea University Faculty of Social Sciences.

PIRTSKHALAVA, E. and SURMANIDZE, L. (2015). Identity Strategies of Muslim Meskhetians (Meskhetian Turks) in Cultural Context. *Journal of Cultural and Religious Studies*, 3(2), 99-105.

PAPUASHVILI, T. (2013). Some Aspects of Muslim Meskhetians' Repatriation, The Caucasus in Changing Times, (pp. 53-58) Tbilisi: The Proceedings of the International Scientific Youth Conferences.

PENTIKAINEN, O. and TRIER, T. (2004). Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks, Flensburg: European Centre for Minority Issues (ECMI).

RAY, K. (2000). Repatriation and De-Territorialization: Meskhetian Turks' Conception of Home. *Journal of Refugee Studies*, 13(4), 391-414.

TRIER, T. (2007). Can Meskhetian Repatriation to Georgia Begin? Law Adopted by Georgian Parliament, Flensburg: European Center for Minority Issues (ECMI).

WIMBUSH, S. E. and WIXMAN, R. (1975). The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia. *Canadian Slavonic Papers*, 17(2-3), 320-340.

YEMELYANOVA, G. (2015). Georgia's European Quest: The Challenge of the Meskhetian Turks,. *Caucasus International*, 5(3), 77-87.

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI*

Russia's Taliban Policy

Ahmad Khan DAWLATYAR**

Öz

Taliban Hareketi, yaklaşık 30 yıldır Afganistan'daki taraflardan biridir. 11 Eylül terörist saldırılarının ardından devrilen Taliban yönetimi, 15 Ağustos 2021 yılında yeniden Afganistan'a egemen olmuştur. Afganistan'la ilgilenen devletler, Taliban realitesini göz önünde bulundurarak Afganistan politikasını geliştirmektedir. Afganistan'ı yakından takip eden devletlerden biri Rusya Federasyon'udur. Moskova'nın Taliban politikasının öncelikleriyle hedeflerine ulaşmak için izlediği yöntemin ne olup olmadığı Makalenin sorusunu oluşturur. Makalenin varsayımına Moskova, ABD'nin Taliban yaklaşımını dikkate alarak Taliban politikası izlemektedir. Bununla birlikte Rusya Taliban'la ilişki geliştirse de Taliban üzerinden Afganistan'daki hedeflerine ulaşamayacağını düşünerek bir taraftan Orta Asya'da askeri varlığını güçlendirirken diğer taraftansa Taliban'ı tanımak yerine uluslararası toplumla birlikte hareket etme girişimindedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, ABD, Taliban, DEAŞ, Uluslararası Toplum.

Abstract

The Taliban Movement has been one of the parties in Afghanistan for nearly 30 years. The Taliban administration, which was overthrown after the September 11 terrorist attacks, dominated Afghanistan again on August 15, 2021. States interested in Afghanistan are developing their Afghanistan policy by taking the Taliban reality into consideration. One of the states that follows Afghanistan closely is the Russian Federation. The question of the article is what the priorities of Moscow's Taliban policy are and the method it follows to achieve its goals. As the article assumes, Moscow follows Taliban policy, taking into account the US approach to the Taliban. However, although Russia has developed relations with the Taliban, it believes that it will not be able to achieve its goals in Afghanistan through the Taliban, and on the one hand, it strengthens its military presence in Central Asia, and on the other hand, it attempts to act together with the international community instead of recognizing the Taliban.

Keywords: Russia, USA, Taliban, DAESH, International Community.

* **Makale Geliş Tarihi:** 23.11.2022 **Yayına Kabul Tarihi:** 23.12.2022

** Doktor Adayı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: ahmaddawlatyar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1176-7130.

GİRİŞ

19. yüzyılda Çarlık Rusya, Hindistan'a ve uluslararası denizlere ulaşmak amacıyla Orta Asya'yı işgal ederek Afganistan'la komşu olmuştur. Büyük Oyun sırasında Büyük Britanya'nın Afganistan'ı işgalleri ve Afganistan'ın kuzey ve güney sınırlarının belirlenmesi, Rusya'nın Afganistan üzerinden Hindistan'a ve Hint Okyanusu'na ulaşma politikasının önüne set çekmiştir. 1907 yılında Çarlık Rusya, Britanya'yla yaptığı sömürge anlaşmayla Afganistan'ın dış politikasının Britanya tarafından yönetilmesini; buna karşılık Orta Asya'nın kendi egemenliği altında kalmasını teyit etmiştir (Sander, 2020: 266). Birinci Dünya Savaşının ardından Afganistan 19 Ağustos 1919 yılında bağımsızlığını kazanmış ve Çarlık Rusya ardından kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur (Tanin, 2004: 28).

Başlangıçta SSCB Afganistan ile dostça ilişki kursa da İkinci Dünya savaşının ardından komünizmi dünyaya yayma ve blok politikası bağlamında Afganistan'ı etkisi altında almaya çalışmıştır. Rusya, stratejik hedeflerinin yanı sıra Afganistan'da dost hükümeti desteklemek amacıyla 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmiştir (Sander, 2020: 500).

Komünizmin Afganistan'da sistematik şekilde yayılması, Afgan halkının tepkisiyle karşılaşırken Afganistan'ın SSCB tarafından işgal edilmesi, silahlı grupların kurulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Afganistan'ı işgalden kurtarmak üzere Pakistan'da çeşitli "Mücahit Gruplar" kurulmuş ve SSCB ile desteklediği komünist rejime karşı savaşımıştır. SSCB'nin işgaline karşı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere Batı ve İslam devletleri Mücahit grupları desteklemiştir (Erol, Başaran, 2021: 5). Bu destek sonucunda SSCB 1989 yılında Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. SSCB'nin Afganistan'daki başarısızlığı dağılmasının fitilini atmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Afganistan sınırlarında yeni bağımsız Cumhuriyetler kurulmuş ve Afganistan'da desteklediği Necibullah yönetimi 1992 yılında Mücahitler tarafından devrilmiştir (Demiray, 2022: 322).

Mücahitler, kendi aralarında iktidarı paylaşamayarak ülkeyi iç savaşa sürüklediği için güç boşluğundan yararlanarak "Taliban Hareketi" silahları toplayıp Afganistan'da güvenlik ve düzeni inşa etme vaadiyle ortaya çıkmıştır. Taliban 1996 yılında Kabil'i Mücahitler Hükümetinden ele geçirerek "Afganistan İslam Emirliği"ni ilan etmiştir. Taliban Kabil'e girer girmez SSCB ile yakınlığıyla bilinen Afganistan'ın son komünist

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

Cumhurbaşkanı Dr. Nacibullah Ahmadzai BM Kabil temsilciliğinden çıkartarak idam etmiştir. 1990'lerde Taliban Mücahitler Hükümetine karşı savaşarak sürekli alan kazanmış ve Afganistan'ın Penşir ve Bedahşan illeriyle belli bölgelerin dışında yaklaşık Afganistan'ın %85'de egemenliği sağlamıştır (Demiray, 2022: 323).

11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarının ardından ABD, Taliban'ın El-Kaideye verdiği destek gerekçesiyle düşman olarak nitelendirmiş ve gerçekleştirdiği sonsuz özgürlük operasyonu ile Taliban yönetimini devirmiştir. Taliban devrildikten sonra Batı'nın desteğiyle Afganistan'da yeni siyasi rejim kurulmuş ve 2004 yılında yapılan Anayasayla devletin kurumları oluşturulmuştur. ABD başta olmak üzere Batı ve bölge devletleri yeni kurulan hükümeti tanımış ve Afganistan ile ilişkilerini geliştirmiştir (Dawlatyar, 2019: 2-3).

Taliban devrilse de farklı taktik ve stratejilerle koalisyon güçler ve Afganistan hükümetine karşı saldırılarına devam etmiştir. ABD, yeni güvenlik stratejisinde Çin'i "öteki" ilan etmekle onu birinci rakip/düşman ilan ettiği, Afganistan bataklığına gömülmemek ve Taliban'ı tamamen yok edemeyeceğini düşünerek Taliban'la uzlaşmayı ön plana almıştır (Dawlatyar, 2021: 444). Bu bağlamda 2016 yılında ABD Başkanı seçilen Donald Trump, Taliban'la görüşme emrini vermiş ve ABD'nin isteği doğrultusunda Taliban lideri Molla Abdul Gani Birader Pakistan tarafından serbest bırakılmıştır. 2018 yılında ABD ile Taliban arasında resmi görüşmeler başlamış ve görüşmeler sonucunda 29 Şubat 2020 yılında taraflar arasında Doha Antlaşması imzalanmıştır (Erol, Kaya, 2021: 421).

Doha Antlaşması çerçevesinde ABD, Afganistan'dan çekileceğini taahhüt ederken; Taliban, ABD ve müttefiklerine karşı Afganistan topraklarının kullanılmasına müsaade etmeyeceğine söz vermiştir. Antlaşmada Afganlar arası görüşmelerin sonucunda "Yeni İslam Devletinin" kurulmasına, ABD'nin yeni kurulan devlete yardım yapmakla içişlerine karışmayacağına değinilmiştir (Khaama, 2023). ABD'nin Taliban'la antlaşma yapması ve anlaşma gereği Afgan hükümetinin 1000 esiri karşısında 5000 Taliban tutsağının serbest bırakılması, Taliban'ı sahada ve masada güçlendirmiştir. Taliban ile Afganistan Hükümeti anlaşmadan ABD, Afganistan'dan tamamen çekileceğini duyurunca, Taliban sahada önemli bir ilerleme kaydetmiş ve önce ilçeleri, ardından da illeri kontrol altına almış ve nihayetinde Kabil giriş kapılarına dayanınca da Afganistan Cumhurbaşkanı Eşraf Gani ülkeyi terk etmiştir. Gani,

Afganistan'ı terk edince Taliban, 15 Ağustos 2021 tarihinde bir kez daha Kabil'e girerek bayrağını Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na dikmiştir (Euronews, 2023). Taliban 15 Ağustos 2021 yılından bu yana Afganistan'ı yönetmektedir.

Afganistan'la ilgilenen devletler, Taliban realitesini dikkate alarak politikalar geliştirmektedir. Afganistan sorunuyla yakından ilgilenen devletlerden biri Rusya Federasyonu'dur. Makalede Rusya'nın Taliban politikası, Rus yetkililerin açıklamalarına atıfta bulunarak analitik şekilde açıklanmaktadır.

Makale dört kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak Rusya'nın Taliban'la olan ilişkisi ele alınmıştır. Akebiden Taliban'ın ikinci döneminde Rusya'nın girişimleri ve Rusya'nın Taliban politikasının öncelikleri incelenmiştir. Son olarak Rusya'nın hedeflerine ulaşmak için izlediği yöntemler tartışılmıştır. Sonuç kısmındaysa makalenin sorularına ve varsayımına analitik şekilde cevap aranmıştır.

RUSYA'NIN TALİBAN'LA İLİŞKİSİ

Taliban, 1994 yılında Pakistan'da bulunan medreselerde dini eğitim alan öğrencilerden oluşan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. O dönemde Taliban, İslam kurallarına daha bağlı olan bir hareket olduğunu kanıtlamak ve kendisine karşı savaşan Mücahidin yönetiminin meşruiyetini zayıflatmak için liderlerini Emir-ül Müminin (Tüm Müslümanların Emiri) ilan etmiş ve radikal grupların Afganistan'da faaliyette bulunmasına izin vermiştir.

Taliban 1996 senesinde Kabil'i ele geçirerek Orta Asya cumhuriyetlerinin vatandaşlarının da yer aldığı radikal örgütlerin Afganistan'da faaliyette bulunmasına müsaade etmiştir. Bu da Rusya'da rahatsızlık yaratmıştır. Çünkü Rusya, ulusal güvenliğinin Afganistan'dan geçtiğini düşünmüş ve Orta Asyalı müttefiklerinin terör örgütü olarak nitelendirdiği grupların Afganistan'daki varlığını tehdit olarak görmüştür (Müjde, 2003: 57-67).

1990'lı yıllarda Rusya, Taliban'ı dengeleyerek Orta Asya devletlerinin Afganistan'la olan sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla Kuzey İttifakı'nın lideri Ahmet Şah Mesut ve Raşid Dostum'u desteklemiştir. Ayrıca Rusya, Taliban'ın uluslararası toplum tarafından tanınmaması konusunda girişimlerde bulunmuştur. Moskova yönetiminin Kuzey

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

İttifakı'nı desteklemesinin ana nedeni, sınır güvenliğini sağlamak ve radikal grupların Orta Asya'ya ve oradan da Rusya'ya sızmasını engellemektir (BBC, 2022).

11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarından sonra Rusya, Batı'yla ilişkilerini geliştirmek istemesi ve Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nı desteklemesi hasebiyle Afganistan'a yönelik ABD'nin müdahalesini desteklemiştir (Karimi, 2013: 36). Taliban'a karşı savaşta ABD, Özbekistan ve Kırgızistan'ın askeri üslerini kullanmıştır. Rusya, ABD'nin üslerin kullanılmasına itiraz etmeyerek dolaylı olarak yardım etmiştir (İPSC, 2023). ABD'nin müdahalesine karşı Taliban, Rusya'dan destek istese de Moskova yönetimi, bu talebe olumsuz cevap vermiştir. Rusya, Kuzey İttifakı üzerindeki etkisinden yararlanarak 2001 yılından sonra Afganistan'da başlatılan siyasi süreçte önemli bir rol oynamıştır.

Öte yandan ABD liderliğindeki Koalisyon Güçlerin, Taliban'ı devirdikten sonra Afganistan'dan çekilmemesi Rusya'da rahatsızlık yaratmıştır. Çünkü Moskova, nasıl ki 19. yüzyılda Britanya'nın Afganistan'ı işgal etmesini ya da asker konuşlandırmasını, Orta Asya'daki çıkarlarına aykırı bir gelişme olarak nitelendirmişse, 21. yüzyılda da ABD'nin Afganistan'daki varlığını kendisine dönük bir tehdit olarak görmüştür. Çünkü ABD, son 20 yılda sadece Afganistan'da asker konuşlandırmamış; aynı zamanda Afganistan Hükümeti'nin direktifleri doğrultusunda politika izlemeye zorlamıştır. Ayrıca Washington yönetimi, Afganistan'da kendine yakın olan kişilerin üst düzey yönetime taşımış ve bunlar da dış politikada ABD ve Batıya ağırlık veriyordu.

Taliban'ın birinci döneminde Dışişleri Bakanlığında çalışan Vahid Müjde'ye göre, 2004 senesinde gerçekleşen Afganistan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Rusya, Batı'nın etkisini dengelemek amacıyla Kuzey İttifakı'nın adayı Muhammed Yunus Kanuni'yi desteklese de ABD'nin desteğiyle Hamid Karzai, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu tarihten itibaren Moskova, bir yandan her platformda ABD başta olmak üzere yabancı güçlerin Afganistan'dan çekilmesini isterken; diğer taraftan da Taliban'ı terör örgütü olarak tanımlamasına rağmen Taliban'la ilişki kurmaya çalışmıştır (BBC, 2022).

Müjde, Taliban'ın devrilmesinden sonra Rusya ile Taliban arasındaki ilk temasın 2006 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir. İlk görüşmede Rusya, Taliban'dan iki istekte bulunmuştur. Bunlardan ilki, Orta Asya devletlerinin yurttaşlarının Taliban safında savaşmasının önlenmesidir.

İkincisi ise uyuşturucu kaçakçılığının önüne geçilmesi meselesidir. İki konuda da Taliban, Ruslarla çalışmaya hazır olduğu sözünü vermiştir (BBC, 2022). Bu tarihten itibaren Kremlin yönetimi, Afganistan Hükümeti'ni tanısa da çıkarları gereği Taliban'la ilişkisini geliştirmiştir.

Dönemin ABD Başkanı Barack Obama, Taliban'la tutsak takası yaparak Taliban'ın Katar'ın başkenti Doha'da Siyasi Ofis açmasına müsaade edince Rusya da Taliban'la ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 2013 yılında bir Rus helikopteri, Taliban'ın kontrolü altında bulunan araziye olağanüstü iniş yapmış ve pilot, Taliban tarafından esir alınmıştır. Bu süreçte Rusya, Kabil Büyükelçiliği aracılığıyla Taliban'la görüşerek pilotun serbest bırakılmasını sağlamıştır. Bahse konu olaydan itibaren Rusya ile Taliban arasında resmi irtibat sağlanmıştır (BBC, 2022).

Terör örgütü Devletü'l Irak ve'ş Şam'ın (DEAŞ) sözde Horasan Emirliği (ISKP), 2014 yılından itibaren Afganistan'da faaliyette bulunmaya başlamıştır. Ekonomik olarak DEAŞ, Taliban'dan daha güçlü konumda olduğu için bazı Taliban komutanlarını kendi safına çekmiştir. DEAŞ, hilafet ideolojisi kapsamında Rusya ve Orta Asya müttefiklerinin toprak bütünlüğünü ve ulusal güvenliğini tehdit eden bir örgüttür (Dawlatyar, 2021: 447).

DEAŞ'tan farklı olarak Taliban, sadece Afganistan sınırlarında hükümet kurmak isteyen ve savaşçıların çoğu Afganlardan oluşan bir yapıya sahipti. Rusya, "Afganistan Sendromu" ve ABD başta olmak üzere yabancı güçlerin ülkedeki varlığından dolayı DEAŞ'a doğrudan müdahale gerçekleştirmek yerine "düşmanımın düşmanı dostumdur mantığıyla" Taliban'a yakınlaşmıştır. Örneğin 2015 yılında Rusya'nın Afganistan Özel Temsilcisi Zamir Kabulov, ülkesinin Taliban'la ilişki kurduğunu ve bu ilişkinin temel nedeninin Rus vatandaşlarının güvenliğini sağlamak ve DEAŞ'la mücadele olduğunu ifade etmiştir (8am, 2022).

2016 yılında ABD, Afganistan, Çin ve Pakistan, Afganistan'a ilişkin barış süreciyle ilgili bir araya gelmiş ve toplantıya Rusya davet edilmemiştir. Moskova, bu süreçten rahatsızlık duyduğunu dile getirerek Çin ve Pakistan'dan oluşan bir toplantıya ev sahipliği yapmış ve Afganistan'ı toplantıya davet etmemiştir (8am, 2022). Afganistan'ın toplantıya davet edilmemesi, döneminde Rusya'nın Afganistan hükümetine karşı Taliban'ın tercih ettiği şekilde yorumlanmıştır. Çünkü toplantıda Afganistan giyabından sorunu ele alınmıştır.

2018 senesinde ABD ile Taliban arasında doğrudan müzakereler

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

başlayınca Rusya, Taliban ile Afgan siyasetçiler arasında konferanslar gerçekleştirerek Taliban liderlerini dünya kamuoyuna tanıma politikası geliştirmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın girişimiyle danışma niteliğinde Moskova Formatı/Toplantısı kurulmuştur. Başlangıçta Rusya, Çin, Pakistan, İran, Hindistan ve Afganistan'ın katıldığı toplantıya, 2018 yılında Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan da dahil olmuştur. 2021 yılındaki toplantısında Taliban Başbakan Yardımcısı Molla Abdul Selam Hanefi liderliğindeki Taliban heyeti de katılmıştır. Formatın temel hedefi Afganistan Sorunu 'nu ele almak ve çözüm önerilerinde bulunmaktır (VOA, 2022).

29 Şubat 2020 tarihinde ABD, Taliban'la Doha Antlaşması'nı imzalayarak Afganistan'dan çekilme tarihini netleştirince Rusya, Taliban'la ilişkilerini pekiştirmiştir. Bu bağlamda Rus yetkililer, Taliban lehine Afganistan devrik rejimini rahatsız edici açıklamalarda bulunmuştur. Rusya'nın Afganistan Özel Temsilcisi Zamir Kabulov, Afganistan'da savaşın sonlanması için birbirini dengeleyen ve koalisyondan oluşan bir geçiş hükümetin kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerinde dönemin Afganistan Hükümeti, Kabulov'un açıklamalarının Afganistan'ın gerçekleriyle bağdaşmadığını belirterek tepki göstermiştir (BBC, 2022). Ayrıca 2020 yılında Washington Post Gazetesi, Rusya'nın Amerikan askerlerini öldürmek için Taliban'a para verdiğini iddia etmiştir (Washington Post, 2023). Rusya yetkililer tarafından söz konusu iddia yalanlansa da bu konu, iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir (DW, 2022).

8 Temmuz 2021 tarihinde de dört kişilik bir Taliban heyeti Moskova'ya giderek Kabulov'la görüşmüştür. Görüşmede Taliban heyeti, Afganistan toprağının hiçbir devlette karşı kullanılmasına müsaade edilmeyeceği sözünü vermiştir (Ufuk News, 2022). Taliban, 15 Ağustos 2021 tarihinde yeniden Afganistan'a egemen olduktan sonra da Kabulov, "Taliban, Afganistan uydu devletine göre, müzakereye açık olduğunu göstermiştir" ifadesini kullanmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ise, "Rusya Taliban'ın tanıma konusunda acelesi değildir" diyerek tüm etnik ve mezhepsel grupların katıldığı bir geçici hükümetin kurulması gerektiğini ifade etmiştir (BBC, 2022).

Taliban'ın yeniden Afganistan'a egemen olmasını, Moskova yönetimi sıcak karşılamıştır. Rusya'nın Kabil Büyükelçiliği'nin kapılarının açık tutması ve doğrudan Taliban'la ilişki kurması buna örnek gösterilebilir. Burada dikkat çeken konu, Rusya'nın ardıl devleti olduğu SSCB'nin

desteklediği Nacibullah yönetimi, Mücahitlere karşı tek başına 1989 senesinden 1992 yılına kadar direnmişken; ABD'nin desteklediği hükümetin kısa sürede çözülmesidir.

TALİBAN'IN İKİNCİ DÖNEMİ VE RUSYA'NIN TALİBAN YAKLAŞIMI

Taliban, yeniden tüm Afganistan'a egemen olsa da herhangi bir devlet ya da uluslararası örgüt tarafından resmi şekilde tanınmamaktadır. Her devlet, Taliban Hükümeti'ni tanıma konusunda farklı koşullar sıralasa da uluslararası toplum üç konuda hemfikirdir. Bu bağlamda Afganistan'da çoğulcu/kapsayıcı hükümetin kurulması, kadın hakları başta olmak üzere insan haklarına saygılı bir düzenin teşkil edilmesi ve Taliban'ın terör örgütleriyle arasına mesafe koyarak terörle mücadele etmesi talep edilmektedir (ANKASAM, 2022).

Bahse konu olan isteklere rağmen Rusya, Taliban'la ilişkilerini geliştirecek nitelikte hamlelerde bulunmuştur. Örneğin Moskova, Taliban'ın Rusya tarafından terör örgütü olarak nitelendirilen örgütler listesinden çıkarılacağını duyurmuştur (VOA, 2022). Fakat henüz Kremlin'den bu yönde resmi bir adım gelmiş değildir. Nitekim Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Moskova'nın Taliban'ı tanıma konusunda gerçeklere önem vereceğini ifade etmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da Taliban yönetimini tanımanın erken olduğunu ve Taliban'ın Moskova tarafından tanınması için verdiği sözleri yerine getirmesi gerektiğini dile getirmiştir (IRNA, 2022).

Rus yetkililer içinde Taliban'a en sıcak bakan kişi Kabulov'dur. Kabulov, Taliban'ın tanınmasının pratikte adım adım gerçekleştiğini ve Taliban heyetinin farklı devletleri ziyaret etmesinin ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın olağanüstü toplantısına katılmasının bunun kanıtı olduğunu ifade etmiştir (Tasnim News, 2022). Kabulov'un açıklamalarının ardından Taliban, tanıma konusunda Rusya'nın koşul belirlemediğini vurgulayarak Moskova yönetiminden Taliban'ın kurduğu hükümeti tanımasını istemiştir. Bu açıklamanın ardından Sergey Lavrov, Taliban'ın çoğulcu bir hükümet kurması ve uyuşturucu ve terörle mücadele etmesi halinde Rusya'nın kimseyi beklemeden Taliban yönetimini tanıyacağını söylemiştir (İktisat Dünyası, 2022). Rusya, Taliban'ı tanımasa da uluslararası toplumun bir parçası haline getirme politikası izlemiş ve Afganistan'ın Moskova Büyükelçiliği'ni Taliban'a teslim ederek Taliban'ın atadığı diplomatları akredite etmiştir (Sputnik, 2023).

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

Kremlin yönetimi, Afganistan'daki durumdan ABD başta olmak üzere Batı'nın sorumlu olduğunu ve Afganistan'ın yeniden inşası için yardım edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna ek olarak Rusya, Afganistan'ın ekonomik ve sosyal sistemlerinin çökmemesi için ABD'nin bloke ettiği Afganistan ulusal rezervlerini serbest bırakmasını talep etmektedir. Dahası Rusya ve Çin, BMGK'da ABD'nin Taliban'a yönelik yaptırım tasarısına karşı çıkmış ve Washington yönetiminin Afganistan'da işlediği suçların araştırılması çağrısında bulunmuştur (BBC, 2022).

Rusya, Taliban'ı tanıma konusunda tek başına hareket etmek yerine gerek Batılı devletleriyle gerekse de Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) içindeki bölge aktörleriyle görüşmektedir. Bu bağlamda Moskova, "Geliştirilmiş Troyka Formatı" kapsamında ABD, Çin ve Pakistan'la görüşmektedir. Diğer taraftan da Moskova yönetimi, ŞİÖ çerçevesinde Afganistan Sorunu 'nu ele almaktadır. Bu kapsamda Rusya'nın Tahran, Yeni Delhi ve İslamabad'da düzenlenen toplantılara katıldığı söz konusudur.

Rusya, Batı'nın Afganistan'da başarısız olduğunu; dolayısıyla kısa sürede Taliban Hükümeti'nin tanımayacağını düşünerek Moskova ve Pekin merkezli bir Afganistan politikası geliştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Rusya'nın en çok önem verdiği platformun Moskova Formatı olduğu söylenebilir. Taliban'ın yeniden Afganistan'a egemen olmasıyla Rusya, Moskova Formatını toplamış ve Taliban'ı da bu zirveye davet etmiştir. Toplantının ortak bildirisinde Taliban'ın uluslararası toplumun koşullarını yerine getirmesi istenmiş ve Afgan halkına insani yardımların yapılması ihtiyacına vurgu yapılmıştır (Sputnik, 2023).

2022 yılının Eylül ayında Rusya'nın Kabil Büyükelçiliği'nin önünde bir intihar saldırısı meydana gelmiş ve olayda iki Rus diplomatı öldürülmüştür. Bu hadisenin ardından Rus yetkililerinin Taliban'a yönelik söylem ve eylemlerinin değiştiği görülmektedir. Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA) toplantısında konuşan Putin, Kabil Büyükelçiliği'ne yapılan saldırıya değinerek terör tehditlerine karşı ortak mücadele vurgusu yapmıştır. Daha sonraki açıklamalarında Putin, Afganistan'da El-Kaide ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin faaliyetlerinin sürdüğünü ve bunun Orta Asya devletlerine yönelik ciddi bir tehdit olduğunu ifade etmiştir (Afintl, 2022). Rusya Ulusal Güvenlik Sekreteri Nikolay Patruşev da Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) Ulusal Güvenlik Danışmanları Toplantısı'nda ABD'nin kendi jeopolitik hedefleri için Taliban, El-Kaide ve DEAŞ'ı kurduğunu iddia etmiştir (Independent, 2022). Kabulov ise ABD ve İngiltere'nin Afganistan'da ISKP'yi desteklediğini

ve Taliban'ın ABD'nin insansız hava araçlarının tehdidinden korktuğu için birtakım ayrıcalıklar karşısında Rusya ve Çin'den uzaklaştığını öne sürmüştür (Sputnik, 2022).

Öte yandan Rusya'nın etkisinin güçlü olduğu BDT'nin terörle mücadele merkezi Başkanı Yevgeni Sisoev de yaptığı açıklamalarında Afganistan'da durumun kötüleşmesinin Orta Asya'ya tehdit oluşturduğunu söylemiştir. Sisoev, Taliban içindeki ihtilaflar ve Batı'nın yaptırımlarından dolayı Taliban'ın ülkeyi yönetmekte zorlandığını, ülkeyi yönetemezse Afganistan'da savaşın başlayacağını ve böylece ülkenin bir bölümünün yerel güçler ile teröristlerin eline geçeceğini iddia etmiştir. Ayrıca Batı'nın ekonomik ve siyasi gücünü kullanarak Hakkani Ağını güçlendirmeye çalıştığını da öne sürmüştür (IRNA, 2022).

Bahsi geçen açıklamalar Moskova yönetiminin Taliban'a yönelik yaklaşımının değiştiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Rus yetkililer, 16 Kasım 2022 tarihinde düzenlenen Moskova Formatına Taliban'ı davet etmemiştir. Toplantıya Rusya, Çin, Hindistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Pakistan'ın temsilcileri katılmıştır. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, 2021 senesindeki toplantıya Taliban Başbakan Yardımcısı Hanefi katılmıştır. Türkiye, Katar, BAE ve Suudi Arabistan zirveye gözlemci olarak katılmıştır (Etilaatroz, 2022). Dahası 24 Ekim 2022 tarihinde Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) üyeleri, Tacikistan'ın Afganistan sınırında "Sınır-2022" adını taşıyan askeri tatbikat gerçekleştirmiş ve tatbikata Rus savaş uçakları katılmıştır (IRNA, 2022).

Rusya'nın Taliban'ı eleştirerek baskı yapmasının çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce Taliban'ın Rusya'yı dinlememesi ve Moskova'nın beklentilerinin karşılanmaması, Rusya'nın yaklaşımının değişmesine sebebiyet vermiştir. Rusya, Taliban'a ayrıcalıklar tanıyarak bir taraftan uluslararası toplumun koşullarını Taliban'a kabul ettirip prestij kazanmayı; diğer taraftan da ABD'nin Afganistan'da bıraktığı güç boşluğunu doldurmayı planlamış olabilir. Fakat Afganistan'daki gelişmelere bakıldığında, Rusya'nın bunların hiçbirine ulaşmadığı görülmektedir. Hatta Taliban'ın istihbarat düzeyinde ABD'yle müzakereler yürüttüğü iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra ABD başta olmak üzere Batı, her hafta düzenli olarak 40 milyon dolar Taliban yönetimindeki Afganistan'a göndermektedir. Nitekim Taliban'ın Afganistan'a egemen olmasından itibaren uluslararası toplumun Afganistan'a 1,6 milyar dolar gönderdiği görülmüştür (BBC, 2022). Rusya, bu gelişmelerin kendi

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

aleyhine olacağını düşünerek Taliban'a yönelik baskısını artırıp çıkarlarını azami seviyeye ulaşmak isteyebilir.

RUSYA'NIN AFGANİSTAN'DAKİ HEDEFLERİ

Rusya, yakın çevresi politikası kapsamında Orta Asya'yı arka bahçesi olarak görmektedir. Bu yüzden de Moskova, arka bahçesinin güvenliğini Afganistan'dan geçtiğini düşünmekte ve bundan dolayı sorunları kaynağında çözme/engelleme politikası geliştirmektedir. Rusya'nın Afganistan'daki hedeflerinin başında güvenlik tehdit algılamaları gelmektedir.

Terörün yanı sıra Afganistan kaynaklı aşırılık ve uyuşturucu/silah kaçakçılığı Rusya ve müttefiklerini tehdit etmekte ve bundan dolayı Afganistan, Rus dış politikasının ana gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır (Dış İlişkiler Stratejik Konseyi, 2022). Afganistan'da üretilen uyuşturucunun batıya giden bir güzergahı, Orta Asya cumhuriyetleri ve Rusya'dır. Uyuşturucu ise terörü finanse eden maddelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla Afganistan merkezli uyuşturucu kaçakçılığı, Rus yurttaşlarını bağımlı yaparak Kremlin'de güvensizliğe yol açabilir (Karimi, 2013: 56). Bilhassa Orta Asya Cumhuriyetlerinin yurttaşlarının çalışmak için vizesiz şekilde Rusya'ya gitmesi, Moskova'yı tedirgin etmektedir. Çünkü radikal gruplara mensup kişiler de bu vize aracılığıyla seyahat edebilir.

Taliban, Doha Antlaşması kapsamında Afganistan topraklarının başka devletlere karşı kullanılmasına müsaade etmeyeceğini ifade etse de pratikte tehditlerin önleyemediği görülmektedir. Moskova'ya göre, Afganistan'da faaliyet yapan teröristler, Orta Asya devletlerine ayak bastığında Moskova'nın güvenliğini sağlamak zordur. Bu yüzden de Rusya, Afganistan politikasının temelini güvenlik gerekçeleri üzerinden tanımlamaktadır (Karimi, 2013: 55). El-Kaide lideri Eymen El-Zevahirinin 2022 yılında Taliban kontrolündeki Kabil'de öldürülmesi, Moskova'nın endişelerinin artmasına neden olmuştur.

Rusya'nın ikinci hedefinin uluslararası toplumun isteklerini Taliban'a kabul ettirerek prestij kazanmak olduğu ifade edilir. Uluslararası toplum, Taliban'ı tanıma karşılığında belli koşullar sıralamaktadır. Rusya, bölge devletlerin Taliban'dan isteklerini ortak noktada buluşturarak uluslararası toplumun isteklerini Taliban'a kabul ettirip uluslararası arenada gücünü göstermek istemektedir. Başka bir ifadeyle Rusya, Taliban ile rakipleri

arasında arabuluculuk yapıp Batı'nın yapamadığını başarma arzusundadır. Nitekim Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Maria Zahrova, Moskova'nın Taliban ile muhalifleri arasında gerçekleştirilecek görüşmelere ev sahipliği yapabileceğini duyurmuştur (Ufuq News, 2022).

Rusya'nın bir başka hedefinin jeopolitik rekabet bakımından Batılı bir aktörün ya da herhangi bir devletin Afganistan'da askeri üs kurmasını engellemek olduğu ifade edilebilir. Yani Rusya, küresel güç iddiası bulunan herhangi bir aktörün Afganistan'daki varlığını, Orta Asya'daki çıkarlarına potansiyel tehdit olarak görmekte ve bundan dolayı Taliban'la yakın ilişki kurarak söz konusu olasılığı engellemeye çalıştığı ifade edilebilir. Nitekim Moskova Formatının sonuç bildirisinde de bölge devletlerinin yabancı bir devletin Afganistan'da askeri üs kurmasına karşı olduğu vurgulanmıştır (Negaahno, 2023).

RUSYA'NIN AFGANİSTAN'DAKİ HEDEFLERİNE ULAŞMAK İÇİN İZLEDİĞİ YÖNTEM

Rusya, Afganistan'daki çıkarlarına ulaşmak için siyasi ve askeri olarak iki yöntem geliştirmiştir. Başlangıçta Rusya, DEAŞ'ın engellenmesi ve ABD'nin bölgeden çıkarılması için Taliban'ı desteklemiştir. Geline nokta da Rusya, mevcut koşullarda Afganistan'da Taliban'ı dengeleyecek bir güç bulunmadığını düşünerek Taliban'ı ana aktör olarak değerlendirmekte ve doğrudan ilişki kurmaktadır.

Öte yandan Moskova yönetimi, Taliban'la sıcak ilişki kursa da Afganistan'daki gelişmelerden rahatsızlık duyduğunu sık sık dile getirmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Taliban'a baskı kurma aşamasına kadar gitmiştir. Moskova zaman zaman uluslararası toplumun isteklerini Taliban'a hatırlatmakta ve bu konularda somut adımlar atmasını istemektedir. 16 Kasım 2022 tarihinde Moskova'da düzenlenen toplantıda Taliban'ın ısrarına rağmen Moskova Taliban'ı davet etmemiştir. Toplantının sonunda ortak bildiri yayınlanmıştır. Bildiride bölge devletleriyle üçüncü devletin Afganistan'da askeri üs kurmasının kabul edilemez olduğu ve tüm etnik ve siyasi grupların yer alacağı çoğulcu hükümetin kurulmasının arzulandığı vurgulanmıştır (Afintl, 2022).

Afganistan'daki çıkarlarını sağlama konusunda Moskova, tanıma kozunu elinde bulundurarak kurulan masalarda yer almakta ve aynı zamanda çeşitli toplantılara ev sahipliği yaparak Afganistan'a yönelik perspektifini geliştirmektedir. Ayrıca Rusya, Afganistan'la ilgili Batı'dan

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

farklı politika izleyen devletlerle görüşmelerini artırmaktadır. Örneğin Lavrov, Hindistan ve İran'ın Geliştirilmiş Troyka Toplantısı'na dahil edilebileceği yönünde açıklamada bulunmuştur (Sputnik, 2022). Buna ek olarak Rusya, Afganistan'la ilgili bölge devletlerini orta noktada buluşturmak için Moskova Formatını geliştirmiştir (AA, 2023).

Moskova belli düzeyde Taliban'ın muhalifleriyle ilişki geliştirmektedir. Taliban'ın Afganistan'a egemen olduğu sırada eski Kuzey İttifakı lideri Ahmet Şah Mesut'un oğlu Ahmet Mesut liderliğinde "Penşir Hareketi" kurulmuştur. Rusya'nın müttefiki Tacikistan, hareketi desteklerken Rusya, hareketin desteklenmesinin yeniden Afganistan'da savaşın başlamasına ve Moskova'nın bu bataklığa düşeceğini düşünerek hareketi desteklememiştir. Fakat son zamanlarda Rusya, Afganistan'da kapsayıcı hükümetin kurulması için bir muhalefete ihtiyaç olduğunu ve bunun sahadaki askeri varlığıyla "Penşir Hareketi" olabileceğini düşünerek belli düzeyde temasa geçmiştir. Nitekim Moskova, Taliban'a muhalif yaratılmazsa, çoğulcu hükümet kurma konusunda ABD'nin kurduğu oyunu kabullenmek zorunda kalacağını düşünerek Duşanbe aracılığıyla bu hareketle ilişkilerini geliştirdiği ifade edilebilir. Örneğin Penşir Hareketinin lideri Ahmet Mesut Moskova'ya giderek Rus Duma meclisinin Başkan yardımcısı Sergei Mironov ile görüşmüştür. Görüşmede Mironov, Ahmet Mesut'u destekleyeceğini ifade etmiştir (İswnews, 2023).

Rusya, Afganistan'da istikrarsızlık artarsa bunun komşu devletlere sıçrayacağını düşünerek girişimlerde bulunmaktadır. Bu kapsamda Kremlin yönetimi, bölge devletlerini kendi liderliği etrafında kenetlenmeye yönlendirmekte ve söz konusu tehditlerin ancak bu şekilde bertaraf edebileceği mesajını vermektedir.

Askeri yöntem bağlamında Moskova, Orta Asya cumhuriyetlerindeki askeri kapasitesini geliştirmektedir. Rusya'nın Tacikistan'daki 201 nolu askeri üssü bulunmaktadır. Burada Rusya'nın 6 bin askeri olduğu iddia edilmektedir. Rusya, Orta Asyalı müttefikleriyle Afganistan sınırında askeri tatbikatlar gerçekleştirmekte ve bu devletlere askeri araç göndermektedir. Bu çerçevede Rusya'nın Tacikistan'daki askeri üssünde Tacik askerlere eğitim vermektedir (Uluslararası Barış Çalışmaları Merkezi, 2022).

Taliban'ın Afganistan'a egemen olmasının ardından Özbekistan, Rusya ve Tacikistan, Afganistan sınırında askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Tatbikata 500 Rus askeri katılmıştır (AA, 2022). Rusya,

Afganistan'ın komşusu olan Özbekistan ve Tacikistan'a yönelik askeri yardımlarını da arttırmıştır. Rusya Genelkurmay Başkanı Grasimov, Özbek mevkidaşı Şöhret Hal Muhammedov'la görüşmesinde, Afganistan'daki gelişmelerden dolayı Rusya'nın Özbekistan ve Tacikistan'a askeri yardımların artırılmasını ve askerlerini eğitmeye devam edeceğini söylemiştir (AA, 2022). Son olarak KGAÖ kapsamında üye devletlerin Tacikistan'ın Afganistan sınırında askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir (IRNA, 2022).

SONUÇ

Rusya 19. yüzyıldan itibaren stratejik çıkarları gereği Afganistan'la ilgilenmiştir. 19. yüzyılda Hindistan ve Hint Okyanusuna ulaşmak için Afganistan ile uğraşırken 20. yüzyılın sonlarında Afganistan'ı işgal etmiştir. SSCB'nin ardılı olan Rusya Federasyonu'nun da Orta Asya'daki çıkarlarından dolayı Afganistan'la ilgilenmiştir.

Rusya, Taliban ortaya çıktığından bu yana çıkarları gereği politika izlediği görülmektedir. Rusya'nın Taliban politikasına bakıldığında, denge ve güvenlik eksenli bir politika izlediği görülmektedir. Taliban, ilk ortaya çıktığında, Afganistan'dan gelecek tehditleri bertaraf etmek için Taliban karşısında yer alarak 11 Eylül terör saldırılarının ardından Moskova yönetimi, ABD'nin Taliban'a karşı düzenlediği "Sonsuz Özgürlük Operasyonunu" desteklemiştir. Fakat 1990'lı yıllarda Taliban kontrolündeki radikal gruplar, Rusya ve Orta Asya'daki müttefiklerini tehdit ederken; son 20 yılda Kremlin, ABD ve Batı'nın Afganistan'daki varlığını ve 2014 yılından sonra DEAŞ'ın Afganistan'daki faaliyetlerini tehdit olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden de Rusya, "düşmanımın düşmanı dostumdur." mantığıyla hareket ederek Taliban'ı desteklemeye başlamıştır. Afganistan jeopolitiğinde ABD, mücahitleri destekleyip SSCB'yi yenilgiye uğrattırırken Rusya ise Taliban'ı destekleyip Taliban'ın yeniden Afganistan'a egemen olmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Rusya, Taliban'a yönelik izlediği politikasında dikkat ettiği hususlardan biri ABD başta olmak üzere Batı'nın Taliban'a yönelik tutumudur. Dolayısıyla gerek son 20 yılda gerekse Taliban'ın ikinci döneminde Moskova, Taliban'la olan ilişkisinde bu konuya öncelik vermiştir.

Rusya, Taliban politikasında terör örgütleriyle bir küresel gücün Afganistan'daki askeri varlığını kabul etmeyeceğini net şekilde ortaya

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

koymaktadır. Çünkü terör örgütleriyle küresel aktörlerin söz konusu ülkedeki varlığı, Rusya'nın sınırlandırılmasına ve başının ağrmasına yol açabilmektedir. Nitekim Moskova Formatının sonuç bildirisi başta olmak üzere Rus yetkililerin açıklamalarına bakıldığında Rusya'nın endişeleri açıkça görülmektedir.

Son 20 yılda ABD ve DEAŞ'a karşı mücadele adı altında Rusya'nın Taliban'a verdiği destek, Taliban'ın başarısının ana nedenlerinden birini oluşturmuştur. Bundan dolayı Moskova, Taliban'ın yeniden Afganistan'a egemen olmasını sıcak karşılamış ve Kabil Büyükelçiliği'nin faaliyetlerini devam ettirip Taliban diplomatlarına akreditasyon vererek Afganistan'ın Moskova Büyükelçiliği'nin kontrolünü Taliban'a devretmiştir.

Taliban'ın ikinci döneminde Moskova, bir taraftan Taliban'ı memnun edici girişimlerde bulunurken; diğer taraftan da Taliban'ın ana isteği olan tanıma konusunu uluslararası toplumun koşullarına bağlayan bir tavır geliştirmiştir. Taliban'ı memnun edici eylem bağlamında Kremlin, Afganistan'ın ana sorununun ABD ve 20 yıldaki işgal olduğunu söyleyerek Batı'ya baskı yapmakta ve Afganistan'ın rezervlerinin serbest bırakılması çağrısında bulunmaktadır.

Güvenlik bakımından Afganistan'da ISKP başta olmak üzere terör örgütlerinin faaliyeti Rusya'yı endişelendirmektedir. Özellikle de El-Kaide terör örgütünün lideri Eymen El-Zevahirinin öldürülmesi, Rusya'nın tehdit algılarını artırmıştır. Ayrıca Afganistan'da artan uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, Orta Asya devletlerini tehdit etmektedir. Askeri olarak ABD'nin Afganistan semalarında insansız hava araçlarını uçurması da Rusya'nın kaygılarını artıran bir diğer unsurdur. Siyasi olarak Taliban'ın Rusya ile danışmadan ABD başta olmak üzere Batı'yla ilişkilerini geliştirmesi de Kremlin'i rahatsız etmektedir. Ekonomik bakımdan ise Afganistan ekonomisi çöküş eşiğindedir ve ABD gerek Afganistan'a gönderdiği dolarlarla gerekse de Afganistan'ın ulusal rezervlerini bloke ederek ülke ekonomisi üzerinde belirleyici güç olmuştur.

Tüm bu nedenlerden ötürü Afganistan Sorunu'nun çözümü bağlamında Rusya, Batı'nın çizdiği alanda oynamak yerine Moskova Formatı'nı geliştirmektedir. Rusya'ya göre Batı, Afganistan'da başarısız olmuştur ve Afganistan'da istikrarın sağlanması için yapıcı rol oynamak yerine sorunu kendi lehine kullanmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda Moskova, Taliban öteki ilan etmek yerine çözümün bir parçası haline getirmeye çalışmaktadır.

Her şeye rağmen Rusya, Afganistan Sorunu'nun Batı'yı dışlayarak çözülmeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle Afganistan'da uluslararası toplumun talepleri doğrultusunda Taliban'ın adım atmasını istemektedir. Nitekim Rusya Devlet Başkanı Putin, Afganistan'da kapsayıcı hükümetin kurulmasının ana konu olduğunu ifade etmiştir. Rusya Afganistan'daki aktörler arasında Taliban'a öncelik tanısa da çoğulcu hükümetin sağlanması için Taliban muhalifleriyle de ilişki geliştirmektedir. Taliban'ın muhalifleri arasında Rusya'nın en çok Penşir Hareketiyle ilişki kurmak istediği ifade edilir. Çünkü hareket öncelikle eski Kuzey İttifakının devamıdır ve sahadaki askeri varlığıyla kendinin Taliban'ın gerçek muhalifi olduğunu kanıtlamıştır. İkincisi Moskova'nın müttefiklerinden Tacikistan, hareketi desteklemektedir. Son olarak hareketin liderleri ABD'nin kendilerine ihanet ettiğini düşünerek Moskova'ya yakınlaşmaya sıcak bakmaktadır.

KAYNAKÇA

DAWLATYAR A.H., Türkiye Cumhuriyeti ve Afganistan İslam Cumhuriyetinin Anayasalarında Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Üzerinde Karşılaştırmalı bir Analiz, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.

DAWLATYAR A.H., Faktür hayi be kudrat rasiden Taliban ve ayındayi Afganistan (Taliban'ın yeniden Afganistan'a neden olan faktürlerle Afganistan'ın geleceği), Bölgesel Araştırmalar Dergisi, sayı 5, Aralık 2021, s. 433-455.

DAWLATYAR A.H., Uluslararası Toplumun Taliban'dan Talepleri, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/uluslararasi-toplumun-talibandan-talepleri/>, (Erişim Tarihi: 16.09.2023).

MUHİTTİN D., Teoriden Pratiğe Uluslararası Çatışma, İstanbul, Orion kitabevi, 2022.

EROL, M.S. ve BAŞARAN D., "Afganistan Merkezli Gelişmelerin Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiğine Etkileri", Demokrasi Platformu, 10(35), 2021, s. 1-35.

EROL, M.S. VE KAYA E., "Afganistan Barış Süreci: Küresel ve Bölgesel Aktörler", Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 5(2), 2021, s. 421

ŞİRAZİ F.H., "افغانستان در روسیه خارجی سیاست بر موثر متغیر های (mutagayır hayi muasir ber siyaseti karici Rusya der Afganistan)", İPSC, <https://peace-ipsc.org/fa/ا-در-روسیه-خارجی-سیاست-بر-موثر-متغیر-های/>, (Erişim Tarihi: 13.09.2023).

Karimi, Cihangir, Caygahi Afganistan der siyaseti emniyeti Rusya (Rusya'nın Güvenlik Politikasında Afganistan'ın Konumu), Dünya Siyaseti Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Yaz 2013, ss. 33-63 s. 36.

MÜJDE, Vahid, Afganistan ve Panç Sal Hükümeti Taliban (Afganistan ve Beş Yıl Taliban Hükümeti), Ney Yayınevi, Tahran 2003.

SANDER, O., Siyasi Tarih, Ankara, İmge Kitapevi, 33. baskı, 2020.

ZAHİR T., Afganistan Der Karn Bist (20. Yüzyılda Afganistan), Tahran, Erfan, 2004.

“طالبان متن کامل توافقنامه صلح میان امریکا و (Matni Kamil Tavafuk Sulh Miyan Amrika ve Taliban)”, khaama, <https://www.khaama.com/persian/archives/69871>, (Erişim Tarihi: 17.09.2023).

افغانستان، اغتشاش در فرودگاه پایتخت کابل بدست طالبان سقوط کرد؛ طالبان در ارگ ریاست جمهوری (Kabul be dast Taliban suqut kard)”, Euronews, <https://persi.euronews.com/2021/08/16/taliban-enters-afghanistan-presidential-palace-chaos-at-kabul-airport-as-trump-slams-biden>, (Erişim Tarihi: 15.09.2023).

Ziya Shariyar, “راه است؟ رابطه طالبان با روسیه؛ بازی بزرگ دیگری در (Rabiteyi Taliban ba Rusya; bazi buzurgi diğeri derrah ast)”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38438820>, (Erişim Tarihi: 04.11.2022).

“رابطه (Rabiteyi Taliban ba Rusya; bazi buzurgi diğeri derrah ast)”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38438820>, (Erişim Tarihi: 04.11.2022).

“چهار دلیل روسیه از طالبان پشتیبانی می کند به (Be çahar delil Rusya az Taliban piştibani mekunad)”, Haşti Subh, <https://8am.af/4-reason-russia-support-taliban/>, (Erişim Tarihi: 04.11.2022).

“نشست مسکو: طالبان حکومت همه شمول قومی-سیاسی را شکل دهند (Nişesti Masko: Taliban hukumeti hamaşumul kaomi-siyasi ra şekil dihad), VOA, <https://www.darivoa.com/a/moscow-talks-on-afghanistan-call-for-inclusive-government-in-kabul-kabulov-says/6837459.html>, (Erişim Tarihi: 17.11.2022).

“اظهارات نماینده روسیه درباره دولت انتقالی ائتلافی با خواست مردم در تناقض است: افغانستان (Afghanistan: İzharati numayındayi Rusya der barayi devleti intikali ihtilafi ba hasti merdum der tanakus ast), BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-56123399>, (Erişim Tarihi: 04.11.2022).

“Why would Russia pay the Taliban to kill U.S. troops?”, Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/podcasts/post-reports/why-would-russia-pay-the-taliban-to-kill-us-troops/>, (Erişim Tarihi: 04.09.2023).

“روسیه؟ چیست؟ (Rusya ve Taliban; Maskao der Afganistan der peyi çist), DW, <https://l24.im/nbjK>, (Erişim Tarihi: 04.09.2023).

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

04.11.2022).

"Heyeti az Taliban be daveti Rusya be masko rafta), Ufuk Haber Ajansı, <https://ufuqnews.com/archives/181918>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

"Buhran Afghanistan; Vakunişi kudrathai kelidi mantika va Taliban çi bud), BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58268582>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

"Rusya Taliban ra az fihristi gruhayi teröristi hariç mekunad), VOA, <https://www.darivoa.com/a/putin-says-russia-is-mulling-excluding-taliban-from-list-of-extremist-groups/6281485.html>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

"Lavrov: Rusya ba hükümeti Taliban revabit berkarar kard), IRNA, <https://l24.im/aNHO>, (Erişim Tarihi: 04.01.2022).

"Rusya: be rasmiyet şunahtan Taliban be taor amali der ciryan ast), Tasnim Haber Ajansı, <https://l24.im/FnxOEQ>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

"Rusya berai be rasmiyet şunhtan Taliban şart guzaşt), İktisat Dünyası, <https://l24.im/BErt>, (Erişim Tarihi: 11.01.2022).

"Şnaxten آنها تسلیم کردن سفارتخانه ها به گروه طالبان بدون به رسمیت تسلیم کردن سفارتخانه ها به گروه طالبان بدون به رسمیت-<https://sputnik.af/20230315/14049204.html>, (Erişim Tarihi: 17.09.2023).

"Muhalifet Çin ve Rusya be kataname peşnihadı amrika der barayi mekanizm kumak be Afghanistan), BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-59742005>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

"مشاوره مسکو درباره افغانستان بیانیه مشترک شرکت کنندگان در فرمت بیانیه مشترک شرکت کنندگان در فرمت-مشاوره مسکو-<https://sputnik.af/20221116/12734991.html>, (Erişim Tarihi: 15.09.2023).

"Putin: Gruhayi teröristi der Afghanistan hatari bilkuva berayi mantika hastand), Afintl,

<https://www.afintl.com/202210264502>, (Erişim Tarihi: 08.11.2022).

“است دبیر شورای امنیت روسیه: آمریکا طالبان، القاعده و داعش را ایجاد کرده” (Debiri şurayi emniyeti Rusya: Amerika Taliban, El-Kaide ve DEAŞ ra icat kardaast), Independent, <https://l24.im/dWa9hX>, (Erişim Tarihi: 08.11.2022).

“می کنند کابلوف: امریکا و انگلیس به تقویت شاخه افغانستانی تروریستان داعش کمک” (Kabulov: Amerika ve İngiliz be takviyeyi şahayi Afganistani troristan DEAŞ kumak mekunad), Sputnik, <https://l24.im/z3wN9i>, (Erişim Tarihi: 08.11.2022).

“منطقه است هشدار سازمان کشورهای مشترک المنافع: وخامت افغانستان، تهدیدی برای سازمان کیشverhayi muştarakül manafi: vahamati Afganistan tehdidi berayi mantika ast), IRNA, <https://l24.im/ZgdqU>, (Erişim Tarihi: 08.11.2022).

“داشت نشست مشورتی مسکو درباره ی افغانستان؛ کابلوف: طالبان حضور نخواهند” (Nişset meşvereti masko derbare Afganistan; kabulov: Taliban huzur nahatdaşt), Etilaatroz, <https://l24.im/bsH>, (Erişim Tarihi: 08.11.2022).

“رزمایش سازمان پیمان امنیت جمعی در تاجیکستان برگزار شد” (Razmayiş sazman Peyman amniyeti cemi der Tacikistan bergüzarşud), IRNA, <https://l24.im/GPINX>, (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

“داده شده است میلیون دلار نقد به افغانستان تحویل ۵۵۰ در حدود دو ماه بیش از” (Der hudud du mah beş az 550 milyon dolar be Afganistan tahvil dadaşud), BBC, <https://www.bbc.com/persian/articles/cnewkexz0xmo>, (Erişim Tarihi: 08.11.2022).

“روسیه در قبال افغانستان راهبرد” (Rahburdi Rusya Der Kibal Afganitan), Dış İlişkiler Stratejik Konseyi, <https://l24.im/UTM>, (Erişim Tarihi: 04.11.2022).

“روسیه: آماده میزبانی از مذاکرات طالبان با مخالفان آن هستیم” (Rusya: Amada mizbani az muzakirat Taliban ba muhalifan an hastem), Ufuk Haber Ajansı, <https://ufuqnews.com/archives/195026>, (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

“Farmat Maskov)”, negaahno, <https://negaahno.com/afghanistan/73674-qocjyi/>, (Erişim Tarihi: 16.09.2023).

“افغانستان غیر قابل قبول بیانیه مشترک نشست مسکو: ایجاد تاسیسات نظامی کشورهای ثالث در” (Beyaniye muştarak nişest masko: icat tasisat nizami kışverhayi salis der Afgnistan gayri kabil kabul ast), Afintl, <https://www.afintl.com/202211172020>, (Erişim Tarihi: 17.11.2022).

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

"مرتبط با افغانستان "ترویقای" ایران و هند با همکاری" (Hamkari Iran ve Hindistan Troyka'yı murtabit ba Afganistan), Sputnik, <https://l24.im/FpLQix>, (Erişim Tarihi: 12.11.2022).

"کازان برگزار می‌شود نشست «فرمت مسکو» در اواخر سپتامبر در" AA, <https://www.aa.com.tr/fa/-کازان-در-اواخر-سپتامبر-در-کازان>, (Erişim Tarihi: 15.09.2023).

"آیا روسیه حامی مخالفین طالبان خواهد شد؟ دیدار احمد مسعود با سرگئی میرونوف؛" iswnews, <https://iswnews.com/102259/آیا-میرونوف-آیا>, (Erişim Tarihi: 15.09.2023).

"طالبان در افغانستان سیاست روسیه در قبال قدرت گیری مجدد" (Siyaseti Rusya der kibal kudrat giri mucaddad Taliban der Afganistan), Uluslararası Barış Çalışmaları Merkezi, <https://l24.im/h4sCmLw>, (Erişim Tarihi: 04.01.2022).

"طالبان در افغانستان سیاست روسیه در قبال قدرت گیری مجدد" (Siyaseti Rusya der kibal kudrat giri mucaddad Taliban der Afganistan), Uluslararası Barış Çalışmaları Merkezi, <https://l24.im/h4sCmLw>, (Erişim Tarihi: 04.11.2022).

"رزمایش مشترک روسیه، ازبکستان و تاجیکستان در مرز افغانستان پایان" (Payan razmayiş muştarak Rusya, Özbekistan ve Tacikistan der marz Afganistan), AA, <https://l24.im/uVzyBtk>, (Erişim Tarihi: 12.11.2022).

"حمل و نقل سلاح به آسیای میانه را افزایش داد روسیه" (Rusya hamlu nakli silah be asiyayi miyane ra Afzayiş dada), AA, <https://l24.im/gOKC>, (Erişim Tarihi: 12.11.2022).

"تاجیکستان برگزار شد رزمایش سازمان پیمان امنیت جمعی در" IRNA, <https://www.irna.ir/news/84922075/-رزمایش-سازمان-پیمان-امنیت-جمعی-در-تاجیکستان-برگزار-شد>, (Erişim Tarihi: 16.09.2023).

STRUCTURED ABSTRACT

The Taliban Movement has been one of the parties in Afghanistan for nearly 30 years. The Taliban administration, which was overthrown after the September 11 terrorist attacks, dominated Afghanistan again on August 15, 2021. States interested in Afghanistan are developing their Afghanistan policy by taking the Taliban reality into consideration.

One of the states that follows Afghanistan closely is the Russian Federation. The question of the article is what the priorities of Moscow's Taliban policy are and the method it follows to achieve its goals. As the article hypothesizes, Moscow follows a Taliban policy, taking into account the threat perceptions from Afghanistan and the US approach to the Taliban. However, although Russia has developed relations with the Taliban, it believes that it will not be able to achieve its goals in Afghanistan through the Taliban, and on the one hand, it strengthens its military presence in Central Asia, and on the other hand, it attempts to act together with the international community instead of recognizing the Taliban.

The article consists of four parts. First, Russia's relationship with the Taliban is discussed. In Akebi, Russia's initiatives in the second period of the Taliban and the priorities of Russia's Taliban policy were examined. Finally, the methods followed by Russia to achieve its goals are discussed. In the conclusion part, answers to the questions and assumptions of the article were sought analytically.

It seems that Russia has been following policies in line with its interests since the Taliban emerged. When we look at Russia's Taliban policy, it is seen that it follows a balance and security-oriented policy. When the Taliban first emerged, it stood against the Taliban to eliminate threats from Afghanistan, and after the September 11 terrorist attacks, the Moscow administration supported the "Operation Enduring Freedom" organized by the USA against the Taliban.

However, in the 1990s, radical groups under the control of the Taliban threatened Russia and its allies in Central Asia; In the last 20 years, the Kremlin has described the presence of the USA and the West in Afghanistan and the activities of DAESH in Afghanistan after 2014 as a threat. That's why Russia says "the enemy of my enemy is my friend." Acting with this logic, he started to support the Taliban. In the geopolitics

RUSYA'NIN TALİBAN POLİTİKASI

of Afghanistan, while the USA supported the mujahideen and defeated the USSR, Russia supported the Taliban and played an important role in the Taliban's dominance in Afghanistan again.

When we look at Russia's policy during the Taliban's second term, it clearly shows that it will not accept the military presence of a global power with terrorist organizations in Afghanistan. Because the presence of terrorist organizations and global actors in the country in question can cause Russia to be limited and cause headaches. As a matter of fact, when we look at the statements of Russian officials, especially the final declaration of the Moscow Format, Russia's concerns are clearly seen.

During the Taliban's second term, Moscow, on the one hand, took initiatives to please the Taliban; On the other hand, it has developed an attitude that links the Taliban's main desire, recognition, to the conditions of the international community. In the context of action pleasing the Taliban, the Kremlin puts pressure on the West, saying that Afghanistan's main problem is the USA and the 20-year occupation, and calls for the release of Afghanistan's reserves.

According to Russia, the West has failed in Afghanistan and is trying to use the problem to its advantage instead of playing a constructive role in ensuring stability in Afghanistan. In this context, Moscow is trying to make the Taliban a part of the solution instead of declaring them as the other. Although Russia sees the Taliban as part of the solution, it is aware that the Afghanistan Problem will not be solved by excluding the West. For this reason, they want the Taliban to take steps in line with the demands of the international community in Afghanistan. Although Russia gives priority to the Taliban among the actors in Afghanistan, it also develops relations with Taliban opponents to ensure a pluralist government. Among the opponents of the Taliban, Moscow gives priority to the Panshir Movement. Because the movement is primarily a continuation of the old Northern Alliance and has proven itself to be the true opponent of the Taliban with its military presence in the field. Secondly, Tajikistan, one of Moscow's allies, supports the movement. Finally, the leaders of the movement are willing to get closer to Moscow, thinking that the USA has betrayed them.

For all these reasons, in the context of solving the Afghanistan Problem, Russia is developing the Moscow Format instead of playing in the area drawn by the West. According to Russia, the West has failed in

Afghanistan and is trying to use the problem to its advantage instead of playing a constructive role in ensuring stability in Afghanistan. In this context, Moscow is trying to make the Taliban a part of the solution instead of declaring them as the other.

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ*

Proliferation of Nuclear Weapons and the Development of the Disarmament Process

Güngör ŞAHİN**

Serhat UYSAL***

Öz

Makale nükleer silahlanma ve silahsızlanma sürecine geniş bir perspektiften bakarak bütünlük olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, nükleer silahların yayılması süreci, bu sürece paralel yükselen nükleer silahsızlanma süreci ve devletlerin, bu silahlara neden sahip olmak isteyebileceği konuları tartışılmıştır. Silahlanma ve silahsızlanma sürecinin birlikte değerlendirilerek incelenmesi açısından makale önem arz etmektedir. Nükleer silahlanma ve silahsızlanma süreci, arşiv belgeleri taranarak ve SIPRI raporları ve resmî açıklamalar merkez alınarak incelenmiştir. Çalışmada, 1960 yılından sonra hız kazanan nükleer silahlanmanın, çeşitli silahsızlanma antlaşmalarıyla hız kestiği ve özellikle Soğuk Savaş dönemi sona erdikten sonra devletlerin elinde bulundurduğu nükleer silah stoğunu ciddi ölçüde azalttığı bulguları edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer, Tehdit, Silahlanma, Silahsızlanma, Güvenlik.

Abstract

The article aims to provide a holistic assessment of nuclear proliferation and disarmament process from a broad perspective. In this study, the spreading of nuclear weapons, rising in parallel with that process, nuclear disarmament course, possible reasons of states to possess weapons are discussed. Article is important in terms of analyzing armament, disarmament processes together. Processes of nuclear armament, disarmament are examined by scanning archival documents, SIPRI reports and official statements. The study finds that nuclear armament, which accelerated after 1960, decreased with disarmament treaties, that after end of the Cold War period, states drastically reduced their nuclear weapons stockpiles.

Keywords: Nuclear, Threat, Armament, Disarmament, Security.

* **Makale Geliş Tarihi:** 26.04.2023 **Yayına Kabul Tarihi:** 25.10.2023

** Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, gsahin@msu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6296-8568>.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Güvenlik Araştırmaları Yüksek Lisans Programı, su.serhatuysal@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8087-6293

GİRİŞ

Makalede, nükleer silahların yayılması sürecini, bu süreçle paralel olarak yükselen nükleer silahsızlanma sürecini ve devletlerin, bu ölçekte tehlikeli silahlara neden sahip olmak isteyebileceği konuları tartışılmıştır. Çalışma, nükleer silahlanma ve silahsızlanma süreçleri ayrı olarak tartışılırken bu iki başlığı beraber incelemesi ve yalnızca silahlanma ve silahsızlanma sürecini incelemeyip, bununla beraber silahlanmanın arka planındaki motiflere de odaklanması bakımından önemli olup, alanında yazılmış diğer çalışmalardan farklı olarak ön plana çıkmaktadır. Makalenin amacı, Manhattan Projesi'yle başlayan nükleer silahlanma sürecini, bu sürece paralel olarak yükselen nükleer silahsızlanma sürecini ve devletlerin nükleer silahlara sahip olmayı isteme nedenlerini incelemektir.

Geçmişten günümüze savaş tarihi incelendiğinde, devletlerin, sahada birbirlerine karşı üstünlük kazanmak için çeşitli silahlar ve araçlar geliştirdiğine şahit olunmaktadır. Fakat tüm bu geliştirilen silah ve araçların içerisinde iki önemli kilometre taşı bulunmaktadır. Bunlardan ilki olarak barutun icadı öne çıkmaktadır ve savaşlarda taktik, strateji, planlama ve coğrafi üstünlük gibi durumların yanı sıra kas gücünün bir hayli değerli olduğu dönemlerin etkisini yitirmesine sebep olmuştur. Kas kütlesi olarak çok gelişmiş kimselerin dahi barutun icadıyla elde edilen ateşli silahlarla kolaylıkla üstesinden gelinebildiğine şahit olunmuştur. Ve önemli bir dönemi geride bırakmıştır. Barutun icadından sonra diğer önemli kilometre taşı olarak ise 1945 yılı Manhattan Projesi ve ilk başarılı nükleer silah denemesi karşımıza çıkmaktadır. Burada önemle belirtilen husus, büyük bir kilometre taşı sayılmasındaki önemli sebeplerden birisi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) eski savunma bakanı Mcnamara'nın da belirttiği üzere, savaş arenasında konvansiyonel olarak mücadelede hata yapıldığında bunun sonucunda on binler hatta yüz binlerle ifade edilebilecek kayıpla sonuçlanabilirken, nükleer silahlarda yapılan hatanın ulusları ortadan kaldırabileceği tehlikesi bulunmaktadır (Mcnamara, 2003).

ABD'nin 1945 yılında Trinity Test ismiyle ilk başarılı nükleer silah denemesi (US Department of Energy, 2010: 91-92) Sovyetler başta olmak üzere çeşitli ülkelerin de bu silaha sahip olmayı istemesini tetiklemiştir. Nükleer silahlar yayılmaya başladıktan sonra, özellikle devletlerin hasımlarının nükleer silah edinmesi, devletleri nükleer silahlanmaya iten önemli bir etmen olup yine devletlerin, hasım devletlere karşı müttefik gördükleri ülkelerin nükleer programına yardım ettiği ve silah

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

geliştirmede destek olduğu görülmektedir. Eisonhower'ın 1953 senesinde 'Atoms for Peace' konuşması nükleer silahların yayılmasına hız kazandırmıştır. Bu süreç içerisinde 1949 yılında Sovyetler'in, 1952 yılında İngiltere'nin, 1960 yılında Fransa'nın, 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin nükleer silah edinmesi ve bu silahların yayılmasıyla birlikte nükleer silahsızlanma alanında önemli ve somut adımlar atılmaya başlanmıştır (Kristensen ve Korda, 2021: 18).

1946 yılında Acheson-Lilienthal Raporu ile başlayan nükleer silahsızlanma sürecinin 1958 yılında İrlanda tarafından var olan tüm nükleer silahların imha edilmesi yönünde Birleşmiş Milletler'e sunduğu bildiri ile devam ettiği görülmektedir. Acheson-Lilienthal Rapor'u nükleer silahsızlanma konusunda atılan ilk adım olsa dahi tam anlamda bir nükleer silahsızlanma sürecini kapsamadığı görülmektedir ve rapor Baruch Planı versiyonuyla BM Atom Enerjisi Kurulu'na sunulduğunda 'ABD'nin nükleer silah konusunda tekel olacağı' düşüncesiyle Sovyetler tarafından veto edilmiştir (U.S. Department of State, 2023). Rapor tam anlamıyla nükleer silahsızlanmayı kapsamadığından dolayı tüm nükleer silahların imha edilmesini talep eden ilk ülkenin 1958 yılında İrlanda olduğu kabul edilebilir.

1968 yılına gelindiğinde NPT (Non-Proliferation Treaty), "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması" imzalanmasıyla birlikte nükleer silahsızlanma alanında önemli bir döneme girilmiş ve takiben, nükleer testleri yasaklayan, menzil sınırlarının belirtildiği ve silahlanma yarışının önüne geçen çeşitli anlaşmaların imzalandığı görülmektedir.

Nükleer silahsızlanma sürecinin tam bir silahsızlanmaya dönüştüğünü söylemek mümkün olmasa da devletlerin elindeki nükleer silah stoğunun önemli bir bölümünü azalttığı açıkça görülmektedir. Silahsızlanma sürecinde imzalanan antlaşmalar yalnızca nükleer silah stoklarının düşmesine yol açmamış, bununla birlikte nükleer silahların çok sayıda ülkeye yayılmasının da önüne geçmiştir (Rauf, 2017: 29).

Çalışmada, bahsi geçen tüm bu konuların detaylıca değerlendirilmesinden sonra, yıkıcı etkisi oldukça yüksek olan bu silahlara devletlerin neden sahip olmak istediği konusu da incelenmiştir. Devletlerin güvenlik kaygısı nükleer silah üretmede önemli bir motif olmakla beraber, güvenlik ikileminin silahlanma sürecine önemli katkısı olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumla bağlantılı olarak devletlerin kendilerine hasım olarak gördüğü devletlerin nükleer silaha sahip olması,

nükleer silahlanma sürecini hızlandıran bir başka etmen olmuştur. Belirtilen konulara ek olarak, çalışma, şu sorulara da cevap aramaktadır: Barışçıl amaçlarla ifade edilerek yabancı ülkelere nükleer transfer gerçekleştirilmesinin nükleer silahlanma sürecine etkisi olmuş mudur? Nükleer silahsızlanma süreci tam anlamıyla bir silahsızlanmaya dönüşmüş müdür? Devletlerin nükleer silaha sahip olmasının temel sebepleri nelerdir?

Belirtilen sorulara bağlı kalarak çalışmanın geliştirdiği üç temel hipotez bulunmaktadır: Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması sebebi öne sürülerek yapılan girişimler, nükleer silahlanma sürecini hızlandırmıştır. Nükleer silahsızlanma süreci, her ne kadar nükleer silah stoklarında azalmaya sebep olmuşsa da tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanmaya dönüşmemiştir. Hasımları nükleer silah edinen devletlerin güvenlik kaygısı yaşadığı ve buna bağlı olarak nükleer program geliştirdiği gözlemlenirken, prestij ve tehdit algısı gibi sebeplerin de önemli yer edindiği görülmüştür.

Çalışma hazırlanırken, SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) raporlarından ve resmi devlet açıklamalarından yararlanılmıştır. Geçmişe dönük arşiv taraması yapılmış ve Soğuk Savaş dönemi ile günümüz nükleer silah stoğu karşılaştırılırken SIPRI raporlarında belirtilen sayılar esas alınmıştır. Bununla beraber, üst düzey hükümet yetkililerinin açıklamaları da çalışmada kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Nükleer silahlara yönelik yapılan çalışmaların önemli bir bölümü silahlanma ve silahsızlanma süreçlerini ayrı olarak değerlendirmektedir. Literatürde ikisinin beraber değerlendirildiği çalışma sayısı az olmakla beraber, nükleer caydırıcılık bu hususta en çok değerlendirilen konulardan birisi olarak yer bulmaktadır. Caydırıcılık hususunun önemi anlaşılacakla birlikte, devletleri nükleer silah üretmeye yönelten itici gücün arkasındaki sebeplere odaklanmanın da bir o kadar önemli olduğu düşünülmüş ve çalışmada bu problematiğe yer verilmiştir. Çalışmada, özellikle devletlerin nükleer silaha sahip olma motifleri neorealist teori kapsamında incelenmiştir. Bu noktada uluslar, nükleer silaha sahip olma motiflerini kendi güvenliklerini sağlamak ve kendilerini korumakla ifade etmektedirler. Teorik olarak ise bu durum, savunmacı realizm kapsamında değerlendirilmektedir.

Makalede, öncelikle Einstein'ın dönemin ABD başkanı Roosevelt'a yazmış olduğu mektupla başlayan nükleer silahlanma süreci analiz

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

edilmiş ve daha sonra, ülkelerin nükleer silaha sahip olma öykülerinden bahsedilmiştir. Nükleer silahlanma süreci analiz edildikten sonra yine bu sürece paralel olarak yükselen silahsızlanma süreci ve bu süreçte kabul edilen antlaşmalar incelenmiştir. Bu boyutuyla silahlanma ve silahsızlanma süreçleri gözden geçirildikten sonra ise son olarak, devletlerin, bu ölçüde yıkıcı hasara sebep olan nükleer silahları neden envanterlerinde bulduklarını ve bunlara sahip olmalarındaki amaçlarının neler olabileceği üzerinde durulmuştur.

NÜKLEER SİLAHLANMA TARİHİ

EINSTEİN MEKTUBU VE İLK KEZ NÜKLEER SİLAHLARIN İMASI

1939 yılında, dönemin önde gelen bilim insanlarının da ısrarlarıyla, Einstein, ABD başkanı Roosevelt'a bir mektup yazarak uranyum elementinin yeni ve önemli bir enerji kaynağına dönüşebileceğinden bahseder. (Einstein, 1939) Mektuptaki önemli noktalar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

"Uranyum elementi, çok yakın bir sürede, yeni ve önemli bir enerji kaynağına dönüşebilir. Yüksek miktarda güç aracılığıyla yoğun miktarda uranyum elementinde nükleer zincir reaksiyon yaratmak mümkün olabilir ve büyük miktarlarda yeni radyum benzeri elementler üretilebilir. Çok yakın bir tarihte bunun başarılması kesin gibi görülmektedir. Bu yeni olgu aynı zamanda bomba üretimine de yol açabilir. Kesin olmasa bile, oldukça güçlü bombalar üretilebilir. Bu türde üretilen ve bir limana tekne vasıtasıyla taşınan tek bir bomba tüm limanı ve çevresindeki alanı yok edebilir. Ancak, bu tarzda bir bomba hava yoluyla taşımak için oldukça ağır olabilir." (Einstein, 1939)

Mektupta, Einstein'ın belirtmiş olduğu durumların sonuncusu hariç hepsinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Uranyum elementi ile birlikte önemli bir enerji kaynağı üretilmekte ve belirtildiği gibi yine uranyum elementi ve nükleer zincir reaksiyon aracılığıyla oldukça güçlü bombalar, yani nükleer silahların üretildiğine şahit olunmuştur. Mektubun diğer bir önemli noktası ise nükleer silahların kullanımının ilk kez ima edilmesi olmuştur.

MANHATTAN PROJESİ

1945 yılında ABD tarafından ilk başarılı nükleer testin yapılması nükleer

silahlanma sürecinin başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Manhattan Projesi, ABD Enerji Bakanlığı'ndan yayınlanan makaleye göre, "Orijinal bilimsel keşifleri yeni tür bir silaha dönüştürme amacıyla, açığa çıkan atom enerjisinin muhtemel silaha dönüştürülmesi, 1943 yılında dönemin en başarılı mühendisleri tarafından endüstri ve askeriyenin birleştirilerek, santrallerde on binlerce Amerikalı'nın çalışmasıyla başlatılmıştır." (Fehner ve Gosling, 2012: 1).

Manhattan Projesi için toplamda 130.000 personel çalışmış ve proje boyunca 2.2 milyar dolar harcama yapılmıştır. 1945 yılında 'Trinity Test' isimli deneme ile de başarılı bir şekilde silahın denemesi yapılmış ve 1946 senesinde proje sonlandırılmıştır (Fehner ve Gosling, 2012: 1).

Projenin başlangıç tarihi resmi olarak 1943 olarak ifade edilse de köklerinin daha eskiye dayandığı söylenebilir. 1939 senesinde Einstein tarafından dönemin ABD başkanı Roosevelt'a yazılan mektup, projenin başlangıcı için önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Einstein, mektubunda, yoğun miktarda uranyumda zincir reaksiyonunun çok büyük ölçüde güç ortaya çıkaracağı ve bununla son derece güçlü bir silah yapılabileceğini belirtmiştir (Herken, 2022: 229-230). Roosevelt ve danışmanları bu mektuba dikkatle tepki göstermişler ve zincir uranyum reaksiyonu için ve izotop ayırıştırma süreci için düşük miktarda federal fon ayrılması kararlaştırılmıştır (Fehner ve Gosling, 2012: 3).

Çalışmalar, 1942 Pearl Harbour saldırısına kadar düşük bütçeli ve kısmi olarak yürütülürken, saldırıdan sonra atom bombası üretmek için tam ölçekli bir programa dönüşmüştür (Fehner ve Gosling, 2012: 3).

'ATOMS FOR PEACE' KONUŞMASI

1953 aralığında, ABD başkanı Dwight D. Eisenhower, 'Atoms For Peace' (Barış İçin Atom) isimli bir konuşma yapmış ve nükleer materyallerin ve bilgi birikiminin barışçıl amaçlarla kullanılması şartıyla dünyayla paylaşılacağını söylemiştir (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, 2021). Konuşmanın amacı, Susan Eisenhower'a göre, "Atoms For Peace konuşmasının birtakım amaçları vardı ancak kapsayıcı olanı, Nükleer strateji için fikir önerilerinde bulunarak daha iyi bir insanlık için Sovyetleri uluslararası iş birliğine çağırmaktı." (Eisenhower, 2003: 5). Charles Strapper'a göre ise, konuşma, "paradoksal olarak atomun faydalı ancak aynı zamanda yıkıcı özelliklerinin kullanılmasına önyak olmuştur." (Strepper, 2009: 50).

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

Atoms For Peace programı ile birlikte, takip eden yıllarda, ABD çeşitli ülkelerin nükleer enerji üretimi için santral üretimini ve nükleer programlarını başlatmış ve bilgi birikimini çeşitli ülkelerle paylaşmıştır. Bu ülkeler arasında İran da bulunmaktadır. "İronik olarak, bugün ABD'nin, İran'ın nükleer programına karşı olmasına karşın, İran nükleer programının başlangıcında ABD önemli rol oynamıştır." (Sahimi, 2013: 62).

Bu program kapsamında American Machine and Foundry şirketi aracılığıyla İran, Pakistan, Hindistan ve İsrail'e nükleer teknoloji transferi gerçekleşmiş ve ismi geçen ülkelerin mühendislerine nükleer araçları kullanma konusunda eğitim verilmiştir. (Academic Accelerator Encyclopedia, 2023)

Zaman içerisinde bu programın ülkelerin gelir elde etmek ve nükleer bilgi birikimiyle birlikte nükleer teknolojiyi de satarak gelir elde etme aracına dönüştürdüğü görülmüştür. Yalnızca ABD değil Sovyetler de Doğu Bloku ülkelerine nükleer bilgi birikimini ve teknolojisini satarak buradan gelir elde etmiştir. Bu duruma örnek olarak ÇHC'nin nükleer programına Sovyetlerin yardım etmesi karşımıza çıkmaktadır (Yanqiong ve Jifeng, 2009: 2-3).

Kısa süre sonra nükleer teknoloji ve bilgi birikimi farklı coğrafyalara ve ülkelere yayılmış ve nükleer silah üretiminin yayılmasına da ışık tutarak küresel güvenliği tehdit edecek boyuta ulaşmıştır. Bu süreçler esnasında da nükleer tehdidin önlenmesi açısından nükleer silahsızlanma süreci başlatılmıştır.

DEVLETLERİN NÜKLEER SİLAHLANMA ÖYKÜSÜ

SOVYETLER (1949)

1949 yılında Sovyetlerin de nükleer silah üretmesiyle birlikte artık nükleer silahlanma yarışı da başlamış oldu. Sovyetler, nükleer silah geliştirme sürecinde 1930 yılından 1950 yılına kadar yoğun bir şekilde ABD'de espionaj faaliyeti gerçekleştirmiştir (Schrecker, 2010: 355-356). Kathryn Barbier'a göre, Sovyetlerin bu kadar erken bir zamanda nükleer silah geliştirmesi ABD'de hem bilim dünyasını hem de politik karar vericileri şaşırtan bir durum olmuştur (Barbier, 2008: 136). Barbier, Bunun sebebi olarak ise ABD'de bilim topluluğunun Sovyetlerin 1951 yılından önce nükleer silah geliştirmesini beklemediklerini öne sürmektedir. Ancak

Sovyetler 1940 yılından itibaren Manhattan Projesi'nde bulunan casuslarından yoğun şekilde bilgi alması sebebiyle beklenenden daha kısa sürede bu silahı geliştirmiştir. (Barbier, 2008: 136)

Micheal Schwartz, bu konuda, Sovyetlerin de tıpkı ABD gibi uzun süredir nükleer reaksiyon üzerinde çalıştığını ve silah üretmeye yakın olduğunu, ancak Manhattan Projesi'ndeki casusları olmadan bu kadar erken bitiremeyeceğini belirtmekte ve daha da ileriye giderek Sovyetlerin üretmiş olduğu nükleer silahı The Russian-A(merican) Bomb, 'Rus A(merikan) Bombası' olarak ifade etmektedir (Schwarz, 1996: 106). Bununla beraber, Schwartz, Sovyetlerin, casusluk faaliyeti olsun veya olmasın nihayetinde nükleer silahı üreteceğini ancak espionaj faaliyetinin yardımı olmadan bu kadar kısa bir sürede üretmesinin pek olası olmadığını vurgulamaktadır (Schwarz, 1996: 106).

BİRLEŞİK KRALLIK (1952)

Sovyetlerin de nükleer silaha sahip olması artık nükleer silahlanma sürecini hızlandırmış ve diğer ülkeleri de bu yönde teşvik etmiştir. Bu ülkelerden ilki olarak İngiltere ön plana çıkmaktadır ve ilk başarılı denemesini 1952 yılında "Hurricane" kod ismiyle gerçekleştirmiştir (Atomic Archive, 2020). Birleşik Krallık, Manhattan Projesi'nde ABD ile birlikte ortak araştırma sürdürdüğünden dolayı buradan elde etmiş olduğu bilgi birikiminin nükleer silah geliştirmesinde kolaylık sağladığı tahmin edilmektedir. (Szazs, 1992: 16)

FRANSA (1960)

Birleşik Krallık'ın da dahil olmasıyla hız kazanan nükleer silahlanma yarışına 1960 yılında Fransa da dahil olmuş ve ilk başarılı denemesini gerçekleştirmiştir (Atomic Archive, 2022). Fransa'nın nükleer silah denemelerini Cezayir'e yakın bölgede bulunan bir çölde gerçekleştirmesi ve bölge nüfusunun bu nükleer silah denemelerinin sonucunda ortaya çıkan serpintiden etkilenmesi hem geçmişte hem de günümüzde tartışmalı bir konu olmuştur. Bu durum Cezayir ve Fransa ilişkilerini oldukça olumsuz etkileyen bir olay olmuş ve medyaya da yansımıştır. Konuyu, France 24 "Fransa'nın 1960'lı yıllarda Cezayir'deki nükleer denemeleri, ilişkileri hala zehirliyor" (France 24, 2021), Anadolu Ajansı "Cezayir: Fransa'nın 1960'larda yaptığı nükleer denemelerin korkunç etkileri devam ediyor" (Anadolu Ajansı, 2021) ve BBC " Fransız nükleer denemeleri '110 bin kişiyi etkiledi'" başlıklarıyla haber yapmışlardır (BBC, 2021).

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

ÇİN HALK CUMHURİYETİ (1964)

Batı Blok ülkelerinden Fransa, İngiltere ve ABD'nin nükleer silah geliştirmesinin ardından Sovyetlerin de yardımıyla Doğu Bloku'ndan Çin Halk Cumhuriyeti 1964 yılında ilk başarılı denemesini gerçekleştirmiştir (Minor, 1976: 573). 1959 yılına kadar Sovyetler'den yoğun şekilde destek alan Çin, destalinizasyon süreci sonunda Sovyetler Birliği ile arasının açılması sebebiyle çalışmaya tek başına devam ederek (Zhihua ve Xia, 2012: 95) 1964 yılında başarılı bir şekilde ilk denemeyi gerçekleştirmiştir (Atomic Archive, 2020).

HİNDİSTAN (1974)

Hindistan, her ne kadar ilk başarılı nükleer silah denemesini 1974 yılında yapmış olsa da nükleer enerjiye duymuş olduğu ilgi ikinci dünya savaşı sonrası döneme dayanmaktadır (Mohan, 1998: 377). 1944 yılında Hintli bilim insanı Jehangir Bhabha nükleer ve benzeri fizik alanlarında çalışma yapmak için izin almış ve daha sonraki yıllarda Hindistan'ın ilk başbakanı Jawaharlal Nehru da konuyla ilgilenmiş ve Bhabha'ya bu konuda destek vermiştir (Mohan, 1998: 377).

Hindistan'ın nükleer silah programı geliştirmesinin ve nükleer silah üretmesinin amaçlarına bakıldığında bölgesel çekişmelerin ve Çin ile yaşadığı sınır mücadelesinin bu süreçte etkili olduğu dikkat çekmektedir (Basrur, 2013: 3). 1962 yılında Çin ile Himalaya Dağları'nda kısa süreli savaşa giren ve savaşı kaybeden Hindistan, savaş sonrasında Çin saldırganlığını caydıracak kapasiteye sahip olacağına söz vermiştir (The National Interest, 2012). Buna ek olarak, Pakistan'ın o dönemlerde uranyum zenginleştirme konusunda Dr. Khan öncülüğünde önemli yol kat etmiş olması (Pradhan, 1987: 5) ve Çin'in Pakistan ile yakınlaşması, nükleer programına destek vermesi ve materyal sağlaması da (Jha, 1998: 86-87) Hindistan'ı nükleer silaha yönelten sebepler olarak düşünülmektedir.

Hindistan'ın, nükleer silah üretimi için çalışmalara 1972 yılında başladığı ve ABD ve Kanada'dan temin etmiş olduğu araştırma reaktörlerini geliştirerek silahı ürettiği tahmin edilmektedir (Atomic Archive, 2020).

PAKİSTAN (1998)

Hindistan ve Pakistan arasındaki çatışma ve rekabet en yoğun şekilde

devam ederken Hindistan'ın bu süreçte nükleer silah edinmesi, Iqbal'e göre, Pakistan için nükleer programını gölgeden çıkartması ve geliştirmesi için bir fırsattı (Iqbal, 2016: 25-26). Buna ek olarak, Pakistan eski Cumhurbaşkanı Zulfikar Ali Bhutto'nun, "Hristiyanlar bombaya sahip, Yahudiler bombaya sahip ve şimdi Hinduların bombası var. Neden Müslümanların da bombası olmasın?" (Khanijo, 2014: 204) sözlerinden de anlaşılacağı üzere Hindistan'ın nükleer silah denemesi yapması Pakistan için tetikleyici bir unsur olmuştur.

Pakistan 1998 yılında ilk başarılı denemesini yaparak nükleer silaha sahip ülkeler arasına girmiştir (SIPRI, 2022: 342). 1960'lı yıllarda ilk nükleer reaktörünü edinen Pakistan'ın silah geliştirme çabaları ve bu çabalarına hız kazandırması Hindistan'ın 1974 yılında ilk başarılı denemesini yapmasından sonra olmuştur (Federation of American Scientists, 1998). ABD'nin her ne kadar projeyi yavaşlatma ve durdurma konusunda yoğun çabası gözlemlense de Pakistan projeyi tamamlayabilmiş ve bir nükleer güç unsuru olabilmıştır (Raymer, 2012: 85).

KUZEY KORE (2006)

Kuzey Kore, ilk olarak 2003 yılında resmi haber ajansı KCNA'dan bildiri yayınlarak NPT antlaşmasından çekildiğini duyurmuştur (KCNA, 2003). Bildiride, "NPT'den çekilmemize rağmen nükleer silah üretme niyetimiz yok ve bu aşamada nükleer faaliyetlerimiz sadece elektrik üretimi gibi barışçıl amaçlarla sınırlı olacak." (KCNA, 2003) ifadelerine yer verilmiştir.

Kuzey Kore, her ne kadar 2003 yılında yayınladığı bildiride nükleer silah üretme niyetinin olmadığını belirtse de NPT'den çekilmesinin üzerinden pek de fazla bir zaman geçmeden 2006 yılında ilk başarılı nükleer silah denemesini gerçekleştirmiştir (SIPRI, 2022: 342). İlgili ABD raporlarına bakıldığı zaman ABD'nin Kuzey Kore'nin uranyum zenginleştirmesinden haberdar olduğu fakat hangi aşamada olduğunu bilmediği görülmektedir (U.S. Government Publishing Office, 2005).

İSRAİL

Tüm nükleer programını başından sonuna kadar ve ilk başarılı test de dahil olmak üzere gizlilikle yürüten İsrail'in nükleer programıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1960'lı yılların ikinci yarısında ilk başarılı denemesini yaptığı ve nükleer bilgi birikimi ve teknoloji konusunda Fransa'dan yardım aldığına dair görüşler mevcuttur (Cohen ve Burr, 2013)

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

Görüldüğü üzere 1945 yılında ABD'nin ilk nükleer silaha sahip olması ve 1949 yılında Sovyetler'in, ABD'yi takiben ilk başarılı nükleer denemeyi gerçekleştirmesi nükleer silahlanma yarışını başlatmış ve 1953 yılında Eisenhower'ın 'Atoms for Peace' adlı konuşmasının ardından başlatılan projeye birlikte nükleer bilgi birikimi ve teknolojisinin yayılımının kolaylaşması ise nükleer silahların yayılımını hızlandırarak yaklaşık 50 yıl gibi kısa bir süre içerisinde çok sayıda ülkenin nükleer silah edinmesini sağlamıştır.

Tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu yayılım büyük devletlerin de dikkatini çekmiş ve bu sürecin daha da yayılarak küresel güvenliği tehdit edeceği ve bu silahların radikal grupların eline geçme ihtimalinden dolayı nükleer silahlanma sürecine paralel olarak nükleer silahsızlanma süreci de başlatılmıştır.

NÜKLEER SİLAHSIZLANMA SÜRECİ

'ACHESON-LİLIENTHAL RAPORU' VE 'BARUCH PLANI' (1946)

Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Kuruluna 1946 yılında atom enerjisinin kontrolü ve olası nükleer bir savaştan kaçınmak adına ABD Atom Enerjisi Komisyonu temsilcisi Bernard Baruch tarafından bir rapor sunulur (U.S. Department of State, 2023). Rapor 'Baruch Planı' olarak bilinse de raporun büyük bölümü Dean Acheson ve David Lilienthal tarafından yönetilen komisyonun sonucunda çıkan ve 'Acheson-Lilienthal' raporu olarak da bilinen rapora dayanmaktadır. Rapor, temelde, nükleer enerji için bilgi birikiminin ve nükleer materyallerin yalnızca barışçıl amaçlarla kullanılması ve bu teknoloji ve bilgi birikiminin silah üretimi için kullanılmaması şartıyla diğer ülkelerle paylaşılacağını içermektedir. (Atomic Heritage Foundation, 2022). Burada barışçıl amaçlardan kast edilen, nükleer teknolojisinin enerji üretimi, tarım ve ilaç sektörü gibi alanlarda kullanılmasıdır (U.S. Department of State, 2022). Kısaca, silah yapımının dışında kalan kısımları içermektedir.

Rapor, Sovyetler tarafından, nükleer enerjide ABD'nin tekel olacağı endişesiyle Atom Enerjisi Kurulunda veto edilmiştir. David Kearn'e göre, Sovyetler, ABD nükleer silahlarından feragat etmediği sürece herhangi bir antlaşmayı kabul etmekte isteksiz davranmışlardır (Kearn, 2010: 58). Her ne kadar kabul edilmese ve Sovyetler tarafından veto edilse de, Acheson-Lilienthal raporu 1968 yılında imzalanan NPT antlaşmasının temellerini oluşturması açısından önem arz etmektedir.

İRLANDA'NIN TALEBİ (1958)

İrlanda, 1958 yılında, tüm nükleer silahların imha edilmesi ve tekrar üretilmemesi için Birleşmiş Milletler'e öneri sunmuştur. İrlanda tüm nükleer silahların imha edilmesini teklif eden ilk ülke olması açısından önem göstermektedir (Chossudovsky, 1990: 113). Acheson-Lilienthal raporunda tüm silahların imhasının aksine, nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlarla paylaşmak olduğu için İrlanda'nın talebiyle karıştırılmamalıdır. Mektubun bir bölümünde, İrlanda Hükümeti, taleplerini şu şekilde ifade etmektedir:

"Birbirini takip eden ardışık İrlanda Hükümetlerinin uzun süredir devam eden konumu, stratejik nükleer silahların kullanımının, ayırım gözetmeyen karakterleri ve insanlığa ve çevre üzerinde yaratacakları yıkıcı etkiler göz önüne alındığında, feci sonuçlara yol açacağı yönündedir. Taktik nükleer silahlar, küçük ölçekli olmalarına ve etkisi bakımından daha az fark gözetir olmalarına karşın, bu silahların kullanımının, stratejik nükleer silahlar ve diğer kitle imha silahlarının kullanımına ve fark gözetmeme etkisine yol açma tehlikesi vardır. Bu sebeplerden dolayı, İrlanda, bu kategorideki tüm silahların tamamen yasaklanması için tüm çabanın gösterilmesi gerektiği konusunda ısrar etmekte, bunun için çalışmakta ve destek vermektedir." (Government of Ireland, 1958)

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASININ ÖNLENMESİ ANTLAŞMASI'NIN (NPT) İMZALANMASI (1968)

NPT, Birleşmiş Milletler tanımına göre, "Nükleer silahların ve nükleer silah teknolojisinin yayılmasını engellemek, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını desteklemek ve nükleer silahsızlanma ile birlikte tamamen silahsızlanmayı amaçlayan uluslararası bir antlaşmadır." (Birleşmiş Milletler, 2023).

Her ne kadar BM, NPT'yi tam silahsızlanma olarak tanımlasa da bu durum henüz gerçekleşmemiştir ve günümüzde hala sayılı devletlerin önemli ölçüde nükleer silahları bulunmaktadır. Bununla beraber, Soğuk Savaş'ın nükleer silah stoklarına kıyasla günümüzdeki stok çok daha az miktarlardadır (Kristensen ve Korda, 2021: 16). 5 ülkenin (ABD, Sovyetler, Çin, İngiltere, Fransa) garantörlüğünde imzalanan antlaşma, antlaşmaya üye olup nükleer silaha sahip ülkelerin, sahip oldukları silah teknolojisini satması veya transfer etmesini yasaklarken, barışçıl amaçlarla yapılan

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

nükleer transferler için engel koymamaktadır (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968). Ve antlaşma maddelerine göre, halihazırda nükleer silaha sahip ülkeler haricinde antlaşmaya üye diğer ülkelerin nükleer silah geliştirmesi yasaklanmıştır (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968).

NPT maddelerine bağlılığı denetlemek adına Uluslararası Atom Enerjisi Kurulu'na (IAEA) birtakım yetkiler verilmiştir. Antlaşmanın ilgili maddelerine göre devletler, UAEK'nun ülkelerine gelerek denetleme yapmasına ve uranyum zenginleştirme yapıyorlarsa eğer bunun belirli seviyelerde kalarak silaha dönüşecek miktara ulaşmadığından emin olmak için gözlem yapmasına izin vermek durumundadırlar. (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968)

NPT ile ilgili bir diğer belirtilmesi gereken önemli husus ise üye devletlerin, üye olmayan devletlere barışçıl veyasilah tasarlamak için, hangi amaçla olduğu fark etmeksizin nükleer transfer gerçekleştirilmesi yasaktır. Ancak, 2005 yılında, ABD, NPT'ye üye olmayan Hindistan'a nükleer teknoloji satarak NPT'nin ilgili maddesini çiğnediği görüşü mevcuttur (Reaching Critical Will, 2015)

START I VE START II (STRATEGIC ARMS REDUCTION TREATY) ANTLAŞMASI (1991-1993)

1991 yılında Bush ve Gorbaçov arasında imzalanan ve stratejik nükleer silahların azaltılmasını vurgulayan antlaşmadır. Bu antlaşmadan sonra iki devlet de silahlarında azaltmaya gitmiştir (Özgür, 2006: 202). Antlaşmaya birlikte savaş başlıklarından ziyade savaş başlıklarını taşıyan balistik füzelere odaklanılmış ve kıtalararası balistik füzeler (ICBM) üzerinden düzenlemeler yapılmıştır. Antlaşmaya göre, ABD ve SSCB, sahip oldukları 10,000 savaş başlığını 1999 yılına kadar azaltması beklenmekteydi (Abazlıoğlu, 2019: 65). Antlaşma kapsamında, ABD'nin sahip olduğu nükleer savaş başlıkları yaklaşık olarak 8,556 ile, Sovyetlerin ise 6,449 ile sınırlandırılmıştır (Strategic Arms Reduction Treaty I, 1991).

1993 yılına gelindiğinde, START I antlaşmasının devamı niteliğinde olan START II antlaşması imzalanmıştır. Tıpkı ilkinde olduğu gibi bu antlaşmada da sahip olunan nükleer silahların azaltılması yönünde kararlar alınmıştır (Strategic Arms Reduction Treaty II, 1993). Buna bağlı olarak, taraflar, nükleer başlık ve nükleer bomba sayılarını 7 yıl içerisinde 1550'ye düşüreceklerdi (Abazlıoğlu, 2019: 65). Başlıkların yanı sıra, sahip

olunan kıtalararası balistik füzelerin de yedi yüze kadar düşürülmesi yani yüzde 30 oranında düşürülmesi gerçekleşecekti (Bundy v.d., 1993: 53).

Her ne kadar belirtilen rakamlara imza atılmış olsa da Rusya ve ABD'nin, bu sayılara düşmediği gözlemlenmektedir. SIPRI 2005 raporuna bakıldığında, START antlaşmalarında belirtilen rakamın oldukça üstünde olduğu görülmektedir. 2005 yılında, ABD'nin 4,896 adet nükleer savaş başlığı, Rusya'nın ise 7,360 nükleer savaş başlığı olduğu SIPRI tarafından tespit edilmiştir (SIPRI, 2005: 17). Her ne kadar istenilen oranda azaltılma olmasa da, Soğuk Savaş dönemindeki başlık sayısına kıyasla önemli ölçüde azaltılmaya gidildiği görülmektedir. Soğuk Savaş nükleer silah stoklarının zirve yaptığı 1980'li yıllarda yaklaşık 21,000 ABD ve 39,000 Sovyet nükleer silahlarından (Norris ve Kristensen, 2006: 66), 2005 yılında yaklaşık 4,000 ve 7,000 sayılarına düşmesi önemli olarak değerlendirilmektedir.

YENİ START ANTLAŞMASI (NEW START TREATY) (2010)

2010 yılında, eski START antlaşmasının süresinin dolması üzerine imzalanmıştır. Antlaşma, Önceki antlaşmaya benzer olarak, stratejik nükleer silahların 1,500'e ve ICBM ve SLBM gibi fırlatma sistemlerinin 800'e düşürülmesini ve tüm bu düşürülmelerin 7 yıl içerisinde yapılmasını içermektedir. Antlaşma 2010 yılında imzalanmış ve 2011 yılında yürürlüğe girmiştir (New Start Treaty, 2010).

2022 yılına gelindiğinde, antlaşmaya uygun olarak devletlerin sınırlamaya gitmediği görülmektedir. 2022 yılında tahmin edilen verilere göre ABD'nin 5,428 ve Rusya'nın ise 5,977 adet nükleer silaha ev sahipliği yaptığı 2022 SIPRI raporunda belirtilmiştir (SIPRI, 2022: 15)

NÜKLEER SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nükleer silahsızlanma, somut adımların ve imzaların atıldığı 1968 NPT antlaşmasından bugüne kadar önemli süreçlerden geçmiş ve bu alanda önemli adımların atılmasını tecrübe etmiştir. Atılan tüm bu adımların neticesinde silahsızlanma adına gözle görülür derecede yol katedilmiştir. Bununla beraber, tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanmaya ulaşamadığı ve henüz antlaşmalarda belirtilen oranlarda silahların azaltılmadığı da görülmektedir. Bugünden bakıldığında ise Soğuk Savaş'ın zirve yaptığı 1980'li yıllarda yaklaşık olarak 70 bin adet nükleer silah

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

dünyanın çeşitli ülkelerinde konumlandırılırken (Norris ve Kristensen, 2006: 66) bu sayının 2023 itibarıyla yaklaşık 12 bin olduğu tahmin edilmektedir (SIPRI, 2023). Bu noktada nükleer silahsızlanmanın etkili olup olmadığına dair kesin bir yorum yapmak sağlıklı olmadığı düşünülmektedir. Bir taraftan, Soğuk Savaş döneminde yaklaşık olarak 38 bin adet Sovyetlerin ve 21 bin adet ABD'nin ev sahipliği yaptığı nükleer silahların günümüzde her iki ülke için yaklaşık 5 bin (SIPRI, 2023: 248) olması kimi görüşe göre etkili, kimi görüşlere göre ise bu silahların yıkıcı gücü bir hayli fazla olduğundan dolayı 100 adet kalması bile bir başarısızlık olarak nitelendirilebilir. Burada yapılabilecek en sağlıklı yorumun, nükleer silahsızlanma süreci ile birlikte önemli yol alındığı ve ciddi azaltılmalara gidildiği ancak bu azaltılmaların yeterli olmadığı ve devamının da gelmesi gerektiği yönünde olacağı düşünülmektedir.

Günümüz şartlarına bakıldığında ise Rusya-Ukrayna savaşı ve 2022 NATO Strategic Concept metninde de belirtildiği üzere Çin ile mücadelenin öncelik kazanması (NATO, 2022) gibi son yıllarda ortaya çıkan gelişmeler uluslararası konjonktürü bir hayli gergin duruma getirmiş ve nükleer silahsızlanma alanında adım atılmasını da baltalamıştır. Batılı devletlerin Rusya ile görüşmeleri durdurması ve müzakere etmemesi ve 2010 Rusya askeri doktrininde belirtildiği üzere de Rusya'nın nükleer silahlara yoğun şekilde önem vermesi nükleer silahsızlanma alanında adım atılmasını pek mümkün kılmayacak gibi görünmektedir (Center for Nonproliferation Studies, 2010)

Tam anlamıyla nükleer silahsızlanma sağlanması veya nükleer silahların insanlığı tehdit eden bugünkü konumundan uzaklaşması için tarafların müzakereye ve diyaloga daha çok önem vermesi tavsiye edilmektedir. Devletlerin güvenlik kaygıları dikkate alınarak düzenlenecek müzakereler yoluyla ancak nükleer silahsızlanmanın başarılı olacağı tahmin edilmektedir.

DEVLETLER NEDEN NÜKLEER SİLAHA SAHİP OLMAK İSTER?

Farklı devletlerin kendi durumlarına göre farklılaşan nükleer silah programı geliştirmek için sebepleri ve amaçları olmakla beraber, Scott Sagan'a göre güvenlik, normlar ve iç politik sebepler ön plana çıkmaktadır (Sagan, 1996: 55). Güvenlik kaygısı daha çok dış tehditle bağlantılı olarak ulusal güvenliği tehdit eden konuları içermektedir (Sagan, 1996: 55). İç

politik sebepler ise hükümetlerin bürokratik çıkarı kapsamında değerlendirilmekte ve nükleer silahların politik çıkar amaçlı kullanılmasını ifade etmektedir (Sagan, 1996: 55). Normlar ilkesine bakıldığında ise nükleer silah geliştirmenin ülkenin modernliğine ve kimliğine katkı yapması olarak ifade edilmektedir. (Sagan, 1996: 55). Bu kısımda normlar ilkesinin prestij olarak da değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Nükleer silahlara sahip olmak, bunların yanı sıra, dış politika hedeflerini kolaylaştırmak, prestij ve tüm bunların ötesinde caydırıcılık gibi çeşitli amaçlara da hizmet etmektedir. Burada yine devletlerin güvenlik kaygısı ve hasımlarının nükleer silaha sahip olması en çok vurgu yapılan nokta olmaktadır.

ABD'nin dünya tarihinde nükleer silaha sahip ilk ülke olmasıyla birlikte Sovyetlerin nükleer silah programını hızlandırması, hasım devletin nükleer silaha sahip olması ve güvenlik kaygısıyla ifade edilebilir. Daha sonra Birleşik Krallık ve Çin'in nükleer silaha sahip olması ise yalnızca güvenlik kaygısıyla değil, aynı zamanda dış politika hedeflerini kolaylaştırmak ve iki kutuplu dünyada güç dengesi sağlaması ile de ifade edilebilir. Fransa ise, dönemin lideri Charles de Gaulle tarafından vurgulanan bağımsız bir Fransa için nükleer güç olmanın şart olduğu ifade edilmiş ve NATO'dan askeri birlik çekilerek bağımsız bir nükleer program geliştirilmiştir (Hecht, 2009: 342). Hindistan'ın nükleer silah üretmesi Çin'den gelen tehditler kapsamında ve Pakistan'ın üretmesi ise Hindistan'ın üretmesine bağlı olarak hem bölgesel politik sebepler hem güvenlik olgusuyla hem de güvenlik ikilemiyle açıklanabilir. İsrail örneğine bakıldığında ise gerek Arap-İsrail savaşları ve gerekse de bölgede İsrail'in diğer devletleri kendisine tehdit olarak görmesi gibi sebepler güvenlik kaygısıyla açıklanabilir. Kuzey Kore'ye bakıldığında ise gerek ulusal prestij gerekse de güvenlik kaygısı gibi sebepleri söylemek mümkün olacaktır (Eurasian Research Institute, 2021).

Yazının ilk bölümlerinde yer verilmeyen Libya ve Güney Afrika Cumhuriyeti örneklerine bakmanın da faydalı olacağı düşünülmektedir. İsmi geçen devletler nükleer silah programını ilk süreçlerde gizli bir şekilde yürütmüş; ancak daha sonra Güney Afrika Cumhuriyeti üretmiş olduğu nükleer silahları imha etmiş (Nuclear Threat Initiative, 2015), Libya ise nükleer silah üretme programını sonlandıracağını açıklamıştır (Arms Control, 2021). Libya'nın nükleer silah programından vazgeçeceğini açıklamasının sebepleri tartışmalı bir konu olmakla beraber; uzun yıllar süren yaptırımların, diplomatik çabaların, ekonomik baskıların ve aynı yıl içerisinde ABD'nin Irak'ta nükleer silah tespit edildiğini iddia ederek Irak'ı

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

işgal etmesi ve aynı durumun Libya'da gerçekleşebileceği ihtimali gibi sebeplerden dolayı Libya'nın nükleer silah programından vazgeçtiği, tartışılan sebepler arasındadır (Arms Control, 2021). Güney Afrika Cumhuriyeti ise 1989 yılında nükleer programını sonlandırmış ve 1991 yılında NPT'ye üye olmuştur (Nuclear Threat Initiative, 2015). Güney Afrika Cumhuriyeti'nin nükleer silahlarından vazgeçmesinin sebebi olarak farklı görüşler öne sürülmektedir. Nükleer materyallerin Nelson Mandela'nın ve onun partisi olan Afrika Ulusal Kongresi'nin eline geçmesinden duyulan endişeden dolayı böyle bir adım atıldığı bu görüşlerden birisidir (Albright ve Hibbs, 1993: 33). Bir diğer görüş ise, 1989 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti başkanı Frederik Willem de Klerk'in Güney Afrika Cumhuriyeti'ni uluslararası sisteme entegre etmeye yönelik politikalarından dolayı silahlardan vazgeçildiği ve NPT'ye üye olduğu yönündedir (Lieberman, 2001: 84). Güney Afrika Cumhuriyeti'nin, Sovyet destekli komünistlerden ve milliyetçi siyahilerden duyduğu endişenin nükleer silah geliştirme sürecine katkı sunduğu tahmin edilmektedir (Purkitt v.d., 2002: 187). Buradan yola çıkarak, bölgede hissetmiş olduğu güvenlik probleminin ve yönetimin tehlikeye girme ihtimalinin Güney Afrika Cumhuriyeti için nükleer silah edinme çabasıyla sonuçlandığının çıkarımı yapılmaktadır. Libya için ise güvenlik olgusunun, bu silahların geliştirilmesinde ön plana çıkan sebep olduğu tahmin edilmektedir. Batı dünyası ve ABD karşıtı söylemleriyle gündeme gelen Kaddafi'nin, İsrail'in bölgede hissettiği gibi tehlike duymasına ve bundan dolayı güvenliğini sağlamak için bu silahlara yönelmiş olma ihtimali olası görülmektedir.

Görüldüğü üzere, her ne kadar güç ve prestij gibi sebepler devletleri nükleer silah üretmeye itse de güvenlik kaygısı ve güvenlik ikilemi Hindistan-Pakistan örneğinde veya İsrail örneğinde olduğu gibi silahlanma süreci açısından oldukça önem taşımaktadır. Bunların yanı sıra, devletlerin hasım olarak gördükleri devletlerin nükleer silaha sahip olması da bu bağlamda silahlanma sürecine katkı sağlayan önemli etmenlerden birisidir.

SONUÇ

Albert Einstein'ın, uranyum elementinin yeni tür bir enerjiye evrilebileceğini ve bu yeni enerji ile birlikte oldukça güçlü silahların yapılabileceğini ilk kez ima ettiği 1939 yılındaki mektubundan Soğuk Savaşın son yıllarına kadar nükleer alanında silahlanma oldukça hızlı bir şekilde gelişmiştir. Özellikle 1949 yılında Sovyetlerin ilk başarılı denemeyi yapması sonucunda nükleer silahlanma yarışı başlamış ve iki blok

ülkelerinin de bu alana daha çok yönelmesine sebep olmuştur. Manhattan Projesi'nden Sovyetlere bilgi aktaran casuslar sayesinde Sovyetler, nükleer silaha tahmin edilenden daha kısa bir sürede ulaşmıştır. İkinci dünya savaşının sona erdiği yıllarda başlayan silahlanma yarışı, 1980'li yıllara gelindiğinde, yaklaşık 70 bin adet nükleer silahın aynı anda dünyanın çeşitli ülkelerinde konumlanmasına yol açmıştır. Bu süreçte en çok nükleer silaha ABD ve Sovyetlerin ev sahipliği yaptığı görülmektedir. 1953 yılında ABD başkanı Eisenhower'ın gerçekleştirdiği 'Atoms for Peace' konuşması ise nükleer bilgi birikiminin çok çeşitli ülkelere yayılmasına önayak olmuş ve bu vesileyle birçok ülke silah yapma amacı taşımasa bile uranyum enerjisini barışçıl amaçlarla kullanmaya başlamıştır.

Nükleer silahlanmanın bu kadar hızlı yayılmasının gözlemlenmesiyle birlikte yine bu sürece paralel olarak nükleer silahsızlanma süreci karşımıza çıkmaktadır. Silahsızlanma girişimi boyunca çeşitli denemelere şahit olunmuştur. Her ne kadar İrlanda'nın 1958 yılında Birleşmiş Milletler'e bildirge göndermesi ve 1946 yılında ABD başkanı Truman'ın önderliğinde BM kuruluna 'Baruch Planı' sunulmuş olsa da bunların pek fazla etkisi olmadığı görülmektedir. 1968 yılında imzalanan NPT antlaşmasıyla birlikte, bağlayıcı bir antlaşma olması sebebiyle, nükleer silahsızlanma adına önemli bir adım atılmıştır. Daha sonra da çeşitli antlaşmalarla devam eden silahsızlanma süreci, tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanmaya yol açmasa bile, devletlerin elinde bulundurduğu nükleer silah stokunda kayda değer oranlarda azaltma yapmasına sebep olmuştur. Nükleer silahsızlanma sürecinin etkili olup olmadığı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nükleer silahların bir düzinesinin bile küresel güvenliği tehdit ettiğini varsayarsak eğer, bugün hala binlerce silahın stokta olması elbette nükleer silahsızlanmanın etkili olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak, Soğuk Savaş'ın zirve yaptığı dönemde yaklaşık 70 bin adet nükleer silahtan bugün bu sayının yaklaşık olarak 12 bine düşmesi her ne kadar tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanma sağlanamamış olsa da önemli bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Nükleer silahların küresel güvenliği tehdit etmesine karşın, devletlerin bu silaha sahip olduğunda birtakım avantajlara ve üstünlüklere de sahip olması, bu silahların yayılımını hızlandırmış ve devletlerin bu silahları edinme noktasında itici bir güç olmuştur. İlk olarak güvenlik kaygısının ön plana çıkmasına karşın, dış politika hedeflerini kolaylaştırmak, caydırıcılık ve prestij gibi sebepler de silahlanmayı arttıran etmenler olarak görülmektedir. Belirtilen sebeplere ek olarak, iç politik sebepler de önem

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

arz etmekte ve özellikle bölgesel coğrafyada bir devletin kendisine hasım olarak veya tehdit olarak gördüğü devlet nükleer silahlara sahip olmuşsa, kendisi de nükleer silahlanma yoluna gitmeyi tercih etmekte ve bu şekilde nükleer silahlanmaya katkı sağlamaktadır. Görüldüğü üzere yalnızca bir devletin nükleer silah sahibi olması güvenlik ikilemine sebep olacağından ve diğer birçok ülkeyi de nükleer silaha sahip olmaya iteceğinden dolayı silahlanmanın yayılmasına sebep olacaktır. Güvenlik ikilemine sebep olmaması ve diğer devletleri tetiklememesi açısından herhangi bir devletin nükleer güce sahip olmaması oldukça önem arz etmektedir

KAYNAKÇA

ABAZLIOĞLU, U. (2019). Nükleer Silahsızlanmanın Tarihsel Gelişimi ve Nükleer Silahsızlanmayla İlgili Uluslararası Anlaşmaların Önemi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Academic Accelerator Encyclopedia. (2023). American Machine And Foundry Encyclopedia, Science News & Research Reviews. <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/american-machine-and-foundry>

ALBRIGHT, D., ve HIBBS, M. (1993). South Africa: The ANC and the atom bomb. Bulletin of the Atomic Scientists, 49(3), 32-37.

Arms Control Association. (2021). Chronology of Libya's Disarmament and Relations with the United States. <https://www.armscontrol.org/factsheets/LibyaChronology>

Arms Control Association. (2023). Confronting Ambiguity: How to Handle North Korea's Nuclear Program. <https://www.armscontrol.org/act/2003-03/features/confronting-ambiguity-handle-north-koreas-nuclear-program>

Atomic Archive. (2020). Britain Goes Nuclear. <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-10.html>

Atomic Archive. (2020). Chinese Becomes A Nuclear Nation, <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-12.html>

Atomic Archive. (2020). The Peaceful Explosion. <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-17.html>

Atomic Archive. (2022). France Joins the Club. <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-11.html>

Atomic Heritage Foundation. (2023). Acheson-Lilienthal Report <https://ahf.nuclearmuseum.org/ahf/key-documents/acheson-lilienthal-report/>

BARBIER, M. K. (2008) Mortal Crimes: The Greatest Theft in History—The Soviet Penetration of the Manhattan Project. Journal of Cold War Studies, vol. 10, no. 1.

BASRUR, R. M. (2013). Policy Brief: India and China: Nuclear Rivalry in the Making?. S. Rajaratnam School of International Studies, Nanyang Technological University.

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

Birleşmiş Milletler Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). (2023). <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/>

BUNDY, M. vd. (1993) "Reducing Nuclear Danger", Foreign Affairs, 72(2), 140-156.

BURR, W. ve COHEN, A. (2013). Israel's Quest for Yellowcake: The Secret Argentine-Israeli Connection, 1963-1966. James Martin Center for Nonproliferation Studies.

Center for Nonproliferation Studies. (2010). The New, 2010 Russian Military Doctrine: The Nuclear Angle, <https://nonproliferation.org/new-2010-russian-military-doctrine/>

Cezayir: Fransa'nın 1960'larda yaptığı nükleer denemelerin korkunç etkileri devam ediyor. (2021). Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cezayir-fransanin-1960larda-yaptigi-nukleer-denemelerin-korkunc-etkileri-devam-ediyor/2143736>

CHOSSUDOVSKY, E. M. (1990). The Origins of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: Ireland's Initiative in the United Nations (1958-61). Irish Studies in International Affairs, 3(2), 111-135.

EISENHOWER, S. (2003). Atoms for peace plus fifty. IAEA BULLETIN, 45(2), 5-6.

Eurasian Research Institute E-bulletin, Akhmet Yassawi University, Kazakistan 2021.

Federation of American Scientists. (2016). Pakistan Nuclear Weapons - A Chronology. <https://nuke.fas.org/guide/pakistan/nuke/chron.htm>

FEHNER, T. R. ve GOSLING F. G. (2012) The Manhattan Project. US Department of Energy.

France's 1960s nuclear tests in Algeria still poison ties. (2021). France 24. <https://www.france24.com/en/live-news/20210729-france-s-1960s-nuclear-tests-in-algeria-still-poison-ties>

Fransız nükleer denemeleri '110 bin kişiyi etkiledi'. (2021). BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56336951>

Government of Ireland. (1958). Written Statement of the Government of Ireland. <https://icj-cij.org/public/files/case-related/93/8750.pdf>

HECHT, G. (2009) The Radiance of France, new edition: Nuclear Power and National Identity after World War II. MIT press.

HERKEN, G. (2022) A. Einstein-Szilard Letter to President Roosevelt (proposal to build an atomic bomb), August 2, 1939. In: Cardinal Choices. Stanford University Press.

IQBAL, K (2016). Pakistan's Nuclear Program: The Context. Policy Perspectives: The Journal of the Institute of Policy Studies, 13(1), 25-52.

JHA, P. S. (1998). Why India Went Nuclear. World Affairs: The Journal of International Issues, 80-96.

KEARN JR ve David W. (2010). The Baruch Plan and the quest for atomic disarmament. Diplomacy & Statecraft, 21.1: 41-67.

KHANIJO, R. (2014). Complexities and challenges of nuclear India. Vij Books India Pvt Ltd.

KRISTENSEN, H. M., ve KORDA, M. (2021). SIPRI Yearbook 2021, Chapter 10, World Nuclear Forces.

LIBERMAN, P. (2001). The rise and fall of the South African bomb. International Security, 26(2), 45-86.

MINOR, M. S. (1976) China's Nuclear Development Program. Asian survey, 16.6: 571-579.

MOHAN, C. R. (1998). India and Nuclear Weapons. Politik und Gesellschaft Online, 4. 377-383

NATO 2022 Strategic Concept. (2022). <https://www.nato.int/strategic-concept/>

New Start Treaty, United States of America-Russian Federation, 8 Nisan, 2010, https://www.nti.org/wp-content/uploads/2021/09/new_start_treaty.pdf

Nuclear Threat Initiative. (2015). South Africa Nuclear Overview. <https://www.nti.org/analysis/articles/south-africa-nuclear/>

NORRIS, R. S. ve KRISTENSEN, H. M. (2006). Global nuclear stockpiles, 1945-2006. Bulletin of the Atomic Scientists, 62(4), 64-66.

ÖZGÜR, S. (2006) Geleceğe Yönelen Tehdit Kitle İmha Silahları. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

PRADHAN, P. (1987). Nuclear Pakistan: India's Response. *India Quarterly*, 43(1), 1-14.

PURKITT, H. vd. (2002). South Africa's Nuclear Decisions. *International Security*, 27(1), 186-194.

RAUF, T. (2017). Engagement On Nuclear Disarmament Between Nuclear Weapon-Possessing States and Non-Nuclear Weapon States, Stockholm International Peace Research Institute. Sweden.

RAYMER, B. (2012) The Problem with Nuclear Diplomacy: Jimmy Carter and Pakistan's Nuclear Program. Liberty University.

SAGAN, S. D. (1996). Why Do States Build Nuclear Weapons?: Three Models in Search of a Bomb. *International Security*, 21(3), 54-86.

SAHIMI, M. (2013) Atoms for Peace. *The Cairo Review of Global Affairs*, 10.

SCHWARZ, M. I. (1996). The Russian-American Bomb: The Role of Espionage in the Soviet Atomic Bomb Project. *Journal of Undergraduate Studies*, 3, 103-108.

SCHRECKER, E. (2010). Soviet espionage in America: an oft-told tale. *Reviews in American History*, 38(2), 355-361.

SHEN, Z. ve XIA, Y. (2012) Between aid and restriction: the Soviet Union's changing policies on China's nuclear weapons program, 1954-1960. *Asian Perspective*, 36.1: 95-122.

Statement of DPRK Government on its withdrawal from NPT. (2003). KCNA. <https://kcnawatch.org/newstream/1452003631-225477096/statement-of-dprk-government-on-its-withdrawal-from-npt/>

Stockholm International Peace Research Institute. (2005). SIPRI Yearbook 2005: Armaments, Disarmament, and International Security. SIPRI Yearbook.

Stockholm International Peace Research Institute. (2017) Yearbook, SIPRI. Yearbook 2017, Military Expenditure Database. 2020.

Stockholm International Peace Research Institute. (2022). SIPRI Yearbook 2022: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford University Press.

Stockholm International Peace Research Institute. (2023). SIPRI Yearbook 2023: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford University Press.

Strategic Arms Reduction Treaty I, United States of America-Union of Socialist Soviet Republics, 31 Temmuz, 1991, https://media.nti.org/documents/start_1_treaty.pdf

Strategic Arms Reduction Treaty II, United States of America-The Union of Socialist Soviet Republics, 3 Ocak, 1993, https://www.nti.org/wp-content/uploads/2021/09/start_2_treaty.pdf

STREEPER, C. (2009) Atoms for Peace and the Nonproliferation Treaty: An Unintended Consequence, Defence Against Terrorism Review, Vol. 2, No. 2, Fall 2009, 49-58.

SZAZS, F. M. (1992). British Scientists and the Manhattan Project: The Los Alamos Years. Springer.

The Fog of War by Robert Mcnamara (Belgesel), Apple TV, Apple, 2004, <https://tv.apple.com/tr/movie/the-fog-of-war/umc.cmc.3j815y9s5id2nfvztrlfh75il>

The National Interest. (2012). JFK's Overshadowed Crisis. <https://nationalinterest.org/article/jfks-overshadowed-crisis-7073?nopaging=1>

Treaty On The Non-proliferation Of Nuclear Weapons (NPT), 1 Temmuz 1968, <https://treaties.unoda.org/t/npt>

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu. (2021). Atoms for Peace Speech, Eisonhower. <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech>

U.S. Department of Energy (2010). The Manhattan Project: Making the Atomic Bomb, Washington.

U.S. Department of State. (2022). Bureau of International Security and Nonproliferation, <https://www.state.gov/peaceful-uses-of-nuclear-technology-a-powerful-tool-for-a-better-world/>

U.S. Department of State. (2022). EINSTEIN'S LETTER TO ROOSEVELT. https://www.osti.gov/opennet/manhattan-project-history/Resources/einstein_letter_photograph.htm#1

U.S. Department of State. (2023). The Acheson-Lilienthal & Baruch Plans,

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

1946. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/baruch-plans>

U.S. Government Publishing Office. (2005). The North Korean Nuclear Challenge: Is There a Way Forward? : Joint Hearing Before the Subcommittee on Asia and the Pacific and the Subcommittee on International Terrorism and Nonproliferation of the Committee on International Relations, House of Representatives, One Hundred Ninth Congress, First Session, February 17, 2005.

Reaching Critical Will. (2015). US-India Nuclear Deal. <https://www.reachingcriticalwill.org/resources/fact-sheets/critical-issues/5451-us-india-nuclear-deal>

YANQIONG, L. ve JIFENG, L. (2009) Analysis of Soviet technology transfer in the development of China's nuclear weapons. Comparative Technology Transfer and Society, 7.1: 66-110.

Yearbook, S. I. P. R. I. (2021). Hans M. Kristensen, Matt Korda. Annual Report: Armaments, Disarmament, and International Security, 2021-06.

STRUCTURED ABSTRACT

Since the day nuclear weapons emerged, security conceptions have changed a lot as they not only damage and destroy the present but also damage the following generations of a certain theater. The first implying of a weapon that made by splitting atoms was in Einstein's letter to President Roosevelt. Einstein said, in that letter, "A single bomb of this type, carried by boat and exploded in a port, might very well destroy the whole port together with some of the surrounding territory." Approaching the letter doubtly, Roosevelt, paved the way for instructing such a bomb by bringing scientists together and budgeting them in laboratories in USA. Followingly, the process evolved into a bigger phase and the Manhattan Project began in 1942. In the project, approximately 130,000 people were working, and the budget was roundly 2 billion dollars which equals 20 billion dollars of today. The project resulted in as it was intended and produced the first atomic bomb ever. Shortly after it was produced, the bomb was tested to see its capabilities. By spying on the project, the Soviet Union was able to produce and test its first atomic bomb in 1949 which gave birth to the nuclear arms race. Soviets tested the first bomb earlier than expected and the reason for that is thought to be the spies in Manhattan Project. Following the Soviet Union, England, France, China, India, Pakistan, North Korea tested their first nuclear weapons respectively. As an exception, there are controversies about Israel's nuclear program, and the exact date of the first successful test has been an uncertainty.

As it can be inferred from the information given, nuclear armament spread across the globe soon after it begins. Seeing the probable outcomes of any war with nuclear weapons are engaged, the states that hold these weapons in their inventories had some attempts to limit the spreading of nuclear weapons. First attempt was in 1946 with Acheson-Lilienthal report, which then lead to the Baruch Plan and proposed to U.N. by the United States. Soviets vetoed the plan for it might result in a U.S. monopoly on nuclear weapons. The Plan was offering nuclear know-how and technology for other states in exchange for not turn the technology into weapons and use it for only peaceful purposes. Even though the Baruch Plan was vetoed and not accepted by the United Nations Energy Commissions, it laid the ground of the future comprehensive nuclear nonproliferation treaty of Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) as both of them nearly same as structurally. More nuclear states involved in signing NPT.

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASI VE SİLAHSIZLANMA SÜRECİNİN GELİŞMESİ

After the Baruch Plan, second attempt came from Ireland. In 1958, Ireland presented its views about nuclear weapons to United Nations and asked for all the nuclear weapons to be removed. With this request, Ireland became the first country for asking other nations to give up from all of their nuclear weapons. After the failures of the first two attempts on limiting nuclear weapons, an agreement came in 1968 when the NPT was signed. 5 Depository Governments which possess nuclear weapons agreed on not transferring the nuclear weapons, devices or the know-how to produce nuclear devices. However, Depository Governments may share nuclear know-how with other countries for only peaceful purposes such as using nuclear technology to generate energy. Also, both non-nuclear-weapon states and depository governments accept the International Atomic Energy Agency safeguards and allow the agency to make observations in their countries.

Then, in 1991 and 1993, START I and START II treaties were signed by the Bush and Gorbachev administration. The treaty included a significant amount of reduction in the number of nuclear weapons. By the time it was 2005, the stockpiles of nuclear weapons on both sides have shrunk about more than 75%. Finally, in 2010, new START treaty was signed between Russia and United States. In The Treaty, considered as the sequel of START I and START II, it was aimed to reduce the strategic weapons to 1,500 in 7 years process.

At the height of the cold war, U.S. and Soviets possessed more than 21,000, and 39,000 nuclear weapons respectively. Yet, in 2022, that number went down 5,428 for U.S., and 5,977 for Russia. It is crystal clear that the nonproliferation process was effective when it comes to the number of nuclear warheads and delivery vehicles. Yet, it hadn't turned out to be the complete elimination of all nuclear weapons. When nations don't want to give up on their nuclear weapons and still insist on keeping them, it is believed to worth questioning why do nations want to have nuclear weapons? While the question may be answered with many parameters, power, prestige, and domestic political reasons are believed to be the most effective factors. In general, nuclear weapons help nations achieve their foreign policy objectives, and provide them deterrence. Beside these general benefits, regional political examples such as India, China, Pakistan, and Israel are also thought to be significant factors. Also, when the adversaries of a nation possess nuclear stockpiles, it leads them to have either.

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ*

*Nuclear Dimension of India-Pakistan Competition and the Balance of
Terror*

Şeyma KIZILAY*

Öz

Terör örgütlerinin kritik silahlara ulaşma ihtimali günümüzde daha olası hale gelmiştir. Bu bakımdan nükleer nitelikli araçların kullanımı ve korunması da daha kritik seviyeye ulaşmıştır. Nükleer gücün ve terör faaliyetlerinin bir arada bulunduğu bir alan olarak Güneydoğu Asya bölgesi önem taşımaktadır. Yıllardır rekabet halinde olan iki komşu ülke ve nükleer güç sahibi olarak Hindistan ile Pakistan'ın nükleer faaliyetleri büyük önem taşımaktadır. Bu noktada iki mühim aktörün rekabetinde nükleer gücün rolü de önemlidir. Bu çalışmada da iki rakip ülkenin nükleer kapasite geliştirme faaliyetleri ile aralarındaki rekabet ilişkisi incelenmiş ve terör örgütlerinin nükleer silahlara erişim olasılığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Pakistan, Nükleer Silahlar, Nükleer Doktrin, Terör.

Abstract

The possibility of terrorist organizations reaching critical weapons has become more possible today. In this respect, the use and protection of nuclear vehicles has reached a more critical level. As an area where nuclear power and terrorist activities coexist, the Southeast Asian region is important. The nuclear activities of India and Pakistan, as two neighboring countries and nuclear powers that have been competing for years, are crucial. In this study, the nuclear capacity development activities of the two rival countries and the competitive relationship between them were examined and the possibility of terrorist organizations' access to nuclear weapons was discussed.

Key Words: India, Pakistan, Nuclear Weapons, Nuclear Doctrine, Terror.

* **Makale Geliş Tarihi:** 11.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 25.09.2023

* Doktora Adayı, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: kizilay.eylul@gmail.com, ORCID:0000-0001-8424-8633.

GİRİŞ

Nükleer güç, günümüzde büyük savaşların önündeki en büyük engel ve bir caydırıcılık unsuru olarak önemli bir özelliğe sahiptir. Nükleer kapasitelerin gereğinden fazla artmaması için önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra ülkeler nükleer faaliyetlerini geliştirmekten de geri durmamaktadır.

Bu anlamda bir güvenlik ikileminin var olduğundan söz edilebilir. Yıllardır Keşmir problemi nedeniyle karşı karşıya gelen Hindistan ve Pakistan da nükleer güce sahip ülkeler arasında yer almaktadır. İki ülke arasında ciddi anlamda bir savaşın çıkmamasında ve tarafların çatışmalara rağmen geri durmalarında, sahip oldukları nükleer caydırıcılığın büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Son zamanlarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olmasının bölgedeki terörizm potansiyeli bakımından endişeye yol açtığı dile getirilmektedir. Silahların terör örgütleri tarafından ele geçirilmesi tehlikesine dikkat çekilerek Pakistan, "dünyanın en tehlikeli ülkesi" olarak nitelendirilmiştir. Diğer yandan Hindistan ise Agni V füze denemelerinde olduğu gibi nükleer kapasitesini arttırma yolunda faaliyetler içerisindedir.

1. DÜNYADA NÜKLEER KAPASİTE VE GÜNCEL GELİŞMELER

Ülkeler arasında meydana gelen savaşların niteliği, kapasitesi ve araçları yıllar içinde değişmiş olsa da halen çatışmalar meydana gelebilmektedir. Konvansiyonel savaş taktiklerinde farklılıklar görülmekle birlikte savaş ya da çatışma süreçleri çeşitli araçlar üzerinden sürdürülmektedir. Nükleer faaliyetlerin arttığı ve silahların söz konusu olduğu bir süreçte, konvansiyonel nitelikli fakat daha gelişmiş çatışma süreçlerinin yaşanmasında nükleer caydırıcılığın büyük bir payı olduğu söylenebilir.

Dünyada nükleer silaha sahip dokuz ülke bulunduğu inanılmaktadır. "Nükleer silah devletleri" olarak da nitelendirilen bu ülkeler; Rusya, ABD, Çin, Fransa, Birleşik Krallık, İsrail, Kuzey Kore, Hindistan ve Pakistan'dır.

Özellikle Soğuk Savaş döneminde nükleer silahların caydırıcılığı önemli ölçüde hissedilmiştir. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme

Anlaşması (NPT) gibi uluslararası girişimlerle de nükleer kapasitenin artırılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1692 yılında ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan Küba Füze Krizi dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getirmiş ve ilerleyen yıllardaki çeşitli nükleer anlaşmaların önünü açmıştır. NPT, 1968 yılında imzaya açılırken, 1987 senesinde de ABD ve Sovyetler Birliği arasında, Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması (INF) imzalanmıştır (Oğuz ve Erol, 2021:3).

Soğuk Savaş döneminden günümüze kadar olan süreçte, dünyadaki nükleer silah sayısının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. 1986 yılında 70.300'lük bir zirveden 2022 yılı başlarında tahmini 12.700'e düştüğü düşünülmektedir. Söz konusu azalmada silah kontrol anlaşmalarının etkili olduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte asıl azalmanın 1990'lı yıllarda meydana geldiği bilinmektedir (Kristensen, Korda vd. 2023).

Tüm nükleer savaş başlıklarının yaklaşık %90'ı, her birinin askeri stoklarında yaklaşık 4.000 savaş başlığı bulunan Rusya ve ABD'ye aittir; başka hiçbir nükleer silahlı devlet, ulusal güvenlik için birkaç yüz nükleer silahtan fazlasına ihtiyaç duymamaktadır (Kristensen, Korda vd. 2023).

Küresel olarak, nükleer silahların genel envanteri düşmektedir; ancak son 30 yıla kıyasla silah azaltımlarının hızında bir yavaşlama olduğu gözlenmektedir. Üstelik bu azalmalar, yalnızca ABD ve Rusya'nın daha önce kullanımına son verilmiş olan savaş başlıklarını söktüğü için yaşanmaktadır. Genel nükleer silah envanterinin aksine, küresel askeri stoklardaki, yani operasyonel güçlere tahsis edilen savaş başlıklarını içeren, savaş başlığı sayısı artmaktadır.

ABD halen nükleer stokunu yavaş yavaş azaltmaktadır. Fransa ve İsrail'in nispeten istikrarlı stokları vardır. Ancak Çin, Hindistan, Kuzey Kore, Pakistan ve Birleşik Krallık'ın yanı sıra muhtemelen Rusya'nın da stoklarını arttırdığı düşünülmektedir.

Özellikle son zamanlarda Kuzey Kore'nin art arda gerçekleştirdiği testler ve denemeler, Pyongyang'dan hissedilen tehdidi arttırmaktadır. 2003 yılında NPT'den çekilen Kuzey Kore, 2006 yılında ilk nükleer testini gerçekleştirmiştir. Günümüzde de testlerine devam etmektedir. Bu kapsamda ABD, Güney Kore ve Japonya açısından tehdit oluşturmaktadır.

Bu durum, ABD'nin de müttefiklerini korumak için harekete geçeceğini belirten bir açıklamada bulunmasına yol açmış; nükleer,

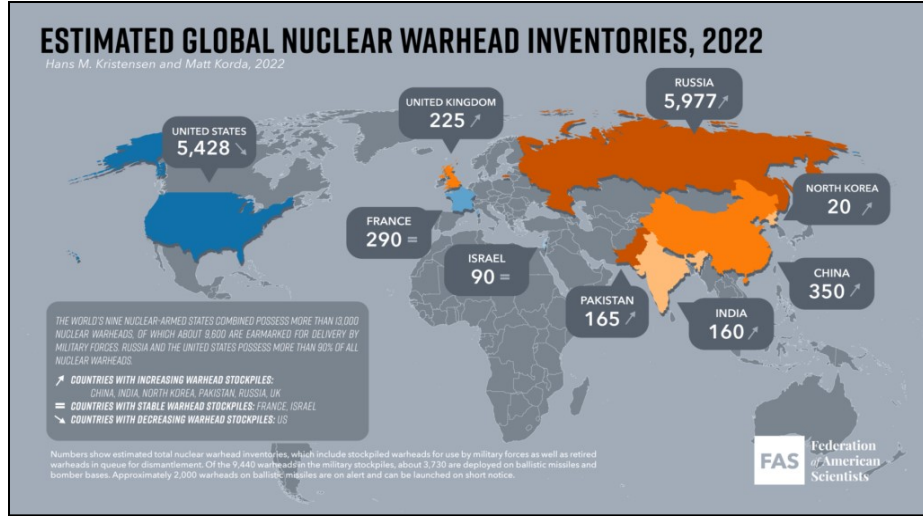
HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

konvansiyonel ve füze savunması dahil tüm yeteneklerin tam anlamıyla kullanılacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla nükleer tehlikenin ve yarattığı güvenlik ikilemi ile tırmanmanın devam ettiği görülmektedir.

Bununla birlikte Rusya'nın, Ukrayna Savaşı kapsamında nükleer tehditlerde bulunması da savaşın seyrinin değişme ihtimalini gündeme getirerek küresel düzeyde endişelere yol açmıştır. Ancak bunun bir caydırıcılık aracı olduğu ve Moskova'nın caydırıcı bir etki oluşturmaya çalıştığı da düşünülmektedir. Zira nükleer bir savaşa yönelmesi evrensel düzeyde güçlü ve yıkıcı sonuçlara yol açacaktır.

Nükleer silahların tam sayısı, stoklar ve boyutları konusunda ulusal güvenlik gereği hiçbir ülke net bir açıklama yapmamaktadır. Bununla birlikte dünyanın 12.700 nükleer savaş başlığının 9.400'ünden fazlasının füzeler, uçaklar, gemiler ve denizaltılar tarafından kullanılmak üzere askeri stoklarda bulunduğu bilinmektedir ((Kristensen, Korda vd. 2023).

Görsel 1. Tahmini Küresel Nükleer Savaş Başlığı Stokları, 2022,

Kaynak: Kristensen, Korda vd. 2023

Nükleer silahların azaltılmasının yanı sıra bir başka girişim de bazı "nükleer silahlardan arınmış bölgeler" oluşturulmasıdır. Ülkeler, bu alanlarda nükleer silah inşa etmemek, test etmemek ya da depolamamak konusunda taahhütte bulunmak için bir araya gelmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren sürdürülen bu çalışma, nükleer faaliyetlerin barışçıl amaçlarla kullanımını engellemekle birlikte bazı bölgelerin korunması anlamına gelmektedir. Afrika, Orta Asya, Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Güney Pasifik'te nükleer silahlardan arındırılmış bölge oluşturulması için

imzalanmış olan 5 anlaşma bulunmaktadır (World 101, 2023).

Günümüz gelişmeleri, nükleer silaha sahip ülkelerin ilerleyen yıllarda daha fazla araya girmesine neden olabileceğini göstermektedir. Son 50 yılda küresel çapta nükleer savaş başlıklarının sayısında düşüş gözlenmiştir. Ancak önümüzdeki 10 yılda ülkelerin daha fazla silaha arayışında olacakları tahmin edilmektedir (Kabakçı, 2022).

Nükleer gelişim konusunda ülkelerin çalışmalarını gizlilikle yürütmesi, gelecek dönemler için tahminde bulunulmasını zorlaştırmaktadır. Ancak nükleer silaha sahip dokuz ülkenin de mevcut kapasitesini artırma hedefiyle hareket ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin 2021 yılında, Çin'den alınan uydu görüntülerinde, 300 yeni füze silosunun yapımının devam ettiği tespit edilmiştir. Yeni siloların Çin'in nükleer cephaneliğinin Rusya ve ABD'ninkinden daha büyük hale gelebileceğine dair yorumlar ortaya çıkmıştır (Loh, 2021).

Bunun yanı sıra Birleşik Krallık da 16 Mart 2021 tarihinde yaptığı bir açıklamada nükleer savaş başlığı kapasitesini %40'lık bir artışla 260'a çıkaracağını duyurmuştur (Reif ve Bugos, 2021). Hindistan ile Pakistan'ın da nükleer savaş başlığı taşıma kapasitesine sahip füzeler geliştirme yolunda oldukları bilinmektedir. Nitekim Hindistan füze denemelerinde de bulunmakta ve kapasitesini arttırmaya yönelik adımlar da atmaktadır.

2. PAKİSTAN'IN NÜKLEER GÜCÜ

Pakistan, sivil nükleer santraller inşa eden ve işleten ilk Müslüman çoğunluklu ülke olma özelliğine sahiptir. Santrallerin işletim sorumluluğu bilimsel ve nükleer devlet kurumu olan Pakistan Atom Enerjisi Komisyonu'na (PAEC) aittir. 1960'lı yıllarda nükleer faaliyetlere ilgi duymaya başlayan Pakistan, 1963 yılında ülke içinde nükleer enerjinin gelişimini yönetmek için hem PAEC'i hem de bir nükleer araştırma merkezi olan Pakistan Enstitüsü'nü kurmuştur.

Pakistan'ın 165 savaş başlığından oluşan bir nükleer silah stoğu olduğu tahmin edilmektedir. Geliştirilmekte olan yeni dağıtım sistemleri, dört plütonyum üretim reaktörü ve genişleyen bir uranyum zenginleştirme altyapısıyla Pakistan'ın stokunun önümüzdeki 10 yıl içinde daha da artma potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu öngörülen artışın boyutunun ise Pakistan'ın kaç nükleer kapasiteli fırlatıcı kullanmayı planladığı, nükleer stratejisinin nasıl geliştiği ve Hindistan

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

nükleer cephaneliğinin ne kadar büyüdüğü gibi çeşitli faktörlere bağlı olacağı hesaba katılmalıdır.

Nükleer silah programı, dönemin Pakistan Başbakanı Zülfikar Ali Butto tarafından Pakistan'ı dış tehditlere karşı bağımsızlık kazandırmak için başlatılmış ve aynı zamanda sivillerin ordu üzerindeki üstünlüğünü korumanın bir aracı olarak tasarlanmıştır (Tellis, 2022).

Nükleer doktrininde Pakistan'ın 3 temel üzerinde hareket ettiği görülmektedir. Bu faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Tellis, 2022):

- İlk adım olarak kısıtlama taahhüdüyle hareket etmiştir. 1999 yılında, dönemin Başbakanı Navaz Şerif'in sözleriyle, yalnızca "asgari inandırıcı caydırıcılık" arayışında, yani "nükleer kısıtlama" ile nitelenecek bir kuvvet yapısı yerleştirme eğiliminde olmuştur. Coğrafi dezavantajlar, konvansiyonel kuvvet asimetrisi gibi etkenler sebebiyle, nükleer bir gücün konuşlandırılmasının Pakistan'a yük olacağını ve potansiyel olarak kalkınma hedeflerini baltalayacağı öne sürülmüştür. Bu kapsamda sınırlı bir caydırıcılık hedefinin bulunduğu üzerinde durulmuştur.
- Mütevazı bir nükleer kuvvet konuşlandırmanın ilan edilen bir hedefi de "Güney Asya bölgesinde stratejik caydırıcılığın istikrara kavuşturulması" olmuştur.
- Üçüncü olarak, Pakistan'ın 1998 yılındaki bildirim doktrininde, sürekli olarak, gelişmekte olan nükleer yeteneklerinin yalnızca Hindistan'ı caydırmayı amaçladığını vurgulanmıştır.

Pakistan'ın on yıl sonra 350 savaş başlığı stoğuyla dünyanın üçüncü en büyük nükleer silaha sahip bir devlet olacağına dair tahminler/iddialar da söz konusudur. Ancak bunun ne kadar tutarlı bir düşünce olduğu tartışmaya açıktır. Daha gerçekçi bir tahmin ise 2025 yılına kadar 200 savaş başlığı şeklindedir. Diğer yandan Pakistan'ın kapasite arttırımı konusunda Hindistan'daki gelişmeleri takip eden bir çizgide ilerlediği de söylenebilir. Bu minvalde Hindistan cephaneliğini önemli ölçüde genişletmedikçe ya da konvansiyonel kuvvetlerini geliştirmedikçe süreçte Pakistan'ın da nükleer cephaneliğini büyütme konusunda hevesli olmayacağını ifade etmek mümkündür (Kristensen ve Korda, 2021).

Pakistan'ın sahip olduğu 165 savaş başlığından oluşan nükleer silah

stoğunun özelliklerine bakıldığında Kuzey Kore, Hindistan ve İsrail gibi ülkelerle benzer niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu ülkelere kısmen Birleşik Krallık da eklenebilir.

Pakistan; kıtalararası füzelere ve ağır bombardıman üslerine “konuşlandırılan stratejik savaş başlıkları”na sahip değildir. Operasyonel kısa menzilli dağıtım sistemlerine sahip üslerde konuşlandırılan “stratejik olmayan savaş başlıkları” da bulunmamaktadır. Savaş başlıkları, fırlatıcılara değil, depoya yerleştirilmiş olan yedek/dağıtılmamış silahlara sahip olmakla birlikte bu sayının 165 olduğu bilinmektedir. Hindistan’da ise 160’tır. Bu sayı aynı zamanda ordunun gözetiminde olan ve görevlendirilen teslimat araçları tarafından kullanılmak üzere ayrılmış, aktif ve aktif olmayan savaş başlıklarını içeren askeri stok sayısıdır (Tellis, 2021).

Hindistan’la bir karşılaştırma yapıldığında; her iki ülke de nükleer silahlara sahip olmalarının yanı sıra NPT’ye katılmamışlardır. Aynı zamanda her ikisi de modernleşmektedir ve stoklarını arttırıyor gibi görünmektedir. Pek çok politikacı ve uzman, iki ülke arasında nükleer bir savaşın patlak verebileceğinden endişe etmektedir. Ancak günümüzde bu endişe daha çok Rusya-Ukrayna Savaşı kapsamında hissedilmektedir. Pakistan kanadında korku oluşturan unsur ise Pakistan’ın nükleer bir silahın kontrolünü teröristlere kaptırmasıdır.

Hindistan’a karşı bir güç oluşturmak açısından Pakistan, stratejik görevler için uzun menzilli füzeler ve uçakların yanı sıra birkaç kısa menzilli, düşük verimli nükleer yetenekli silah sistemlerini içeren “tam spektrumlu bir caydırıcı duruş” olarak adlandırdığı stratejik seviyeyi takip etmektedir. Bu duruşun, Hindistan’ın algılanan “Soğuk Başlangıç (Cold Start)” doktrinine bir tepki olarak tasarlandığı düşünülmektedir (The Economist, 2017).

Soğuk Başlangıç, teorik olarak nükleer bir çatışma riski olmadan Pakistan topraklarını hızla ele geçirmek için tasarlanmış sınırlı bir savaş stratejisine verilen isimdir. Kökleri, Pakistan’ın güçlü istihbarat servisleri (ISI) tarafından vekil olarak kullanıldığı iddia edilen terörist gruplar tarafından 2001 yılında Hindistan parlamentosuna düzenlenen saldırıya dayanmaktadır. Burada etkin bir yanıt verilememesi üzerine geliştirilen doktrin; daha çevik, sınıra daha yakın konuşlanmış entegre birimlere sahip olmak, uluslararası güçler ateşkes talep etmeden önce Hindistan’ın önemli zararlar verebilmesi üzerine kurulmuştur (The Economist, 2017).

3. TERÖR-NÜKLEER DENGESİ

Pakistan radikal grupların faaliyet gösterdiği ülkeler arasında yer almakta ve güvenlik sorunları yaşamaktadır. Yerel grupların faaliyetlerinin yanı sıra Devlet'ül Irak ve'ş Şam (DEAŞ) gibi küresel nitelikli terör örgütlerinin farklı hiziplerinin (sözde Horasan Emirliği-ISKP ve sözde Keşmir Emirliği-ISJK) de faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu kapsamda dünyadaki 9 nükleer silaha sahip ülkeden biri olan Pakistan'da, bu silahların, terör gruplarının ya da radikal oluşumların eline geçme ihtimali bir endişe unsurudur.

Özellikle son zamanlarda başta ABD olmak üzere söz konusu bu ihtimal dile getirilmektedir. Hatta bu kapsamda ABD Başkanı Joe Biden'ın 15 Ekim 2022 tarihindeki bir açıklamasında, Pakistan'ı "dünyanın en tehlikeli ülkesi" olarak vurgulaması örnek gösterilebilir (The Dawn, 2022). Pakistan'ın terör sorunu yeni bir durum değildir, geçmişte de bulunmaktaydı, halen de devam etmektedir. Ancak Pakistan'ın nükleer gücünün endişe unsuru olarak zikredilmesinin son dönemlerde sıklaşması ilginçtir.

1990'lı yılların sonlarında dönemin ABD Başkanı Bill Clinton da Güney Asya'yı "dünyanın en tehlikeli bölgesi" olarak nitelendirmiştir. Hindistan-Pakistan mücadelesi ve her iki ülkenin de nükleer güç olması bu yorumların sebebini oluşturmuştur. Diğer yandan Barack Obama da başkanlığı döneminde nükleer silahlar ve terörizm konusunda şu ifadeleri kullanmıştır (Kalb, 2021):

"Hem kısa vadede hem uzun vadede ABD güvenliğine yönelik en büyük tehdit, bir terör örgütünün nükleer silah elde etme olasılığı olacaktır."

Nükleer silah ve terör faktörlerinden her ikisine de sahip olan bir ülke olarak Pakistan öne çıkmaktadır. Joe Biden da bu minvalde bir düşünceye sahiptir. Biden yönetimi açısından Pakistan ve terör konusunda farklı bir bakış açısının var olduğu da düşünülmektedir. Biden yönetimi için sorunun odaklandığı temel şu şekilde açıklanabilir: Başkan, Pakistan'ın, yerel ve bölgesel terörizmle tehlikeli flörtüne meydan okumaya karar verse bile, Amerika'nın Afgan benzeri iç savaşlardan ayrılma arzusunu tatmin edecek hangi spesifik politikaları benimseyebilir? (Kalb, 2021) Diğer bir ifadeyle, Pakistan'ın terörle olan durumu konusunda adım atılsa dahi bunu gerçekleştirirken yeni bir Afganistan çıkmazı oluşturmak

istememektedir. Bunun için kullanabileceği araçları ve politikaları daha iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda radikal grupların nükleer amaçlarını da göz ardı edememektedir.

Bilindiği üzere, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından bölgede bir güç boşluğu meydana gelmiş ve bu durum, radikal grupların hareket alanını arttırmasına yol açmıştır. Serbestlikleri artan grupların faaliyetleri ve saldırılarında da artış yaşanmıştır.

Günümüzde Pakistan, farklı bölgelerdeki yerel radikal grupların yanı sıra ülke çapında etki oluşturan ve saldırılarda bulunan terör örgütleriyle de mücadele etmektedir. Bunlardan en çok öne çıkanlar ise Tehrik-i Taliban Pakistan (TTP) ile DEAŞ ve bölgesel kolu ISKP'dir. Bununla birlikte Pakistan'da faaliyet gösterdiği bilinen bir DEAŞ uzantısı da ISKP'den ayrılarak oluşan sözde Pakistan Emirliği ISPP'dir. Bunun yanı sıra örgütün Keşmir yapılanması da Yeni Delhi ve İslamabad arasında ihtilaf konusu olan Keşmir bölgesinde varlık göstermektedir. Dolayısıyla terörizmin ve şiddetin yükselmesi, bu grupların saldırılarında görülen artışlar nükleer silahlar konusuna da etki etmektedir.

Taliban'ın Afganistan yönetiminde bulunmasının ve bölgede radikal hareketliliğin artmasının, Pakistan nükleer gücü üzerinde etkiler oluşturabileceği düşünülmektedir. Küresel güçlerin Pakistan'ın nükleer kapasitesinden dolayı endişelerinin arttığı bu denli üzerine düşülmesinde, Pakistan-ABD ilişkilerinin de etkili olduğu söylenebilir. Konunun gündemde bu kadar yer edinmesinin, ilgili durumun, İslamabad-Washington hattı kapsamında bir mesaj taşıdığını söylemek mümkündür.

Diğer yandan Pakistan'ın nükleer faaliyetleri, testleri gerçekleştirdiği bölgeler ve tesisleri ele alındığından ülkede güvenlik sorunu oluşturan grupların faaliyet alanlarıyla kesişmelerin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla nükleer ve terör konularının oluşturduğu tehlikenin boyutları görülebilmektedir.

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

Görsel 2. Pakistan'ın Nükleer Tesisleri (Atomic Archive)

Görsel 2'de Pakistan'ın nükleer tesisleri görülmektedir (Atomic Archive):

- **Chagai Tepeleri:** Ras Koh'ta bulunmaktadır. Pakistan 28 Mayıs 1998 tarihinde 5 eş zamanlı silah testi gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Sismik veriler testlerin yapıldığı yerin bu alan olduğunu göstermektedir.
- **Vezir Han Hosa:** Pakistan, 30 Mayıs 1998 tarihinde ilk test alanından yaklaşık 100 kilometre uzaklıktaki Kharan Çölü'ndeki bir bölgede dikey bir şaftta en az bir yeraltı nükleer testi gerçekleştirmiştir.
- **Golra Şerif:** Olası uranyum zenginleştirme araştırma ve geliştirme tesisi/pilot tesisidir. Pakistan'daki diğer birçok alan gibi, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetimine tabi değildir.
- **İsa Khel:** Büyük plütonyum çıkarma tesisidir. İnşaatın ilk aşamalarında Çin tarafından tedarik edilen bir nükleer güç reaktörü
- **Khan Araştırma Laboratuvarları:** Kahuta, Pakistan'ın ana nükleer silah laboratuvarı ve aynı zamanda uzun menzilli füze geliştirme için gelişmekte olan bir merkez olan Khan Research Laboratories'in [KRL] sitesidir. Pakistan'ın birincil bölünebilir malzeme üretim tesisi, Yüksek Derecede Zenginleştirilmiş Uranyum [HEU] üretmek için gaz santrifüj zenginleştirme teknolojisini kullanan Kahuta'da bulunmaktadır. Tesis Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın güvencesi altında değildir.

- **Karaçi:** Pakistan'ın ilk nükleer enerji santrali (ağır su, doğal uranyum, 137 MWe), Karaçi Nükleer Santrali (KANUPP), 1972 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) güvencesi altında faaliyete geçmiştir. Kanada yardımıyla inşa edilen KANUPP, CANDU reaktörünün benzersiz bir çeşididir.
- **Chasma Nükleer Santrali:** Chashma Nükleer Santrali projesi 1970'li yıllarda başlamış ve 2000 yılında faaliyete geçmiştir.
- **Husab:** Plütonyum üretim reaktörü yapım aşamasındadır. Tamamlanırsa, plütonyum çıkarma tesisleriyle birlikte, korunmayan silahlarda kullanılacak önemli bir plütonyum envanteri oluşturabilir.
- **Ravalpindia:** Pakistan Bilim ve Teknoloji Enstitüsü, analitik kimya, nükleer malzemeler, metalurji, yakıt geliştirme dahil, yakıt çevrimi araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden sorumludur. Henüz faaliyette olmayan bir plütonyum ekstraksiyon tesisi olan New Labs Yeniden İşleme Tesisi de burada bulunmaktadır.

Haritadan da görüldüğü üzere tesislerden birkaçı Belucistan'da bulunmaktadır. Burada Beluç Hareketi'nin etkin olduğu ve güvenlik güçleriyle çatışmalara girdiği bilinmektedir. Diğer yandan ülkenin kuzeydoğusunda da tesisler bulunmaktadır. Hayber Pahtunhva, Cemma ve Keşmir gibi istikrarsızlıkların görüldüğü bölgelere yakın konumdadırlar.

Ülkede faaliyet gösterdiği bilinen grupların da bu konuda tehdit ürettiğini söylemek mümkündür. TTP, Leşker-i Tayyibe, Tehrik-i Lebbeyk, El Kaide bunlardan bir kısmıdır. Dolayısıyla çatışmalardan etkilenme ya da hedef haline getirilme ihtimallerinin bulunduğu söz edilebilir. Nitekim geçmişte de benzer hadiseler yaşanmıştır.

2009 yılının Ekim ayında Pakistan Ordusu Genel Karargahı'na ve 2011 yılının Mayıs ayında Karaçi yakınlarındaki Mehran'da bulunan deniz havacılık üssüne yapılan yüksek profilli saldırılar, Pakistan'ın nükleer cephaneliğinin emniyeti konusunda endişelere yol açmıştır (Gregory, 2011).

Bunun yanı sıra son yirmi yılda, Güney Asya'daki radikal grupların, Pakistan'dan nükleer silahları ele geçirme ve bunları Batı'ya ve müttefiklerine karşı saldırılarda kullanma niyetlerini sık sık dile getirdikleri bilinmektedir. Örneğin, 2009 yılında El Kaide'nin, dönemin üçüncü

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

komutanı Mustafa Abul-Yazeed (Saeed al-Masri olarak da bilinir), Al Jazeera ile yaptığı bir röportajda, eğer ele geçirebilirse, ABD'ye Pakistan'ın nükleer cephaneliğiyle saldıracaklarını söylemiştir. 2015 yılında ise DEAŞ, Pakistan'daki silah tüccarları aracılığıyla bir nükleer silah satın alacağını iddia etmiştir (Joshi, 2020).

Son on yılda Pakistan'daki hassas askeri üslere birçok saldırı gerçekleşmiştir. Wah, Kamra, Sargodha, Pakistan ordusu karargahı ve PNS Mehran gibi kritik merkezlerden bazılarının nükleer silah tesislerine ev sahipliği yaptığından şüphelenilmektedir. Saldırı amacının yanı sıra Pakistan nükleer gücünün siyasi hedefler için de önem taşıdığı bilinmektedir. Leşker-i Tayyibe ve TTP, nükleer silah konularını, nükleer silahları içeren operasyonel saldırıların ötesinde, siyasi etki için retorik stratejilerinin bir parçası olarak görmektedirler. Pakistan'da nükleer silahlar konusundaki radikal aşırılıkçı argümanları şu şekilde sıralamak mümkündür (Joshi, 2020):

- Pakistan'ın nükleer silah programını ele geçirmek;
- Grupların Pakistan'ın nükleer silahları için bir tehdit oluşturduğunu inkâr etmek;
- Pakistan'ın nükleer programına ve dolayısıyla egemenliğine yönelik ana tehdit olarak ABD'ye odaklanmak;
- İslamabad'ın nükleer silahlarını dış tehditlerden koruyabilecek tek grupların bu gruplar olduğunu iddia etmek;
- Pakistan'ın nükleer silahlarının İslam'ın ve küresel İslam toplumunun korunması için olduğunu iddia etmek.

Grupların bu argümanlar üzerinden eleman kazanması ve yeni hedefler doğrultusunda adımlar atması olası senaryolar dahilindedir.

Pakistan'ın ulusal güvenlik talebiyle ilk kez nükleer silah test etmeye başladığı 1998 yılının Mayıs ayından itibaren ABD Başkanları ülkenin nükleer stokunun yanlış ellere geçeceği korkusunu dile getirmektedir. Bu korkunun günümüz konjonktüründe yeni bir içeriği bulunmaktadır. Afganistan gelişmeleriyle birlikte hareket alanlarını genişleten radikal grupların Pakistan'da iktidar mücadelesine girmeye yönelmesi ise yeni terdiginlik unsuru olarak ele alınabilir.

4. HİNDİSTAN'IN NÜKLEER PROGRAMI VE DOKTRİNİ

Nükleer programını 1940'lı yılların sonlarında başlatan Hindistan, ilk resmi Nükleer Doktrini'ni 2003 yılında duyurmuştur. Öncesinde 1999 yılında bir Taslak Doktrin oluşturulmuştur; ancak resmîyet kazanmamıştır. Yeni Delhi, 2003 tarihli resmi doktrinde temel esasları şu şekilde sıralamıştır (Pib.gov.in, 2003):

- Temel hedef; güvenilir bir asgari caydırıcılık oluşturmak ve sürdürmektir.
- Hindistan topraklarına veya herhangi bir yerdeki Hint kuvvetlerine yapılacak bir nükleer saldırıya misilleme olarak bu silahların kullanılacak.
- Nükleer misilleme saldırılarına yalnızca Nükleer Komuta Otoritesi aracılığıyla sivil siyasi liderlik tarafından izin verilebilir.
- Nükleer silaha sahip olmayan devletlere karşı nükleer silahların kullanılmaması esastır.
- Herhangi bir yerde Hindistan'a veya Hint kuvvetlerine biyolojik veya kimyasal silahlarla büyük bir saldırı olması durumunda, Hindistan nükleer silahlarla misilleme yapma seçeneğini elinde tutacaktır.

Doktrinde bahsedilen Nükleer Komuta Otoritesi iki temel yapıdan oluşmaktadır. Bunlar; Siyasi Konsey ve Yürütme Konseyi'dir. Başbakan'ın liderlik ettiği Siyasi Konsey nükleer silahların kullanılmasına izin verme yetkisine sahip tek organ olma özelliğine sahiptir. Yürütme Konseyi ise Ulusal Güvenlik Danışmanı liderliğindedir (Pib.gov.in, 2003).

Bu amaçlar doğrultusunda çeşitli çalışmalar yürütülmekte ve dönem dönem testler gerçekleştirilmektedir. İlk nükleer deneme ise 1974 yılında yapılmıştır. Başbakan Indira Gandhi yönetiminde, "barışçıl bir nükleer patlama" olarak adlandırılan ilk nükleer denemeler, Pokhran-I adıyla gerçekleştirilmiştir (The Hindu, 2014).

1998 yılının Mayıs ayında ülke, nükleer enerjiyi askeri amaçlar için kullanma kapasitesini gösteren bir dizi nükleer test gerçekleştirmiştir. Pokhran-II adlı testin düşük verimli bir cihaz ve bir termonükleer cihaz içerdiği bilinmektedir. Testin başarılı bir şekilde uygulanması, Hindistan'ın

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

hızla gelişen füze programına nükleer savaş başlıkları ekleme yeteneğine sahip olduğu anlamına gelmekteydi. 'Shakti Operasyonu' adı verilen test, Hindistan'ın bilimsel ve teknolojik gelişimindeki en önemli dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir. Testin gerçekleştirildiği tarih olan 11 Mayıs, ülkede Teknoloji Günü olarak kutlanmaktadır. Testin ardından Hindistan, 13 Mayıs 1998 tarihinde kendisini tam teşekküllü bir nükleer devlet ilan etmiştir (Maasod, 2022).

Pokhran-II testlerinden iki hafta sonra Pakistan da benzer testler gerçekleştirerek nükleer silah programındaki ilerlemeyi doğrulamıştır. Söz konusu dönemden itibaren nükleer cephaneliği hızla genişlemiştir (The Hindu, 2019).

Testin ardından "İlk Kullanmama Doktrini"ni de ilan eden Hindistan, nükleer gücü ilk kullanan taraf olmayacağını taahhüt etmiştir (Drishtiias). Hindistan, temel nükleer anlayışını yansıtan NFU Doktrini'ni sürdürülebilir kılma gayreti içindedir. Böylece nükleer silahların sadece misilleme amacıyla kullanılacağı da belirtilmektedir.

Söz konusu doktrinle ilgili birtakım iddialar ortaya çıkmış ve ülkenin doktrin çerçevesinde değişime gidip gitmeyeceği hususu gündeme gelmiştir. 2016 yılında dönemin Hindistan Savunma Bakanı Manohar Parrikar, yaptığı bir açıklamada, Hindistan'ın kendisini NFU'ya bağlaması gerekip gerekmediğini sorgulamıştır. Daha sonra 2019 yılında ise dönemin Savunma Bakanı Rajnath Singh, Hindistan'ın NFU politikasının koşullara bağlı olarak gelecekte değişebileceğini dile getirmiştir (Saalman, 2020). Singh'in çok konuşulan o açıklamasındaki ifadeler şu şekildedir (Dalton, 2019):

Bugüne kadar, nükleer politikamız 'kullanmama' şeklindedir. Gelecekte ne olacağı koşullara bağlıdır.

Singh'in bu açıklaması ülkede doktrinin değişme ihtimalleri konusunda tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun üzerine Singh ifadelerin, şahsi görüşü olduğunu belirten bir başka açıklama yapmıştır. Sonrasında Hindistan büyükelçisi Pankaj Sharma, 14 Ekim 2020 tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda yaptığı açıklamada, Hindistan'ın nükleer silahların ilk kez kullanılmaması politikasına olan bağlılığını yinelemiştir (Dalton, 2019).

Başbakan Narendra Modi tarafından NFU, Hindistan'ın kültürel mirasının bir parçası olarak nitelendirilmektedir. Nükleer doktrine yönelik

bakış açısı konusunda iki temel görüşün varlığından bahsedilmektedir. Bunlardan ilki; mevcut doktrini benimseyen devamlılığını öngören, ılımlılar olarak adlandırılan kesimdir. Diğeri ise; yayılmacılar olarak nitelendirilmekte olup doktrini revize etmeyi uygun görmekte-dirler (Rajagopalan, 2016).

NFU konusunda da iki kutup arasındaki görüş farklılığı dikkat çekmektedir. İlimliler, genellikle nükleer silah kapasitesi var olduğu sürece caydırıcılığa ulaşmanın nispeten kolay olduğunu düşünmektedirler. Önce saldırmamanın herhangi bir büyük caydırıcılık dezavantajına sahip olma ihtimaliyle ilgilenmemektedirler. Caydırıcılığın algıyla ilgili olduğu düşüncesi hakimdir. Bu sebeple NFU konusunda oldukça destekleyici bir tutumları söz konusudur. Yayılmacılar açısından da NFU'nun yetersiz olduğu argümanı öne sürülmektedir. Aynı zamanda Pakistan'ın NFU taahhüdüne aslında inanmadığı da iddia edilmektedir (Rajagopalan, 2016).

Diğeryandan Hindistan, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT) imzalamayan ilk nükleer enerjiye sahip ülke olması hasebiyle öne çıkmıştır. Bu durumun Pakistan ve Çin karşısında Hindistan caydırıcılığına biraz daha etki ettiği söylenebilir. Ancak aynı zamanda daha agresif bir profil çizdiği de ifade edilebilir.

Son dönemlerde arttırılan nükleer faaliyetler de ülkenin kapasitesini arttırma yolunda ilerleyeceğine işaret etmektedir. Örneğin; 2022 yılının Aralık ayında bir Agni V füze testi gerçekleştirmiştir (NDTV, 2022a). Bir önceki testin 2021 yılının Ekim ayında yapıldığı bilinmektedir (NDTV, 2022b). 5.000 km menzile sahip füzenin daha da geliştirilmiş versiyonu olan Agni-6'nın da 8.000 km'den başlayan çok da uzun bir menzile sahip olduğuna ve geliştirme aşamasında olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Indian Express, 2022).

Günümüzde Yeni Delhi'nin sekiz farklı nükleer kapasiteli sistem kullandığı düşünülmektedir. Söz konusu sistemler iki uçak, dört kara tabanlı balistik füze ve iki deniz tabanlı balistik füzeden oluşmaktadır. Ayrıca ülkenin, 138 ile 213 nükleer savaş başlığı için yeterli olan yaklaşık 700 kilogram silah sınıfı plütonyum ürettiği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Hindistan kapasitesini geliştirmek, sistemlerini tamamlamak ya da yeni sistemler oluşturmak için çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Yeni Delhi, bu kapsamda geliştirdiği en az dört yeni silah sistemiyle nükleer cephaneliğini modernize etmeye devam etmektedir (Kristensen ve Korda,

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

2021).

Bununla birlikte bahsi geçen füzelere savaş başlığı üretilmesi için daha fazla plütonyuma ihtiyaç duyulacağı bilinmektedir. Dolayısıyla ülkenin yeni plütonyum üretim tesisleri inşa etme girişiminde bulunduğu öne sürülmektedir. Bu kapsamda Hindistan'ın plütonyum üretim kapasitesini arttıracakları düşünülen bir tesisi bulunmaktadır. Kalpakkam yakınlarındaki Indira Gandhi Atom Araştırmaları Merkezi'nde yapım aşamasında olan, 500 megavatlık Prototip Hızlı Yetiştirme Reaktörü'nün (PFBR) bu konuda önemli etki oluşturması beklenmektedir (Kristensen ve Korda, 2021).

5. HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU

Hindistan ve Pakistan arasındaki bölgesel rekabet çok boyutlu etkilere sahiptir. Taraflar arasındaki gerginliğin son yıllarda artması nükleer rekabet konusunu da yeniden gündeme getirmiştir. 2019 yılında Hindistan Başbakanı Narendra Modi'nin Hindistan yönetimindeki Cemu ve Keşmir'in özel yarı özerk statüsünü iptal eden 370. maddeyi feshetme kararı, yeni Delhi ve İslamabad arasındaki ipleri iyice germiştir.

Nükleer güç sahibi olmaları her iki tarafı da birbirine karşı daha temkinli olmaya itmektedir. Diğer yandan nükleer çalışmaların geliştirilmesi de aralarındaki rekabetin tetiklediği bir süreçtir. Ancak gelinen noktada her iki taraf da artık önemli hamlelerde bulunabileceklerine ve nispeten zarar görmeden uzaklaşabileceklerine inanmaktadırlar. Bir bakıma iki ülkenin de meydana gelen tırmanmaları kontrol altında tutmaları ve bu şekilde yönlendirmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman yaşanan sınır çatışmalarının büyük boyutlara ulaşmadan sona ermesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Taraflar arasındaki ilk nükleer kriz 1990 yılında yaşanmıştır. Ulusal orduların çatışması boyutundaki bu krizde Pakistan'ın olası nükleer tırmanışa ilişkin endişeleri ve üçüncü ülkelerden gelen baskılar barışçıl çözümü olanaklı kılmıştır. Bu durumda nükleer yeteneklerini yansıtmayı başaran tarafın Hindistan olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü söz konusu dönemde Pakistan nükleer çalışmalar yapıyor olsa da nükleer silahlara erişimi olmadığı ve gerginliği azaltan taraf olmak zorunda kaldığı düşünülmektedir (Blastak, 2022).

İkinci nükleer caydırıcılık olayı ise 1999 yılında yaşanan Kargil Krizi'dir. Her iki ülkenin de nükleer kapasitesinin belirsiz olduğu önceki krizin aksine, 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen nükleer testler, tarafların birbirlerinin cephaneliklerinin farkında olduğu anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Hindistan, Pakistan topraklarına düşmanca bir saldırıyla gelebilecek riskin bilincindeydi. Yeni Delhi, Hindistan-Pakistan sınırlarının geçilmemesi için kesin emirler verilmiştir. Dolayısıyla Pakistan nükleer caydırıcılığının sonuç verdiği söylenebilir. Çünkü Pakistan, 1998 nükleer denemeleri yoluyla, nükleer silah kullanma kararlılığını ve gücünün güvenilirliğini düzgün bir şekilde iletebilmiştir (Blastak, 2022).

Hindistan daha önce çalışmalara başlamış olsa da Pakistan da sonraki yıllarda birtakım adımlar atmış ve 1999 krizinde olduğu gibi Hindistan'a karşı bir caydırıcılık oluşturabilmiştir. Pakistan'ın, Hindistan'da olduğu gibi 'ilk kullanan olmama' şeklinde bir politikası yoktur. Pakistan'ın nükleer silah kullanabileceği dört olası koşul bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Bluth, 2010):

- Mekansal: Pakistan'daki kilit bölgelerin ele geçirilmesi,
- Askeri: Pakistan güvenlik güçlerinin imhası,
- Ekonomik: Ekonomik potansiyelin şiddetle sınırlandırılması veya deniz ablukası
- Siyasi: Bangladeş'te olduğu gibi istikrarsızlaştırma ve ayrılmanın teşvik edilmesi.

Hindistan-Pakistan çatışmaları zaman zaman kritik düzeylere gelse de nükleer güce başvuracak boyutlara ulaşmamıştır. Nitekim tarafların da bunu tercih edeceği söylenemez. Pakistan'ın belirli koşullar altında önce nükleer silahları kullanabilecek düzeyde olması, Hindistan'ın ilk kullanmama koşulu karşısında, nükleer caydırıcılık açısından Pakistan'a daha kararlı bir pozisyon verdiği söylenebilir. Ancak böylesi bir durumda haklılık konusu da ön plana çıkacaktır. Aralarındaki sorunlara rağmen ne Yeni Delhi ne de İslamabad nükleer bir karşılaşmadan yana değildir. Ancak sürdürdükleri rekabet nükleer, çalışmalarını geliştirmelerinde tetikleyici bir rol oynamaktadır.

Her iki rakip de nükleer silahların ve balistik füze geliştirme konusunda etki-tepki sarmalında hareket etmektedir. Hindistan nükleer silah geliştirmeye karar verdiğinde, Pakistan egemenliğini korumak için

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

aynı yolu izlemiştir. Hindistan bir balistik füze programı başlattığında, Pakistan da program geliştirmeye yönelmiştir. Hindistan saldırgan bir sınırlı savaş doktrini ("Soğuk Başlangıç" olarak adlandırılmaktadır) izlediğinde, Pakistan taktik nükleer silahlar geliştirerek tepki göstermiştir (Waqar, 2020). Dolayısıyla karşılıklı tutumlar çerçevesinde nükleer çalışmalara yön verildiği görülmektedir.

SONUÇ

Pakistan nükleer silaha sahip 9 ülkeden biridir. 1960'lı yıllarda ilgi göstermeye başladığı nükleer faaliyetler ve gelişim 1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde testlere dönüşmüştür. Pakistan'ın nükleer faaliyetlerinin gelişmesinde ve nükleer silah hedefinde en büyük tetikleyicinin Hindistan ve Hindistan'la yürütülen mücadele olduğu söylenebilir.

Yıllar içerisinde Yeni Delhi'ye karşı dengeleyici bir kuvvet oluşturmak adına nükleer faaliyetler geliştirilmiştir. Devletler nükleer kapasiteleriyle ilgili bilgi vermemekte ve çalışmalarını gizlilikle yürütmektedirler. Ancak nükleer silaha sahip devletlerin gücü hakkında tahminler bulunmaktadır. Pakistan'ın da 165 başlıktan oluşan bir nükleer silah kapasitesinin olduğuna inanılmaktadır. Bu sayının ilerleyen yıllarda artacağı ve faaliyetlerin geliştirileceği tahmin edilmektedir. Ancak Hindistan'ın gelişimiyle paralel bir ilerlemenin kaydedileceği düşünülmektedir.

Diğer yandan Pakistan açısından nükleer silahlar konusunda küresel düzeyde tehdit oluşturan konu Hindistan ve Pakistan arasında yaşanacak bir nükleer savaştan ziyade, Pakistan'ın nükleer varlığının terör gruplarının eline geçmesi olmuştur. Böylesi bir durumun yıkıcı sonuçları olacaktır. Nitekim bazı grupların ülkenin nükleer silahlarıyla ilgili amaçları olduğu da saptanmıştır. Söz konusu bu amaçlar, terör amaçlı olabildiği gibi siyasi içerikli de olabilmektedir. Geçmişte büyük ve kritik birkaç tesise yapılan saldırılar içerisinde nükleer tesislerin de bulunduğu düşünülmektedir. Bu da benzer saldırıların meydana gelebileceği ihtimalini doğurmaktadır.

Son zamanlarda bu konuya oldukça ilgi gösterildiği ABD Başkanı Biden'ın açıklamalarında da görülmektedir. Güvenlik içerikli kaygıların bulunduğu dikkat çekilmesinin yanı sıra politik amaçların da bulunduğunu söylemek mümkündür. Pakistan için ulusal güvenlik birincil sırada olduğu kadar nükleer güvenliğinin de had safhada tutulması gerekliliği bu noktada mühimdir.

Pakistan'ın bölgesel rakibi Hindistan'ın nükleer çalışmaları ise 1990'lı yıllarda gelişim göstermiş, testler ve denemelerde elde edilen başarılar, ülkeyi bu alanda ilerleme konusunda motive etmiştir. Sınır çatışmalarıyla sürekli karşı karşıya kalan bir ülke olarak bu çatışma ortamında daha fazla caydırıcılığa sahip olmak adına nükleer silah sahibi olmak ve nükleer yetenekleri arttırmak adına girişimlerde bulunulmuştur.

Gelinen noktada balistik füze denemelerini gerçekleştiren Hindistan'ın modernizasyon çalışmaları yürüttüğü de görülmektedir. Yeni silah sistemlerinin geliştirildiği de bilinmektedir. Tüm bu gelişmeler dikkat çekmekle birlikte ilk kullanan taraf olmayacağını taahhüt eden NFU politikası sebebiyle Hindistan'ın daha güvenilir bir profil çizdiği söylenebilir. Ancak bu politikaya ne derece bağlı kalınacağı ya da rakip ülkelerin buna ne derece ikna olacağı soru işaretidir.

Yeni Delhi nükleer kapasitesini artırma yolunda önemli adımlar atmaktadır. Füze testleri ve modernizasyon çalışmaları yeni nesil teknolojik imkanlarla şekillendirilmektedir. Yapılan çalışmaların ülkenin mevcut sınır sorunları açısından caydırıcı etki oluşturmasının beklendiği söylenebilir. Hindistan nükleer güç sahibi iki rakip komşu ülkeye sahiptir. Bu bağlamda üretim ve kapasite bakımından gelişim faaliyetlerini sürdürmeye devam edeceği öngörülebilir.

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

KAYNAKÇA

Atomic Archive. Pakistan's Nuclear Facilities", <https://www.atomicarchive.com/almanac/facilities/pakistani-facilities.html>.

BLASTAK, M. (2022). Nuclear Deterrence in South Asia: Case of Rivalry Between India and Pakistan. Security Outlines. <https://www.securityoutlines.cz/nuclear-deterrence-in-south-asia-case-of-rivalry-between-india-and-pakistan/>.

BLUTH, C. (2010). India and Pakistan: a Case of Asymmetric Nuclear Deterrence, Korean Journal of Defense Analysis, 22 (3), 387-406.

DALTON, T. (2019). Much Ado About India's No-First-Use Nuke Policy. Carnegie. <https://carnegieendowment.org/2019/09/26/much-ado-about-india-s-no-first-use-nuke-policy-pub-79952>.

Drishtiias. Nuclear Doctrine of India. <https://www.drishtiias.com/printpdf/nuclear-doctrine-of-india>.

GREGORY, S. (2011). "Terrorist Tactics in Pakistan Threaten Nuclear Weapons Safety", CTC, <https://ctc.westpoint.edu/terrorist-tactics-in-pakistan-threaten-nuclear-weapons-safety/>.

Indian Express (2022). India Test Fires Agni-V, Ballistic Missile with A Range of over 5,000 km. <https://indianexpress.com/article/cities/pune/india-test-fires-agni-v-ballistic-missile-8326983/>.

JOSHI, S. (2020). How Terrorist Actors in Pakistan Use Nuclear Weapons for Political Influence, Asian Security. 16 (2), 221-242.

KABAKÇI, F. (2022). "Nuclear Warheads Expected to Increase in Next 10 Years", AA, <https://www.aa.com.tr/en/world/nuclear-warheads-expected-to-increase-in-next-10-years/2628075>.

KALB, M. (2021). The Agonizing Problem of Pakistan's Nukes", Brookings Institute. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/09/28/the-agonizing-problem-of-pakistans-nukes/>.

KRISTENSEN H. M. ve KORDA M. (2021). Nuclear Notebook How Many Nuclear Weapons Does Pakistan Have in 2021. The Bulletin.

<https://thebulletin.org/premium/2021-09/nuclear-notebook-how-many-nuclear-weapons-does-pakistan-have-in-2021/>.

KRISTENSEN H. M, KORDA, M., JOHNS E. ve KOHN, K. (2003). Status Of World Nuclear Forces. Federation of American Scientists. <https://fas.org/initiative/status-world-nuclear-forces/>.

LOH M. (2021). Researchers say China is Constructing 300 Possible Missile Silos, Which could Make its Nuclear Arsenal Bigger Than Russia's or America's. Insider. <https://www.insider.com/china-300-nuclear-missile-silos-beyond-russia-us-fas-2021-11>.

MASOOD A. (2022). Of Sandstorms&Secrecy: India's Pokhran II Nuclear Weapons Test. Siasat. <https://www.siasat.com/of-sandstorms-secrecy-indias-pokhran-ii-nuclear-weapons-test-2324847/>.

NDTV. (2022a). Days After China Clash, Agni V Successfully Tested, It Can Target Beijing. <https://www.ndtv.com/india-news/india-conducts-night-trials-of-nuclear-capable-agni-v-ballistic-missile-3610126>.

NDTV. (2022b). 5 Facts About India's Agni-5 Nuclear Capable Missile Test Fired Today. <https://www.ndtv.com/india-news/5-facts-about-indias-agni-5-nuclear-capable-missile-test-fired-today-3610259>.

Nuclear Weapons. (2023). Status World Nuclear Forces. <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>.

OĞUZ, Ş. ve EROL M. S. (2021). End of the INF Treaty: Are We Entering a New Cold War Era? Gazi Akademik Bakış, 14 (28), 1-20.

Pib.gov.in. (2003). Cabinet Committee on Security Reviews Progress in Operationalizing India's Nuclear Doctrine. <https://archive.pib.gov.in/archive/releases98/lyr2003/rjan2003/04012003/r040120033.html#>.

RAJAGOPALAN R. (2016). India's Nuclear Doctrine Debate. Carnegie, <https://carnegieendowment.org/2016/06/30/india-s-nuclear-doctrine-debate-pub-63950>.

REIF Kingston ve BUGOS S. (2021). UK to Increase Cap on Nuclear Warhead Stockpile. Arms Control, <https://www.armscontrol.org/act/2021-04/news/uk-increase-cap-nuclear-warhead-stockpile>.

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

SAALMAN L. (2020). India's No-First-Use Dilemma: Strategic Consistency or Ambiguity Towards China and Pakistan. SIPRI. <https://www.sipri.org/commentary/blog/2020/indias-no-first-use-dilemma-strategic-consistency-or-ambiguity-towards-china-and-pakistan>.

TELLIS A. (2022). Striking Asymmetries: Nuclear Transition in Southern Asia-Pakistan. Carnegie Endowment. <https://carnegieendowment.org/2022/07/18/pakistan-pub-87398>.

The Bulletin. (2022). Nuclear Notebook How Many Nuclear Weapons Does India Have in. <https://thebulletin.org/premium/2022-07/nuclear-notebook-how-many-nuclear-weapons-does-india-have-in-2022/>.

The Dawn. (2022). Biden Says Pakistan may be 'One of the Most Dangerous Nations in the World', <https://www.dawn.com/news/1715159>.

The Economist. (2017). What is India's Cold Start Military Doctrine. <https://www.economist.com/the-economist-explains/2017/01/31/what-is-indias-cold-start-military-doctrine>.

The Hindu. (2019). Will India Change its 'No First Use' Policy? <https://www.thehindu.com/news/national/will-india-change-its-no-first-use-policy/article29247139.ece>.

World 101. (2023). The Nuclear World. <https://world101.cfr.org/global-era-issues/nuclear-proliferation/nuclear-world>.

WAQAR A. (2020). The India-Pakistan Nuclear Imbroglio: What Way Forward? Spectator. <https://spectator.clingendael.org/en/publication/india-pakistan-nuclear-imbroglio-what-way-forward>.

STRUCTURED ABSTRACT

Nuclear power and capability are important forces component that privileges states today. Although there are nine countries in the world with nuclear weapons, it is estimated that there are other countries that are working on it. It is known that nuclear capacity has stopped as the most important deterrent force in front of major wars due to its destructive effect. Especially after the Cold War period, there have been some initiatives and agreements to reduce nuclear weapons. The total number of nuclear weapons in the world is thought to be an estimated 12,700 by early 2022.

In addition to the possibility of a nuclear effect in the Russia-Ukraine War, the increase of North Korea's tests and threats, Pakistan is also a point where there is a danger in terms of nuclear weapons. While there is fear of a nuclear war between countries, there is also concern about a scenario such as nuclear weapons falling into the hands of terrorist groups.

It is estimated that, Pakistan has a nuclear weapon stockpile of 165 warheads. With new distribution systems under development, four plutonium production reactors and an expanding uranium enrichment infrastructure, Pakistan's stockpile is considered to have the potential to increase further in the next 10 years. It is also estimated that it will reach 200 warheads by 2025.

India's steps towards increasing its nuclear capacity are also known. Missile tests carried out frequently in recent times; The rivalry between the parties has increased the concerns that the centers in Pakistan are the targets of terrorist attacks and that the struggle between the two will progress in a nuclear nature.

The first nuclear crisis between the parties took place in 1990. The second nuclear deterrence event is the Kargil Crisis in 1999. Although India has started to work before, Pakistan also took some steps in the following years and was able to create a deterrent against India, as in the 1999 crisis. Although the India-Pakistan conflicts reached critical levels from time to time, they did not reach the dimensions to resort to nuclear power. As a matter of fact, it cannot be said that the parties will prefer this. However, both countries act in an action-reaction spiral in the development of nuclear weapons and ballistic missiles. When India

HİNDİSTAN-PAKİSTAN REKABETİNİN NÜKLEER BOYUTU VE TERÖR DENGESİ

decided to develop nuclear weapons, Pakistan followed the same path to maintain its sovereignty. When India launched a ballistic missile program, Pakistan also turned to program development.

In the other hand, today, both sides are working on increasing and developing their nuclear sufficiency. However, it is seen that new conjuncture and new developments in this regard contain different threats and risks.

One of them is local radical groups and their activities towards to nuclear centers in Pakistan. The activities and attacks of radical groups in Pakistan affect the concerns about nuclear weapons. It is clear that nuclear weapons falling into the hands of different groups will have large-scale consequences. It is thought that there are centers where nuclear activities take place within the bases and centers targeted in past attacks. The proximity of known nuclear facilities in conflict zones hides the possibility of being targeted or carried to these points by conflicts and attacks. Raising concerns about nuclear weapons and extremist groups by higher authorities may also have the purpose of preventing Pakistan from developing such activities.

On the other hand, its regional rival, India, started its nuclear studies in the late 1940s. The first official Nuclear Doctrine was proclaimed in 2003. The most striking issue in nuclear doctrine is the No First Use (NFU) principle. The Pokhran II test, called 'Operation Shakti' carried out in 1998, is seen as one of the most important milestones in India's scientific and technological development. India has come to the fore by being the first nuclear power country that has not signed the Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT).

Development of nuclear studies; It has also been shaped by the impact of a security dilemma of having two nuclear-armed rival neighbors. Agni missile series tests are at the forefront in missile tests. The last missile test was carried out on December 15, 2022. It is reflected in reports that India has 160 nuclear warheads as of January 2022 and is on track to expand its nuclear arsenal. Currently, it is estimated that India uses eight different systems with nuclear capacity. Continuing its missile tests and modernization studies, India aims to be one of the leading countries in the world in this regard.

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)*

*Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) İlişkisi: Bangladeş'ten
Ampirik Kanıtlar (1975-2015)*

Zobayer Ahmed**

Md. Omor Hossen***

Dr. Md Mostafa Faisal****

Tasnima JAHAN SURAIYA*****

Abstract

The present study investigates the relationship between democratic practice and foreign direct investment (FDI) in Bangladesh. There is an ongoing debate in academia regarding the effect of democracy on FDI inflow. Historically, FDI depends on stable democracy apart from many other relevant factors. This study used time series data from 1975 to 2015 for Bangladesh and estimated suitable econometric models. This study showed that the relationship between democracy and FDI is statistically insignificant in the long run.

Keywords: *Bangladesh, Democracy, FDI, Political rights, civil liberties, OLS, ECM.*

Öz

Bu çalışma Bangladeş'te demokratik uygulama ile doğrudan yabancı yatırım (DYY) arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Demokrasinin doğrudan yabancı yatırım akışı üzerindeki etkisine ilişkin akademik çevrede süregelen bir tartışma var. Tarihsel olarak doğrudan yabancı yatırımlar diğer birçok ilgili faktörün yanı sıra istikrarlı demokrasiye de bağlıdır. Bu çalışmada Bangladeş için 1975'ten 2015'e kadar olan zaman serisi verileri kullanılmış ve uygun ekonometrik modeller tahmin edilmiştir. Bu çalışma, demokrasi ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkinin uzun vadede istatistiksel olarak anlamsız olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bangladeş, Demokrasi, DYY, Siyasi haklar, sivil özgürlükler, OLS, ECM.*

* **Received on:** 30.11.2022

Accepted on: 09.10.2023

** Assistant Professor, Department of Economics & Banking, International Islamic University Chittagong, Bangladesh. Email: ecozobayer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3168-6055.

*** Graduate, Department of Government and Politics, Jahangirnagar University, Dhaka, Bangladesh, Email: omor.hossen.bd@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2707-8548.

**** Ankara Center For Crisis and Policy Studies (ANKASAM), Ankara, Turkey, Email: parvezsm129@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-0066-6721

***** PhD Researcher, Department of Economics, Ankara Yildirim Beyazıt University, Turkey, Email: tasnimanowshin1997@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9767-6271

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

INTRODUCTION

Over the past three decades, there has been a significant shift in Foreign Direct Investment (FDI) to developing countries. Since the 1990s, FDI to developing nations has increased dramatically. 2007 witnessed a steep decline in FDI due to the global economic downturn. In 2008, total FDI decreased from \$3.065 trillion in 2007 to \$1.361 trillion. In 2015, it stood at \$2,136 trillion, representing 2.812% of the global GDP (Nishat, S. A., Ahmed, Z., & Hossain, M. A. 2022) . Although Bangladesh is a rapidly developing economy with a growth rate of over 5% since the 1990s, foreign direct investment (FDI) is not a significant source of investment in Bangladesh, unlike other developing nations. Until 2015, the total net inflow of FDI (BoP, current US dollars) was only \$3.38 billion, or 1.73 percent of the gross domestic product (GDP). Comparatively, India's total net FDI inflow was 44 billion, or 2.107 percent of its GDP, while Malaysia's total inflow was 11 billion, or 3.75 percent of its GDP (WorldBank, 2016). Bangladesh's favourable and reliable policies regarding FDI have earned it a reputation as one of South Asia's most FDI-friendly policy regimes (Islam, M. S., Faruque, O., & Ahmed, Z., 2021). The question arises as to why FDI in Bangladesh is so low.

Since the country's independence, various market-seeking and resource-seeking FDIs have sought to invest there. The trend of foreign direct investment was inconsistent. That was practically nonexistent in the 1970s, possibly due to the unfavourable effect of many political and economic factors. Such factors include- a weak macroeconomic environment, the dominance of public sector firms, a small domestic market, the early phase of the rise of the export-oriented readymade garments (RMG) industry, and political instability, among others. During this period, democracy was practically nonexistent in Bangladesh.

Since the mid-1990s, FDI inflows have increased primarily in the energy, power, and RMG sectors. In the 2000s, the sectors of telecommunications, banking, and, more recently, RMG and textiles saw the largest increase in FDIs. The enhanced domestic market, improved infrastructure, and robust export growth of woven wear and knitwear products under positive market access to developing and developed countries, as well as the availability of low-cost labour, may have been the most significant contributors (Hanif, Abu, et al. 2023). Interestingly, Bangladesh's new beginning began in 1991 with a democratic government. This positive correlation between FDI and democracy

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

initially piqued our interest in this topic, and we wondered if there was a causal link.

Numerous international development agencies, for example, the World Bank, view FDI as one of the most effective tools in the worldwide fight against poverty and thus actively urge poor nations to pursue policies that will increase FDI inflows. However, many countries that want to attract FDI also have weak or nondemocratic democracies and governments. Consequently, it is crucial to comprehend the impact of democratization on FDI.

The relationship between FDI and democratic institutions is particularly complicated and unclear. Although it is widely believed that developing economies should develop more democratic institutions to attract foreign investment, the empirical and theoretical evidence to support this assertion is scant. There is a common perception of general people that an increase or decrease in the democracy of a country influences the Foreign Direct Investment of that country. After the liberation war of 1971, Bangladesh was mostly under autocratic rule until 1990 when, for the 1st time, this country experienced a free and fair parliament election. As mentioned above, FDI inflow also started to increase in the 1990s. Despite having an FDI-friendly policy regime, foreign investment is still very low.

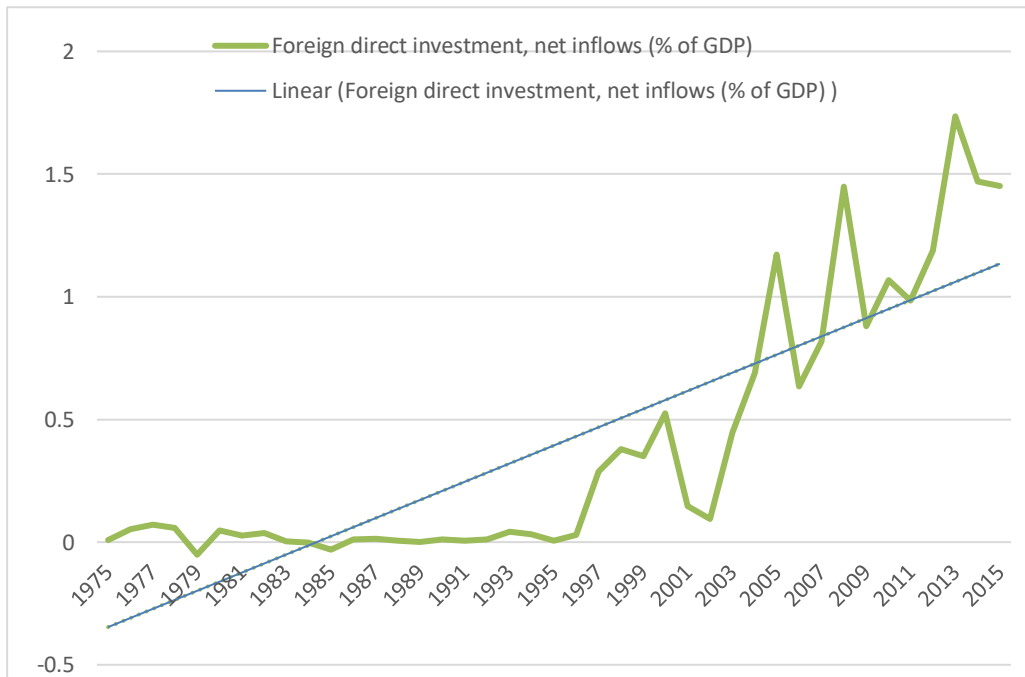

Figure-1: Foreign Direct Investment as Percentage of GDP

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

It is a harsh truth that democratic practice in Bangladesh is extremely disappointing and the country is ranked among the lowest in international indexes. Bangladesh had ranked 86th place in the Economist Intelligence Unit's (EIU) Index of Democracy 2015. For this reason, many believe that foreign investors do not prefer Bangladesh due to bad political conditions. Even if we look at the Figure-1 of FDI inflow in Bangladesh, whenever there are threats to democracy, there is also a fall in FDI inflow. In the years 2000, 2005, 2008, and 2013, political conditions were adverse, and the figure shows a fall in FDI inflows. However, the trend line shows an upward trend during this period. Since there is no practical evidence to accept or reject this belief, here I feel the urgency to find the reality of this perception. Because it will be helpful for our policymakers to take decisions about attracting foreign investors. For the robustness of the result, we tried to use the maximum data available.

Most existing research on Democracy and FDI failed to reach a conclusion. Maximum studies used panel and cross-sectional data and found mixed results. These studies recommend time series analysis for specific nations. In Bangladesh, empirical research on this topic is almost nonexistent. This paper is about to find the answer to the question "Is poor democratic practice a major factor behind low foreign direct investment in Bangladesh?" utilizing time series data of 40 years from 1975 to 2015. This paper is formed into six sections. Following the introduction, the second section presents the literature review. After that comes the methodology section, followed by the results and discussions. The paper ends with the concluding remarks and policy recommendations.

LITERATURE REVIEW

OVERVIEW OF THE LITERATURE

Numerous scholars have written about democracy from social, political, and economic viewpoints. The focus was on trade for an expanded period. Therefore, articles about democracy were also produced from an economic standpoint. On the other hand, FDI is a more recent field spoken about for the past three decades. Not only for its economic importance across the world but also for its academic importance as well. Hence, studies about democracy from an economic perspective started to include FDI. A number of these research will be discussed below. This section will clarify whether an agreement has been achieved about the

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

impact of democracy on FDI. To make this easily understandable for readers, these discussions come in three clusters in the literature: studies that find a significant result but a negative effect means increased democracy reduces FDI inflows, studies that find a positively significant result and studies that find the insignificant result.

HISTORICAL PERSPECTIVES ON DEMOCRACY AND FDI NEXUS

Academics and experts have argued about the relationship between democracy and FDI for a long time. A historical analysis of democracy and FDI reveals numerous tendencies.

Early in the 20th century, until the Second World War, economic instability, protectionism, and political conflicts limited foreign direct investment (FDI) flows. Political unpredictability in several countries also discouraged foreign investors. The primary focus of FDI in colonial regions was resource extraction and exploitation (Dupasquier & Osakwe, 2006). Democratic countries such as the United States, the United Kingdom, and France invested in their colonies or signed exclusive commercial agreements, even though their territories were not democratic (Olson, 1993).

After the Second World War, establishing democratic institutions and the liberalization of economies in numerous nations created a favourable environment for foreign direct investment (FDI). The democratic countries advocated strongly for free markets and international investment. For example, the Marshall Plan aimed to reconstruct war-ravaged Europe and increase FDI (Eichengreen, 2001). After the spread of democracy, India and numerous African nations gained independence and sought FDI for economic expansion. However, Investors were concerned about the stability and policies of these new democratic administrations, which limited FDI flows.

During the Cold War, the ideological clash between democratic and communist countries affected FDI flows. The United States and its democratic allies desired FDI to stimulate their economy and compete with the Soviet Union and its supporters. This led to increased FDI in Western-aligned democratic countries (Goldgeier & McFaul, 1992).

After the end of the Cold War and the rise of democracy in many nations, foreign direct investment (FDI) increased. The economic expansion of China and India attracted global investment. Nonetheless,

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tashima JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

robust consumer markets and abundant natural resources have attracted FDI to certain autocratic governments (Li & Resnick, 2003). Due to technical advancement and the knowledge economy, FDI flows to democracies increased throughout this time. FDI was attracted significantly to the democratic system with strong institutions, the rule of law, and property rights. Which pushes up the trade and economy as the trade and FDI go together (Burkhart & de Soysa, 2003). Moreover, international organizations such as the World Bank and the International Monetary Fund (IMF) require democratic governance, influencing FDI trends for financial support.

In the contemporary era, the importance of good governance, transparency, and the rule of law has increased in attracting foreign direct investment (FDI). Due to stable administration, independent judiciaries, and protection of property rights, the democratic system is regarded as investment-friendly. However, the pattern of democratic practice is also important; FDI is not very attractive to poor democracy. The historical perspective demonstrates that FDI inflows require good governance, political stability, sound economic policies, and strong institutions (Mengistu & Adhikary, 2011).

LITERATURE THAT FOUND NEGATIVE RELATIONSHIP

A lot of researchers have found that democracy and foreign direct investment are negatively related to each other. One of the most powerful voices of this group is Oneal (1994), who stated that foreign investors make supernormal profits in developing countries where democracy is absent. He is not alone. Another powerful statement in support of this group came from (Li & Resnick, 2003). Their analysis of fifty-three countries (including Bangladesh) using pooled time series cross-sectional (TSCS) design from 1982-1995 argues that democracy has negative effects on FDI inflows. However, they also found that improved democracy positively increases property rights protection, which has a favourable impact on FDI inflows. Both of the results are statistically significant. They conclude that democracy's positive influence on the preservation of property rights is not as significant as the negative effect of democracy on FDI flows. Rent-seeking autocratic government overrules the positive effect. O'donnell (1978) also finds autocratic regimes and foreign investors have positive relationships. Some other studies including 105 countries (Adam & Filippaios, 2007) (Mencinger, 2003) on eight East European transition countries (Asiedu & Lien, 2011)

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

on 22 countries (Mathur & Singh, 2013) including 29 countries (Chan & Mason, 1992) also find negative relationships.

STUDIES THAT FOUND POSITIVE RELATIONSHIP

As it was said, there is no agreement in the researchers' world on the influence of democracy on FDI becomes vivid as we consider the reaction of Jakobsen and De Soysa (2006) on all the papers that claim negative relation, especially since they do not agree with the theoretical examination of Li and Resnick rearranged the model with a large sample and claim that in long run negative impact of democracy on FDI disappears and become optimistic (Jakobsen & De Soysa, 2006). They conclude that better democratic countries are far more attractive to foreign investors. Jensen (2003) argues that a higher level of democratic practice leads to more favourable policies towards MNE's. Li (2006) argues that democratic countries offer lower taxes to attract FDI. Some researchers (Blanton & Blanton, 2006) (Busse & Hefeker, 2007) (Busse, 2004) (Busse, 2003) (Feng, 2001) (Henisz & Williamson, 1999) (Meyer, 1998) (Knack & Keefer, 1997) (Sobel, 2002) (Wheeler & Mody, 1992) (Asiedu & Lien, 2011) claimed positive impact of democracy on FDI inflows (Harms & Ursprung, 2002). Nevertheless, these researches are conducted in multiple countries, but as a developing country, Bangladesh's data is also included in many of them.

NO EFFECT

Very few researchers conclude that democracy does not affect FDI. One of them (Büthe & Milner, 2008) argued that trade agreements play a bigger role than the political environment; a country becomes investment-friendly if it has a trade agreement. Oneal (1994) showed that the association between democracy and FDI was favourable but not statistically significant when he treated both rich and developing nations as one sample. Two Bangladeshi researchers (Goswami & Haider, 2014) concluded their paper by refuting the notion that government failure causes low FDI inflow. According to Goswami and Haider, it is not only a lack of governance but also the traditional aspects and attitudes of the partners that largely impact the entrance of foreign direct investment.

METHODOLOGY

In this research, all the data come from two major sources. They are World Development Indicators (WorldBank, 2016) and Democracy

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tashima JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

indicators from Freedom House (Freedom-House, 2016). To secure the toughness of the studies, we included the maximum number of observations available for Bangladesh from 1975 to 2015. Seven variables were used in this analysis. Yearly time series data has been used for easy estimation, and World Bank data has been transformed into a log.

In this study, FDI is considered the dependent variable since the main focus of our study is the relationship between Democracy and FDI. Data of per capita FDI inflow in current US\$ was collected from (WorldBank, 2016). The democracy indicators are civil liberties and political rights provided by the Freedom House (2002), a non-governmental organization founded in the United States. Since 1972, Freedom House has assessed the democratic rights of every nation in the world using a single index for both indicators. According to Freedom House, political rights (the variable will be termed POL) enable people to participate freely in politics, including the freedom to cast ballots, seek office, and elect representatives who have the last say over governmental decisions. Civic liberties (CIV) include the freedom to create one's own institutions, ideas, and way of life without intervention from the government. A scale from 1 to 7 is used to rate each indicator, with higher numbers indicating fewer rights and liberties.

The Freedom House indicators are commonly regarded (and utilized) as a high-level indicator of democratic rights in practical research (K. Bollen, 1993; K. A. Bollen & Paxton, 2000). Though critics argue that both indicators are biased in favour of Western democracies (Poe & Tate, 1994), Despite these critiques, both Freedom House indicators have a strong correlation with other democratic metrics. According to estimates by Bollen (2000), (Quinn & Woolley, 2001), the intercorrelations of the Freedom House indicators with the four other democratic indicators published by (Bank, 1979; Jagers & Gurr, 1996; Rodrik, 1996; Sussman, 1982) indicate a very strong positive relationship. The Freedom House indicators will be used in the empirical research that follows since they have the merit of being stable and accessible over a longer period of time relative to these other measurements of democracy.

Four variables are utilized in OLS regressions to control for characteristics other than democracy: 1) Gross National Income per capita. 2) The Rate of Exchange (EXRATE). 3) The imports and exports to GDP ratio (OPENNESS). 4) The Rate of Pay (WGRATE). Primarily, the selection of these four control variables was motivated by the key results

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

of the vast literature on the factors that influence foreign direct investment. All other factors of FDI flow, such as country risk, labour costs, inflation, black-market premiums on currency rates, taxes, and trade deficits, have mixed empirical evidence, meaning they may have a positive, negative, or zero impact on FDI. In the vast majority of research, openness to trade, GNI, exchange rate, and wage rate have a significant statistical (positive) effect on FDI.

Table-1: Data Sources and Definition of Variables

Variables	Interpretation	Sources
GNI	Gross National Income per capita in current US\$	(WorldBank, 2016)
FDI	Foreign Direct Investment inflows per capita	(WorldBank, 2016)
OPENNESS	Total export +import / GDP	(WorldBank, 2016)
EX.RATE	Value of US\$ in exchange for BDT	(WorldBank, 2016)
WAGE RATE	Monthly average wage of workers	(WorldBank, 2016)
POL	Index for political right scale 1-7	(Freedom-House, 2016)
CIV	Index for civil liberties, scale 1-7	(Freedom-House, 2016)

DESCRIPTIVE STATISTICS

In this part, statistical descriptions of all variables are presented. The raw data set is described in depth in Table-2 through descriptive statistics. The time series data, 38 observations, are over a period from 1975 to 2015.

Table-02: Descriptive Statistics of the Variables

Variable	Obs	Mean	Standard Deviation	Maximum	Minimum
FDI	38	-1.248610	2.706096	3.044328	-6.621235
GNI	38	5.961788	0.572449	7.162678	4.854975
OPENNESS	38	3.188252	0.416888	3.853339	2.137265
EXRATE	38	3.705484	0.550724	4.405043	2.500303
WGRATE	38	7.468273	1.016755	9.093694	5.398163
POL	38	1.261984	0.362890	1.945910	0.693147
CIV	38	1.412259	0.114898	1.609438	1.098612

Note: All values are logarithmic form.

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

EMPIRICAL MODEL AND METHODOLOGY

Data were tested and analyzed by using the most popular software for econometric software called "E-VIEWS". A log-log linear model was used; the idea was taken from previous empirical studies to measure the impact of democracy on FDI inflows.

$$FDIt = \beta_0 + \beta_1 GNIPPt + \beta_2 OPENNESt + \beta_3 EXRATEt + \beta_4 WGRATEt + \beta_5 POLt + \beta_6 CIVt + et$$

Where,

FDI = log FDI per capita inflow

GNIPP = log Gross National Income per capita

OPENNESS = log Trade Openness per capita

EXRATE = log Exchange Rate

WGRATE = log Wage Rate

CIV = Index for Civil Liberties, scale from 1-7

POL = Index for Political Rights, scale from 1-7

The error term is β_0 is both the constant and the intercept of this regression line. Equation is regressed by OLS regression in order to measure the long-run relationship between democracy and FDI. There is also a short-run model, which is regressed by the Error Correction Model (ECM) to measure short-run measures. The Error Correction Model (ECM) is-

$$FDIt = \beta_0 + \beta_1 D(GNIPPt) + \beta_2 D(OPENNESt) + \beta_3 D(EXRATEt) + \beta_4 D(WGRATEt) + \beta_5 D(POLt) + \beta_6 D(CIVt) + et(-1) + ut$$

Where D means the first difference of the variables, $et(-1)$ is the error correction term, and ut is the error term of this ECM model.

EMPIRICAL FINDINGS

JOHANSEN COINTEGRATION TEST

Here, the Johansen Cointegration test is utilized to examine long-term linkages.

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

Table-03: Johansen Cointegration test findings

Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.838715	178.3112*	139.2753	0.0000
At most 1 *	0.755476	119.9245*	107.3466	0.0058
At most 2	0.567285	74.85433	79.34145	0.1039
At most 3	0.542572	48.04869	55.24578	0.1845
At most 4	0.325390	23.02035	35.01090	0.5074
At most 5	0.192259	10.42450	18.39771	0.4405
At most 6	0.106180	3.592042	3.841466	0.0581

Note: The trace test reveals three cointegrating eqn(s) at the 0.05 level. (*) indicate the rejection of the null hypothesis at a significance level of 5%. ** p-values.

The preceding result suggests that at least two long-term relationships exist between variables.

THE RESULTS OF ORDINARY LEAST SQUARES ESTIMATION

The following table displays the findings of an ordinary least squares estimate of the association between per capita FDI and DEMOCRACY and other variables. Since the variables are defined as natural logarithms, the coefficients are interpreted as elasticity measures (Baum, 2006).

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

Table-04: The results of Long-run equation model

Method : OLS Regression				
Sample range : 1975 to 2015				
Included observations: 38 after adjustment				
Dependent Variable: Log of FDI				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistic	probability
Intercept	-22.2717	3.240078	-6.873834	0.0000
Log of GNI per capita	5.040772	1.267704	3.976299	0.0004
Log of trade openness	4.610627	1.041606	4.426461	0.0001
Log of exchange rate	4.718399	2.542511	1.855803	0.0730
Log of wage rate	-4.973892	1.840035	-2.703150	0.0110
Log of political right	0.517974	0.693810	0.746563	0.4610
Log of civil Liberties	3.161156	1.860840	-1.698780	0.0994
R-squared	0.874122			
Adjusted R-squared	0.849758			
F-statistic	35.87834			
Probability(F-statistic)	0.000000			
Std.Error of regression	1.011872			
Sum squared residuals	31.74043			
Durbin-Watson statistics	1.449023			

From the above table, the results of OLS regression found Political Rights and Civil Liberties insignificant at 5%, meaning democratic practice doesn't affect FDI inflows in Bangladesh. But if we consider the result at a 10% significance level, civil liberties have a major influence on FDI inflows. Results show that a 1% increase in freedom of civil liberties will lead to a 3% increase in FDI inflow in Bangladesh.

All other variables show expected signs and are statistically significant. According to the result, every variable positively relates to FDI except the wage rate, which is also likely. This model best fits the data since the adjusted R-squared value is extremely high (85%), and the explanatory factors can explain the dependent variable by 87%. The F-statistic value is also significant, and the probability value is considerably low. The F-statistic value is found to be statistically significant. The Durbin-Watson value proves that the model is not erroneous.

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

DIAGNOSTIC TESTS OF THE OLS REGRESSION MODEL

Unit root tests for residuals of a regression model will indicate whether the results of the OLS Regression Model are spurious or not. Suppose the p-value of the ADF test is less than 5%. Unit root test for residuals of a regression model in the relevant table [All the tables are in the Appendix] demonstrates that the findings of OLS regression model 1 are not spurious because the p-value is less than 5%, which means that the null is invalid. The results of the serial correlation test using EViews 8 show that the null hypothesis cannot be rejected because the p-value is more than 5%. This signifies that no serial correlation exists. Another test shows there is no heteroskedasticity issue with the OLS regression model. Ramsey (1969) established the Regression Specification Error Test (RESET) to detect specification errors in regression models, regardless of whether the OLS model is defined correctly or not. At a 5% level of significance, the null hypothesis cannot be rejected. So, It is possible to conclude that the OLS regression model does not contain specification errors. This model is precisely described. Normality tests are used to identify whether or not a data set has a normal distribution. The E-views estimate that the Jarque-Bera value is 3.732 and the corresponding probability value is 0.1547, larger than 5%. Therefore, the residuals of (ECM) have a normal distribution. The null hypothesis cannot be rejected since the CUSUM line lies between two red lines representing the 5% significance level. This ECM model has been determined to be structurally stable throughout time.

FINDINGS OF THE ERROR CORRECTION MODEL (ECM)

To investigate democracy's impact on Bangladesh's FDI inflows in the short-run along with adjustment speed toward equilibrium, Error Correction Model (ECM) is applied. The error correction model is utilized to determine the speed of disequilibrium adjustment to long-term equilibrium. If all variables are stationary in the first difference I (Ahuja, 2016), the error correction model can be regressed (ECM). The results obtained from ECM are presented in Table-05 below.

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

Table-05: Results for Error Correction Model (ECM)

Method: Ordinary Least Square Regression
Sample Range: 1975 to 2015
Included Observations: 38 after adjustments
Dependent Variable: Log of FDI

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistics	Probability
Intercept	-0.393692	0.515791	-0.763279	0.4519
D(log of GNI)	3.280180	2.387658	1.373806	0.1808
D(log of OPENNESS)	4.231780	2.232063	1.895906	0.0687
D(log of EX. RATE)	1.177290	4.270602	0.275673	0.7849
D(log of WAGE RATE)	2.476348	2.476348	0.528848	0.6012
D(log of POL)	1.098296	1.011423	1.085892	0.2871
D(log of CIV)	3.945264	-3.945264	1.866471	0.0439
RESID(-1)	-0.743968	0.220024	-3.381302	0.0022

The preceding table illustrates the short-term relationship between Democracy (POL & CIV) and Foreign Direct Investment (FDI) flows, as well as other variables. The above results indicate that civil liberties positively influence foreign investment in the short run, but political rights are still found to be insignificant as they were in the long run. Other variables, except for trade openness, were also found to be insignificant in the short run.

It is evident from the preceding data that the ECT coefficient (RESID (-1)) is negative and statistically significant. Therefore, the short-run variations are substantial. This means that both the long-term and short-term relationships are stable. Since all short-run coefficients are statistically significant, this shows a short-run causality between the variables. It implies that the disequilibrium adjustment rate in a year is 74.39%, also called the error correction speed. It implies that all explanatory variables respond quickly to correct long-run disequilibrium if the system is shocked.

DIAGNOSTIC TESTS FOR ECM

This study utilizes the Breusch-Godfrey Serial Correlation Lagrange Multiplier (LM) test for serial correlation. The test result [in the Appendix] shows that the null hypothesis cannot be rejected since the p-value exceeds 5%. In the error correction model, there is no serial (ECM). Normality tests evaluate whether or not a set of data follows the normal distribution. T-ratios could not be accurate if the residual distribution is not normal. E-views estimate the Jarque-Bera value to be 1.372696 and

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

the related probability to be 0.5034, which is larger than 5%. The null hypothesis cannot be denied at the 5% significance level based on the Jarque-Bera statistic. Therefore, the Error Correction Model (ECM) residuals are normally distributed, and the above ECM decisions are legitimate. The Breusch-Pagan-Godfrey heteroskedasticity test was used to identify heteroskedasticity for the Error Correction Model (ECM). The results for heteroskedasticity show using E-views 8 that the observed R square corresponds to a p-value more significant than 5%. Therefore, the null hypothesis can't be rejected, and the ECM model is free from Heteroscedasticity at the 10% significance level. The regression Specification Error Test (RESET) was designed by Ramsey (1969) to find specification errors in the regression model, regardless of whether ECM models are correctly identified or not. The results of the test show that the null hypothesis cannot be rejected, indicating that the ECM model is adequately identified. The null hypothesis will be rejected if the p-value corresponding to the F-statistic is less than 5%. Otherwise, the null hypothesis cannot be rejected.

DISCUSSION

Most of the research on democracy and FDI linkage are cross-country analyses. The result of this research varies in the case of developed, developing and underdeveloped nations. In developing nations, results were found to be negative in most cases (O'donnell, 1978) (Li & Reuveny, 2003) (Mathur & Singh, 2013). Our research aims to find an answer to the famous question, "Is poor democratic practice a major factor behind low foreign direct investment in Bangladesh?" or the relationship between democracy and FDI in Bangladesh by using OLS & ECM approaches. Interestingly, there is no meaningful association over the long term, yet there is a relationship over the short term.

OLS regression results indicate that there is no correlation between democracy and FDI. Political rights (POL) AND civil freedoms are two indicators of democracy (CIV). At the 5% significance level, both are deemed inconsequential over the long term. But civil liberties are significant if we consider it at 10% level. In this OLS regression model, adjusted R2 is so high (0.87.), the corresponding probability value of F-statistic is very low (0.000) and there is no serial correlation. On the other hand, the results of ECM, a short-run equation model, show slightly different results. The political right is still found insignificant, but civil liberties are now significant at 5% level, which means in the short run, civil

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

liberties have a positive relationship with Foreign Direct Investment inflows. The result shows 1% increase in CIV will result in 3% increase in FDI. The sign of error correction term is opposite and significant at 1% level of significance. The rate of disequilibrium adjustment speed toward equilibrium, in the long run, is 73.17%, and it is highly significant at the 1% level of significance. We have tested unit root (Augmented Dickey-Fuller), Serial Correlation (Breusch-Godfrey), normality (Jarque-Bera), Cointegration (Johansen) Regression Specification Error Test (Ramsey Reset) for both OLS and ECM to confirm the validity of the data's and models.

According to our findings, democracy is not a major factor that influences low FDI inflows in Bangladesh. The possible reason would be that the position of democracy didn't change that much in Bangladesh. Whoever is in the government doesn't matter as much because of the structure of our society and cultural facts. There are only two big political parties, BNP & AWAMI LEAGUE and their political belief and ruling style doesn't differ a lot (Hossain, 2013). The democracy index of Freedom House also supports our argument. But that doesn't mean that democracy has no relationship with FDI. According to the results from the ECM approach, civil liberties are positively related to FDI. Political rights are the institutional form of government, but civil liberty is democracy in regular life. We have mentioned above that whenever the political condition is adverse, FDI declines; this trend supports our result. If people can move freely, it will obviously improve the economic environment for investors and FDI.

CONCLUSION

Democracy and FDI are closely related variables both historically and empirically. However, the effect of democracy on the FDI inflow is quite a debatable issue in academia. As a developing country, Bangladesh has experienced a long period of democratic government. Eventually, in the case of Bangladesh, the nexus between democracy and FDI was not investigated scientifically. Such a study has both theoretical and policy implications. Given this context, the present study explored the relationship between democracy and FDI using time series data from Bangladesh. The OLS and ECM models are estimated, followed by some popular diagnostic tests. OLS regression results indicate that there is no correlation between democracy and FDI. On the other hand, the results of ECM, a short-run equation model, show slightly different results.

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

Political rights are still found to be insignificant, but civil liberties are now significant at a 5% level. In the short run, civil liberties have a positive relationship with Foreign Direct Investment inflows. The study also tested unit root (Augmented Dickey-Fuller), Serial Correlation (Breusch-Godfrey), normality (Jarque-Bera), Cointegration (Johansen) Regression Specification Error Test (Ramsey Reset) for both OLS and ECM to confirm the validity of the data's and models. However, the present study still has some limitations. It is clear that apart from the FDI, some other factors play a significant role in low FDI in Bangladesh. The effect of FDI in the neighbouring countries with similar levels of per capita GNI may affect the FDI in the home country. Thus, future studies can include all other relevant variables to determine the effects of democracy on FDI.

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

REFERENCES

- ADAM, A., & FILIPPAIOS, F. (2007). Foreign direct investment and civil liberties: A new perspective. *European journal of political economy*, 23(4), 1038-1052.
- AHUJA, H. L. (2016). *Modern Economics–An Analytical Study*. S. Chand Publishing.
- ASIEDU, E., & LIEN, D. (2011). Democracy, foreign direct investment and natural resources. *Journal of international economics*, 84(1), 99-111.
- BAUM, C. F. (2006). *An introduction to modern econometrics using Stata*. Stata press.
- BLANTON, S. L., & BLANTON, R. G. (2006). Human rights and foreign direct investment: A two-stage analysis. *Business & society*, 45(4), 464-485.
- BURKHART, R. E., & DE SOYSA, I. (Eds.). (2003). *Open Borders, Open Regimes? Testing Causal Direction Between Globalization And Democracy, 1970-2000*. <https://doi.org/10.22004/Ag.Econ.18729>
- BUSSE, M. (2003). *Democracy and FDI*. Available at SSRN 384480.
- BUSSE, M. (2004). Transnational corporations and repression of political rights and civil liberties: An empirical analysis. *Kyklos*, 57(1), 45-65.
- BUSSE, M., & HEFEKER, C. (2007). Political risk, institutions and foreign direct investment. *European journal of political economy*, 23(2), 397-415.
- BÜTHE, T., & MILNER, H. V. (2008). The politics of foreign direct investment into developing countries: increasing FDI through international trade agreements? *American Journal of Political Science*, 52(4), 741-762.
- CHAN, S., & MASON, M. (1992). Foreign direct investment and host country conditions: Looking from the other side now. *International Interactions*, 17(3), 215-232.
- DUPASQUIER, C., & OSAKWE, P. N. (2006). Foreign direct investment in Africa: Performance, challenges, and responsibilities. *Journal of Asian Economics*, 17(2), 241–260. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2005.07.002>
- EICHENGREEN, B. (2001). The Market and the Marshall Plan. In M. Schain

(Ed.), *The Marshall Plan: Fifty Years After* (pp. 131–145). Palgrave Macmillan US.

FENG, Y. (2001). Political freedom, political instability, and policy uncertainty: A study of political institutions and private investment in developing countries. *International Studies Quarterly*, 45(2), 271-294.

FREEDOM-HOUSE. (2016). *Freedom in the World 2016, Anxious Dictators, Wavering Democracies: Global Freedom under Pressure*. Washington, DC <http://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/russia> (accessed March 16, 2016).

GOLDGEIER, J. M., & MCFAUL, M. (1992). A tale of two worlds: Core and periphery in the post-cold war era. *International Organization*, 46(2), 467–491. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027788>

GOSWAMI, G. G., & HAIDER, S. (2014). Does political risk deter FDI inflow?: An analytical approach using panel data and factor analysis. *Journal of Economic Studies*, 41(2), 233-252. doi:10.1108/JES-03-2012-0041

HANIF, A., et. al., (2023). Military Expenditure and Unemployment Nexus in Bangladesh. *Revista Finanzas Y Política Económica*, 15(1), 157–184. <https://doi.org/10.14718/revfinanzpolitecon.v15.n1.2023.7>

HARMS, P., & URSPRUNG, H. W. (2002). Do civil and political repression really boost foreign direct investments? *Economic Inquiry*, 40(4), 651-663.

HENISZ, W. J., & WILLIAMSON, O. E. (1999). Comparative economic organization—within and between countries. *Business and Politics*, 1(3), 261-278.

HOSSAIN, M. A. (2013). *Democracy in Bangladesh: Problems & Prospects*, Rajshahi University, Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/228771011_Democracy_in_Bangladesh_Problems_Prospects

ISLAM, M. S., et. al, (2021). Financial Development, International Trade and Economic Growth Nexus (1971-2016): Examining Bangladesh Perspective. *Bangladesh Journal of Integrated Thoughts*, 17(2).

JAKOBSEN, J., & DE SOYSA, I. (2006). Do foreign investors punish democracy? Theory and empirics, 1984–2001. *Kyklos*, 59(3), 383-410.

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

JENSEN, N. M. (2003). Democratic governance and multinational corporations: Political regimes and inflows of foreign direct investment. *International organization*, 57(03), 587-616.

KNACK, S., & KEEFER, P. (1997). Does inequality harm growth only in democracies? A replication and extension. *American Journal of Political Science*, 41(1), 323-332.

LI, Q. (2006). Democracy, autocracy, and tax incentives to foreign direct investors: A cross-national analysis. *The Journal of Politics*, 68(1), 62-74.

LI, Q., & RESNICK, A. (2003). Reversal of Fortunes: Democratic Institutions and Foreign Direct Investment Inflows to Developing Countries. *International Organization*, 57(1), 175-211. <https://doi.org/10.1017/S0020818303571077>

LI, Q., & REUVENY, R. (2003). Economic globalization and democracy: An empirical analysis. *British journal of political science*, 33(01), 29-54.

LILY, J., ET. AL (2014). Exchange rate movement and foreign direct investment in ASEAN economies. *Economics Research International*.

MACKINNON, J. G., et al., (1999). Numerical distribution functions of likelihood ratio tests for cointegration. *Journal of Applied Econometrics*, 563-577.

MATHUR, A., & SINGH, K. (2013). Foreign direct investment, corruption and democracy. *Applied Economics*, 45(8), 991-1002.

MENCINGER, J. (2003). Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth? *Kyklos*, 56(4), 491-508. doi:10.1046/j.0023-5962.2003.00235.x

MENGISTU, A. A., & ADHIKARY, B. K. (2011). Does good governance matter for FDI inflows? Evidence from Asian economies. *Asia Pacific Business Review*, 17(3), 281-299. <https://doi.org/10.1080/13602381003755765>

MEYER, W. H. (1998). *Human rights and international political economy in third world nations: multinational corporations, foreign aid, and repression*: Praeger Publishers.

Nishat, S. A., et. al.,(2022). International Trade, FDI, Inflation and Growth Nexus: Bangladesh Perspective (1971-2016). *JOEEP: Journal of Emerging*

Economies and Policy, 7(2), 334-351.

O'DONNELL, G. (1978). Reflections on the patterns of change in the bureaucratic-authoritarian state. *Latin American Research Review*, 13(1), 3-38.

OLSON, M. (1993). Dictatorship, Democracy, and Development. *American Political Science Review*, 87(3), 567-576. <https://doi.org/10.2307/2938736>

ONEAL, J. R. (1994). The affinity of foreign investors for authoritarian regimes. *Political Research Quarterly*, 47(3), 565-588.

SHARIF, T., & ABDULLAH, J. A. S. (2013). Human Resource Development and Economic Growth in Bangladesh: An Econometric Analysis. *European Journal of Business and Management*, 5(7), 133-144.

SOBEL, A. C. (2002). State institutions, private incentives, global capital: University of Michigan Press [book].

VASILIEVA, E., ET. AL., (2018). Development of the third sector: Social activity management. *Journal of Social Sciences Research*, (Special Issue 3), 364-368. doi:10.32861/jssr.spi3.364.368

WHEELER, D., & MODY, A. (1992). International investment location decisions: The case of US firms. *Journal of international economics*, 33(1-2), 57-76.

WorldBank. (2016). "World Development Indicators of world bank ". Retrieved from: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=BD>

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

APPENDIX

Table-06: Test for stationary of the residual of regression model

	t-Statistic	Prob.*
Statistics for the augmented Dickey-Fuller test	-5.089701	0.0002
Test critical values:		
1% level	-3.653730	
5% level	-2.957110	
10% level	-2.617434	

Table-07: Results for Autocorrelation of OLS Regression Model 1

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
	4.50430		
F-statistic	7	Prob. F(2,29)	0.0598
Obs*R-squared	9.00657	Prob. Chi-Square(Sharif & Abdullah)	0.0411
	3		

Table 08: Results for heteroskedasticity of OLS

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
F-statistic	1.182833	Prob. F(6,31)	0.3409
Obs*R-squared	7.078928	Prob. Chi-Square(6)	0.3136
Scaled explained SS	5.027571	Prob. Chi-Square(6)	0.5403

Table 09: Results for Ramsey RESET test of OLS

	Value	df	Probability
t-statistic	1.366575	30	0.1819
F-statistic	1.867527	(1, 30)	0.1819
Likelihood ratio	2.294826	1	0.1298

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

Figure-2: Result for normality test of ECM (the Jarque-Bera test)

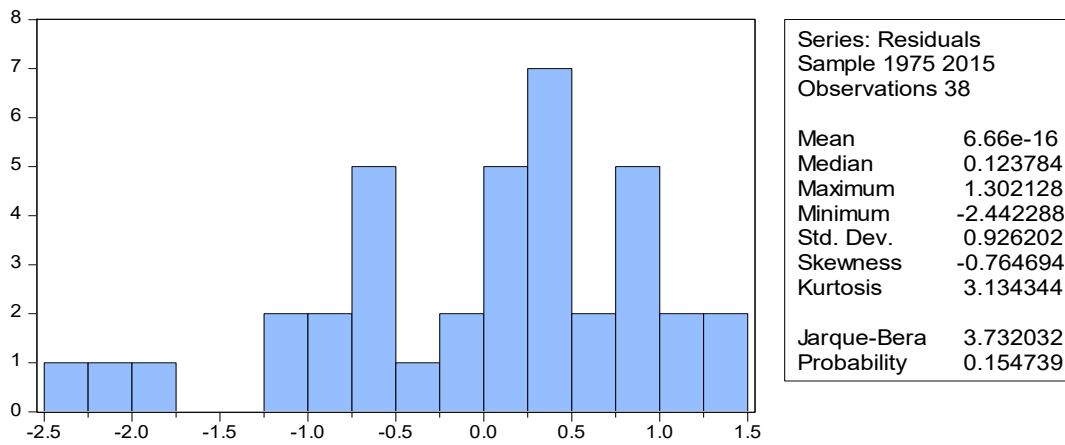
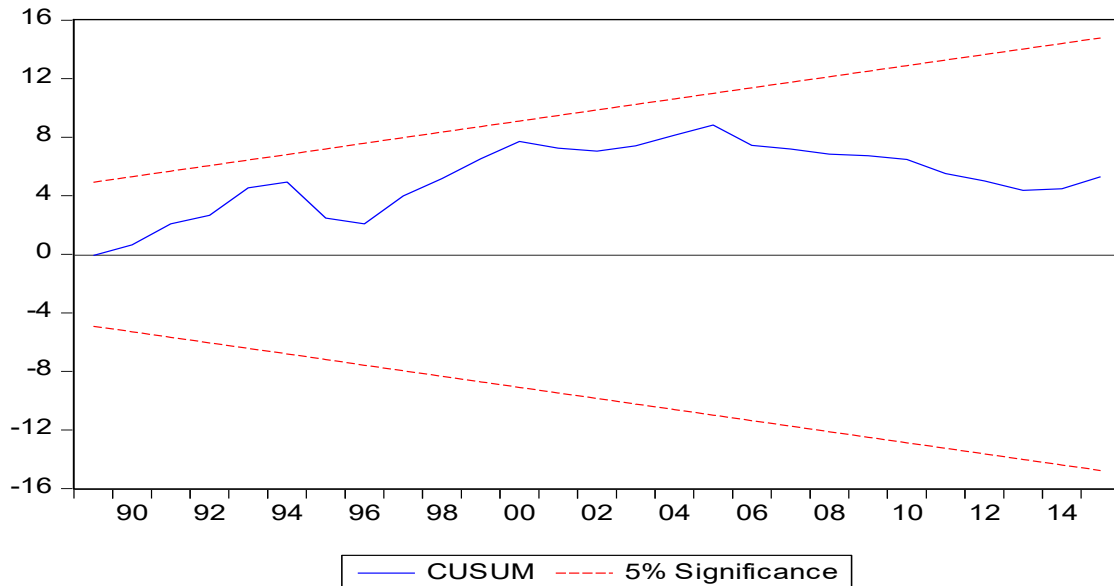

Figure-3: CUSUM Test for OLS

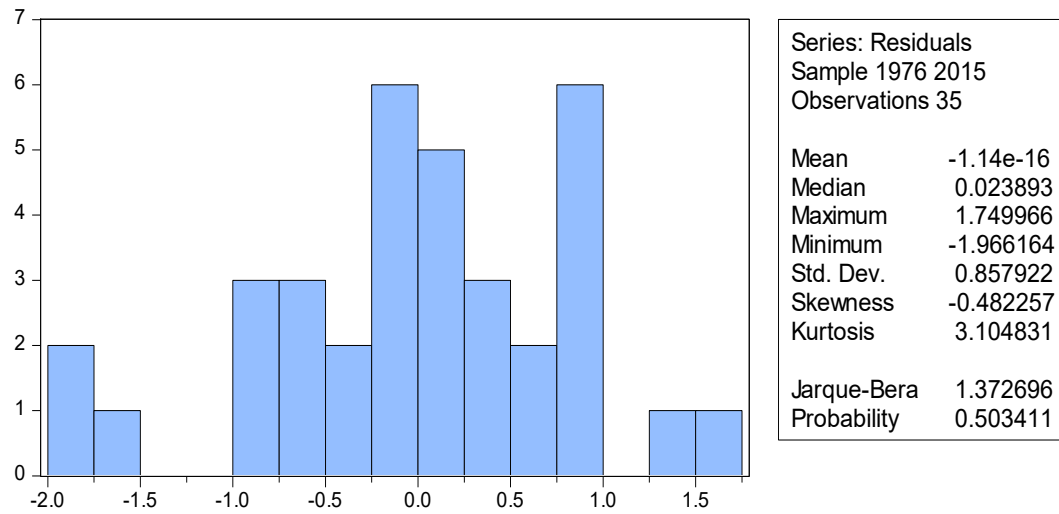
Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tashima JAHAN SURAIYA

Table-10: Results for Autocorrelation of Error Correction Model (ECM)

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
F-statistic	0.130810	Prob. F(4,23)	0.9696
Obs*R-squared	0.778525	Prob. Chi-Square(4)	0.9413

DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI) RELATIONSHIP: EMPIRICAL EVIDENCE FROM BANGLADESH (1975-2015)

Figure 4: Result of normality test of ECM (the Jarque-Bera test)

Zobayer Ahmed
Md. Omor Hossen
Dr. Md Mostafa Faisal
Tasnim JAHAN SURAIYA

Table 11: Results for heteroskedasticity of ECM

Breusch-Pagan-Godfrey			
F-statistic	1.221240	Prob. F(7,27)	0.3255
Obs*R-squared	8.416734	Prob. Chi-Square(7)	0.2973
Scaled explained SS	5.271356	Prob. Chi-Square(7)	0.6269

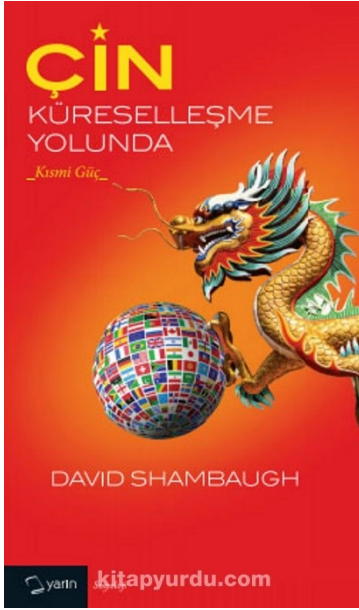
Table 12: Results for Ramsey RESET test of ECM model.

	Value	df	Probability
t-statistic	0.045061	26	0.9644
F-statistic	0.002031	(1, 26)	0.9644
Likelihood ratio	0.002733	1	0.9583

DAVID SHAMBAUGH, ÇİN KÜRESELLEŞME YOLUNDA: KISMİ GÜÇ, YARIN YAYINLARI, İSTANBUL 2016, 419 S.*

*David Shambaugh, China Goes Global: The Partial Power, Yarin
Publishing, Istanbul 2016, 419 pgs.*

Zeki Talustan GÜLTEN*

David Shambaugh tarafından kaleme alınan “Çin Küreselleşme Yolunda: Kısmi Güç” isimli kitap; “Çin’in Küresel Etkisini Anlamak” başlıklı birinci bölüm, “Çin’in Küresel Kimlikleri” başlıklı ikinci bölüm, “Çin’in Küresel Diplomatik Varlığı” başlıklı üçüncü bölüm, “Çin ve Küresel Yönetişim” başlıklı dördüncü bölüm, “Çin’in Küresel Ekonomik Varlığı” başlıklı beşinci bölüm, “Çin’in Küresel Kültürel Varlığı” başlıklı altıncı bölüm, “Çin’in Küresel Güvenlik Alanındaki Varlığı” başlıklı yedinci bölüm ve “Küreselleşmiş Bir Çin’le Baş Etmek” başlıklı sonuncu bölümüyle birlikte toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Yarin Yayınları tarafından 2016 yılında basılan eser toplam 419 sayfadan oluşmaktadır.

Kitap Çin’in yükselişini ve Çin’in küresel düzendeki iddialarını kimlik, diplomasi, küresel yönetim, ekonomi, kültür ve güvenlik alanlarında incelemiştir. Kitapta bu konular hakkında birçok Çinli veya Çin çalışan akademisyen, araştırmacı, yazar, analist ve stratejistin görüşlerine ve fikirlerine yer verilmiştir.

Kitabın “Çin’in Küresel Etkisini Anlamak” başlıklı birinci bölümü yazarın 1 Ekim 2009 tarihinde Çin’in milli bayramı ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin 60. Yıldönümü vesilesiyle meşhur Tiananmen Meydanı’nın kuzey ucundaki bir geçit töreninde Cable News Network’e (CNN) bağlanarak canlı yayın yaptığı bir anısıyla başlamaktadır. Yazar birinci bölümde Çin’in dünyanın en önemli yükselen gücü olduğunu ve geçmiş yirmi yılda bu devletin çevreden merkeze doğru ilerlediğini ve her geçen gün dünyanın birçok

* **Geliş Tarihi:** 15.10.2023

* **Kabul Tarihi:** 21.11.2023

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta:talustann@gmail.com, ORCID:0000-0001-5818-8331.

DAVID SHAMBAUGH, ÇİN KÜRESELLEŞME YOLUNDA: KISMİ GÜÇ, YARIN YAYINLARI, İSTANBUL 2016, 419 S.

farklı yerinde Çin'e ait yeni bir şeyin dikkat ve ilgi çektiğini belirtmektedir.

Sahmabugh, Çin'in Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ardından dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olduğunu ve Çin ekonomisinin 2025 yılında ABD'yi geride bırakarak birinci sıraya çıkacağını söylemiştir. Çin'in bahse konu olan küresel yayılmasının tesadüfen olmadığı vurgulamış ve bu yayılmanın temel olarak 1978 yılının Aralık ayındaki Çin Komünist Partisi (ÇKP) Üçüncü Genel Kurul Toplantısında alınan "reform ve açılma" politikasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Çin'in dünyanın en büyük ikinci ekonomisine, ordusuna, bütçesine, dünyanın en büyük müzesine, büyük bir karasal yüzölçümüne, uçak gemisine, dünyanın en büyük hidroelektrik barajına, dünyanın en büyük yabancı döviz rezervine ve dünyanın en çok milyoner ve milyarderine sahip olduğunun altı çizilmiştir. Aynı zamanda Çin'in dünyanın en kalabalık nüfusunu barındırdığı, insanlı uzay programı geliştirdiği, dünyanın en büyük ihracatçısı ve dünyanın doğrudan yabancı yatırım çeken ve alan en büyük ikinci ülkesi ol olduğu, vurgulanmıştır. Nitekim küresel bir gücün sahip olması gereken özellikler olduğu ve Çin'in bunlara sahip olduğu söylenmiştir.

Ardından Çin diplomasisinin büyük ölçüde riskten kaçındığı ve ulusal çıkarlar bağlamında yönlendirildiği ve kendi konumunu belirlemeden önce diğer devletlerin durumunu görmeyi hedeflediği belirtilmiştir.

Kitap daha sonrasında "Çin'in Küresel Kimlikleri" başlıklı ikinci bölümünde Çin kimliğinin, Çinlilerin düşünce sisteminin derinlerinde tarihsel olarak aşağılanma ve kurban olma şeklinde tezahür ettiği vurgulanmıştır. Bu durumun Çin milliyetçiliğini ateşlediği öne sürülmüş, nitekim bu durumun iki yönü olduğu söylenmiştir. Bunlardan ilki Çin'in Batı'nın ve Japonya'nın elinde bir asır boyunca aşağılanmaya, küçümsemeye ve utanca maruz kalmış ve çeşitli acılar çekmiş bir ulus olduğu fikridir. Bir diğeri ise Çin'in tarih boyunca büyük ve önemli bir güç olduğu ve bu statüye dönmeyi hak ettiği düşüncesidir.

Bu bağlamda Çin'in uluslararası çaptaki duruşuyla ilgili farklı görüşlere ve tartışmalara yer verilmiştir. Nitekim bunlar "Uygun Zamanı Beklemek, Işığı Gizlemek, Öne Geçmemek, Fakat Bir Şeyler Yapmak", "Barışçı Yükseliş", "Küresel Yönetişim, Çok Taraflılık Ve "Sorumlu Güç" Teorisi1, ""Ahenkli Dünya" Kavramı", "Yumuşak Güç" Ve "Hegemonyadır".

Ardından Çin'in uluslararası kimliğinin spektrumu incelenmiş, farklı

düşünce okulları gösterilmiştir. Bu noktada spektrumun bir ucunda “Nativistlerin” bulunduğu ve nativistlerin ulusalcılar, popülistler ve Marksistlerden oluştuğu aynı zamanda bunların genel olarak dış dünyaya güvenmediği söylenmiştir. Sonrasında ikinci grubun “Realistler” olduğu ve bunların da nativistler gibi sağlam milliyetçiler olduğu belirtilmiştir. Ardından “Büyük Güçler Okulu” incelenmiş ve bu grubun Çin’in diplomasisini dünyanın büyük güçleri ve blokları arasında ile ilişkileri düzenlemeye odaklanması gerektiğini savundukları belirtilmiştir. Ardından “Önce Asya” grubuna geçilmiş ve bu grubun da Çin’in odağını yakın çevresine ve Asya’ya vermesi gerektiğini savunduğunun altı çizilmiştir. Sonrasında “Küresel Güney Okulu” incelenmiş, nitekim bu okulun Çin’in küresel çaptaki temel kimliğinin ve sorumluluğunun gelişmekte olan dünya ile birlikte bulunduğunu düşündükleri vurgulanmıştır. “Seçici Çoktarafılık” yanlılarının ise Çin’in ulusal güvenlik çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda küresel müdahalesini arttırması gerektiğini savundukları söylenmiştir. Son olarak “Küreselciler” incelenmiş ve bu grubun da yumuşak gücü tercih ettiği ve Çin’in küresel çapta sorumluluklar üstlenmesi gerektiğini savundukları öne sürülmüştür.

Kitap daha sonrasında “Çin’in Küresel Diplomatik Varlığı” başlıklı üçüncü bölüm ile devam etmiştir. Bu noktada ilk olarak Çin’in geçen kırk yılda uluslararası topluluktan izole edilmiş bir halden, onunla bütünleşmiş bir aktöre dönüştüğü ve bunun için de Çin’in uzun bir yol katettiği söylenmiştir.

Ardından geçen altmış yıl içerisinde Çin diplomasisinin on farklı evre geçirdiği belirtilmiştir. Bu evrelerin ilkinin 1949-1957 yılları arasında olduğu, ikinci evrenin 1958-1965 arası olduğu, üçüncünün 1966 ile 1970, dördüncünün 1971 ile 1978, beşincinin 1979-1982 seneleri içerisinde olduğu, altıncının 1982 ile 1989 arasını kapsadığı, yedinci dönemin 1989-1997 yılları arası olduğu, sekizinci dönemin 1998-2008 yılları arasında yaşandığı, dokuzuncu dönemin 2009 ile 2010 yıllarını kapsadığı ve son olarak da onuncu dönemin 2011 ile 2012 yıllarında gerçekleştiği ileri sürülmüştür.

Tüm bunların ardından Çin’de iç istikrarın güvenliğin temeli olduğu, Çin’in coğrafi konumu da dikkate alındığında dış güvenlik konseptinin de uzun süreli bir konu olduğu ve Çin’in coğrafi konumu nedeniyle sınır güvenliği ve karasal bütünlüğü noktasında endişelere sahip olduğu vurgulanmıştır.

DAVID SHAMBAUGH, ÇİN KÜRESELLEŞME YOLUNDA: KISMİ GÜÇ, YARIN YAYINLARI, İSTANBUL 2016, 419 S.

Bu bağlamda Çin'de dış siyaset karar alma ortamı bir küme ile anlatılmış, bu kümenin en içerisinde kıdemli liderlerin, onların dışında bakanlıkların, onların dışında istihbarat birimlerinin, onların dışında bölgelerin ve şirketlerin ve en dışta da toplumun yer aldığı belirtilmiştir.

Nitekim Çin'in ABD ile olan ilişkilerine değinilmiş ve bu iki devletin karşılıklı olarak ayrılmaz bir biçimde birbirlerine bağlandıkları, günümüzde de bu iki ulusun dünya meselelerinde en etkili iki aktör olduğu öne sürülmüştür.

Çin'in Rusya ile olan ilişkilerinin uzun bir tarihe sahip olduğu ve hem cumhuriyetçi hem de Komünist Çin'in Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) bir şeyler öğrenmeye çalıştığı belirtilmiştir.

Çin'in Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkilerindeyse Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından bu ilişkilerin hem kapsamının hem de yoğunluğunun önemli ölçüde artışa geçtiği söylenmiştir.

Çin'in Asya ile olan ilişkilerine bakıldığında Çin diplomasinin en çok dikkatini çeken bölgenin burası olduğu vurgulanmıştır. Çin'in Orta Doğu ile ilişkilerine bakıldığında ise Çin'in stratejik, coğrafi, kültürel, siyasi, dini ve ticari olarak uzun bir süre bu bölgeden kopuk olduğunun altı çizilmiştir.

Afrika ile ilişkilerde Çin'in Tayvan'ın statüsü, Birleşmiş Milletler'e (BM) katılım, Maocu ideolojinin kıtada yayılması ve kıtadaki sömürgecilik karşıtı mücadelenin desteklenmesi gibi konular kapsamında bölgeyle ilgilendiği ileri sürülmüştür.

Latin Amerika noktasında ise Çin'in bu bölgeyle olan ilişkilerinin tam manasıyla 1990'lı yılların sonunda başladığı ve Çin'in bölgeye olan ilgisinin kültürel, diplomatik, ekonomik ve askeri olarak bölgeye ilgi duyduğu söylenmiştir.

Tüm bunların ardından kitap "Çin ve Küresel Yönetişim" başlıklı dördüncü bölüm başlıklı dördüncü bölümü ile devam etmiş ve ilk olarak Çin'in büyük güç statüsünün artmasının Batılı devletlerin Çin'den ulus ötesi tehditlere daha çok katkıda bulunmasını istemesine neden olduğu belirtilmiştir.

Ardından "Küresel Yönetişim" kavramının kökenlerine inilmiş sonrasındaysa Çin'in küresel yönetim sicili incelenmiştir. Bu çerçevede dünyanın Çin'in büyümesine ve pasif bir devletten daha aktif bir aktöre

dönüşümüne şahit olduğuna bu noktada da Çin'in artan gücünün ve güveninin etkili olduğuna değinilmiştir.

Bu bağlamda Çin'in küresel yönetimdeki en dikkat çekici etkisinin, ülkenin bölgesel ve uluslararası bölgesel örgütlere katılımı olduğu söylenmiştir. Bu noktada Çin'in ilk olarak "sistem karşıtı" olduğu, daha sonrasında "sistem inceleme evresine geçtiği" ve son olarak da "sistemden yararlanma" aşamasına geçiş yaptığı nitekim Çin'in sistemi kullanmayı öğrendikçe küresel çapta sesinin de daha yüksek ve çok çıktığı ileri sürülmüştür.

Daha sonrasında Çin için en önemli uluslararası örgütün BM olduğu ve Çin'in uzun bir süre bu örgütün dışında bırakılmasına rağmen katılım sağladıktan sonra örgütün önemli bir savunucu haline geldiği, bu durumun da bir ironi yaratmakta olduğu belirtilmiştir. Çin'in BM içerisindeki durumu incelendiğiysen Genel Kurul'da doktriner ve katı bir duruş sergilediği ancak Güvenlik Konseyi'nde pragmatik ve esnek bir davranışlar ortaya koyduğu söylenmiştir. Ardından Çin ve küresel yönetim konusu Interpol ve uluslararası suç, kamu sağlığı ve küresel çevre kapsamlarında analiz edilmiştir.

Bu bölümün ardından kitap, "Çin'in Küresel Ekonomik Varlığı" başlıklı beşinci bölüm ile devam etmiştir. Bu bölümde ilk olarak dünyanın Çin gibi bir ticaret gücünü hiçbir zaman görmediği ve ABD ile Japonya'nın dış ticaretlerinin de Çin'in olduğu kadar hızlı bir şekilde büyümediği belirtilmiştir. Nitekim Çin hükümetinin genel kalkınma stratejisi olarak dış ticarete oldukça imtiyaz tanıdığı ve 2009 yılında Çin'in Almanya'yı geçerek dünyanın en büyük ihracatçısı haline geldiği söylenmiştir.

Daha sonrasında Çin'in dünyanın atölyesi haline geldiği ve Çin'in dünyanın en büyük cep telefonu, kaydırıcı yağ, ev ve ofis mobilyası setleri, paslanmaz çelik, ayakkabı, kumaş ve naylon, Noel süsleri, kaset çalar, çamaşır makinesi, televizyon, tekstil ürünleri, bilgisayar, çplastik ve lityum iyon pil üreticisi olduğu vurgulanmıştır.

Ardından Çin'in ithalatının gelişmekte olan ülkelerden aldığı birçok çeşitli doğal kaynakları ve hammaddeleri içerdiği, gelişmekte olan ülkelerin de Çin'e özel donanım, makine ve yüksek teknoloji ürünler sağladığı bu nedenle de hammaddelerin ve doğal kaynakların Çin ithalatındaki önemini göz ardı edilemeyeceği söylenmiştir.

Bu bölümün sonrasında kitap, "Çin'in Küresel Kültürel Varlığı" başlıklı

DAVID SHAMBAUGH, ÇİN KÜRESELLEŞME YOLUNDA: KISMİ GÜÇ, YARIN YAYINLARI, İSTANBUL 2016, 419 S.

altıncı bölüme geçmiştir. Bu bölümün başında Çin'in küresel bir güç olmasından kaynaklı olarak statü arayış sürecinde hem küresel imajın hem de yumuşak gücün önemini keşfettiği belirtilmiştir.

Çin'in yumuşak güç arayışının Çin dışındaki birçok akademisyen ve analistin de dikkatini çektiği nitekim birçoğunun Çin'in yumuşak gücünün fazla olduğunu düşündüğü birçoğunun da bunun az olduğunu düşündüğü söylenmiştir. Yumuşak gücün Çinceye genellikle ruan shili şeklinde çevrildiği ve bu tabirin Çin akademisine girişinin yaklaşık olarak yirmi yılı bulduğu vurgulanmıştır.

Birçok akademisyenin Çin'in yumuşak gücü noktasında fikir ayrılıklarına sahip olduklarının altı çizilmiştir. Zira Çin'deki yumuşak güç söylemi ve yaklaşımının üç farklı fraksiyona bölündüğü bunların da yumuşak gücün temeli olarak kültür, ekonomi ve siyaset şeklinde farklı noktaları vurgulayan yaklaşımlar oldukları öne sürülmüştür.

Çin'in yurtdışına gere isteyerek gerekse de istemeyerek birçok mesaj aktardığı ve Çin hükümeti ile Çinli akademisyenler için yumuşak gücün kamu diplomasisi ile dış propagandanın bir karışımı olduğu söylenmiştir. Bu mesajlara ve kavramlara örnekler verilmiş, kavramların "Yeni Uluslararası Düzen", "Yeni Güvenlik Kavramı", "Çin'in Barışçı Gelişme Yolu", "Çin'in Barışçı Yükselişi", "Çin'in Stratejik Ortaklığı", "Barışçı Gelişme", "Uyumlu Dünya" ve "Barışçı Gelişme" oldukları söylenmiştir.

Daha sonrasında yurt dışında kamu diplomasisini, yumuşak güç tanıtımını ve dış propagandasını uygulamak için birçok resmi, yarı resmi ve gayri resmi araç kullandığı belirtilmiştir. Bunlar Devlet Konseyi Bilgi Dairesi, Dışişleri Bakanlığı Bilgi Bölümü Ve Kamu Diplomasisi Dairesi, Xinhua Haber Ajansı, Merkezi Çin Televizyonu, (CCTV) Uluslararası Çin Radyosu, Gazeteler, Kitaplar ve Dergiler ve Değişim Kuruluşlarıdır.

Bunların ardından Çin'in genişleyen küresel kültürel ayak izleri incelenmiştir. Nitekim bunların tarih ve medeniyet, eğitim ve araştırma, Konfüçyüs Enstitüleri, edebiyat, sanat, moda ve tasarım, film, turizm ve sporlar vasıtasıyla yapıldığı saptanmıştır.

Sonrasında kitap, "Çin'in Küresel Güvenlik Alanındaki Varlığı" başlıklı yedinci bölüm ile devam etmiştir. Bu noktada ilk olarak Çin'in küresel güvenlik varlığının "geleneksel büyük bir güce" uygun bir biçimde gelişmediği belirtilmiştir. Zira Çin'in askeri kapasitesinin ülke dışında üsler kurma ve yurtdışına asker gönderme, donanmasını sınırlarından uzak

denizlerde konuşlandırabilme, küresel çatışmalara doğrudan veya dolaylı olarak vekil aktörlerle katılma, küresel güç yansıtma yetenekleri oluşturma, başka aktörlere karşı zor kullanma şeklinde gelişmediğinin atı çizilmiştir.

Aynı zamanda Çin'in askeri gücünü ve kapasitesini son yirmi yıl içerisinde sürekli olarak arttırdığı ve geliştirdiği ve şu an dünyanın en büyük ikinci askeri gücü sayılabileceği ancak askeri yeteneklerini geliştirmesine rağmen Çin'in gerek kendi topraklarında gerek diğer bölgelerdeki uluslararası barış misyonlarındaki askerlerini sınırlı tuttuğu öne sürülmüştür.

Bu kapsamda Çin'in küresel enerji ihtiyaçlarının ve ticari varlığının ülkenin güvenlik çıkarlarını yeniden tanımladığı, ithal petrole duyulan ihtiyacın Çin'in enerji güvenliği noktasındaki stratejisini yeniden şekillendirdiği ve bunun da sınır savunması, ulusal güvenlik politikaları, yabancı topraklar noktasındaki taleplerin önemiyle donanmanın gelişmesi üzerinde etkisi olduğu söylenmiştir.

Çin'in uluslararası güvenlik sorunlarının çözümüne katkıda bulunma kapasitesinin dünyanın Çin'den beklentilerinin artmasıyla Çin'in büyümekte olan rolünü kavramsallaştırmasıyla yakından ilintili olduğu vurgulanmıştır.

Çin'in küresel mali ekonomik istikrar ve büyüme, küresel yenilik ve teknolojik gelişme, küresel halk sağlığı, küresel enerji ikmal, küresel iklim değişikliği ve gelişmekte olan ülkelere kalkınma yardımı noktasında oldukça önemli katkılar sağladığı ve bu alanların hepsinde Çin'in küresel yönetimi ve uluslararası aktörleri etkileyebilme kapasitesine sahip olduğu söylenmiştir. Ancak bu etkileyebilme kapasitesinin geleneksel askeri güvenlik alanından daha fazla olduğunun altı çizilmiştir. Nitekim Çin ulusunun yeni gücü ve boyutunun büyüyen ve artan küresel çıkarları ve nüfuzuyla doğru bir orantı sergilediği ve bu kapsamda diğer aktörlerin de Çin'den beklentilerinin arttığı belirtilmiştir.

Son olarak kitap "Küreselleşmiş Bir Çin'le Baş Etmek" başlıklı sonuncu bölümüyle sona ermiştir. Bahse konu olan bölümde ilk olarak Çin'in önceki bölümlerde bahsi geçmekte olan tüm konularda küreselleşmekte olduğu için bunun dünya için ne anlama geldiği ve dünyanın bu duruma nasıl bir tepki vermesi gerektiği soruları sorulmuş nitekim son bölümün de bu sorular üzerinde duracağı aktarılmıştır.

DAVID SHAMBAUGH, ÇİN KÜRESELLEŞME YOLUNDA: KISMİ GÜÇ, YARIN YAYINLARI, İSTANBUL 2016, 419 S.

Bu bağlamda ileriye bakmak için öncelikle geriye bakmanın öğretici olacağı ve Çin'in geçmişte yabancıları idare etme yöntemlerinin tamamının ortak noktasının Çin ritüel ve uygulamalarına entegre edilmiş olmasından geldiği söylenmiştir. Nitekim bunun Çin'in merkezîyet ve üstünlük fikrine dayandığı vurgulanmıştır.